

О.В. ДЗЮБЛЮК,

О.Л. МАЛАХОВА

**БАНКИ І ПІДПРИЄМСТВА:
КРЕДИТНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ
В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Тернопіль – 2008

УДК 336.71

ББК 65.9(4 Укр)262.10

Д43

*Рекомендовано до опублікування
Вченою радою Тернопільського національного економічного університету
(протокол №2 від 22 жовтня 2008 р.)*

Рецензенти:

Мороз Анатолій Миколайович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Київського національного економічного університету.

Васильченко Зоя Миколаївна, професор кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, доктор економічних наук.

Ревечук Сергій Корнійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету ім. І.Франка.

Д43

Дзюблюк О.В., Малахова О.Л. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки: Монографія.— Тернопіль.: Вектор, 2008. -324 с.

У монографії розглядаються основні теоретичні аспекти організації кредитних відносин банків та підприємств в умовах перехідного періоду та роль банківської системи у стимулюванні виробничого зростання. Аналізуються базові елементи механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності – на макро- та мікроекономічному рівнях – в плані реалізації монетарної політики, забезпечення регулятивного впливу на кредитну активність комерційних банків, а також реалізації останніми позичкових операцій як необхідної умови ефективного провадження виробничої діяльності у реальному секторі економіки. Відображено ряд практичних рекомендації щодо вдосконалення указаних аспектів функціонування банківської системи у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Книга розрахована на викладачів і студентів економічних вузів, наукових працівників, фахівців банківських установ, а також усіх, хто цікавиться проблемами грошей, кредиту, і банківської справи в умовах трансформації економічної системи на ринкових засадах.

© **О.В. ДЗЮБЛЮК, О.Л. МАЛАХОВА 2008 рік**

© **Вектор 2008 рік.**

ISBN 978-5-01-000123-2

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН БАНКІВ З ПІДПРИЄМСТВАМИ	10
1.1. Особливості підприємницької діяльності в умовах перехідного періоду та значення кредитних важелів для неперервності відтворювального процесу.....	10
1.2. Зміст діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці і роль кредитних операцій у загальній структурі банківських вкладень.....	35
1.3. Механізм забезпечення банками потреб у кредитних ресурсах суб'єктів підприємництва в контексті взаємодії банківського та реального секторів.....	53
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	71
2.1. Практична реалізація кредитного процесу у взаємовідносинах комерційних банків з підприємствами в умовах ринкової трансформації економіки.....	71
2.2. Організація діяльності банку щодо забезпечення повернення позичок як способу захисту від ризиків.....	103
2.3. Ефективність кредитних вкладень банків у виробничу діяльність підприємств реального сектора.....	131
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОБОТИ БАНКІВ ІЗ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	153
3.1. Удосконалення кредитних відносин банків з підприємствами як необхідна умова розширеного відтворення в перехідній економіці.....	153
3.1.1. Удосконалення оцінки кредитоспроможності як передумова оптимізації управління кредитним портфелем банку.....	166
3.1.2. Реструктуризація як засіб мінімізації проблемної або простроченої заборгованості.....	174
3.1.3. Оптимізація розподілу функцій підрозділів банку з метою підвищення ефективності кредитного процесу.....	176

3.2.	Напрями розширення спектру банківських кредитних продуктів у системі заходів із стимулювання виробництва і забезпечення економічного росту в Україні	179
3.3.	Шляхи адаптації світового досвіду до умов вітчизняної практики організації кредитних взаємин банків із суб'єктами підприємницької діяльності	199
РОЗДІЛ 4 РЕГУЛЯТИВНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ НА КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З ПІДПРИЄМСТВАМИ		224
4.1.	Функціонування центрального банку в системі заходів щодо стимулювання кредитної активності комерційних банків країни	224
4.2.	Монетарна політика Національного банку України та її вплив на кредитну активність банківських установ.....	244
4.3.	Активізація використання монетарних важелів впливу Національного банку України на операції комерційних банків з кредитування реального сектора	266
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....		288
ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ.....		319
ПЕРЕЛІК РИСУНКІВ		321
ПЕРЕЛІК ДОДАТКІВ		323

ВСТУП

На сучасному етапі економічного розвитку України, що характеризується переходом до зростання національної економіки, надзвичайно актуальним залишається питання відновлення фінансів підприємств реального сектору, стан яких почав драматично погіршуватись після розпаду СРСР та його економічної системи. Зокрема, відбулось стрімке зростання обсягів дебіторсько-кредиторської заборгованості підприємств як в абсолютному виразі, так і відносно їх оборотних активів.

Вже відомо, що в основі аномальних зрушень у фінансах підприємств промисловості України лежав комплекс негативних макроекономічних умов, що був складовою глибокої економічної кризи першої половини 1990 -х р.р. Однак, основним фактором, що провокував подальше зростання заборгованості підприємств реального сектору, став комплекс негативних змін у структурі джерел формування їх оборотних коштів. Провідну роль у формуванні цієї тенденції відіграло масштабне скорочення доступності кредитних коштів для підприємств промисловості в цей період.

Саме тому, в умовах трансформаційних перетворень економіки України одним із основних завдань банківської системи є створення сприятливих передумов для неперервності відтворювального процесу і розвитку підприємницької діяльності у реальному секторі господарства, оскільки саме від здатності банків забезпечувати потреби суб'єктів господарювання необхідними грошовими ресурсами значною мірою залежать перспективи подальшого економічного зростання.

Для перехідного періоду розвитку ринкового середовища характерним є обмежений доступ суб'єктів підприємницької діяльності, насамперед підприємств малого та середнього бізнесу, до кредитних ресурсів комерційних банків, зниження ролі та значення банківського кредиту в процесах формування фінансових ресурсів підприємницьких структур. Тому банківський кредит в умовах недостатності власних коштів для фінансування виробництва, а також порівняно низького рівня розвитку вітчизняного фондового ринку, повинен стати найвагомим джерелом поповнення основного і оборотного капіталу підприємств реального сектора економіки. За таких обставин саме робота банківської системи може стати тим потужним важелем впливу, який спроможний забезпечити активний розвиток підприємницької діяльності, неперервність розширеного відтворення та подолання кризових явищ у реальному секторі, притаманних перехідному періоді.

Нині банки, намагаючись максимізувати прибутковість діяльності

шляхом зосередження своєї уваги на високодохідному роздрібному кредитуванні (що в певній мірі сприяє вирішенню проблем у соціальній сфері), залишаються осторонь від процесів розв'язання пріоритетних проблем в економіці та, зокрема, в її реальному секторі (кредитування програм оновлення застарілої виробничої бази, енергозбереження, відновлення оборотних коштів). Ситуація ускладнюється тим, що в останній час в Україні активно проходить процес поглинання банківської системи з боку іноземного капіталу, суб'єкти якого не приховують своєї спрямованості саме на ринок роздрібних банківських послуг.

Таким чином, умови, що склались в площині взаємодій банківських установ із підприємствами реального сектору, вже зараз вимагають прийняття комплексу заходів щодо активізації участі банків у формуванні фінансових ресурсів суб'єктів підприємницької діяльності для забезпечення необхідних темпів зростання національної економіки.

З іншого боку, цілком очевидно, що в умовах, коли головну частку активів банку становлять кредитні операції, ефективність банківської справи, її прибутковість, і як наслідок, досягнення стабільності та надійності банківської системи країни в цілому, безпосередньо пов'язана з результативністю функціонування позичальників - суб'єктів підприємницької діяльності на ринку товарів та послуг. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває подальше удосконалення функціонування банківської системи, підвищення ролі та значення банківського кредиту у процесах формування фінансових ресурсів підприємств реального сектора економіки, запровадження прогресивних методів кредитування суб'єктів підприємницької діяльності, дослідження впливу кредитних продуктів та важелів на стан вітчизняного виробництва.

Разом з тим, ефективність кредитної діяльності комерційних банків та організації кредитних відносин із підприємствами, визначається також основними напрямками провадження монетарної політики центрального банку. У цьому зв'язку доцільним є подальше дослідження впливу інструментів грошово-кредитного регулювання центрального банку на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на рівень забезпечення грошовими ресурсами виробничих потреб суб'єктів підприємницької діяльності.

Вивченню питань монетарного впливу центрального банку на економіку та ролі банківського кредиту в процесах формування фінансових ресурсів підприємств присвячена значна кількість праць вітчизняних та зарубіжних учених. Однак у переважній більшості праць досліджуються або окремі аспекти функціонування кредитних відносин, або їх дія на певних етапах економічного

розвитку. Також окремо вивчаються питання реалізації монетарної політики центрального банку на макрорівні.

За таких обставин комплексне теоретичне обґрунтування основних напрямів взаємодії між учасниками кредитних відносин та організації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності усією банківською системою і його практичної реалізації в умовах перехідної економіки слід вважати особливо актуальним напрямом дослідження, широке практичне використання результатів якого дозволить підвищити ефективність банківської діяльності загалом.

Відтак основною метою даної монографії є обґрунтування теоретичних засад організації та визначення шляхів удосконалення роботи банків у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності як цілісної системи, що охоплює діяльність центрального банку і комерційних банків з приводу спрямування кредитних ресурсів на розвиток реального сектора економіки. Відповідно до поставленої мети сукупність основних завдань, вирішення яких спрямоване її досягнення, може бути сформульоване наступним чином:

- уточнення сутності підприємницької діяльності, її ролі та значення для забезпечення неперервності розширеного відтворення, особливостей її функціонування в умовах перехідної економіки;
- оцінка економічної суті і ролі банків у провадженні кредитного посередництва в економіці як необхідної умови перерозподілу коштів між господарюючими суб'єктами і забезпечення на цій основі неперервності розширеного відтворення;
- виокремлення та обґрунтування сутності поняття “кредитного забезпечення підприємницької діяльності” як підфункції банків, метою реалізації якої є спрямування кредитних ресурсів на розвиток реального сектора економіки;
- визначення змісту механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, його базових складових елементів та обґрунтування його ролі у спрямуванні кредитних ресурсів у реальний сектор економіки;
- комплексний аналіз діючої в Україні практики банківського кредитування суб'єктів підприємницької діяльності та формулювання пропозицій щодо напрямів її удосконалення;
- обґрунтування можливих напрямів розширення спектру банківських кредитних продуктів у системі заходів із стимулювання виробництва

і забезпечення економічного росту в Україні.

- визначення особливостей реалізації грошово-кредитної політики та базових функцій центрального банку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності;
- обґрунтування пропозицій щодо активізації використання монетарних важелів впливу Національного банку України на операції комерційних банків з кредитування реального сектора.

У *першому розділі* монографії досліджуються теоретичні аспекти організації кредитних відносин банків з підприємствами, а саме в частині виокремлення особливостей підприємницької діяльності та значення кредитних важелів для забезпечення неперервності відтворювального процесу. У даному розділі зроблено ґрунтовне дослідження змісту діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці та механізму забезпечення ними потреб у кредитних ресурсах суб'єктів підприємництва. При цьому для розуміння ролі та значення банківських установ у процесах стимулювання економічного зростання побудовано теоретичну модель механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, а також визначаються його базові складові елементи. Особливої уваги приділено висвітленню основних функціональних напрямів взаємодії банків із підприємствами в умовах ринкової трансформації економіки.

Другий розділ монографічного дослідження присвячений організаційно - економічним засадам кредитного забезпечення банками підприємницької діяльності в Україні. Зокрема, зроблений глибокий аналіз практичної реалізації кредитного процесу в рамках взаємовідносин комерційних банків з підприємствами з точки зору удосконалення внутрішньобанківської реалізації кредитної політики. Окрема увага приділена виокремленню організаційно – методичних аспектів діяльності банків щодо забезпечення повернення позичок, а саме в контексті удосконалення роботи банківських установ управління кредитними ризиками. У даному розділі проведено змістовне дослідження ефективності кредитних вкладень банків у виробничу діяльність підприємств реального сектора економіки.

Перспективам оптимізації роботи банків з кредитного забезпечення підприємницької діяльності та шляхам удосконалення кредитних відносин банків з підприємствами як необхідної умови розширеного відтворення присвячений *третій розділ* монографії. Саме у цьому розділі особливої уваги приділено виокремленню напрямів розширення спектру банківських кредитних продуктів у системі заходів із стимулювання виробництва і забезпечення

економічного зростання в Україні. Розглядається світовий досвід організації кредитних взаємин банків із суб'єктами підприємницької діяльності та вироблення на цій основі можливих напрямів його адаптації до умов вітчизняної економіки.

У *четвертому розділі* книги головну увагу приділено дослідженню регулятивних аспектів впливу центрального банку на кредитні відносини комерційних банків з підприємствами. Окремо слід виділити теоретичне висвітлення функціонування центрального банку у системі заходів щодо стимулювання кредитної активності комерційних банків країни. В рамках даного розділу виокремлено напрями оптимізації використання монетарних важелів впливу Національного банку України на операції комерційних банків з кредитування реального сектора економіки.

Результатом вирішення комплексу поставлених у монографії завдань є розробка основ механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, розглянутих як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях, що, на думку авторів, може мати безпосереднє практичне значення для удосконалення діяльності банківської системи країни на обох її рівнях – центрального банку та комерційних банків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН БАНКІВ З ПІДПРИЄМСТВАМИ

1.1. Особливості підприємницької діяльності в умовах перехідного періоду та значення кредитних важелів для неперервності відтворювального процесу

Однією із найбільш актуальних проблем, що мають досліджуватись у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, присвяченій особливостям перехідного періоду і становленню ринкових відносин, є проблема взаємодії реального та банківського секторів економіки. Річ у тім, що банківський сектор не завжди достатньою мірою виконує своє важливе завдання – кредитування економіки, що є перешкодою для економічного росту. Спад інвестиційної активності до критичного рівня та хронічне недофінансування виробничих фондів реального сектора економіки призвели до нагромадження на діючих підприємствах значного об'єму знеціненого кризами морально і фізично зношеного обладнання, погіршення його промислових характеристик, інтенсивного старіння виробничих потужностей і, як наслідок, до різкого зниження конкурентоздатності вітчизняних підприємств.

Спад виробництва, руйнування відтворювального контуру підприємств і майже повна відсутність можливостей до їх самофінансування формують підвищені очікування до наявності зовнішніх (по відношенню до підприємств) інвестиційних ресурсів та обумовлюють, зокрема, потребу у значних обсягах банківських кредитів, які у зв'язку із інертністю реального сектору повинні бути достатньо довгостроковими.

Ці очікування суб'єктів господарювання не завжди співпадають з можливостями банківської системи, яка перебуває в фазі становлення, і не можуть бути повністю задоволені. Розрив у потребах і можливостях створює певну напругу у взаєминах між реальним і банківським секторами економіки і дестабілізує взаємовідносини в системі “підприємство-банк”. З цього приводу, найвагомим внеском у питання дієвої взаємодії банківської системи та інститутів вітчизняного підприємництва, повинне стати комплексне дослідження як реального сектору економіки, причин його кризового становища, так і аналіз функціонування банківської системи у механізмі забезпечення неперервності відтворювального процесу, можливостей використання кредитних ресурсів комерційних банків в якості потужного

джерела фінансування підприємницької діяльності.

В умовах ринкових перетворень в Україні необхідно, щоб між фінансовим і реальним секторами економіки утримувалась раціональна пропорція: розвиток фінансового сектора повинен відповідати і підкріплюватись розвитком реального сектора економіки. Пропорційний розвиток всіх економічних підсистем забезпечить найкращі можливості для структурної перебудови економіки, активного розвитку інституту підприємництва та удосконалення банківської діяльності, яка власне і має сприяти нормальному функціонуванню даного інституту.

Необхідно відзначити, що ключовим чинником соціально-економічного прогресу країн з ринковим типом господарювання, в тому числі в Україні, є підприємницька діяльність та суб'єкти, що її здійснюють. Однак, слід зауважити, що саме поняття “підприємницької діяльності” потребує більш глибокого науково-теоретичного обґрунтування, узагальнення наукових підходів та концепцій, позаяк в економічній літературі немає єдиного підходу до розуміння сутності цієї категорії. Як правило, поняття “підприємництво” та “підприємницька діяльність” вживаються як синоніми.

Так, вивчення теоретичних аспектів суті і змісту підприємництва, почало привертати увагу економістів з давніх часів. Розвиток процесу наукового визначення підприємництва відбувався за кількома етапами.

Видатний американський економіст австрійського походження Йозеф А. Шумпетер (1883 -1950) у книзі “Теорія економічного розвитку”, котра вперше вийшла в 1911 р., трактує поняття “підприємець” як новатор. Функція підприємця, стверджує він, полягає в реалізації нововведень, котрі відіграють головну роль у розвитку капіталістичної економіки, у забезпеченні економічного розвитку: “Підприємцями ми називаєм господарюючих суб'єктів, функцією котрих є саме здійснення нових комбінацій і котрі виступають як його активний елемент” [203, с.169-170.]. Вивчаючи закономірності суспільного прогресу, Й. Шумпетер дійшов висновку, що рушійною силою економічного розвитку є підприємець, діяльність якого “полягає в створенні та втіленні нових комбінацій” [203, с.170].

П. Самуельсон, розглядаючи підприємницьку діяльність, зазначав, що “новатор – це людина прониклива, з оригінальним мисленням і сміливістю. Він може бути не вченим, який саме відкриває новий процес, проте він сам домагається успішного впровадження нових ідей”[170 ,с.461].

Основним орієнтиром підприємницької діяльності за умов ринкової системи виступає прибутковість, рентабельність самостійного підприємства.

“Мотив прибутку, - зазначає Л. Мізес, - це якраз той чинник, який змушує бізнесмена найефективнішим чином забезпечувати виробництво тих товарів, що їх бажають використовувати споживачі” [136, с.24].

Спроби теоретичного обґрунтування підприємництва та підприємницької діяльності через розуміння сутності такої категорії як “підприємець” об’єктивно викликає необхідність уточнення визначення суті підприємницької діяльності. В економічній та юридичній літературі можна знайти цілу низку уточнених визначень підприємництва та підприємницької діяльності.

Так, зокрема С.В. Мочерний відзначає, що “підприємницька діяльність – праця індивіда, заснована на розвитку особистісних чинників, розширенні знань про свої можливості, спрямована на досягнення найкращого результату в господарській діяльності, на отримання економічної вигоди і насамперед привласнення додаткового продукту” [141, с.11].

С.Ф. Покропивний і В.М. Колот вважають, що “підприємництво – це самостійна, ініціативна господарсько-фінансова діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку (доходу) і здійснюється від його імені на власний ризик та під свою особисту майнову відповідальність або ж від імені і під майнову відповідальність юридичної особи – підприємства (організації)” [160, с.7].

На думку Н.О. Саніахметової “підприємницька діяльність – це спрямована на одержання прибутку економічна діяльність щодо виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг, що має самостійний та ініціативний, творчий та інноваційний, систематичний та ризиковий, правомірний та соціально відповідальний характер, здійснюється легітимним суб’єктом, який несе самостійну юридичну відповідальність” [171, с.27].

Ось як трактується поняття “підприємництво” в Енциклопедичному словнику підприємця: “Підприємництво – ініціативна самостійна діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку або власного доходу, здійснювана від свого імені, під свою майнову відповідальність або від імені та під юридичну відповідальність юридичної особи. Підприємець може здійснювати будь-які види господарської діяльності, не заборонені законом, включаючи комерційне посередництво, торгівельно-купівельну, консультаційну та іншу діяльність, а також операції із цінними паперами” [206, с.137–138].

З юридичної точки зору підприємництво визначається у наступний спосіб. Відповідно до ст.1 Закону України “Про підприємництво” від 7 лютого 1991р. (з наступними змінами та доповненнями) “підприємництво – це

безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством” [4].

Як бачимо, і в законодавстві і у працях зазначених вище економістів поняття підприємництва трактується за допомогою іншого поняття цього ж порядку – “підприємницька діяльність”, однак у різних літературних джерелах саме ці поняття використовуються як синоніми. З цього приводу, доцільним є дослідження економіко-правових аспектів вказаних понять.

Аналіз досвіду правової норми, яка закріплена в ст. 1 Закону України “Про підприємство”, дозволяє дійти висновку про деяку недосконалість законодавчого визначення підприємництва. Як наслідок, виникають протиріччя між нормативними актами, в яких використовується поняття “підприємство”, що у свою чергу призводить до певних труднощів при застосуванні цієї норми.

Згідно згаданого закону, під підприємством розуміють особливий вид економічної активності, під якою мається на увазі доцільна діяльність, спрямована на одержання прибутку, заснована на самостійній ініціативі, відповідальності й інноваційній підприємницькій ідеї.

Наведені визначення аргументують підприємницьку діяльність з юридичної точки зору і акцентують лише на власній економічній вигоді суб'єктів господарювання, ігноруючи при цьому значення і роль останніх в процесах загальноекономічного розвитку та забезпечення національного ринку високоякісними товарами та послугами.

У інших літературних джерелах можна знайти таке визначення: “... підприємство – це самостійна, ініціативна, постійна, здійснювана на власний страх і ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі з метою одержання прибутку” [55, с.66]. Слід зазначити, що таке визначення підприємства і відповідне визначення суб'єктів підприємницької діяльності недосконалі.

Недосконалість визначення полягає в тому, що по-перше, законом визначено суб'єктами підприємницької діяльності юридичні особи, засновані не тільки на приватній, а й державній та колективній формах власності, що суперечить самому визначенню підприємства як “... самостійної ініціативи, систематичної, на власний ризик діяльності... з метою одержання прибутку”. Адже ризикувати підприємець може лише приватним, а не державним чи колективним майном, оскільки спадкоємна безправність породжує не ризик, а

лише безвідповідальність.

По-друге, у статті 2 Закону “Суб’єкти підприємницької діяльності” визначається, що суб’єктами підприємницької діяльності (власне підприємцями) можуть бути як фізичні так і юридичні особи. На нашу думку, юридичні особи можуть бути суб’єктами підприємницької діяльності, тобто суб’єктами господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність. Однак, юридичні особи (зокрема підприємства) не можуть бути підприємцями, це пов’язано з особистим фактором виробництва.

Тому, на нашу думку, суб’єктами підприємницької діяльності можуть бути: громадяни України, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності, а також юридичні особи будь-яких організаційних форм, засновані на приватній формі власності, відповідно до чинного законодавства України.

Суб’єктами підприємницької діяльності можуть бути як окремі приватні особи, так і об’єднання партнерів. Приватні особи як суб’єкти підприємництва виступають у цій якості, як правило, шляхом організації одноосібного або сімейного підприємства. Такі підприємці можуть обмежуватися витратами власної праці або використовувати найману працю.

До важливих рис підприємницької діяльності слід віднести:

1) самостійність і незалежність господарюючих суб’єктів (будь-який підприємець вільний у прийнятті рішень з того чи іншого питання, звичайно, в рамках правових норм);

2) економічна зацікавленість (головна ціль підприємництва – отримання максимально можливого прибутку, а, переслідуючи свої особисті інтереси отримання високого прибутку, підприємець сприяє і досягненню суспільного інтересу);

3) господарський ризик та відповідальність (при будь-яких самих перевірених розрахунках невизначеність і ризик залишаються). Перераховані найважливіші ознаки підприємницької діяльності взаємозв’язані і діють одночасно.

Таким чином, можна стверджувати, що підприємницькою діяльністю є будь-яка корисна для суспільства діяльність із виробництва продукції, надання послуг, що характеризується такими основними ознаками: економічною самостійністю та автономною волею її суб’єктів; ініціативністю; творчим новаторським характером, інноваційністю; систематичністю; здійснюється на власний ризик і під певну особисту майнову відповідальність; здійснюється з метою одержання надприбутку (підприємницького доходу).

Окремо слід відзначити і використання такого поняття як ”господарська

діяльність”. Законом України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” від 1 червня 2000 р. господарська діяльність визначається як будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов’язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт. Можна зробити висновок, що підприємницька діяльність за своїм змістом вужча ніж господарська діяльність. Іншими словами, поняття господарської діяльності охоплює поняття підприємницької діяльності, тобто є ширшим поняттям.

Щодо формулювання сутності дефініції “підприємницька діяльність”, то його можна визначити наступним чином: підприємницька діяльність – це сукупність дій суб’єктів господарювання, спрямованих на створення матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку, результатом чого є неперервність розширеного відтворення. Переваги сформульованого підходу до визначення підприємницької діяльності полягають у тому, що:

- по-перше, підприємництво є складовою підприємницької діяльності і вказує на отримання підприємницького доходу, тобто економічного ефекту від будь-якої господарської діяльності на мікрорівні. Поняття “підприємництво” і ”підприємницька діяльність” за своєю економічною сутністю є подібними і можуть використовуватись як синоніми;
- по-друге, підприємницька діяльність вказує на спрямування дій господарюючих суб’єктів саме на отримання прибутку, що у масштабах всієї економіки визначає можливість забезпечення розширеного відтворення;
- по-третє, підприємницька діяльність є складовою господарської діяльності, оскільки спрямована лише на виробництво (виготовлення) конкурентноздатної продукції та послуг.

Соціально-економічні аспекти підприємницької діяльності виявляються в тих функціях, що воно виконує в житті суспільства, а саме: задоволення потреб ринку; зростання виробництва на мікро-, а в кінцевому рахунку і на макрорівні; перерозподіл ресурсів і створення такої структури національної економіки, що відповідає ринковим потребам; поява і розвиток нових напрямків у всіляких сферах економічного та соціального життя; створення нових робочих місць, залучення найманих працівників до управління тощо.

Перебіг ринкових перетворень в економіці України безпосередньо позначається і на підприємницькій діяльності. Необхідно відзначити, що

підприємницька діяльність в Україні має певні особливості, які суттєво відрізняють її від підприємництва більшості країн із розвинутими ринковими відносинами.

До таких основних особливостей слід віднести наступні, а саме: низький рівень технічної озброєності при значному інноваційному потенціалі; низький управлінський рівень, брак знань, досвіду та культури ринкових відносин; прагнення до максимальної самостійності у той час як значна кількість зарубіжних підприємств працюють за умов франчайзинга, субпідряду тощо; поєднання в межах одного підприємства декількох видів діяльності, неможливість в більшості випадків орієнтуватися на одну продуктивну модель розвитку; відсутність системи самоорганізації та недостатня структура підтримки підприємницької діяльності; відсутність повної та вірогідної інформації про стан та кон'юнктуру ринку, низький рівень консультаційних послуг та спеціальних освітніх програм; практична відсутність державної фінансово-кредитної підтримки; недовіра західних партнерів та негативне психологічне ставлення населення до підприємницьких структур.

Крім того, в період ринкового реформування економічної системи суб'єкти підприємницької діяльності зазнають і певні об'єктивні труднощі: відсутність розвинутої інфраструктури матеріально-технічного постачання; зростання трансакційних витрат, пов'язаних з просуванням продукції до кінцевого споживача; знецінення основного та оборотного капіталу внаслідок значних інфляційних процесів першої половини 90-х років, зниження платоспроможного попиту; несприятливий інвестиційний клімат, стрімкий ріст цін на фактори виробництва; висока вартість кредитних ресурсів.

Слід зазначити також, що і стан товарного ринку в Україні, на якому діють суб'єкти господарювання, суттєво відрізняється від економічно розвинутих країн. В умовах трансформації ринкових відносин в Україні, на розвиток підприємництва мають суттєвий вплив макроекономічні чинники, до числа яких слід віднести наступні:

- по-перше, обмеженість внутрішнього попиту та наявність кризи збуту на внутрішньому ринку у зв'язку з браком вільних коштів підприємств та зниженням реальних доходів населення. Причини внутрішніх кризових явищ у суб'єктів господарювання можна згрупувати за певними ознаками (табл. 1.1.). За таких обставин майже 29 % підприємств в Україні працює зі збитками.
- по-друге, вкрай незначна інвестиційна активність, труднощі переливу коштів з фінансового в реальний сектор економіки,

обмежені обсяги кредитних вкладень у господарство. Втім, останнім часом спостерігаються позитивні тенденції у розвитку банківської системи, а саме станом на 1.01.2008 року, аналізована частка зросла на 15,1% і становила 60,2%, що з нашої точки зору, є свідченням підвищення її ролі у процесі розширеного відтворення (табл. 1.2).

Таблиця 1.1.

*Причини, які можуть викликати фінансову кризу
у суб'єктів господарювання в Україні*

Криза ліквідності	Криза прибутковості	Криза управління
<ul style="list-style-type: none"> • незадовільна структура капіталу; • неспівпадання термінів за фінансовими операціями; • відсутність або незначний рівень резервних (страхових) фондів; • відсутність можливостей щодо ефективного використання фінансового лівериджу; • великий обсяг капіталовкладень з тривалим терміном окупності; • неефективне управління оборотними активами; • незадовільна робота з рейтингу підприємства; • надання незабезпечених товарних кредитів; • форс-мажорні обставини. 	<ul style="list-style-type: none"> • зменшення обороту від реалізації; • несприятливе співвідношення ціни і якості; • несприятливе співвідношення ціни і собівартості; • збитковість окремих видів продукції чи структурних підрозділів; • неефективна система розподілу і збуту продукції; • високий рівень інфляційних очікувань та процентних ставок за кредитами; • зниження конкурентоздатності продукції та підприємства; • форс-мажорні обставини. 	<ul style="list-style-type: none"> • неправильний вибір виробничого майданчика; • ризиковані великі проекти; • недоліки в організаційній структурі підприємства; • неефективний апарат управління; • помилкова маркетингова політика; • помилкова політика диверсифікації; • зайві виробничі потужності; • помилковий вибір ринків збуту; • форс-мажорні обставини.

Кризові явища та процеси у сфері підприємництва, що проявляються останнім часом, пов'язані з нестійкою динамікою чисельності підприємств і зайнятих на них робітників, нераціонально сформованою структурою виробництва, як в галузевому так і в регіональному плані, а також з суттєвою "тінізацією" та криміналізацією всіх сфер підприємницької діяльності.

Господарський оборот тіньової економіки на відміну від легітимної характеризується, як правило, істотно вищим рівнем монетизації виробництва та обслуговується виключно ліквідними платіжними інструментами, переважно готівковою гривнею та валютою. Зростаючі доходи «неофіційної» економіки загострюють фінансовий дефіцит, оскільки вони вилучаються з господарського

обороту підприємств і, як наслідок, не можуть трансформуватися в легальні капіталоутворюючі інвестиції.

Таблиця 1.2.
*Динаміка кредитних вкладень комерційних банків і ВВП України**

	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008
Обсяги ВВП	267344	345113	441452	544153	709445
Кредитний портфель банків, усього	67835	88579	143418	245226	426863
Частка кредитного портфеля у ВВП країни, %	25,8	25,7	32,5	45,1	60,2
Кредити суб'єктам господарювання, усього	58849	73785	109895	166683	271417
Частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання у ВВП, %	22,4	21,4	24,9	31,6	38,3

* Розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2008. - № 4

Окреслені макроекономічні чинники, які визначають особливості підприємницької діяльності є, по своїй суті, властивими для перехідного періоду з усіма його нестабільними ознаками.

З огляду на значення підприємницької діяльності в умовах становлення ринкових відносин в Україні, особливу увагу, на наш погляд, необхідно звернути на вивчення питань організації та функціонування сектору малого та середнього бізнесу, позаяк саме ці підприємницькі структури у розвинутих країнах відіграють фундаментальну роль у забезпеченні внутрішнього ринку високоякісними товарами та послугами, спрямування та динаміку соціально-економічного розвитку загалом.

З цього приводу, суб'єкти підприємницької діяльності прийнято класифікувати за окремими критеріями залежно від конкретних завдань дослідження аналізу, мети тощо. Оскільки будь-який бізнес у тій чи іншій мірі пов'язаний із основними фазами відтворювального циклу – виробництвом продукції і послуг; обміном та розподілом товарів, їх споживанням – можна виокремити такі види підприємницької діяльності: виробниче підприємництво, комерційне, фінансове. У той же час кожен із названих видів підприємницької діяльності розподіляється на деяке число підвидів. У загальному вигляді існуючі види і підвиди підприємницької діяльності можна представити у вигляді схеми, що характеризує основні напрями господарювання (Додаток 1).

Виробниче підприємництво можна назвати провідним видом підприємницької діяльності. Тут здійснюється виробництво продукції, товарів, робіт, надаються послуги. Однак власне ця сфера діяльності при переході до

ринкової економіки піддалася найбільшим негативним змінам: розпалися господарські зв'язки, порушилось матеріально-технічне забезпечення, різко впав збут продукції, погіршився фінансовий стан підприємств.

Найбільший розвиток в умовах переходу до ринку в Україні отримало комерційне підприємництво. Воно характеризується операціями та угодами купівлі-продажу товарів та послуг. Саме тут найшвидше можна отримати віддачу. Так, якщо виробнича діяльність забезпечує, як правило, не більше 10-12% рентабельності підприємства, фірми, то комерційна – 20-30%, а здебільшого і вище.

Відповідно до масштабів діяльності підприємництво поділяють на мале, середнє та велике. Світовий досвід господарювання свідчить, що мале, середнє та велике підприємництво не взаємовиключають, а доповнюють одне одного в єдиній економічній системі країни. Найважливішою складовою ринкової економіки має бути існування та взаємодія багатьох великих, середніх і малих підприємств, оптимальне їх співвідношення.

Широке визнання здатності підприємств малого та середнього бізнесу вносити істотний вклад у вирішення проблем зайнятості, підвищення конкурентоспроможності цілих галузей, підсилило інтерес до вивчення малих фірм, особливостей управління чи аналізу тенденцій зміни стану цього сектора економіки. Однак, практичне вирішення проблем розвитку малого та середнього підприємництва гальмується відсутністю єдиного теоретичного підходу до визначення суті малого та, особливо, середнього підприємства.

Сьогодні у світі нараховується більше 50 статистичних критеріїв віднесення підприємств до групи малих і середніх. У самому загальному вигляді їх можна поділити на якісні (простота системи управління, поєднання в одній особі функцій власника і менеджера, невелика частка ринку і невелика просторова сфера діяльності (звичайно в межах окремого району), досить чітко визначена (звичайно вона визначається самим власником) ціль діяльності тощо) і кількісні (чисельність зайнятих на підприємстві, вартість основного капіталу, обсяг продажів тощо).

В Україні суб'єктами малого підприємництва згідно Указу Президента України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 12.05.98 р. вважаються: індивідуальні підприємці, тобто фізичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності і що займаються нею без створення юридичної особи; підприємницькі організації зі статусом юридичної особи, будь-якої організаційно-правової форми і форми власності (крім довірчих товариств, банків, страхових компаній, інших фінансово-кредитних і

небанківських фінансових установ), а також суб'єкти підприємництва у статутному фонді яких частки, що належать юридичним особам – учасникам і засновникам даних суб'єктів, що не є суб'єктами малого підприємництва, не перевищують 25%. Крім цього, ці суб'єкти повинні відповідати наступним критеріям: середньоспискова чисельність працюючих за звітний період не перевищує 50 чоловік (при цьому враховуються всі працівники, в тому числі працюючі за цивільно-правовими договорами і сумісництвом); розмір виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 1 млн. грн.

У різних країнах існують свої критерії віднесення підприємства до розряду малих та середніх. У США, скажімо, малими вважають підприємства з кількістю працюючих до 500 чоловік, у Японії – до 300. Українським законодавством до малих підприємств відносять такі, де працює від 15 до 200 чоловік, залежно від галузі або виду діяльності. Малі, середні та великі підприємства – це класифікація лише за кількісними показниками. При чому чіткого поділу між малими та середніми підприємствами немає. В основному такий вид підприємств, як середній бізнес виділений суто теоретично, і є різновидом малого бізнесу.

Згідно Закону України “Про підприємства в Україні” до малих підприємств належать новостворені та діючі підприємства: у промисловості та будівництві з чисельністю працюючих до 200 чоловік; в інших галузях виробничої сфери з чисельністю працюючих до 50 чоловік; у науці і науковому обслуговуванні з чисельністю працюючих до 100 чоловік; в галузях невиробничої сфери чисельністю працюючих до 25 чоловік; у роздрібній торгівлі з чисельністю працюючих до 15 чоловік.

До суб'єктів малого підприємництва не належать довірчі товариства, страхові компанії, банки, інші фінансово-кредитні та небанківські фінансові установи, а також суб'єкти підприємницької діяльності, у статутному фонді яких частки, що належать особам – учасникам та засновникам даних суб'єктів, що не є суб'єктами малого підприємництва, перевищують 25 %.

Чому ж серед різних видів господарської діяльності в умовах перехідної економіки саме розвиткові малого та середнього підприємництва має приділятися підвищена увага? Можливість ефективного функціонування малих форм виробництва визначається рядом їх переваг у порівнянні з великим виробництвом: наближеність до місцевих ринків і пристосування до запитів клієнтури; виробництво малими партіями, що невигідно крупним фірмам; виключення зайвих ланок управління тощо. Малому виробництву сприяє диференціація та індивідуалізація попиту в сфері виробничого та особистого

споживання.

У свою чергу розвиток малого та середнього бізнесу створює сприятливі умови для оздоровлення економіки: розвивається конкурентне середовище; створюються додаткові робочі місця; активніше йде структурна перебудова; розширяється споживчий сектор. Розвиток малих підприємств призводить до насичення ринку товарами та послугами, підвищення експортного потенціалу, ефективнішого використання місцевих сировинних ресурсів і відтак, з нашої точки зору, саме розвиток малого та середнього сектору підприємницької діяльності можна вважати одним із ключових чинників успішного реформування економіки України на ринкових засадах і формування ефективної господарської системи (Додаток 2).

Про значення малого та середнього підприємництва свідчать інтегровані показники, що характеризують стан цього сектору підприємницької діяльності у розвинутих країнах, які підкреслюють фундаментальну роль малого та середнього підприємництва в соціально-економічному та політичному житті кожної країни (табл. 1.3.).

Так, частка малих та середніх підприємств у загальній кількості підприємств змінюється по країнах – від 94 % у Великобританії до 99,9 % у Франції. Про місце і значення малого та середнього підприємництва свідчать показники його ролі в ринковій економіці, зокрема частка малого та середнього підприємництва в загальній кількості зайнятих становить понад половину у США та Франції (54 %), у країнах ЄС (72 %), в Італії (73 %), в Японії (78 %).

Малі та середні підприємства є об'єктивною необхідністю економіки в умовах ринку й основою підприємницької діяльності, котрі здатні формувати конкурентне середовище. У країнах з розвинутою ринковою економікою ці підприємства складають 90-95% від їх загальної кількості і створюють 20-60% валового національного продукту країни. Малі підприємства набули великого поширення не лише в економічно розвинутих державах. У країнах Південно Східної Азії, які вийшли останнім часом на передові позиції за виробництвом не тільки товарів народного споживання, а й сучасної наукомісткої продукції, малі та середні підприємства дають до 80% приросту валового національного продукту.

В Україні, особливістю якої була і залишається монополізована структура економіки, малі та середні підприємства посідають поки що незначне місце у структурі виробництва. Про це свідчать дані, приведені у додатку 3.

Нині до малого та середнього бізнесу зараховують більш ніж 90 % підприємств, зареєстрованих в Україні, але реальний внесок цих підприємств у

ВВП – близько 11%. У 2005 році доходи малих підприємств становили лише 5,5% усіх доходів вітчизняної економіки. У Європі цей показник значно вищий: у Данії, наприклад, суб'єкти малого бізнесу щороку створюють 80% національного продукту, в Італії – 60 %, а середній внесок таких підприємств у ВВП по всій Західній Європі складає 63-67%.

Таблиця 1.3.

Стан розвитку малого та середнього підприємництва
в окремих країнах [45, с.34]

Країна	Кількість малих та середніх підприємств, тис.	Кількість середніх підприємств на 1000 чол. населення	Зайнято у малих та середніх підприємствах, млн. чол.	Частка малих та середніх підприємств у загальній кількості зайнятих, %	Частка малих і середніх підприємств у ВВП, %
Великобританія	2 630	46	13,6	49	50-53
Німеччина	2 290	37	18,5	46	50-54
Італія	3920	68	16,8	73	57-60
Франція	1 980	35	15,2	54	55-62
Країни ЄС	15 770	45	68	72	63-67
США	19 300	74,2	70,2	54	50-52
Японія	6 450	49,6	39,5	78	52-55
Російська Федерація	836,2	5,65	8,1	9,6	10-11
Україна	197,12	4	3,5	5,7	9,0 - 9,5

Попри зростання доходів малого бізнесу в Україні, його частка у ВВП неухильно знижується, починаючи із 2000 року. Відстає Україна і за кількістю компаній – представників сектору малого та середнього бізнесу. У 2005 році на 1000 осіб населення припадало 11 малих і середніх підприємств, позаяк у країнах Центральної і Східної Європи даний показник в середньому становить 34 підприємства.

Характеризуючи стан розвитку малого бізнесу в Україні, відмітимо, що в Україні масштаби та внесок малого бізнесу, далекі не тільки від економічно розвинених країн, але і від таких країн, як Польща, Чехія, Угорщина, Словенія, країни Балтії. Наприклад, у Польщі з населенням 39 млн. чол. діє 2 млн. малих підприємств, які є однією з передумов високих показників економічного розвитку польської економіки. В Україні ж з населенням 50 млн. чол. діє 197 тис. малих підприємств, з чисельністю 1 млн. чол. Крім того, близько 2 млн. чоловік діють без створення юридичної особи. В умовах прихованого

безробіття в Україні, тільки малі фірми можуть досить швидко створити нові та зберегти існуючі робочі місця. Частка малих та середніх підприємств у створенні ВВП значно менша, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою і складає лише близько 10%, тоді як у країнах ринкової економіки — 50—70%, у Росії — близько 10%.

Аналіз ситуації свідчить, що суттєвих змін у розвитку малого бізнесу в Україні за останні роки не відбулося, він ще й досі не відіграє суттєвої ролі і практично перебуває на початковому етапі свого розвитку. Динаміку розвитку малого бізнесу в Україні показано в таблиці 1.4.

Створення малих підприємств в Україні має ряд переваг у порівнянні з великими підприємствами, а саме: малий та середній бізнес активізує структурну перебудову економіки. Мається на увазі, що приватна частина ВВП виробляється на малих підприємствах; за рахунок малого бізнесу створюються додаткові робочі місця як для виробника, так і для споживача, він дає широку свободу ринкового виробу; підприємства малого бізнесу оперативно реагують на зміну споживчого попиту, тобто малі і середні підприємства з мінімальними витратами можуть перейти на випуск продукції, яка має попит; малий і середній бізнес дає можливість подолати галузевий монополізм виробництва, оскільки монополія призводить до зростання цін; малі і середні підприємства забезпечують конкуренцію на ринку, допомагають наповнити ринок товарами і послугами, які мають попит, мають можливість забезпечити швидку окупність витрат, своєчасно реагувати на зміну попиту і інші переваги.

Отже, світовий досвід показує, що малі та середні підприємства є невід'ємною і найдинамічнішою складовою у структурі суспільного виробництва в країнах з розвинутою ринковою економікою.

Таблиця 1.4.

Динаміка розвитку малого бізнесу в Україні

Рік	МП, кооперативи	Темпи змін, %
1998	47084	100
1999	67739	143,8
2000	84780	125,1
2001	85799	101,2
2002	96019	111,9
2003	96270	100,2
2004	136238	141,5
2005	173404	127,3
2006	197 127	113,7

Тому саме малі та середні підприємства мають відігравати винятково

важливу роль під час переходу до ринкової економіки. Загалом активізація розвитку малого та середнього підприємництва є невід'ємною умовою успішного провадження заходів із ринкового реформування економіки, позаяк саме малий та середній бізнес стимулює ринкову конкуренцію та структурну перебудову, а також появу середнього класу власників, що є ознакою політичної стабільності в суспільстві.

До основних факторів, що визначають нестійкість малого та середнього підприємництва в умовах перехідної економіки слід віднести: обмеженість фінансових ресурсів; високий вплив ринкової кон'юнктури; нестабільність доходів; слабе сегментування власної частки ринку; висока вразливість до несприятливих економічних факторів (інфляції, циклічних коливань, податкового тиску тощо); значна імовірність банкрутства; вузьке коло споживачів та постачальників; локальність ресурсів і збутових ринків тощо.

Особливо слід виокремити проблему нестачі фінансових ресурсів, розв'язання якої потребує оптимізації політики запозичень з метою підвищення рентабельності та платоспроможності підприємств. У цьому зв'язку, на сьогодні найбільш гостро для підприємств реального сектора стоїть проблема оптимального управління фінансовими ресурсами. При цьому провідне місце тут належить проблемі достатності обігових коштів, наявності адекватних механізмів їх планування (прогнозування) і поповнення та ефективного використання. Управління фінансами підприємства передбачає передусім встановлення оптимального співвідношення власного та залученого капіталу, тобто пошук раціональної структури капіталу.

Подальший розвиток підприємницької діяльності значною мірою залежить від розміру капіталу (фінансових ресурсів), спрямованого на розвиток виробництва і може здійснюватись як за рахунок самофінансування (власні ресурси), так і надходжень від зовнішніх джерел фінансування (кредити, позики, гранти, субвенції та інше). З цієї точки зору важливим видається правильне розуміння самої дефініції “фінансові ресурси”.

При найбільш загальному підході під фінансовими ресурсами підприємства прийнято вважати сукупність усіх видів грошових доходів та надходжень, що перебувають у розпорядженні суб'єктів господарювання і призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат на розширене відтворення й економічне стимулювання працівників [101, с.394-395].

Однак більш точним, на наш погляд, є визначення професора С.І. Юрія, згідно якого “фінансові ресурси – це грошові фонди, які створюються в процесі

розподілу і використання валового внутрішнього продукту за певний період часу (макрорівень). Поняття фінансові ресурси визначають також як акумульовані підприємством з різних джерел грошові кошти, які надходять в його обіг і призначені для покриття потреб підприємства (мікрорівень)” [193, с.28].

На наш погляд, саме вирішення проблеми забезпечення підприємницької діяльності належним обсягом фінансових ресурсів повинно стати ключовим елементом у системі заходів економічної політики, спрямованої на успішну реалізацію ринкових реформ і стимулювання розвитку виробництва.

Формування фінансових ресурсів здійснюється за рахунок власних та прирівняних до них коштів, мобілізації ресурсів на фінансовому ринку й надходження грошових коштів від банківської системи у порядку перерозподілу. Фінансові ресурси прийнято поділяти на власні та позичені (рис. 1.1.).

До власних належать засоби : а) сформовані за рахунок зовнішніх джерел, що включають кошти засновників, тобто пайовий та акціонерний капітал; б) сформовані за рахунок внутрішніх джерел (нерозподілений прибуток; резервні фонди; амортизаційні відрахування та цільові надходження). Позичені кошти формуються також за рахунок зовнішніх та внутрішніх джерел. До запозичених коштів, сформованих за рахунок зовнішніх джерел на фінансовому ринку відносять довгострокові та короткострокові кредити, випуск облігацій, фінансовий лізинг.

Кредиторська заборгованість та відстрочена податкова та інші види заборгованостей складають позичені кошти підприємств внутрішнього походження.

Необхідно відзначити, що в структурі фінансових ресурсів підприємств у ринкових умовах господарювання одне із провідних місць належить банківському кредиту. Роль кредиту в фінансовій діяльності зарубіжних фірм досить значна. У ряді досліджень відзначається, що у США, Великобританії, Німеччині, Японії, Канаді розміщення акцій не є найважливішим джерелом фінансування фірм.

Так, у 1970-1985 роках акції давали тільки 2,1% всіх зовнішніх джерел фінансування американських фірм. Облігації складають 29,8% зовнішнього фінансування, разом з акціями 31,9%, тобто менше третини зовнішніх джерел (виключення - Канада). Банки – найбільш важливе джерело зовнішнього фінансування фірм. В США, як і в інших розвинутих країнах, 61,9% зовнішнього фінансування – це банківські позички. У цій країні фірми щорічно

залучають у середньому у двадцять п'ять разів більше коштів у вигляді банківських позичок, аніж за рахунок акцій [137, с. 210].

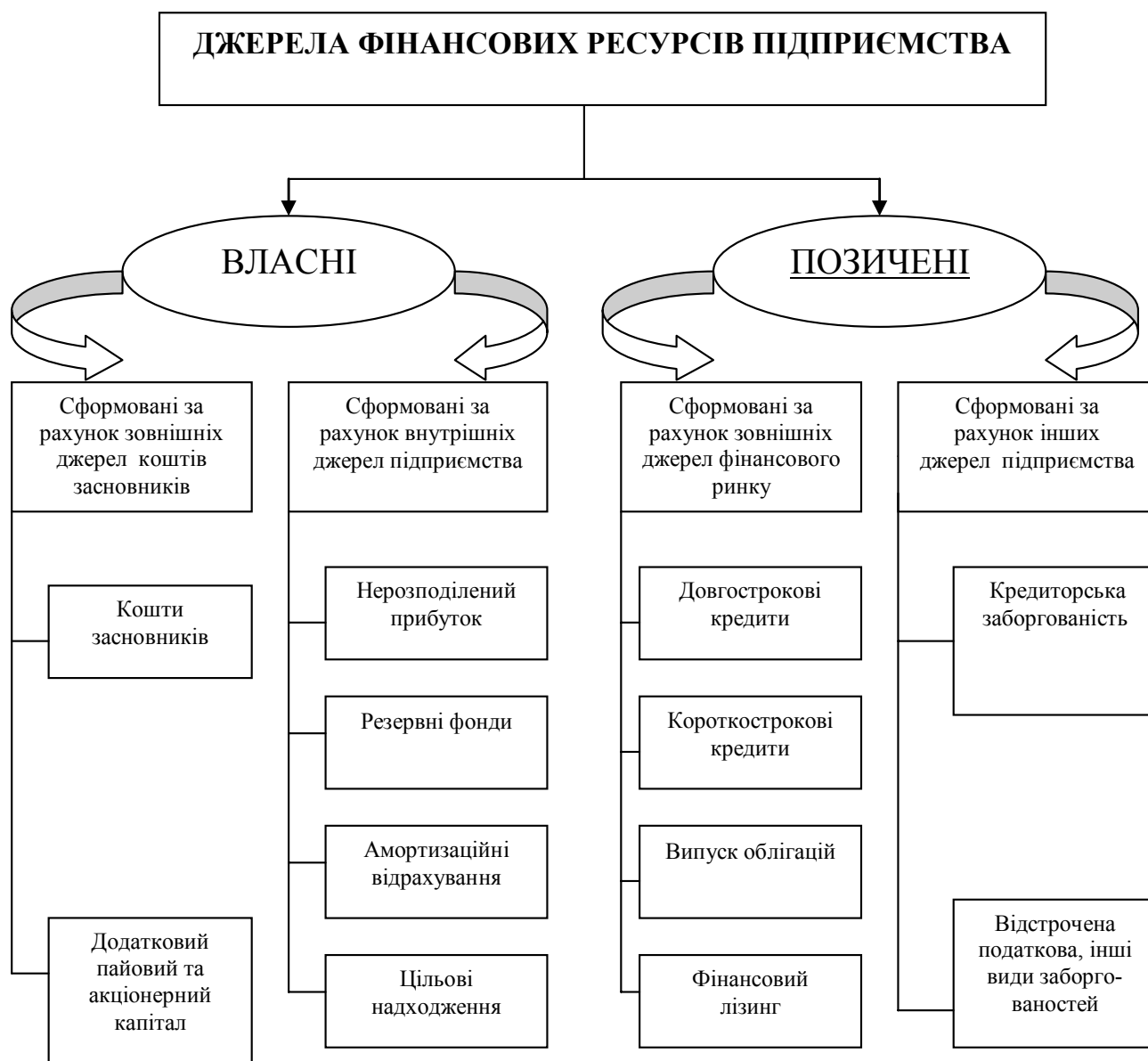

Рис. 1.1. Склад основних джерел фінансових ресурсів підприємства [129, с.115]

Банківські кредити значно прискорюють процес відтворення на всіх його етапах - виробництва, розподілу, обміну і споживання. За їх рахунок формуються основні фонди та обігові кошти, здійснюються розрахунки між товаровиробниками, збільшується обсяг грошової маси в обігу, прискорюються процеси реального накопичення, виробничого і соціального розвитку підприємств. Порівняльна характеристика використання власних і запозичених джерел фінансування підприємств, приведена у таблиці 1.5., засвідчує ряд переваг позичених ресурсів у процесі формування капіталу.

Загальні тенденції у сучасному розвитку кредитних операцій вітчизняної системи комерційних банків свідчать про суттєві зрушення у обсягах кредитних вкладень в економіку країни, підвищення ролі банківського кредиту в кредитному забезпеченні виробничого сектора необхідними грошовими ресурсами. Останнім часом частка банківських позик у валовому внутрішньому продукті України зростає з 45,1% у 2004 році до 60,2% станом на 1.01.2008 року.

Таблиця 1.5.

Порівняльна характеристика фінансування підприємства за рахунок власних та позичених ресурсів

Критерії	Власні ресурси	Позичені ресурси
1. Рівень відповідальності капіталодавців	Щонайменше у повному обсязі	Відсутня: статус кредитора
2. Участь в управлінні підприємством	Як правило, дає право	Як правило, участь в управлінні підприємства виключена
3. Участь в прибутках	Дає право участі у розподілі прибутків	Обмеження згідно з договором
4. Строк використання	Необмежений	Обмеження згідно кредитного договору
5. Забезпечення	Як правило, непотрібне	Як правило, необхідне
6. Податкове навантаження	Плата за користування здійснюється за рахунок прибутку, що залишився після сплати всіх податків	Проценти за користування позиками відносяться на валові витрати, тобто зменшують податковий тягар
7. Порядок повернення у разі банкрутства	В останню чергу	Першочергово, залежно від типу кредитора

Однак, як уже зазначалося, вище у порівнянні із розвиненими країнами частка банківських кредитних вкладень у валовому внутрішньому продукті в Україні знаходиться на вкрай незначному рівні. Це свідчить про необхідність посилення роботи комерційних банків у напрямку кредитування суб'єктів підприємницької діяльності, а саме – спрямування кредитних ресурсів на кредитне забезпечення реального сектора економіки.

З нашої точки зору, цілий ряд факторів, головними серед яких є низький рівень кредитоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності, високі процентні ставки за кредитами, складність та недосконалість механізму реалізації положень законодавства про банкрутство, визначають недостатні обсяги кредитування підприємств в Україні.

В українських підприємств, як правило, серед короткотермінових зобов'язань переважає кредиторська заборгованість. Так, протягом останніх років кредиторська заборгованість вітчизняних підприємств становила майже 40% балансу, в той час як у Франції цей показник дорівнює близько 23, а в

Німеччині близько 13%. Причому у зарубіжних підприємств з кількістю працюючих понад 2000 чоловік питома вага цього джерела фінансування становить лише 6% (у Франції трохи більше – 13%). На малих же підприємствах з кількістю працівників до 20 осіб це джерело використовується інтенсивніше (в Німеччині – 16%, у Франції – 26% усього капіталу). Це пов'язано передусім із рівнем кредитоспроможності підприємств малого і середнього бізнесу [181, с.31].

У цьому зв'язку, важливо відзначити, що саме банківські кредити, на нашу думку, є тим потенційно потужним джерелом фінансування підприємницької діяльності в Україні, яке спроможне належним чином вплинути на стимулювання господарської активності і прискорення економічного зростання. Однак, незначний рівень використання суб'єктами господарювання кредитних ресурсів свідчить про необхідність активізації роботи вітчизняної банківської системи у цьому напрямку.

Питання про співвідношення власних та запозичених джерел фінансування виробничої діяльності підприємств розглядається, як правило, з точки зору довготермінових запозичень з метою формування основного капіталу. Однак, актуальною проблемою для суб'єктів підприємницької діяльності є також розробка ефективної стратегії короткотермінового залучення банківських кредитів з метою забезпечення гнучкого фінансування поточної діяльності.

Необхідно відзначити, що структура джерел фінансового забезпечення впливає на балансування між фінансовою стійкістю та фінансовим ризиком підприємства. Так, згідно з ефектом фінансового лівериджу існує певна залежність між часткою позикових коштів у структурі фінансового забезпечення та рентабельністю власного капіталу. Зв'язок між ними такий: чим більша частка позикових коштів, тим вища рентабельність власного капіталу (якщо підприємство взагалі отримує прибуток). Отже, кожне підприємство має балансувати між цими чинниками, що впливають на фінансові результати його діяльності.

Досягнення позитивного кінцевого фінансового результату, підвищення кредитоспроможності підприємств можливе лише за умови оптимізації управління оборотним капіталом, що є особливо важливим чинником для встановлення рівноправних партнерських відносин між банками та суб'єктами підприємницької діяльності в Україні, що в свою чергу, безпосередньо впливає на перебіг процесу розширеного відтворення в економіці.

Відтворювальний процес, як відомо, відбувається за умов неперервності

виробництва. При цьому власне відтворення об'єднує процеси виробництва і обігу в їх неперервному відновленні, забезпечуючи не лише постійне створення валового внутрішнього продукту, але і відтворення системи виробничих відносин. Із точки зору створення умов безперервного процесу відтворення, саме належне кредитне забезпечення, тобто забезпечення виробничого процесу необхідними кредитними ресурсами, є визначальним фактором ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності на ринку товарів та послуг. Це вказує на провідну роль банківського кредиту у процесі формування ресурсів підприємств з огляду на обмежені можливості залучення коштів з інших джерел.

Необхідність належного теоретичного обґрунтування цього процесу з точки зору ролі банківських установ і їхніх кредитних операцій для підприємницької діяльності призводить до об'єктивної потреби визначення самого поняття “кредитне забезпечення підприємницької діяльності” як окремої дефініції. Під кредитним забезпеченням підприємницької діяльності, з нашої точки зору, слід розуміти покриття витрат виробництва суб'єктів господарювання за рахунок кредитних ресурсів, що акумулюються банківськими установами і спрямовуються на поповнення основного та оборотного капіталу підприємств. Власне кажучи, на сьогодні, банківські кредити можуть стати одним із найважливіших джерел фінансування виробничої діяльності господарюючих суб'єктів. Відтак з'ясуванню теоретичних аспектів сутності цього процесу може сприяти саме виділена дефініція “кредитне забезпечення підприємницької діяльності”, яка відображає процес спрямування банківських ресурсів саме на забезпечення неперервності відтворення на підприємствах.

Отже можна зробити висновок, що виокремлена дефініція має більш конкретний характер аніж широко вживаний термін “кредитування”, який означає “надання суб'єктові господарювання банківських кредитів на засадах платності, строковості й повернення. Є однією з форм фінансового забезпечення відтворювальних витрат суб'єкта господарювання” [101, с. 252]. Термін “кредитне забезпечення” більшою мірою характеризує саме цільове спрямування коштів – на виробничу діяльність підприємницьких структур, що характеризує саме продуктивне використання наданих у позику коштів – на формування основного та оборотного капіталу. Відповідно до цього, мета кредитного забезпечення, на відміну від кредитування, що абстрактно виражає перерозподіл тимчасово вільних коштів в економіці, є чітко визначеною і складає забезпечення ресурсами саме підприємницької діяльності, що в

кінцевому підсумку визначає неперервність відтворення і зростання виробництва.

У ряді літературних джерел зустрічається термін “кредитне забезпечення” як практичної реалізації принципу кредитування – забезпеченості кредиту, сутність якого полягає у тому, що кредит повинен надаватися під певні встановлені законодавством форми забезпечення. Так, О.О. Терещенко вважає: “У разі, якщо позичальник не в змозі виконати свої зобов’язання у передбачені кредитним договором строки, кредитор може задовольнити свої вимоги за рахунок кредитного забезпечення. Саме тому наявність у позичальника достатнього кредитного забезпечення є складовим елементом його економічної кредитоспроможності” [180, с. 257].

Вживаний у цьому контексті термін “кредитне забезпечення”, з нашої точки зору, відрізняється від виокремленої нами дефініції “кредитне забезпечення підприємницької діяльності”, позаяк він відображає лише певні умови видачі кредиту. На відміну від цього терміну пропонується дефініція “кредитне забезпечення підприємницької діяльності” визначається нами як пріоритетне спрямування комерційними банками кредитних ресурсів на виробничі потреби господарюючих суб’єктів реального сектора економіки. І саме у такому контексті розгляду кредитної діяльності банків з точки зору її кінцевих цілей для економічного розвитку вказує на необхідність використання виділеної нами дефініції для подальшого теоретичного обґрунтування шляхів оптимізації роботи банківської системи країни: спрямування її на активізацію підприємницької діяльності.

Щодо поняття фінансового забезпечення, то в економічній літературі зустрічається таке визначення: “Фінансове забезпечення відтворювального процесу – це покриття відтворювальних витрат за рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються суб’єктами господарювання і державою” [189, с.37]. А також зазначається, що формами фінансового забезпечення є самофінансування, кредитування й державне фінансування, а інструментами механізму фінансового забезпечення – склад і структура його джерел [189, с.42]. Однак такий підхід слід вважати надто узагальнюючим і таким, що не відображає конкретні цілі формування і спрямування ресурсів, особливо стосовно діяльності банківської системи.

На сьогодні, потенціал найбільших банків України робить принципово можливим вирішення завдання, в певній мірі, простого відтворення і поповнення щорічного вибуття активної частини виробничих фондів. Однак, потрібно мати на увазі, що однією з основних цілей комерційних банків є

отримання максимального прибутку. У цьому зв'язку банки зацікавлені в надійних клієнтах, які у відносно короткі строки можуть забезпечити оборот великого обсягу кредитних ресурсів, повернути основний борг і сплатити банку законну винагороду в вигляді процентів за кредит. Звичайно, інтереси підприємств реального сектора загалом та малого і середнього бізнесу зокрема, не завжди збігаються з інтересами банків і останні далеко не завжди схильні кредитувати такого роду позичальників у зв'язку із досить високим ступенем ризику в перехідній економіці.

Нині внутрішні джерела інвестування підприємств - самофінансування із фондів розвитку, емісійні ресурси тощо – є малопотужними (особливо з урахуванням кризового стану більшості вітчизняних виробників і низьким рівнем розвитку фондового ринку), що потребують залучення зовнішніх джерел поповнення ресурсів. У зв'язку з цим особливий інтерес представляє оцінка потенціалу тих фінансових ресурсів, які через банківську систему і її позичкові операції могли б бути направлені на підйом реального сектора економіки.

Загальний розвиток і стабілізація економічної системи України, порівняно низькі темпи інфляції та відсутність стрибкоподібних змін валютного курсу є тими факторами, що слугують підвищенню довіри населення до банківських установ. Протягом 2004-2007 років у державі значно зросли розміри вкладів населення на депозитні рахунки в банківській системі, про що свідчать дані таблиці 1.6. Так, на початок 2008 року вкладення населення у національній валюті зросли на 72,9 %, а в іноземній – на 63,5 % у порівнянні із аналогічним періодом 2006 року.

Усе це свідчить про поступове насичення ринку вільними коштами – сьогодні пропозиція кредитних ресурсів значно перевищує попит на них. Водночас, упродовж 2004-2007 років спостерігається чітка тенденція до збільшення кредитних вкладень в економіку, причому перевага надається кредитуванню в національній валюті. Проте слід зауважити, що надані кредитні ресурси, як правило, мають короткостроковий характер і суттєвого впливу на розвиток підприємницької діяльності не мають.

Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, суб'єкти підприємницької діяльності на ринку банківських послуг, як правило, виступають у ролі споживачів кредитних ресурсів. Разом із тим, взаємна вигідність ефективної співпраці підприємницьких структур та комерційних банків очевидна. Збільшення обсягів кредитних вкладень для банківських установ призводить до збільшення доходності активних операцій у вигляді відсотків за користування позичками. Для економічних агентів кредитне забезпечення виробничої

діяльності має подвійний вплив: по-перше – дозволяє покривати свої виробничі витрати з метою неперервності відтворювального процесу; по-друге – стимулює ефективність використання банківських позичок у якості джерела фінансових ресурсів.

Таблиця 1.6.

Обсяги залучених банками коштів від фізичних осіб і величина кредитних вкладень у реальний сектор економіки України*

	1.01.2004	1.01.2005	Темпи приросту, %	1.01.2006	Темпи приросту, %	1.01.2007	Темпи приросту, %	1.01.2008	Темпи приросту, %
Вклади населення, Усього:	32396	41611	128	73202	176	106715	138	164159	154
У тому числі:									
-у національній валюті;	18875	22116	117	42176	191	57837	137	99411	172
-у іноземній валюті.	13521	19495	144	31026	159	48878	158	64749	132
Кредити, надані банками, усього:	67835	88579	131	43418	162	245226	171	426863	174
У тому числі:									
-у національній валюті;	39563	51207	129	81274	159	123783	152	213798	173
-у іноземній валюті.	28272	37372	132	62144	166	121443	195	213065	175

*Розраховано за даними: Бюлетень НБУ. - 2008. - № 4

Слід зазначити, що малий та середній бізнес є фактором зміцнення ресурсної бази банківської системи, розширення можливостей кредитної діяльності банків та зниження ризиків шляхом диверсифікації кредитного портфеля. Відтак кредитну підтримку комерційними банками малого та середнього бізнесу (за умов створення державою сприятливої ситуації для залучення інвестицій та нагромадження капіталу у цій сфері) слід вважати, на нашу думку, перспективним напрямком орієнтації кредитної політики банківських установ у плані спрямування їх діяльності на розвиток реального сектора економіки.

Якщо у розвинутих країнах світу швидко формується технологічний спосіб виробництва, заснований на автоматизованій праці з використанням інформаційних технологій (у результаті ці країни отримали назву

постіндустріальних), то в Україні переважає технологічний спосіб виробництва, який базується переважно на ручній та машинній праці. Це значно впливає на особливості підприємницької діяльності. Власне, ці обставини вимагають перегляду участі кредитних важелів у стимулюванні підприємницької діяльності, що передбачає спрямування кредитних ресурсів комерційних банків передусім на технічне переоснащення підприємницької діяльності, активну співпрацю банківських установ із суб'єктами господарювання в процесах перерозподілу грошових коштів, підвищення ролі та значення кредиту для відродження вітчизняного виробництва.

Як зазначалося вище, позичені ресурси загалом, і банківський кредит зокрема є вагомим джерелом фінансових ресурсів підприємств, що має значний стимулюючий вплив на виробничу активність (при оптимальній відсотковій ставці за користування ним). Виходячи із цього, необхідно, на наш погляд, розглянути особливості руху капіталу підприємств з точки зору ролі та значення банківського кредиту у забезпеченні неперервності відтворювальних процесів. Необхідність в кредитних ресурсах обумовлюється такими двома ключовими факторами: а) коливання потреби в обігових коштах суб'єктів підприємницької діяльності; б) виникнення потреби у створенні та відновленні основного капіталу підприємств. Умовно стадії виробничого процесу на рівні підприємства можна зобразити у вигляді схеми, що відображає послідовність руху капіталу та розподіл фінансових ресурсів підприємств (Додаток 4).

Рух оборотного капіталу представляє собою послідовний неперервний його перехід з однієї функціональної форми в іншу. Цьому процесу об'єктивно притаманна нерівномірність, що обумовлюється індивідуальним характером кругообороту фондів на кожному підприємстві внаслідок відмінностей організаційно-технічних характеристик виробництва і реалізації продукції. Потреба в обігових коштах залежить від багатьох факторів, специфічних для кожного підприємства: сезонності виробництва; характеру кінцевої продукції та сировини, яка використовується; величини робочого періоду; співвідношенням між часом виробництва та часом обігу продукції; рівня цін на неї тощо.

У цьому контексті необхідно розуміти, що одним із ключових джерел оперативного поповнення оборотного капіталу підприємств можуть бути короткострокові позички банків. Довгострокових кредитних вкладень підприємство потребує при формуванні основного капіталу: придбання основних фондів та нематеріальних активів. Зрозуміло, що індивідуальність кругообороту капіталу підприємства об'єктивно обумовлює можливість

невідповідності між потребою в обігових коштах та фактичною наявністю їх в даний момент. При цьому може виникати як тимчасовий надлишок грошових коштів, так і необхідність в залученні додаткових грошових ресурсів.

Загально визнаною в економічній літературі закономірністю, яка визначає необхідність функціонування кредиту, є тимчасове вивільнення грошових коштів та поява тимчасової потреби в них в процесі кругообігу капіталу [73; 76; 78]. У цьому зв'язку, саме неперервність кругообігу капіталу господарюючих суб'єктів у різних секторах економіки є визначальним моментом у розумінні тієї ролі, яку повинне відігравати кредитне забезпечення підприємницької діяльності в процесі розширеного відтворення загалом.

Можливість оперативного залучення додаткових ресурсів у вигляді банківських позичок є, на нашу думку, тим ключовим фактором прискорення індивідуального кругообороту капіталів у підприємств, який спроможний стати основою підприємницької активності та економічного росту. Використання позичкових коштів дозволяє забезпечити підприємство грошовими коштами, які необхідні йому в даний момент для безперебійної роботи. В цьому і виявляється перевага в участі кредиту перед власними коштами.

Виникнення потреби в позичкових коштах, враховуючи аналіз кругообороту обігових коштів, зумовлено дією внутрішніх і зовнішніх факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Недостатність власних коштів, різні терміни індивідуальних кругооборотів капіталу, несвоєчасність поступлення виручки від реалізації продукції і надання послуг та інші причини екзогенного та ендогенного характеру викликають потребу в додаткових джерелах фінансування. При цьому екзогенні причини можна звести до наступних: наявності та темпів інфляції; стану економічного розвитку держави; структурної збалансованості економіки і платоспроможності економічних суб'єктів; фінансова ситуація в державі та інвестиційний клімат тощо. Що ж стосується ендогенних факторів необхідності кредиту у складі джерел формування обігових коштів, то вони пов'язані, перш за все, із специфікою виробництва та реалізацією продукції, особливостями кругообороту авансованої вартості.

Використання банківських позичок як джерела поповнення фінансових ресурсів підприємства має як свої переваги, так і недоліки. До переваг слід віднести: проценти за користування позикою відносяться на собівартість, крім того, кредит є мобільним джерелом фінансування поточних потреб кругообігу капіталу суб'єктів господарювання. Недоліками у використанні кредиту як джерела фінансування обігових коштів є те, що із збільшенням його питомої

ваги підвищуються суми сплати процентів, а це в значній мірі зменшує прибутковість суб'єктів підприємницької діяльності. Крім того, конкретні цілі підприємницької діяльності, на які потрібно залучити кредит, далеко не завжди можуть влаштувати банк за ступенем ризику.

Для перехідного періоду розвитку ринкового середовища характерним є обмежений доступ підприємницьких структур до кредитних ресурсів комерційних банків, зниження ролі та значення банківського кредиту в процесах формування фінансових ресурсів підприємницьких структур. Однак, як зазначалася вище, банківський кредит в умовах недостатності фінансових ресурсів для самофінансування підприємницьких структур, а також порівняно низького рівня розвитку вітчизняного фондового ринку, повинен стати найвагомим джерелом поповнення виробничого капіталу підприємств реального сектора економіки. За таких обставин саме робота банківської системи може стати тим потужним важелем впливу, який спроможний забезпечити активний розвиток підприємницької діяльності, неперервність розширеного відтворення та подолання кризових явищ у реальному секторі, притаманних перехідному періоді.

Слід зазначити, що умовою побудови принципово нових взаємин між банками та суб'єктами підприємницької діяльності, основою яких є партнерські відносини, на наш погляд, є те, що між функціонуванням капіталу підприємств, результативністю їх виробничої діяльності, з однієї сторони, та процесів мобілізації, розподілу та перерозподілу тимчасово вільних коштів через банківську систему – з іншої, повинен прослідковуватись тісний взаємозв'язок.

За таких обставин, можна стверджувати, що лише за умови пропорційного розвитку та взаємодії різних економічних підсистем, зокрема банківського та реального секторів, можливе зростання вітчизняної економіки в цілому. З цією метою, слід звернути особливу увагу на вивчення та узагальнення світового досвіду, пошук нових дієвих важелів економічного впливу банківської системи на розвиток підприємницької діяльності в Україні.

1.2. Зміст діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці і роль кредитних операцій у загальній структурі банківських вкладень

В умовах трансформаційних перетворень в Україні вкрай актуальним залишається питання активізації банківської діяльності у напрямку задоволення виробничих потреб суб'єктів підприємницької діяльності, оскільки саме розвиток реального сектору є визначальним фактором зміцнення економіки країни в цілому.

Як уже зазначалося, особливу роль у перерозподілі сукупного оборотного капіталу відіграє банківська система, котра акумулює тимчасово вільні грошові кошти суб'єктів ринку та за допомогою коротко- і довгострокового кредиту забезпечує внутрішньогалузевий, міжгалузевий, внутрішньорегіональний та міжрегіональний перерозподіл. З цього приводу, банківську систему слід розглядати як важливий елемент ринкової економіки, котра забезпечує як регулювання грошового обігу, так і рух, перерозподіл і ефективне використання фінансових ресурсів.

Перехід до ринкової економіки зумовлює підвищену увагу до банківської системи країни, адже вона є найважливішою ланкою ринкової інфраструктури, оскільки забезпечує практично весь рух грошових потоків в економіці, створюючи базові передумови неперервності виробництва. Слід наголосити, що практична діяльність підприємницьких структур без ефективно функціонуючої банківської системи не можлива, позаяк акумульовані через банківську систему грошові ресурси, в умовах ринкового господарювання, є найважливішим джерелом поповнення фінансових ресурсів підприємств.

Поняття банківської системи може бути сформульоване як законодавчо визначеної, чітко структуризованої сукупності фінансових посередників, які займаються банківською діяльністю на постійній професійній основі і функціонально взаємоув'язані в самостійну економічну структуру.

Необхідність формування банківської системи, як особливої структури, визначається двома групами причин:

1) пов'язаних із необхідністю здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами – забезпечення сталості грошей і стабільної роботи всіх банків;

2) пов'язаних із функціонуванням грошового ринку, забезпеченням збалансованості попиту і пропозиції на ньому з точки зору ефективного акумулювання і перерозподілу кредитних ресурсів.

Разом з тим, специфіка банківської системи, її визначальні ознаки зумовлюються саме банківською діяльністю, що згідно чинного законодавства України передбачає виконання у сукупності трьох функцій: 1) залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб; 2) розміщення зазначених коштів від свого імені і на власних умовах; 3) відкриття і ведення рахунків фізичних та юридичних осіб. Проте, попри усю спільність специфічних ознак, які вирізняють банки серед інших численних ринкових інститутів, у самій банківській системі має місце чітка структуризація, адже власне поняття

системи передбачає також певну ієрархічність побудови елементів, що її утворюють.

Як свідчить зарубіжний досвід, найдієвішою схемою побудови банківської системи є дворівневий принцип, за яким встановлюється, які банки відносяться до кожного із рівнів та механізм їх взаємозв'язку. Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, що створені і діють на території України відповідно до положень Закону «Про банки і банківську діяльність» [1]. Національний банк України виконує функції головного координуючого та регулюючого органу, реалізовує загальнодержавну грошово-кредитну політику, яка є однією з важливих складових регулювання всієї економіки країни. Комерційні банки складають основу банківської системи і концентрують основну частину її кредитних ресурсів.

Власне банки, із-за нерозвиненості фондового ринку, в перехідній економіці є головними фінансовими посередниками, які покликані забезпечувати кредитами підприємницьку діяльність. Банк, функціонуючи в сфері обміну, активно впливає на всі стадії суспільного відтворення, на стан забезпечення підприємницької діяльності необхідними кредитними ресурсами. Це обумовлює необхідність теоретичного дослідження загальних засад функціонування банків та обґрунтування можливих шляхів дієвої взаємодії з суб'єктами підприємницької діяльності. Розкриття змісту діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці перехідного періоду визначається потребою всебічного обґрунтування тієї ролі, яка належить банківським установам у кредитному забезпеченні підприємництва та розвитку ринкових відносин.

У ринкових умовах господарювання загальноекономічна роль банків як основних суб'єктів кредитних відносин суспільства визначається їхніми можливостями залучати тимчасово вільні грошові кошти та спроможністю ефективно використовувати акумульовані ресурси для задоволення фінансових потреб реального сектора економіки з метою забезпечення безперервності індивідуальних кругооборотів капіталів підприємств. Саме від здатності банківської системи забезпечувати потреби суб'єктів господарювання необхідними грошовими ресурсами значною мірою залежать перспективи подолання спаду вітчизняної економіки, який відбувся у процесі ринкової трансформації, та її подальшого зростання.

Роль банків на грошовому ринку можна розглядати з таких позицій:

1) саме банки як специфічні фінансові посередники займають значну

частку грошового ринку та здійснюють перерозподіл позичкових капіталів;

2) за своїм функціональним призначенням банки приймають активну участь щодо формування пропозиції грошей і, зокрема можуть суттєво впливати на ринкову кон'юнктуру та економічне зростання загалом;

3) банки надають економічним суб'єктам широкий спектр послуг, що в цілому впливає на економічні процеси у суспільстві (рис 1.2.).

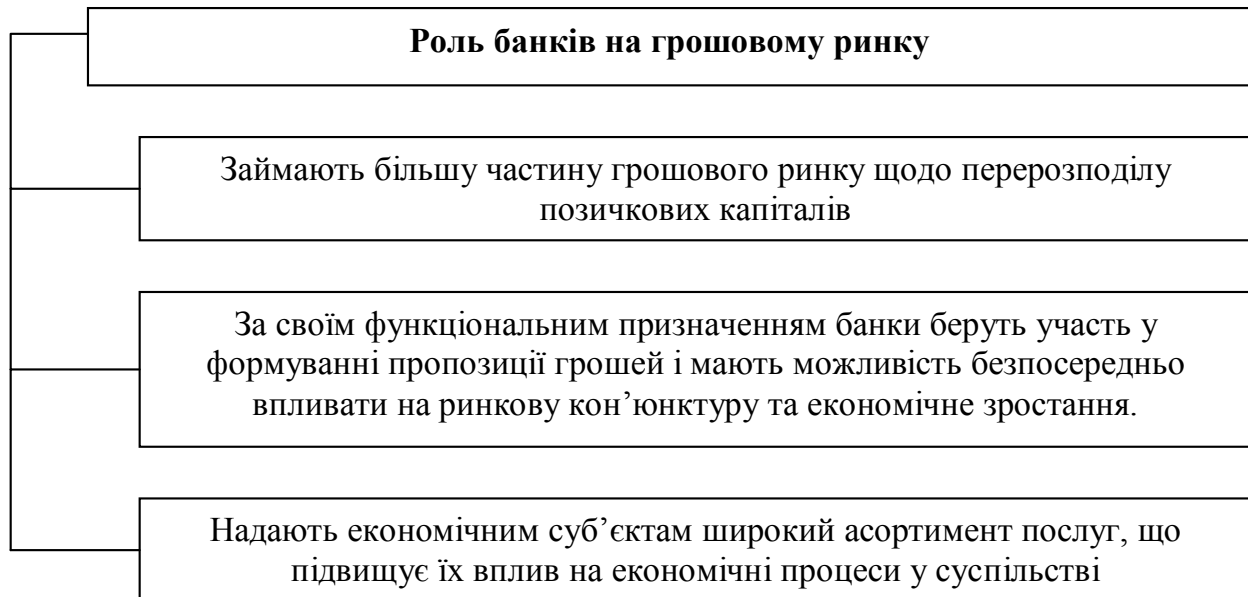

Рис. 1.2 Загальноекономічна роль банків у ринковій економіці

Банківська система, що забезпечує неперервність суспільного відтворення та є органічною складовою господарської діяльності всіх суб'єктів ринку, являє собою один із найважливіших об'єктів правового регулювання з боку держави. Це пов'язано із тим, що банки, виконуючи на ринку цілу низку важливих фінансових операцій, вже створюють саму можливість для виробничої діяльності у всіх секторах економіки. Саме від здатності банківської системи забезпечувати потреби суб'єктів господарювання необхідними грошовими ресурсами значною мірою залежать перспективи подолання спаду вітчизняної економіки, який відбувся у процесі ринкової трансформації, та її подальшого зростання.

Йдеться передусім про акумуляцію тимчасово вільних грошових ресурсів шляхом залучення їх у вклади і перетворення на позичковий капітал через видачу кредитів. Банківські кредити, що використовуються на розширення виробництва і розвиток споживчого ринку, у свою чергу, впливають таким чином не лише на поточну виробничу, а й на структурну та інвестиційну політику підприємств, визначаючи можливості економічного зростання.

Слід зазначити, що банк як складовий елемент банківської системи повинен характеризуватися певними властивостями, які дозволяють йому бути органічною частиною цілісної системи, а саме: мати статус банку, ліцензію на право проведення банківських операцій тощо. Безумовно, що банк повинен функціонувати в рамках загальних і специфічних законів та юридичних норм суспільства, бути спроможним до саморегулювання, розвитку і вдосконалення, ефективно взаємодіяти з іншими елементами банківської системи.

Водночас при проведенні аналізу сутності банку важливо дотримуватися ряду методологічних вимог, а саме:

1) сутність важко зрозуміти на базі розгляду тих операцій, які виконує кожен окремих банк, оскільки банк може не виконувати окремі банківські операції в той чи інший момент. Водночас і кожен окремих клієнт має право користуватися лише обмеженою кількістю послуг, однак від цього конкретний банк не перестає бути банком. При аналізі варто абстрагуватися від операцій окремого банку, оскільки його сутність в певній мірі абстрактна, вона виражає сукупну характеристику діяльності банку в цілому. Сутність доцільно розглядати на макроекономічному рівні у відповідності до економічного середовища загалом, враховуючи при цьому всю багатоаспектність реальної діяльності конкретних банків;

2) сутність банку єдина незалежно від його типів, оскільки вона не змінюється від того, який банк ми розглядаємо – комерційний чи емісійний, спеціалізований чи універсальний, приватний чи державний, міжнародний, міжрегіональний чи місцевий. Зрозуміло, що це не означає, що на практиці всі ці банки однакові, навпаки, вони мають свої особливості, але всі ці особливості відображають лише різноманітність банків в цілому;

3) сутність банку потребує розкриття його особливостей, специфічних ознак, які загалом відрізняють його від інших економічних інститутів. В цьому змісті банк є перш за все підприємством, який виробляє особливий, специфічний продукт.

Враховуючи окреслені методологічні аспекти, саме визначення економіко-правової сутності банку є необхідним моментом у розумінні ролі банківської системи у процесах забезпечення реального сектора необхідними грошовими коштами. Одним із найпоширеніших трактувань суті комерційного банку є трактування Ю.І. Коробова, що розглядає його як інститут кредитної системи, який немає права емісії банкнот [37, с.107]. Таке розуміння, однак, більше вказує на головну відмінність комерційного банку від центрального, аніж справді подає ґрунтовне визначення суті комерційного банку. Іншим є

підхід згідно якого поняття банку трактується як установа чи підприємство, що виконує певний набір операцій або надає певні послуги. Наприклад, “комерційний банк – це установа, що кредитує суб’єктів господарювання, приватних осіб і виконує розрахунково-касове обслуговування”. Саме до такого визначення суті комерційного банку схилився колектив авторів під керівництвом Л.А. Дробозиной [190, с.464].

Дещо іншої думки щодо суті комерційних банків дотримується В.І. Колесников, а саме “банки - це кредитні організації, що мають виключне право здійснювати у сукупності наступні банківські операції: залучення грошових коштів у вклади коштів фізичних та юридичних осіб, розміщення їх від свого імені і за свій рахунок на умовах поверненості, платності і строковості, ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб” [40, с.433]. Проте вадою визначень, побудованих за подібним принципом, є відсутність єдиного підходу щодо окреслення конкретного кола операцій банків, наведених у дефініції. Річ у тім, що воно може охоплювати широкий спектр фінансових послуг, причому тих, які притаманні не обов’язково саме банкам, а й іншим фінансово-кредитним інститутам, що значно ускладнює правильне трактування суті банківських установ.

На думку О.І Лаврушина, “банк можна визначити як підприємство або грошово-кредитний інститут, який здійснює регулювання платіжного обороту у готівковій та безготівковій формах” [41, с.18]. Однак, такий підхід до розуміння сутності банку не відображає специфіки банківських установ як фінансових посередників, спроможних акумулювати та перерозподіляти тимчасово вільні грошові ресурси. Безперечно, використання терміну «підприємство» у визначенні сутності банку, має позитивний зміст. Характеризуючи банк як підприємство, основна увага зосереджується на його діяльності як виробничого суб’єкту. Тобто банківській діяльності притаманний певний ступінь ризику, банк є юридично та економічно самостійним суб’єктом, та у свою чергу банківський капітал активно обслуговує процес розширеного відтворення у суспільстві. Враховуючи дані ознаки, діяльність банку як підприємства, практично нічим не відрізняється від діяльності інших підприємств. Проте, навіть будучи схожим на підприємство, банк суттєво відрізняється від нього. Головними відмінностями, насамперед, є специфічність банківського капіталу, характеристика його діяльності, особливості банківських продуктів та послуг. Не слід забувати, що саме суспільство (в особі окремих вкладників) довірило свої капітали банкам, якими останні повинні ефективно управляти. Банк як підприємство є лише його певною формою але не сутністю.

Досліджуючи економічну сутність банку ряд авторів вказують на подібність їх до організацій, позаяк аналогічно із суб'єктами підприємництва банк у своєму розвитку проходить певні фази життєвого циклу [199, с. 28]. У найповнішому і найзмістовнішому дослідженні життєвого циклу банку його етапи можна представити наступним чином.

Безумовно, що вивчення теорії життєвого циклу банку дасть змогу підготуватися до їх появи, запобігти їх виникненню та поглибленню.

Первинною метою *фази народження* банку є вихід на грошовий ринок, оскільки основним чинником, що може зумовити кризу банківської установи, є обмеженість ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових). Найважливішими завданнями цього етапу є формування та підтримання достатнього рівня капіталу, а найхарактернішими в роботі банківської установи – це розрахункові операції, яких у подальшому буде важливим чинним поліпшення іміджу банку на ринку банківських послуг. Організаційна модель, яка притаманна даній фазі, спрямована на максимізацію прибутку, а стратегія є підприємницькою.

Фаза становлення характеризуються передусім значним розширенням спектра банківських послуг. Так, депозитні та кредитні операції розвиваються головним чином за рахунок певних продуктів, розширюється філійна мережа банку, формується пакет конкурентних переваг кредитної організації. Головною метою даного етапу ділової активності банку є залучення найбільшої кількості клієнтів. Основними чинниками розвитку кризових явищ, притаманних вказаній фазі є недостатня ефективність діяльності банківської установи. Загалом організаційна модель побудови комерційного банку орієнтована на оптимізацію прибутку.

На початку *фази розвитку* відбувається позиціонування банківської установи на ринку, формується сталий перелік постійних клієнтів, банк має змогу пропонувати унікальні послуги. Найважливіші проблеми на цьому етапі – підтримання досягнутих темпів зростання та підвищення рівня капіталізації. Основними чинниками, що можуть викликати появу кризи, є, на нашу думку, вичерпання ресурсів та недостатня ліквідність. В основі організаційної моделі – отримання планового прибутку, стратегічною метою якої є динамічне зростання.

На перших трьох етапах життєвого циклу, як правило, застосовуються стратегії зростання та диверсифікації.

Фаза насичення характеризується досягненням збалансованого зростання. Як правило, банк має змогу здійснювати найширший перелік операцій: розрахункові, кредитні, депозитні, документарні, операції з цінними паперами

тощо. Даній фазі ділового циклу банку притаманна оптимізація співвідношення прибутковості та ліквідності, прибутковості та ризику. Разом із тим можуть виникнути проблеми, пов'язані із забезпеченням високого рівня надійності, стійкості, платоспроможності банку та його ліквідності.

Настання *фази спаду* є безпосереднім проявом кризи. Найдоцільнішою на цьому етапі є стратегія реструктуризації. На цій стадії головна проблема полягає в виявленні чинників фази розвитку кризи, таких як: 1) зниження прибутковості та обсягів прибутку (криза в широкому розумінні), наслідком чого є погіршення фінансового стану, скорочення джерел і резервів розвитку; 2) збитковість; 3) вичерпання або брак ресурсів; 4) неплатоспроможність.

На *етапі краху* потрібно використовувати механізми антикризового управління, санації, реструктуризації та, в разі їх неефективності банкрутства.

Загалом можна погодитися із твердженням, що банку як і будь-якому підприємству притаманні певні стадії розвитку. Окрім того позитивним моментом даного підходу є те, що визначення конкретної стадії циклічного розвитку банківської установи, дасть змогу сформулювати пакет найважливіших проблем, притаманних окремим фазам циклу банку та визначити найприйнятнішу стратегію розвитку. Однак, з нашої точки зору, життєвий цикл банку в умовах перехідної економіки суттєво відрізняється від фаз ділової активності підприємства.

Насамперед, функціонуючи у сфері фінансового посередництва банк є високоризиковим підприємством, а відтак і виступає об'єктом регулювання зі сторони центрального банку, а саме: банківська діяльність чітко регламентується процедурою ліцензування; видачею дозволів на проведення певних видів операцій; обов'язковими до виконання банками є встановлені в законодавчому порядку економічні нормативи. По-друге, підприємствам реального сектору, особливо підприємствам малого та середнього бізнесу, притаманні коротші часові інтервали щодо проходження етапів життєвого циклу, аніж банкам, оскільки формування позитивного іміджу та просування банківського продукту на ринку кредитних послуг в умовах високої конкуренції потребує значного періоду часу. По – третє, життєвий цикл банківських продуктів практично повністю співпадає із фазами ділової активності банківської установи, позаяк уже на першій стадії народження банк може здійснювати розрахункові операції, а у підприємств реалізація товарів та послуг на ринку відбувається лише на фазі становлення.

Продовжуючи системне дослідження сутності банку, слід зауважити, що у Фінансово-кредитному словнику банки визначаються як “особливі інститути,

що акумулюють грошові кошти і нагромадження, надають кредит, здійснюють грошові розрахунки, випуск грошей в обіг, операції з цінними паперами та ін” [188, с. 90]. У праці С.В. Мочерного наводиться аналогічне визначення, доповнене, однак, операціями з золотом [140, с. 194]. Ці тлумачення сутності банку відображають банківську установу лише з позицій здійснення нею окремих видів операцій або виконання певних функцій.

Якщо йдеться про юридичний аспект визначення суті банку, то у такому разі справді важливого значення набуває перелік операцій, які можуть виконувати банківські установи відповідно до законодавства тієї чи іншої країни. До такого переліку як правило входять операції, які згідно із чинними нормативними актами належать виключно до банківської діяльності.

Доцільно зауважити, що є різні підходи до визначення поняття „банк” в європейській та англосаксонській системах права, що підтримують загальний підхід до визначення банківської установи, виводячи її дефініцію із сукупності здійснюваних нею функцій. Так, Законом про банки у Франції усім підприємствам, що займаються банківською діяльністю надано унікального статусу. Для цього використано родове поняття кредитної установи. Цією ознакою наділені „юридичні особи, що професійно і постійно здійснюють банківські операції” [35, с. 354]. У свою чергу у країнах з англосаксонською системою права основний акцент зміщено з поняття „банк” на регулювання банківської діяльності, тобто правил, які застосовуються в банківській практиці. Відповідно, у Великобританії визначено кредитну установу, як організацію, яка залучає депозити та інші зворотні внески населення і надає від свого імені кредити [35, с. 357].

Згідно Закону України “Про банки і банківську діяльність” під банком слід розуміти юридичну установу, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності банківські операції щодо залучення у вклади грошових коштів фізичних та юридичних осіб та розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [1].

Із вищевказаного випливає, що юридичне тлумачення суті банку, засноване на переліку дозволених законодавством банківських операцій, в кінцевому підсумку не дає чіткої відповіді на питання, що ж таке банк, із-за невизначеності іншого важливого питання - чи всі, без винятку, чи якась частина операцій формує зміст дефініції «банк». За таких обставин суть банку на мікрорівні (рівні взаємовідносин з суб’єктом підприємницької діяльності) визначити доволі важко. Проте, усі банки обов’язково виконують наступні

операції, сукупність яких дозволяє віднести ту чи іншу фінансову установу саме до банків: 1) депозитні операції пов'язані із залученням коштів юридичних та фізичних осіб на вклади у формі строкових депозитів та депозитів до запитання; 2) кредитні операції полягають у передачі банком від свого імені, за рахунок власних та залучених ресурсів клієнтам у тимчасове користування, на визначений термін та за відповідну плату у формі відсотка; 3) розрахункові операції пов'язані із здійсненням за дорученням клієнтів розрахунків у готівковій та безготівковій формі у процесі їх господарської діяльності, а також у зв'язку з їх фінансовими зобов'язаннями.

Загалом банки можуть здійснювати досить широкий спектр операцій, які загалом можна розмежувати як виключно банківські, операції на підставі дозволу НБУ та інші операції (рис. 1. 3.).

Втім, слід підкреслити, що важливим фактором, котрий визначає пріоритетну роль базових операцій, є те, що лише банки можуть здійснювати усі три їх в сукупності. Саме сукупність трьох зазначених операцій необхідно ідентифікувати як визначальну рису банку, оскільки окремі з них можуть здійснюватись і небанківськими інститутами фінансового ринку. Проте жоден із зазначених інститутів фінансового ринку аж ніяк не може бути віднесений до категорії банків. Водночас виконання усіх трьох без винятку базових операцій дає підстави стверджувати про діяльність саме банківської установи.

Доцільно зауважити, що спектр послуг, котрі надаються банками суб'єктам підприємницької діяльності з кожним роком поповнюється новими, які є більш притаманними небанківським інститутам кредитної системи. Це відбувається в силу тенденцій глобалізації на фінансовому ринку, що призводить до значного розширення традиційних сфер діяльності банків. Так, банки виконують посередницькі та консультаційні послуги, управління майном, валютні операції, тобто прагнуть до універсалізації своєї діяльності. Безперечно, деякі банки не здійснюють усього комплексу послуг,

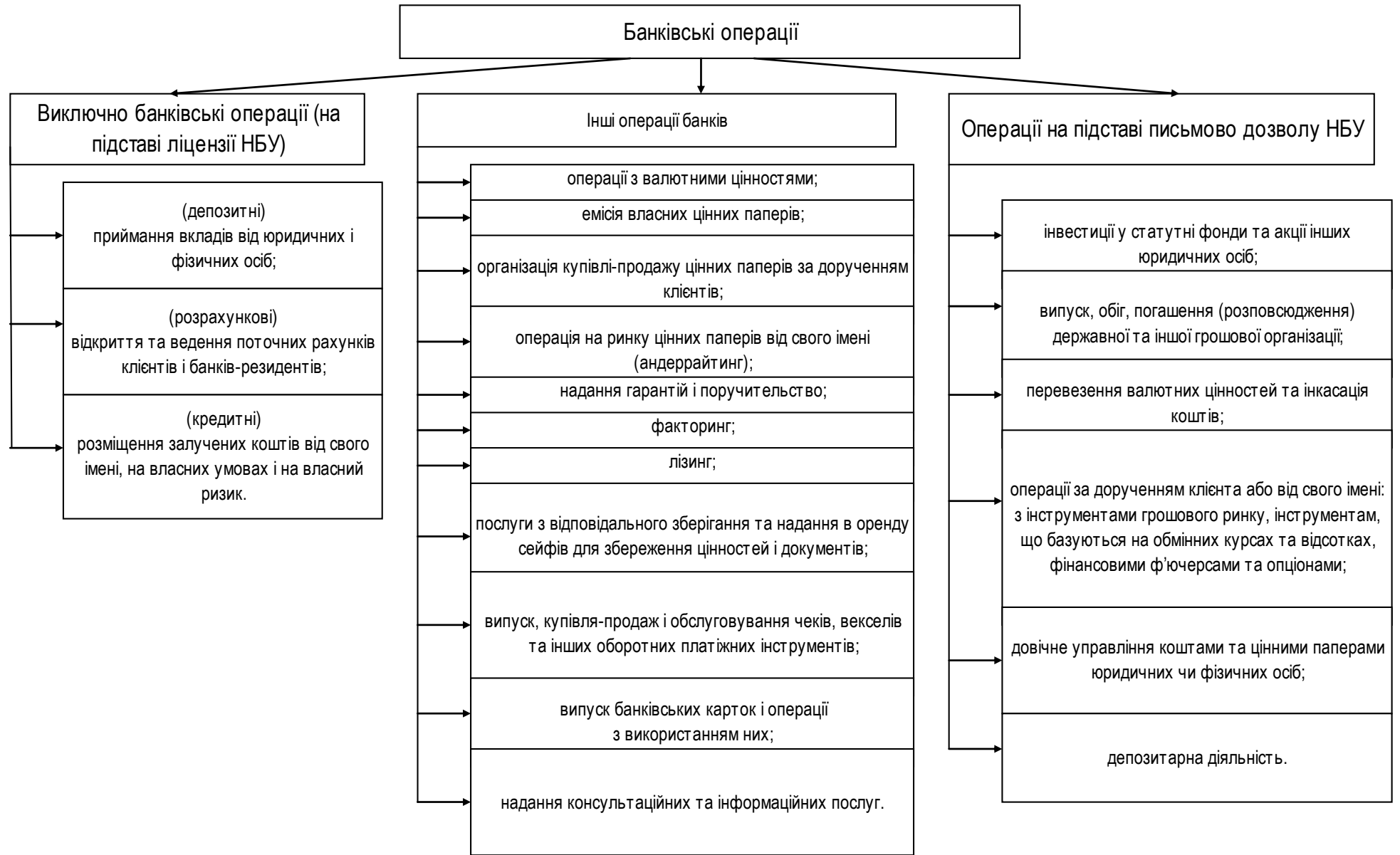

Рис. 1.3. Розгорнута схема класифікації банківських операцій

а будучи спеціалізованими виконують лише окремі з них.

Отже, з нашої точки зору, банк є основою кредитної системи, позаяк саме він забезпечує перелив тимчасово вільних грошових коштів від суб'єктів економічних відносин, що мають їх надлишок - до суб'єктів, котрі відчувають потребу у додаткових грошових ресурсах, здійснює кредитне забезпечення підприємницької діяльності у відповідності до тих завдань соціально-економічного розвитку, що постають перед країною у той чи інший історичний період. Так, у вітчизняних умовах реформування економіки, коли головними цілями є забезпечення стійких темпів виробничого зростання і подолання спаду, саме завдання щодо стимулювання підприємницької діяльності загалом і розвитку малого та середнього бізнесу зокрема через кредитну активність банківської системи, дозволяють розглядати банк передусім як кредитний інститут. Інакшими словами, попри багатопрофільну та багатофункціональну роботу банків на грошовому ринку, їх необхідно, на наш погляд, розглядати за нинішніх обставин передусім як інститути кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

З цих же позицій можна погодитися і з твердженнями, згідно яких банк є великою, складною, ієрархічною, динамічною і цілеспрямованою системою, що здатна до розвитку [88, с.14]. Підставою для такої характеристики банківської установи є, на нашу думку, такі міркування:

- по – перше, це утворення, яке відноситься до економічної сфери діяльності, котре підпадає під вплив певних основних економічних законів: його робота визначається законами попиту і пропозиції, орієнтована на досягнення певного економічного результату;
- по-друге, на відміну від інших економічних суб'єктів, його діяльність пов'язана зі зберіганням і трансформацією грошових коштів – вкладів, позик. Ведення структурних характеристик за типами, обсягами, строками і резервами депозитних і кредитних коштів визначає цей об'єкт як систему, яка акумулює та трансформує різноманітні види грошових ресурсів;
- по-третє, подальша конкретизація міжелементних зв'язків виду “грошові кошти, що залучаються – грошові кошти, які надаються” дозволяють ідентифікувати їх на основі ознаки отримання банківської маржі, яка залежить від співвідношення процентних ставок за вкладами та позиками.

Загалом, з нашої точки зору, банк можна розглядати як фінансовий посередник в економіці, що забезпечує перерозподіл тимчасово вільних

грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку з метою задоволення виробничих і невиробничих потреб, внаслідок чого підтримується неперервність процесу розширеного відтворення. При цьому необхідно пам'ятати і зазначену вище ключову ціль банків в економіці перехідного періоду, тобто кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

Врешті сутність банків як суб'єктів економічних відносин проявляється у виконанні ними певних функцій. Систематичне виконання цих функцій створює той фундамент, на якому базується робота банку. Найчастіше функції банків ототожнюються із певними напрямками чи видами їх діяльності, а то й просто з окремими операціями.

Так, С.В. Мочерний вважає, що банкам притаманні такі функції: випуск, купівля і продаж, зберігання, надання в кредит та обмін грошей і цінних паперів; контролювання руху грошових ресурсів, обігу грошей та цінних паперів і внаслідок цього значною мірою здійснення контролю над окремими галузями економіки, їх власністю; надання платіжно-розрахункових послуг підприємствам і населенню та ін. [140, с.177]. На наш погляд, такий підхід до визначення функцій не достатньо обґрунтований. Адже, функція повинна характеризувати банк як абстрактну економічну структуру з позицій її місця в економічній системі і впливу на цю систему.

Є.Ф. Жуков виокремлює чотири функції банків, які властиві розвиненим ринковим відносинам: посередництво в кредиті; посередництво в платежах; мобілізації грошових доходів та заощаджень і перетворення їх в капітал; створення кредитних засобів обігу [32, с.6]. На нашу думку, виділення мобілізації грошових доходів та заощаджень і перетворення їх в капітал окремою функцією є не зовсім доцільним, адже функція посередництва в кредиті передбачає: з однієї сторони – акумуляцію тимчасово вільних коштів; з іншої – перерозподіл цих коштів у вигляді позичок.

В економічній літературі виокремлюються й інші функції банків, а саме: функцію регулювання грошового обороту, акумуляції коштів, посередництво в операціях з цінними паперами, консультації з широкого кола проблем, трастові, страхові та інші функції [40, 110, 167]. Проте регулювання грошового обігу це функція, що притаманна центральним банкам як представницькому органу державного регулювання економіки. Акумуляція коштів, як вже зазначалося, є радше складовою (функцією другого порядку) функції посередництва в кредиті. Посередництво в операціях з цінними паперами, на нашу думку, швидше відображає здійснення комерційними банками операцій з цінними паперами.

Враховуючи вище викладене, найбільш оптимальним з нашої точки зору,

є більш загальний підхід, згідно якого банки, в умовах ринкової економіки, виконують такі основні функції: посередництво в кредиті; посередництво у платежах; випуск кредитних грошей.

Економічний зміст функції посередництва в платежах полягає у здійсненні банками розрахунків між різними суб'єктами економічних відносин шляхом перерахування коштів по їхніх рахунках або заліку взаємних вимог. Функція випуску кредитних грошей полягає у забезпеченні банками на основі кредитно-розрахункових операцій потреб господарського обороту належною кількістю платіжних засобів (ефект мультиплікації грошової маси досить детально описаний в економічній літературі, а відтак не є доцільним детально на ньому зупинятися).

З огляду на зміст діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці, особливу увагу, на наш погляд, потрібно зосередити на функції посередництва в кредиті та визначенні ролі кредитного забезпечення підприємницької діяльності у функціонуванні комерційного банку (рис.1.4).

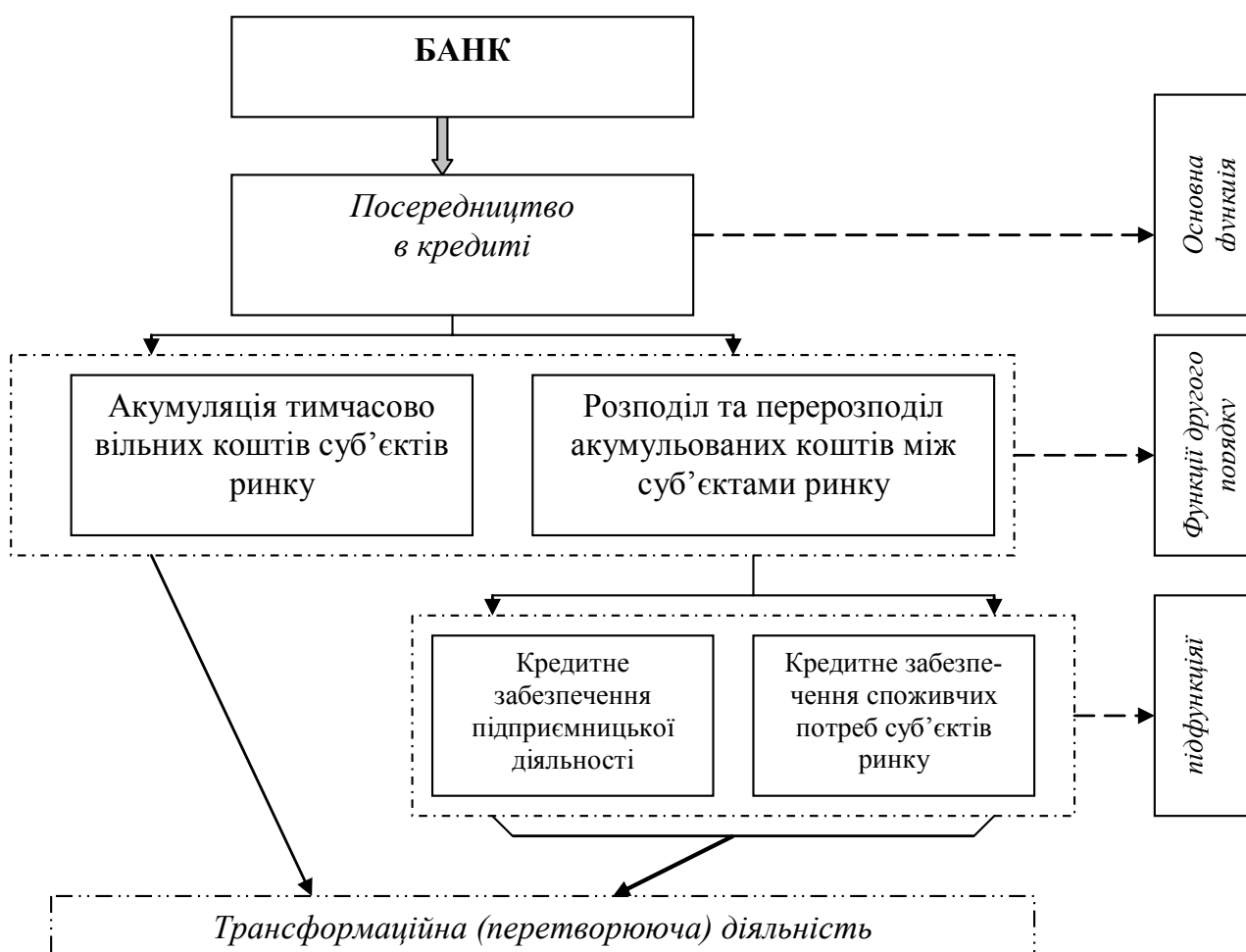

Рис. 1.4. Складові банківської функції посередництва в кредиті [129, с. 118]

Функція посередництва в кредиті пов'язана з перерозподілом банками грошових коштів, які тимчасово вивільняються у процесі кругообороту капіталів підприємств, а також грошових доходів домашніх господарств (населення). При цьому банки виконують роль посередників між тими суб'єктами економічних відносин, які нагромаджують тимчасово вільні кошти у зв'язку з тим, що їхні надходження в даний момент перевищують витрати, і тими учасниками економічного обороту, які тимчасово потребують додаткового капіталу, так як їхні витрати, навпаки, перевищують надходження.

Слід підкреслити позитивний економічний ефект банківської функції посередництва в кредиті для всіх учасників господарських зв'язків. З одного боку, банки надають власникам тимчасово вільних коштів досить зручну форму їх зберігання у формі різноманітних депозитів, що приносять реальний дохід у вигляді процента та забезпечують належний рівень ліквідності. З іншого – використання кредиту позичальниками сприяє прискоренню обороту капіталів, скороченню витрат виробництва, розширенню виробничих потужностей та зростанню прибутків. Не слід при цьому забувати і про дохідність посередницької функції для самого банку з точки зору відповідної процентної маржі.

Отже, загалом функцію посередництва в кредиті можна розділити на дві функції другого порядку: 1) акумуляцію тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку, 2) розподіл та перерозподіл акумульованих коштів між суб'єктами ринку. Проте слід підкреслити, що вони утворюють єдину функцію, оскільки вона має відповідний економічний зміст для всіх суб'єктів ринку.

У той же час, функцію другого порядку розподілу та перерозподілу акумульованих коштів, в свою чергу, слід розмежовувати за спрямуванням кредитних коштів та значенням кредитного забезпечення в розрізі ролі і місця окремих суб'єктів ринку в економічній системі: а) кредитне забезпечення підприємницької діяльності; б) кредитне забезпечення споживчих потреб суб'єктів ринку. Реалізація функції посередництва в кредиті банківськими установами через означені складові визначає трансформаційну (перетворюючу) діяльність банків як фінансових посередників. Відповідний розподіл доцільний, на наш погляд, саме за критерієм цільового призначення банківських позичок, що дозволяє оцінити роль функції кредитного забезпечення у процесі розширеного відтворення.

Свої функції комерційні банки реалізують через виконання певного набору операцій. Широка диверсифікація операцій дозволяє банкам зберігати клієнтів і залишатися рентабельним навіть при несприятливій економічній

кон'юнктурі ринку. Коло операцій, що конструюють діяльність сучасного комерційного банку, може охоплювати сотні різноманітних операцій.

Здійснюючи операції за рахунками клієнтів та надаючи позички, банки виступають рушієм капіталів, акумулюючи гроші в одних секторах економіки і регіонах країни і перерозподіляючи їх в інші – туди, де виникає потреба. Через банки проходить грошовий оборот як окремих суб'єктів ринку, так і економіки загалом, банки здійснюють перелив грошових коштів та капіталів і на міжсуб'єктному, і на міжгалузевому рівнях. В економічній літературі така сукупність даних операцій банку виокремлюється як “фінансове посередництво”. Так, за визначенням М.І. Савлука, фінансові посередники – це особливі фірми, які акумулюють кошти на грошовому ринку і передають їх іншим фірмам-споживачам на комерційних засадах [60, с 61].

У інших літературних джерелах фінансовими посередниками вважають сукупність фінансових установ (банки, страхові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди тощо), чії функції полягають в акумулюванні коштів громадян та юридичних осіб і подальшому їх наданні на комерційних засадах в розпорядження позичальників [101, с. 355].

Отже, банк в правовому відношенні можна визначити як фінансовий посередник, який виконує одну або декілька операцій, віднесених законом до банківської діяльності. З цього приводу, банківську установу слід розглядати як фірму, яка надає послуги в особливій сфері – фінансовій. Її завдання полягає в переміщенні (трансферті) грошових коштів від економічних агентів, які мають надлишок грошей до позичальників – господарюючим суб'єктам, які відчувають дефіцит грошових засобів. Роль заощаджувачів, як правило виконують домашні господарства, позичальників – підприємницькі структури, які потребують кредитних ресурсів на забезпечення своєї виробничої діяльності. За виконання цієї послуги банки беруть плату, що утворює їх дохід та дозволяє розвиватись. Загальну схему фінансового посередництва, де відображено дві необхідні умови функціонування банку, можна зобразити таким чином (рис.1.5.).

Суть фінансового посередництва полягає у тому, що банки, з однієї сторони, здійснюють акумуляцію грошових коштів, що є надлишковими для домашніх господарств (потік 1) та розміщують їх у вигляді кредитного забезпечення суб'єктам підприємницької діяльності, у яких виникає дефіцит грошових ресурсів (потік 2). Потік 3 формує плата суб'єктів господарювання у вигляді відсотка за користування позичкою, що є основою виплати банком процентів за грошові ресурси, акумульовані у домашніх господарств (потік 4).

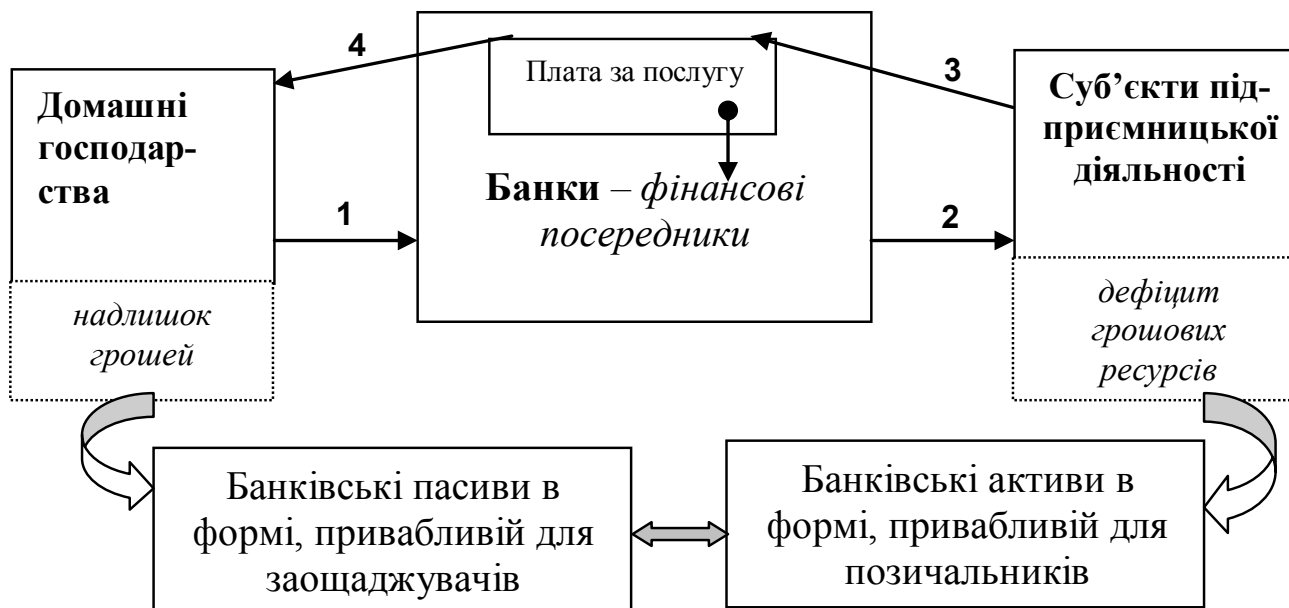

Рис. 1.5. Механізм реалізації фінансового посередництва комерційних банків у ринковій економіці

Обов'язковими умовами ефективного функціонування банку як фінансового посередника, є наступні: по-перше, форма пасивів обов'язково повинна бути привабливою для домашніх господарств; по-друге, форма активів повинна бути привабливою для позичальників, тобто умови кредитного забезпечення підприємницької діяльності не повинні суперечити принципу рентабельності ведення бізнесу як самого банку, так і суб'єктів підприємництва.

Банківська діяльність в економічній літературі виокремлюється як набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких дозволено тільки під особливим наглядом держави спеціальним інститутам, які називаються банками. Цієї точки зору додержуються такі вчені як М.І. Савлук, А.М. Мороз [60, с.92].

Особливістю функціонування комерційних банків як підприємств є те, що результат їхньої діяльності має двоякий характер – з одного боку, це надання різного роду послуг шляхом проведення активних (операції з надання кредитів, вкладення в цінні папери тощо), пасивних (залучення коштів на депозитні рахунки та недепозитне залучення коштів) та комісійно-посередницьких операцій (гарантійні, посередницькі, консультаційні та інші послуги), а з іншого – це створення безготівкових платіжних засобів.

Банк має свою специфіку, передусім тому, що він діє у сфері обміну. А не виробництва. За своєю природою банки пов'язані з грошовими і кредитними

відносинами, саме вони володіють унікальною спроможністю створювати засоби платежу, що використовуються для організації розрахунків між суб'єктами економічних відносин.

У той же час, оскільки банківська діяльність є лише однією із форм господарської діяльності, вона повинна приносити прибуток, за рахунок якого може відбуватися поповнення власних коштів (капіталу) банку, а відтак збільшення його ресурсного потенціалу. Це, в свою чергу, дозволяє розширити обсяги кредитних вкладень та отримати додатковий прибуток. Така залежність посилює значення основного результату діяльності банку і визначає його подальший розвиток (рис.1.6.).

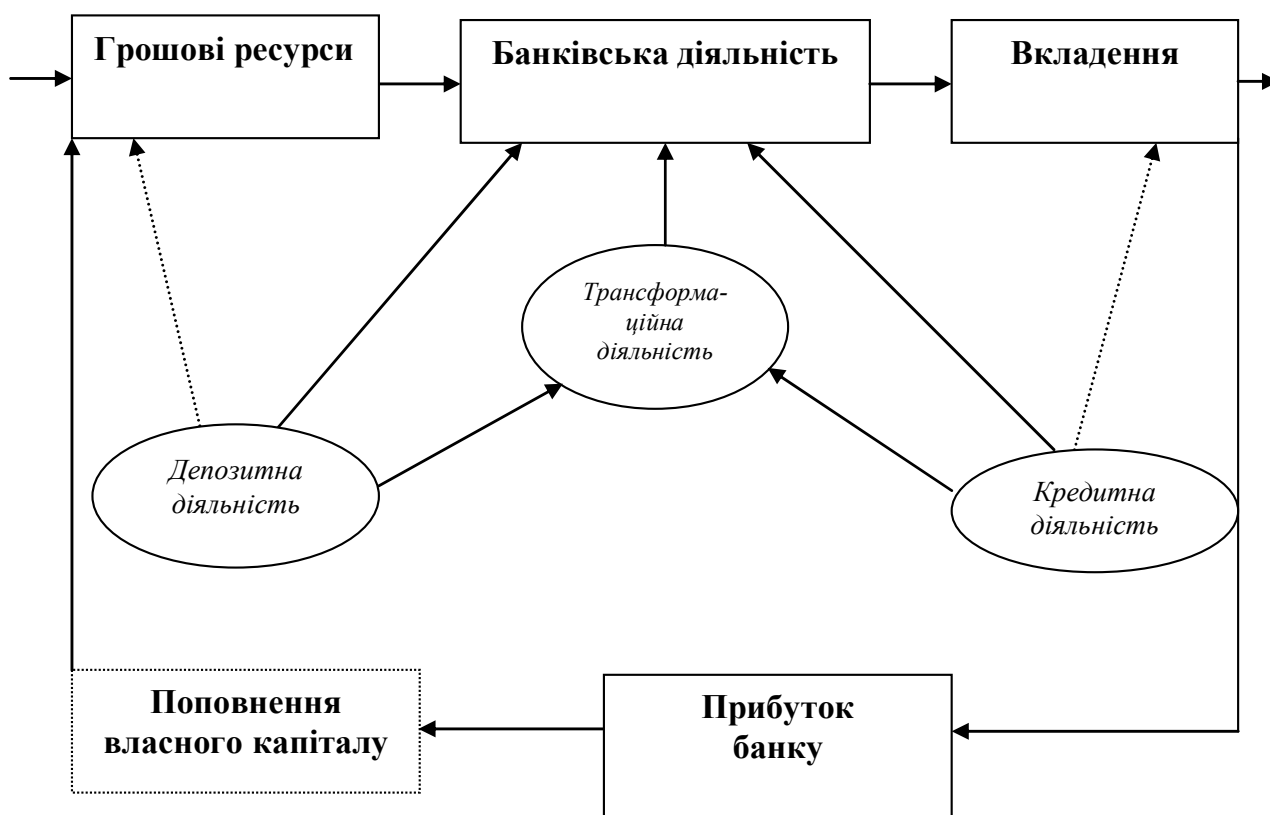

Рис. 1.6. Економічний результат банківської діяльності як умова розвитку банківської системи

В процесі функціонування банк здійснює відповідну депозитну та кредитну діяльність, спрямовану на приваблення клієнтів з метою збільшення поступлень грошових ресурсів та забезпечення найбільш ефективних варіантів вкладення коштів. Під кредитною діяльністю у даному контексті ми розуміємо спрямування кредитних ресурсів передусім на кредитне забезпечення підприємницької діяльності та механізм його практичної реалізації. При цьому банк здійснює трансформаційну (перетворюючу) діяльність, яка ув'язує депозитні і кредитні кошти за обсягами, вартісній структурі та у відповідності

до терміну (співставлення депозитних та кредитних ставок процента, термінів та обсягів депозитних позичок і кредитних вкладень, ймовірності неповернення коштів і дострокового вилучення депозитів, дотримання обов'язкових нормативів, облік інфляційного ризику тощо).

Отже, підсумовуючи вищевказане, слід зазначити, що банківська система забезпечує перелив тимчасово вільних грошових коштів від суб'єктів економічних відносин, що мають їх надлишок - до суб'єктів, котрі відчують потребу у додаткових грошових ресурсах, здійснює кредитне забезпечення підприємницької діяльності у відповідності до завдань, що впливають із грошово-кредитної політики центрального банку. Із точки зору створення умов безперебійного процесу відтворення, саме належне кредитне забезпечення є визначальним фактором ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності на ринку товарів та послуг.

1.3. Механізм забезпечення банками потреб у кредитних ресурсах суб'єктів підприємництва в контексті взаємодії банківського та реального секторів

Не викликає сумнівів, що вибір стратегії розвитку банківської системи повинен бути тісно пов'язаний із реаліями вітчизняної економіки. Як уже зазначалося вище, саме кредитне забезпечення підприємницької діяльності значною мірою впливає на фінансові можливості господарюючих суб'єктів забезпечувати свої виробничі потреби. Доцільним, з цього приводу, є наукова аргументація суті механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, визначення місця та ролі в ньому Національного банку України та комерційних банків.

Річ у тім, що розгляд кредитного забезпечення підприємницької діяльності у якості пріоритетного завдання функціонування банківської системи, обумовлює необхідність всебічного обґрунтування системи елементів і комплексу заходів, котрі визначають можливості практичної реалізації цього завдання, тобто механізму. Водночас можемо констатувати, що саме таких підходів до трактування завдань та особливостей роботи банківської системи в економічній науці поки що не сформовано.

В економічній літературі на сьогодні значну увагу приділено висвітленню питань, пов'язаних із кредитним механізмом та його практичною реалізацією. Однак, дослідження даного питання зводиться до вивчення або окремих аспектів функціонування кредитного механізму, або його дії на окремих етапах економічного розвитку.

Кредитний механізм визначається А.М. Морозом як сукупність

принципів, організаційних форм, методів і правил, встановлених законодавством і спрямованих на забезпечення управління кредитом [33, с.152.]. До специфічних ознак цієї категорії відносять те, що це поняття з'явилося в умовах командно-адміністративної економіки в зв'язку з надмірною заорганізованістю кредитних відносин, в певній мірі дублює поняття “кредитна система”. В умовах ринкової економіки останнього досить для виразу відповідного аспекту відносин.

О.І. Лаврушин вважає, що кредитний механізм охоплює “сукупність прийомів, пов'язаних з акумулюванням ресурсів, встановленням границь використання кредиту і методами надання його господарству” [149, с.16]. Зрозуміло, що подібна оцінка механізму кредитування спрямована більшою мірою на мікроекономічний аспект організації кредитних відносин – безпосередньо між банківськими установами та їхніми клієнтами.

У інших літературних джерелах зустрічається таке визначення: “Кредитний механізм – сукупність взаємопов'язаних прийомів та способів, що забезпечують реалізацію на практиці об'єктивних функцій кредиту як економічної категорії та дотримання принципів кредитування” [34, с.144].

Іншою спробою дослідження теоретичних засад функціонування кредитного механізму, його окремих елементів та їх взаємозв'язку, є обґрунтування даного кола питань І.С. Гуцалом. Так, на думку цього автора, суть кредитного механізму обумовлена змістом і функціями та роллю кредиту як самостійної економічної категорії, організаційною структурою банківської системи та її функціями щодо регулювання кредитних відносин [76, с.10]. Метою функціонування кредитного механізму є вплив через практичну реалізацію функцій кредиту на діяльність господарюючих суб'єктів економіки країни у цілому, сприяючи при цьому розширеному суспільному відтворенню відповідно з дією економічних законів.

З нашої точки зору, кредитний механізм є більш загальним терміном, що далеко не в повній мірі адекватний до визначення конкретних напрямів діяльності банку. Зрозумілим є те, що механізм кредитування спрямовується більшою мірою на мікроекономічний аспект організації кредитних відносин – безпосередньо між банківськими установами та їхніми клієнтами [82, с. 37]. Окрім того, дане поняття якщо і вживалось у більш широкому розумінні, то в першу чергу у зв'язку із кредитним плануванням в адміністративно-командній економіці.

Безумовно, що застосування терміну «кредитний механізм» можливе лише в окремих випадках, пов'язаних з конкретними умовами видачі й

погашення кредиту стосовно конкретного позичальника, оскільки даний механізм охоплює технологічний інструментарій цього процесу – від попередньої оцінки спроможності позичальника повернути борг до всебічного контролю за ефективним використанням та погашенням позики .

Ще більш широким і загальним терміном є фінансовий механізм. Це більш широкий термін, що передбачає сукупність форм і методів створення та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення. За допомогою фінансового механізму згідно із основними положеннями фінансової політики здійснюють розподіл і перерозподіл створюваного в державі валового внутрішнього продукту [101, с. 275].

На відміну від кредитного та фінансового механізмів, механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності має більш практичний характер та пов'язаний із певними діями банківської системи щодо спрямування кредитних ресурсів на забезпечення потреб господарюючих суб'єктів у додаткових грошових коштах на формування основного та оборотного капіталу, а відтак стимулювання їх ділової активності.

Слушним є виокремлення окремого поняття, а саме банківського механізму, який можна визначити як сукупність організаційно-економічних заходів, що формують умови та порядок дій інститутів банківської системи з регулювання грошово-кредитних відносин на макрорівні та їх реалізації між економічними агентами на мікрорівні [82, с. 36].

Банківський механізм організації грошово-кредитних відносин найбільш доцільно розглядати як певну сукупність способів, прийомів, методів практичної реалізації відповідних відносин, що охоплює три основні блоки, які відображають три взаємопов'язані між собою процеси:

- 1) регулювання грошово-кредитних відносин на макрорівні;
- 2) їхню організацію на мікрорівні між окремими економічними агентами;
- 3) процес підтримання стабільності банківської системи як основи ефективної організації грошово-кредитних відносин і на макро-, і на мікрорівні.

Безумовно, що механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності є поняттям значно вужчим аніж банківський механізм організації грошово-кредитних відносин, оскільки охоплює лише практичні аспекти реалізації підфункції банків із кредитного забезпечення підприємницької діяльності і спрямований на оптимізацію кредитних взаємин банків із підприємницькими структурами з метою задоволення останніх грошовими ресурсами.

У той же час між вказаними дефініціями прослідковується, з нашої точки зору, певна ієрархічна послідовність, оскільки спільними рисами є реалізація банками на практиці функції посередництва в кредиті.

Загалом вказану підпорядкованість організаційних форм кредитних відносин можна зобразити наступним чином (рис. 1.7.). Таким чином, виокремлений нами механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності є органічною складовою банківського механізму організації грошово-кредитних відносин, а кредитний механізм, відповідно, охоплює лише мікроекономічний аспект організації вказаного механізму, оскільки відображає лише технологічний інструментарій його реалізації.

Рис. 1.7. Механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності у ієрархічній підпорядкованості до організаційних форм кредитних відносин

Отже, з нашої точки зору, механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності можна визначити як сукупність практичних заходів центрального банку та послідовності дій комерційних банків щодо спрямування тимчасово вільних грошових ресурсів у виробничу діяльність суб'єктів господарювання. Метою функціонування цього механізму як базової основи практичної реалізації кредитного забезпечення є задоволення виробничих потреб суб'єктів підприємництва, а саме – спрямування кредитних ресурсів комерційних банків на формування фінансових ресурсів підприємств. Схематично механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності можна зобразити наступним чином (рис.1.8.).

До суб'єктів механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності слід віднести центральний банк, комерційні банки та підприємницькі структури. Кожний суб'єкт вказаного механізму повинен чітко виконувати свої функції у взаємоув'язці та узгодженні один з одним.

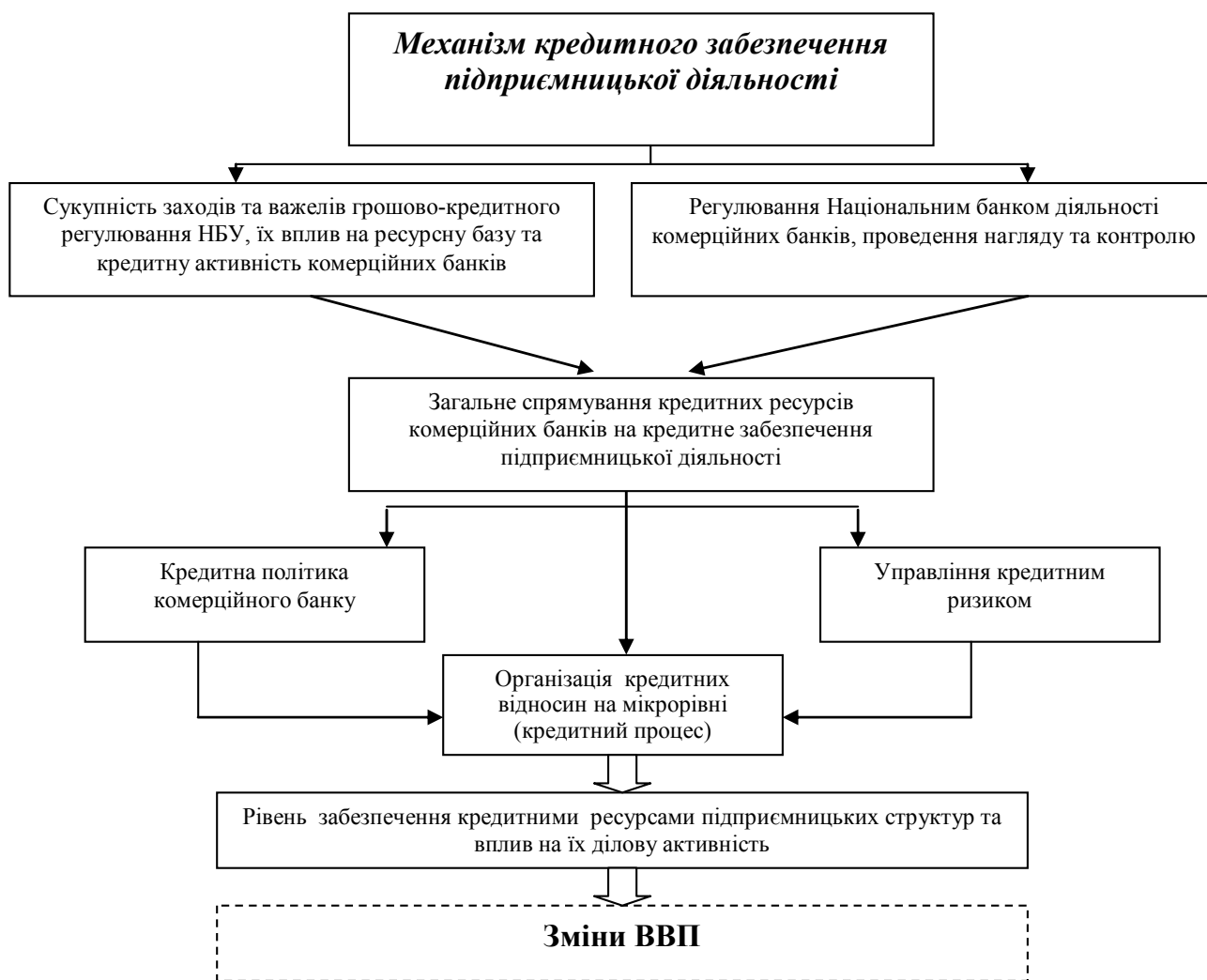

Рис. 1.8. Схема організації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності

Так, із наведеної вище схеми видно, що центральний банк посідає вагомим місце та відіграє значну роль у механізмі практичної реалізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності, позаяк використовуючи інструментарій грошово-кредитної політики та здійснюючи регулювання діяльності комерційних банків, він має суттєвий вплив на ресурсну базу та кредитну активність останніх. За допомогою встановлення основних нормативів регулювання діяльності банківських установ, провадження нагляду та контролю за комерційною діяльністю банків, центробанк, відповідним чином, обмежує або розширює кредитні вкладення комерційних банків в реальний сектор економіки.

З нашої точки зору, центральний банк в умовах перехідної економіки, використовуючи економічні та адміністративні важелі, може застосовувати до комерційних банків диференційовані умови – від пільгових процентів за грошові ресурси до диференціації вимог щодо обов'язкового резервування. Це

дає широкі можливості дієвішого впливу на роботу комерційних банків з точки зору спрямування їхніх кредитних вкладень до суб'єктів підприємницької діяльності і насамперед – малого та середнього бізнесу.

Роль центрального банку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності обумовлена специфікою його функціонування в ринкових умовах, оскільки, з однієї сторони він реалізує політику державного регулювання економіки, відповідає за стан грошового обігу в країні, при цьому представляє інтереси держави; а з іншої – забезпечує ефективність функціонування банківської системи на ринку кредитних ресурсів;

З огляду на значення центрального банку у практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, грошово-кредитна (монетарна) політика центрального банку виступає у ньому базовою основою, позаяк використовуючи економічні та адміністративні важелі впливу на пропозицію грошових ресурсів центробанк може суттєво впливати на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

Комерційні банки у тісному взаємозв'язку із центральним банком безпосередньо здійснюють практичну реалізацію механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. В процесі видачі позичок комерційними банками здійснюється спрямування тимчасово вільних грошових ресурсів на виробничі потреби суб'єктів господарювання, а саме: на поповнення основного та оборотного капіталу. За умови ефективного використання кредитних ресурсів суб'єктами господарювання в якості джерела фінансування можливі значні зрушення в обсягах виробництва, котрі, в свою чергу, позначаються на фінансовому стані суб'єктів господарювання, їхній прибутковості, а відтак - кредитоспроможності. Отже, між результативністю функціонування підприємницьких структур та прибутковістю комерційних банків спостерігається позитивний зворотній зв'язок: збільшення доходності виробничої діяльності суб'єктів господарювання призводить до підвищення прибутковості банківських установ.

На мікрорівні практична реалізація кредитного забезпечення підприємницької діяльності відбувається на основі організації кредитних відносин між комерційними банками та підприємствами за умови ініціювання цих взаємин саме суб'єктами господарювання. Загалом виражена та гнучка кредитна політика комерційного банку, правильність визначення її пріоритетів у значній мірі впливають на здатність комерційного банку конкурувати на ринку банківських послуг, а отже, на їхні потенційні можливості кредитного

забезпечення підприємницької діяльності.

Оскільки основою вирішення питання про пріоритетні цілі діяльності кожного банку і всієї банківської діяльності в цілому є кредитна політика, вона повинна формуватися, з нашої точки зору, виходячи з реальних економічних умов, ступені кваліфікації персоналу кредитних установ, а також рівня економічного розвитку країни в цілому. Очевидно, що саме кредитна політика на мікроекономічному рівні в частині стратегії повинна включати пріоритети, принципи і цілі конкретного банку на кредитному ринку. Вона визначається, перш за все, вибором клієнтів і кредитних інструментів (сегментування ринку), по-друге, нормами і правилами, які регламентують практичну діяльність банківського персоналу і, по-третє, компетенцією керівництва банку і рівня кваліфікації персоналу, який займається питаннями кредитування.

Тактика кредитної політики повинна охоплювати конкретні інструментарії, які використовуються певним банком для реалізації його стратегічних цілей при здійсненні кредитних операцій, напрями їх вдосконалення, порядок організації кредитного процесу. Таким чином, основними, фундаментальними цілями кредитної політики комерційного банку є забезпечення, з одного боку, умов для задоволення кредитних потреб клієнтів, а з другого – отримання прибутку при забезпеченні належного рівня своєї ліквідності та мінімізації ризиків за здійснюваними операціями.

Для успішного функціонування банку і забезпечення ефективності реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності особливого значення набуває розроблення відповідної стратегії управління ризиком. Важливим моментом, на якому слід наголосити при розгляді механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, є те, що загальна спрямованість дій комерційного банку у процесі кредитування визначається завданнями щодо мінімізації ризику за позичковими операціями та забезпечення їх максимальної доходності.

У цьому зв'язку основний акцент у формуванні кредитної політики кожного окремого банку повинен ставитися на досягненні безпеки, зниженні ризиковості кредитних вкладень якомога ширшими методами, запобіганні втрат активів та банківського капіталу. З метою захисту своїх інтересів, зменшення рівня кредитних ризиків у процесі реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності комерційний банк повинен керуватися як нормативними положеннями, показниками ризику, встановленими інструктивними документами, так і власними критеріями оцінки ймовірних ризиків, методами та заходами щодо їх зниження.

Для зменшення кредитних ризиків Національним банком України введені нормативи ризиків та показників кредитної діяльності комерційних банків, лімітування та страхове резервування кредитів. Враховуючи дані обмеження, а також керуючись міркуваннями незалежності від непередбачуваної поведінки суб'єктів підприємницької діяльності, банки при реалізації кредитної політики застосовують різноманітні методи управління кредитним ризиком, які в цілому дозволяють знизити ступінь ризику втрати позичкового капіталу з вини некредитоспроможності клієнтів.

Безперечно, що найпростішим методом захисту від ризику неповернення кредитів є елементарне нівелювання ризику, якого може дотримуватись банк, надаючи позики лише надійним та перевіреним позичальникам. Однак повністю уникнути ризику у банківській справі, виключити ймовірну появу втрат практично неможливо. З таких позицій саме головною метою ефективної організації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності є саме мінімізація ризику, оскільки банк не повинен ігнорувати ринок кредитних вкладень з відносно високим ступенем ризику, а відтак раціонально та виважено оперувати капіталом у даному секторі активної діяльності суб'єктів підприємництва.

Найважливішим завданням банківського менеджменту, а відтак і реалізації вказаного механізму на мікрорівні в частині управління кредитним ризиком, є оптимізація співвідношення між прибутковістю, ризиком та ліквідністю. З нашої точки зору, проблеми, які постають перед банком з приводу організації кредитних взаємин із суб'єктами підприємницької діяльності, можна подолати лише застосовуючи системний підхід до управління банком в цілому і управління ризиками зокрема.

Сама можливість забезпечення банком потреб у кредитних ресурсах суб'єктів підприємницької діяльності значною мірою залежить від організації кредитного процесу, котра визначається умовами прибуткового застосування акумульованих банком ресурсів та рівнем безпеки їхнього розміщення у різних секторах господарства, що безпосередньо залежить від побудованої належним чином роботи з мінімізації ризиків за позичковими операціями. Відтак оптимізація методологічних основ кредитного процесу, на наш погляд, є важливим підґрунтям для забезпечення ефективної взаємодії підприємств реального сектора з банківськими установами у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

У цьому контексті під методологічними основами організації кредитного процесу слід розуміти не лише сукупність методів кредитування, тобто

реалізацію конкретних позичкових операцій, а й увесь комплекс сукупності заходів, які здійснюються безпосередньо у ході кредитування і по його завершенні. Йдеться передусім про особливості формування підходів до побудови взаємин банків з позичальниками та усі можливі аспекти практичної організації кредитних відносин.

Отже, загалом кредитний процес як сукупність практичних дій комерційного банку з приводу видачі та погашення позичок як складова механізму практичної реалізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності, має передбачати дотримання усіх базових принципів та умов банківського кредитування. Однак, в кожному конкретному випадку здійснення кредитування суб'єкта підприємницької діяльності повинні враховуватись індивідуальні потреби суб'єктів господарювання, а відтак використовуватись диференційовані підходи щодо кредитного забезпечення.

В цілому, банки у своїй практиці повинні застосовувати такі економічні важелі, які б задовольняли суб'єктів підприємницької діяльності. Банківська діяльність при цьому повинна базуватися, з нашої точки зору, на таких основних засадах:

- 1) оптимізації процентної політики;
- 2) створення та розвитку правового поля організації дієвих кредитних взаємин;
- 3) диференціації підходів до прийняття відповідних рішень щодо кожного окремого клієнта;
- 4) розширення спектру банківських кредитних продуктів.

Отже, ділова активність суб'єктів господарювання значною мірою залежить від рівня їх кредитного забезпечення банківськими установами, від обсягів кредитних вкладень комерційних банків у реальний сектор економіки. Власне, від ефективності реалізації механізму кредитного забезпечення банківською системою в цілому можливі структурні зрушення у процесах розширеного відтворення, а відтак – насичення вітчизняного ринку високоякісними товарами та послугами, перехід на інноваційну модель розвитку економіки.

З точки зору практичної реалізації механізму кредитного забезпечення основою глибокої і ефективної взаємодії підприємств реального сектора економіки та комерційних банків є кредитна діяльність останніх. За допомогою чітко сформульованої і ефективно реалізованої на практиці стратегії кредитної діяльності комерційними банками можуть бути вирішені такі завдання розвитку вітчизняної ринкової економіки: вихід реального сектора з кризового стану

(наприклад, із фази спаду довгострокового економічного циклу); забезпечення стабільних темпів економічного зростання; структурна перебудова економіки і розвиток нових технологічних галузей; впровадження інновацій; розвиток малого та середнього підприємництва як основи розвитку економіки з метою розширення можливостей збільшення ВВП; створення нових і реформування існуючих робочих місць як частини загального соціального завдання.

Потреба у функціонуванні ефективного механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності зумовлена необхідністю оптимальної взаємодії суб'єктів ринку, що мають надлишкові заощадження, із суб'єктами, які відчують їх нестачу. Вказаний оптимум може бути досягнуто за умови трансформації строків, розмірів ресурсів та ризиків за відповідними операціями, що забезпечує збіг інтересів кінцевих позичальників та кінцевих кредиторів.

У результаті акумульовані банками дрібні вклади, внесені на відносно нетривалі терміни або до запитання, перетворюються на потужні грошові потоки, що можуть бути інвестовані в реальні активи відповідно до потреб виробництва, забезпечуючи тим самим ефективний кругообіг капіталів у масштабах всієї економіки. Крім того, банки здатні трансформувати ризик для власників коштів, суттєво знижуючи його. Це забезпечується не лише розосередженням вкладень за різними групами позичальників, але й здатністю банків завдяки наявності відповідного аналітичного апарату більш точно оцінювати фінансовий стан потенційних одержувачів ресурсів. Таким чином, завдяки трансформаційній діяльності банків забезпечуються більш широкі можливості взаємодії суб'єктів відтворення, що сприяє належному відновленню виробництва та економічних відносин суспільства.

Наведені дані у таблиці 1.7. слугують підтвердженням необхідності активізації діяльності банків у напрямку забезпечення грошовими ресурсами саме суб'єктів підприємницької діяльності, оскільки станом на 1.01.2008 року дефіцит коштів у порівнянні з аналогічним показником на 1.01.2007 року зріс на 66674 млн. грн. і становив відповідно 155838 млн. грн. Як видно з даних, у підприємств має місце стійка потреба в коштах, яка може частково задовольнитись за рахунок домашніх господарств, нагромадження яких перевищують відповідні потреби у позиках на 8,7 млрд. грн.

Потреба у функціонуванні ефективного перерозподільчого механізму банків зумовлена необхідністю оптимальної взаємодії суб'єктів ринку, що мають надлишкові заощадження, з суб'єктами, які мають їх недостатньо. Вказаний оптимум може бути досягнуто за умови трансформації строків,

розмірів ресурсів та ризиків за відповідними операціями, що забезпечує збіг інтересів кінцевих позичальників та кінцевих кредиторів. Проміжною ланкою, що реалізує вказану трансформацію на практиці і виступають банки.

Можливість ефективної реалізації комерційними банками механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, виконання ними основних своїх функцій в економічному середовищі країни здійснюється у нерозривному зв'язку з суб'єктами господарювання. Між банківським та реальним секторами прослідковується тісна функціональна взаємодія. На наш погляд, функціональні напрямки взаємодії банківського та реального секторів економіки можна сформулювати як сукупність економічних взаємозв'язків, які виникають між комерційними банками та суб'єктами підприємницької діяльності в процесі перерозподілу грошових коштів, результатом реалізації яких є забезпечення неперервності суспільного відтворення (рис. 1.9.).

Таблиця 1.7.

Співвідношення нагромаджень і витрат окремих суб'єктів ринку в Україні у процесі відтворення *

(млн. грн.)

Нагромадження коштів			Використання коштів			Надлишок або дефіцит коштів	
Суб'єкти ринку	01.01. 2007	01.01. 2008	Суб'єкти ринку	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2007	01.01. 2008
Підприємства Кошти на рахунках підприємств у комерційних банках	77519	115579	Підприємства <i>Кредити, надані банками підприємствам</i>	166683	271417	- 89164	-155838
Домашні господарства Кошти на депозитних рахунках населення у банках	106715	164159	Домашні господарства <i>Кредити, надані банками домашнім господарствам</i>	78543	155446	+26608	+ 8713

* Розраховано: за даними: Бюлетень НБУ.– 2008. - № 4

Основні напрями взаємодії банків з суб'єктами підприємницької діяльності в процесі розширеного відтворення відображають такий рівень організації кредитних відносин, за якого діяльність кожного конкретного банку на відміну від підприємств небанківського типу (фінансових чи нефінансових) якоїсь певної галузі не може розцінюватись як відокремлене функціонування, пов'язане господарськими зв'язками лише з чітко окресленим колом контрагентів. .

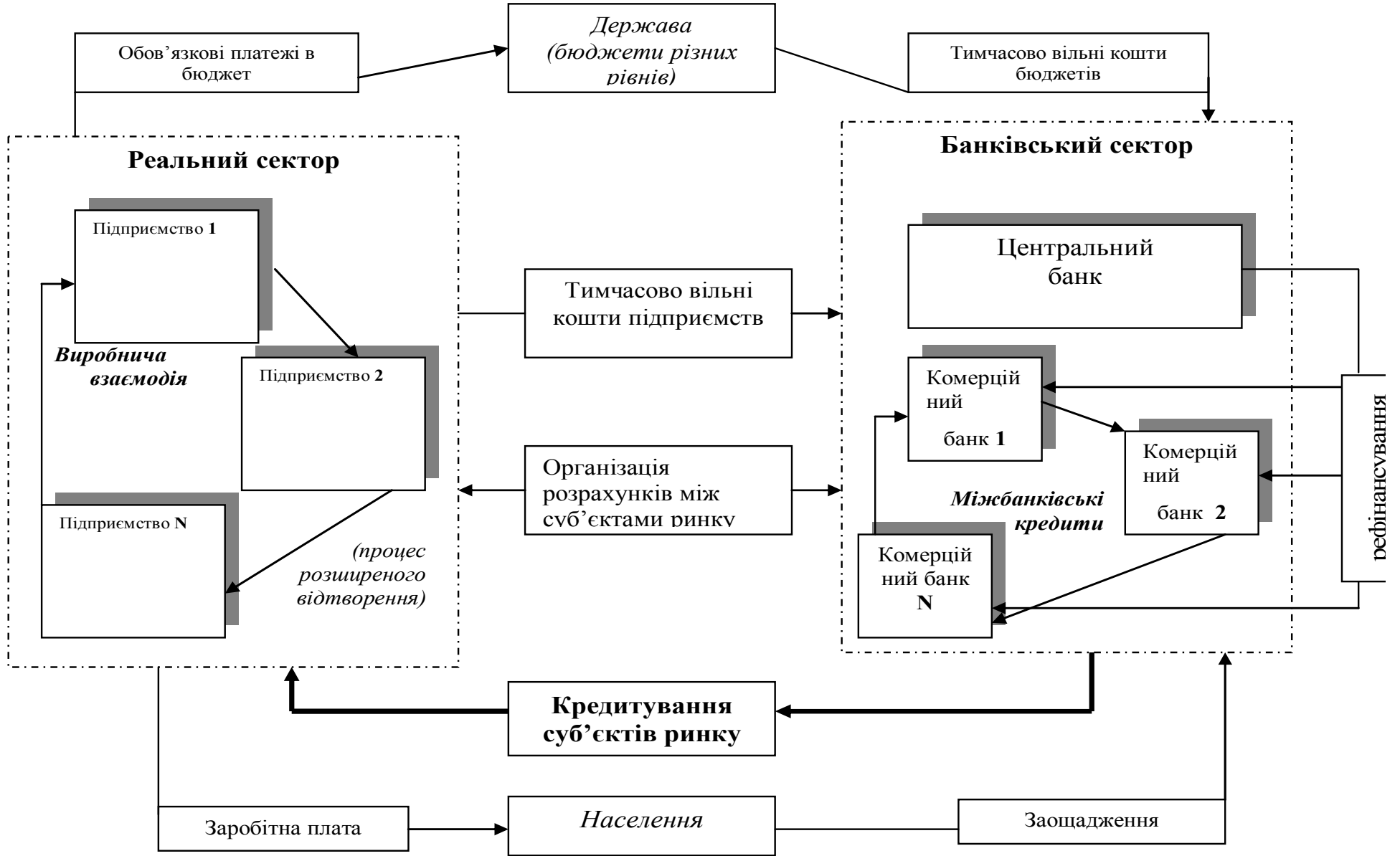

Рис. 1.9. Схема функціональної взаємодії банківського та реального секторів економіки

Банки в силу своєї специфіки займають особливе місце в економіці й, будучи тісно пов'язаними з усіма її ланками через механізм грошових відносин, виявляють величезний вплив на життєдіяльність суспільства загалом.

До основних функціональних напрямів взаємодії банків та суб'єктів підприємницької діяльності в умовах розвинутих ринкових відносин, на нашу думку, слід віднести:

1) обслуговування розрахунків між підприємствами як в грошовій формі, так із застосуванням документарних видів операцій і корпоративних пластикових карток (зв'язки постачальників і споживачів, господарський оборот);

2) обслуговування розрахунків підприємств з населенням – фізичними особами - працівниками цих підприємств (зокрема, за допомогою запровадження «зарплатних проектів» з використанням пластикових карток);

3) обслуговування боргових зобов'язань підприємств (надання банківських гарантій, активізація вексельного обороту шляхом акцептування і авалування векселів підприємств, запровадження факторингових операцій);

4) кваліфіковане забезпечення інтересів підприємств на фінансових ринках (надання послуг щодо придбання цінних паперів як в інтересах формування власності і корпоративного впливу в економічних комплексах – холдингах (приєднання, поглинання, злиття), так і з метою збереження і збільшення грошових коштів, тимчасово вільних від виробничого процесу; щодо розміщення власних цінних паперів підприємств (акцій, облігацій), зокрема андеррайтингу для збільшення власного капіталу та залучення додаткових грошових ресурсів в розвиток виробництва та на потреби господарського обороту);

5) участь банків в управлінні підприємствами через механізм володіння акціями останніх і процедуру банкрутства; участь підприємств в управлінні банками;

6) надання консультаційних послуг;

7) надання банками депозитарних послуг щодо збереження цінностей і цінних паперів;

8) взаємодія в рамках процесів банківського кредитування шляхом здійснення проектного фінансування; інвестиційне середньострокове та короткострокове (зокрема, овердрафтне) кредитування на різні цілі

Банківська кредитна діяльність, що є головною ланкою у наведеному переліку функціональних зв'язків, безпосередньо пов'язана із загальними проблемами функціонування економіки країни.

До числа таких проблем розвитку економіки у перехідний період відноситься необхідність внутрішньої макроекономічної стабілізації, забезпечення умов для розвитку банків, створення сприятливого інвестиційного

клімату для вітчизняних підприємств з огляду на інтеграційні аспекти впливу економіки і банківських об'єднань зарубіжних країн.

Саме кредитним операціям належить головна роль у структурі банківських вкладень, що знаходить відображення у динаміці основних балансових показників банківської системи України та слугує підтвердженням обґрунтованого нами твердження про розгляд банків передусім як кредитних інститутів або інститутів кредитного забезпечення підприємницької діяльності. як впливає із даних, наведених у таблиці 1.8, близько 50 % активів банків – це кредити юридичним особам.

Таблиця 1.8.
*Динаміка основних показників діяльності банків України **

Показник	Млн. грн.				Темпи приросту, %			Питома вага у чистих активах, %			
	01.01.04 р.	01.01.05 р.	01.01.06р.	01.01.07 р.	2005/2004 р.р.	2006/2005 р.р.	2007/2006р.р.	01.01.04.р.	01.01.05 р.	01.01.06 р.	01.01.07 р.
Чисті активи	100234	134348	213878	340179	34,0	59,2	59,1	100	100	100	100
Резерви під активні операції	5355	7250	9370	13289	35,4	29,2	41,8	5,3	5,4	4,4	4,0
Активи											
Високоліквідні активи	16043	23595	36482	44851	47,1	54,6	22,9	16,0	17,6	17,1	13,2
Кредити юридичним особам	57957	72875	109020	167661	25,7	49,6	53,8	57,8	54,2	51,0	49,3
Кредити фізичним особам	8879	14599	33156	77756	64,4	127,1	134,5	8,9	10,9	15,5	22,9
Портфель цінних паперів	6534	8157	14338	14466	24,8	75,8	0,9	6,5	6,1	6,7	4,3
Пасиви											
Балансовий капітал	12882	18421	25451	42566	43,0	62,5	67,2	12,9	13,7	11,9	12,5
Зобов'язання	87352	115927	188427	297613	32,7	62,5	57,9	87,1	86,3	88,1	87,5
У тому числі:											
Кошти суб'єктів підприємницької діяльності	27987	40128	61214	76898	43,3	52,5	25,6	27,9	29,9	28,6	22,6
Кошти населення	32113	41207	72542	106078	28,3	76,0	46,2	32,0	30,7	33,9	31,2

*Розраховано за даними: Вісник НБУ. – 2007. - № 2

Важливим у розрізі окресленої проблеми, є оцінка того ресурсного потенціалу комерційних банків, який може бути спрямований на кредитне

забезпечення підприємницької діяльності, а також взаємоув'язка обсягів кредитних ресурсів комерційних банків з динамікою вітчизняного виробництва. Як видно із наведених у таблиці 1.9. даних, послідовне зростання обсягів залучених банками ресурсів юридичних і фізичних осіб визначало відповідне зростання величини кредитних вкладень в економіку, що слугує зайвим підтвердженням значної ролі банків як провідних фінансових посередників у вітчизняних умовах становлення ринкових відносин.

Таблиця 1.9.
*Темпи кредитних вкладень комерційних банків України у реальний сектор економіки**

	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008
Обсяг ВВП, млн. грн.	130442	170070	204190	267344	263228	345113	441452	544153	709445
Залучені банками ресурси, всього	12156	18738	25674	37715	61617	82959	132745	184234	279738
в тому числі: юридичних осіб; фізичних осіб	7838 4318	11958 6780	14336 11338	18413 19302	29221 32396	41348 41611	59542 73202	77519 106715	115579 164159
Кредитні вкладення комерційних банків в економіку, млн. грн.	11787	19574	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426863
Питома вага кредитних вкладень комерційних банків у ВВП, %	9,0	11,2	13,6	19,1	25,8	25,7	33,8	45,6	60,2
Вимоги комерційних банків за кредитами, наданими суб'єктам господарювання, %	94,2	94,9	95,0	92,1	86,7	66,4	76,6	67,8	63,6

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №4.

Однак, слід зазначити, що останнім часом спостерігається тенденція до зниження вкладень банків у підприємницьку діяльність і збільшення обсягів кредитування фізичних осіб. Загалом у порівнянні з 2005 роком вимоги банків

до суб'єктів господарювання знизились на 13 % і станом на 1.01.2008 року становили 271417 млн. грн.

Ступінь залучення ресурсів суспільства у перерозподільчий процес можна виміряти, наприклад, співвідношенням активів банківської системи до ВВП. У розвинених країнах цей показник, як правило, значно перевищує обсяги ВВП, в Україні станом на 1.01.2008 року він склав більше 60 %. Підтвердженням впливу кредитної діяльності банків на зростання економіки є тісна залежність темпів росту ВВП від темпів зростання банківських кредитних вкладень. Так, у 2007 році реальний ВВП зріс на 26,6% і становив 709445 млн. грн. Відповідно темпи зростання реального внутрішнього продукту у 2007 році порівняно з 2006 року становили 107,3 %, а кредитні вкладення банків у ВВП за цей період зросли на 14,6%.

Отже, вітчизняна банківська система сформувала достатній ресурсний потенціал, а якісні зміни у структурі її ресурсів дали змогу переорієнтувати банківські установи на кредитування й інвестування коштів до реального сектору економіки. Водночас, виходячи із того, що динаміка зростання ВВП не набула ще стабільного характеру доцільно, на наш погляд, зосередити увагу на аналізі тих факторів, котрі у сукупності визначають на сьогодні ще недостатні обсяги кредитних вкладень у реальний сектор економіки, порівняно із потребами, що можуть визначити належний рівень розвитку підприємницької діяльності економічного росту в Україні.

Зміст указаних факторів визначає насамперед особливості кредитної діяльності комерційних банків та їх роль як фінансових посередників в умовах перехідного періоду. До їх числа слід, на наш погляд, віднести:

1) обмеженість джерел формування і дороговизна кредитних ресурсів, що суттєво пов'язано із особливостями реалізації депозитної діяльності. Недержавні пенсійні фонди та інші фінансові посередники мають незначну в порівнянні з потребами народного господарства грошову ємкість;

2) можливість різких коливань ставок процента. В умовах хронічної фінансово-економічної кризи постійно зберігається загроза стрибкоподібної зміни процентних ставок. У зв'язку з тим, що висока ймовірність реалізації процентного ризику, в кредитній діяльності банку повинно передбачатися його хеджування, банкам необхідно оцінювати суттєвий вплив цього виду ризику на доходи та ефективно використовувати в практичній діяльності різноманітні інструменти його зниження. В умовах же нерозвиненості фондового ринку, вибір таких інструментів є обмеженим;

3) незадовільна якість та складність об'єктів кредитування. Крупні підприємства, як правило, були раніше “закредитовані” і на теперішній момент

мають переважно погану кредитну історію, малі та середні підприємства у більшості випадків просто її ще не мають. Великі сумніви викликають достовірність балансів та об'єктивність результатів їх аналізу. Обсяги кредиторсько-дебіторської заборгованості удвічі перевищують ВВП країни. Все це суттєво стримує банки від активного кредитування реального сектора в умовах високої невизначеності та ризиків;

4) наявність альтернативних каналів для переливу коштів із реального в фінансовий сектор економіки. Для перехідного періоду характерним є значні обсяги бюджетного дефіциту та нереальність закладених у нього витрат. З метою їх покриття держава часто застосовує масовий випуск високодохідних цінних паперів, тим самим створюючи альтернативу вкладень коштів в реальний сектор;

5) складність достовірного прогнозування темпів інфляційних процесів в країні. На протязі останніх років інфляція була значним фактором, який обов'язково повинен враховуватись в банківській діяльності. Характерною рисою перехідного періоду є не тільки високий рівень інфляції, але її суттєва нерівномірність, яка не дозволяє здійснювати достовірне прогнозування. Це призводить до складностей формування банківської процентної стратегії, і як наслідок, розробки прогнозів реальної ефективності кредитної політики. Врахування особливостей інфляційних процесів – необхідна передумова для поступового розвитку банківської системи загалом та взаємовигідного співробітництва з реальним сектором економіки зокрема.

Не викликає сумнівів, що вибір стратегії розвитку банківської системи повинен бути тісно пов'язаний із реаліями вітчизняної економіки. Банки у своїй практиці повинні застосовувати такі економічні важелі, які б задовольняли потреби суб'єктів підприємницької діяльності у кредитних ресурсах. Загалом указані фактори визначають ті об'єктивні труднощі, які суттєво обмежують ефективність практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, однак це жодною мірою не зменшує тієї ролі фінансових посередників, яку відіграють банки у цьому процесі.

Таким чином, виділена дефініція “механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності” у повній мірі відображає сучасні тенденції у становленні та розвитку банківської системи України, позаяк саме спрямування кредитної політики на кредитне забезпечення виробничих потреб підприємницьких структур у рамках повноцінного рівноправного партнерства є важливим фактором підвищення ефективності функціонування банківської системи та досягнення не лише її стабільності і надійності, а й економічного

зростання загалом.

Отже, підсумовуючи вищевказані аспекти організації кредитних відносин банків із підприємствами, можна стверджувати, що обґрунтування теоретичних засад організації та визначення шляхів удосконалення механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності дозволить: з однієї сторони підвищити ефективність функціонування банківської системи; а з іншої – сприятиме розвитку вітчизняної економіки загалом.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Практична реалізація кредитного процесу у взаємовідносинах комерційних банків з підприємствами в умовах ринкової трансформації економіки

В умовах розвитку та становлення ринкових відносин в Україні вкрай актуальним залишається питання удосконалення процесу кредитування суб'єктів підприємницької діяльності, відродження ролі та значення кредиту у формуванні обігових коштів підприємств різних форм власності, забезпечення безперервного кругообороту виробничих капіталів та стимулювання вітчизняного виробництва.

Загалом, перехід до ринкової економіки, розвиток комерційних відносин справляють позитивний вплив на основи функціонування банківського кредиту в господарстві нашої країни. В сучасних умовах основними макроекономічними завданнями кредитування банками підприємницької діяльності є: сприяння раціоналізації виробництва і збуту; збільшення обсягів необхідної на ринку продукції; отримання максимального прибутку при мінімальних витратах.

Проте практична реалізація указаних завдань супроводжується цілим рядом труднощів, головна серед яких - підвищена ризиковість банківського бізнесу пов'язана, перш за все, із можливістю неповернення коштів, спрямованих на кредитне забезпечення підприємницької діяльності. Значний вплив на ступінь неповернення позик, що безперечно призводять до появи кредитних ризиків та, відповідно, до втрат та збитків банку, є: кризовий стан економіки перехідного періоду, який виражається не тільки падінням виробництва, фінансовою нестійкістю багатьох підприємств і організацій, але й руйнуванням ряду господарських зв'язків; значна нерівномірність економічного розвитку регіонів, їх спеціалізація та недостатня виробнича активність підприємств і занепад цілих галузей; можливість концентрації кредитної діяльності банку в будь-якій сфері (галузі), яка чутлива до змін в економіці, а також нових, маловивчених, нетрадиційних сферах; недостатнє законодавче забезпечення кредитної діяльності та стан арбітражно-судової системи; кредитування клієнтів, які зазнають певних труднощів економічного характеру, а також нових та недавно залучених клієнтів; внесення частих змін в

політику банку щодо надання кредитів та формування кредитного портфеля; проблеми, які пов'язані із забезпеченням кредиту, тобто юридичними, кон'юнктурними факторами та ліквідністю.

Сукупність зазначених факторів визначає те, що кредитні операції на сьогодні є достатньо дорогими в силу високого рівня ризиків і відповідних витрат перш за все для комерційних банків, і тому екстенсивний шлях розвитку кредитного ринку має поступитися місцем інтенсивному, за якого набуває значення передусім якість кредитних операцій. Одним із способів удосконалення механізму кредитного забезпечення комерційними банками підприємницької діяльності є розробка та деталізація етапів кредитного процесу з метою максимального врахування потреб клієнтів та захисту банку від втрат.

Для оптимізації взаємовідносин комерційних банків та підприємницьких структур в Україні, на наш погляд, слід звернути увагу на вирішення таких завдань: 1) вивчення загальних аспектів організації та практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності; 2) формування якісно нової системи кредитування, пов'язаної із становленням повноцінних партнерських відносин між учасниками кредитної угоди; 3) розробка нових форм та методів кредитування і вдосконалення технології видачі та погашення банківських позичок.

Вирішення указаних завдань по суті передбачає методологічну розробку такого порядку організації кредитного процесу, який би належним чином регламентував діяльність комерційного банку з приводу реалізації кредитної політики як складової механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Вочевидь стосовно діяльності банку у сфері організації кредитних відносин йдеться про визначення основних етапів організації тієї роботи, яка власне і спрямована на кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

Загальна кількість указаних етапів може бути відмінною в залежності від організаційних особливостей роботи кредитних підрозділів банку, однак загалом має охоплювати три основні стадії руху кредиту як економічної категорії: 1) надання кредиту, що передбачає передачу кредитором цінностей у позику з метою їх раціонального використання і отримання доходу; 2) використання кредиту, що визначає спрямування суб'єктом підприємницької діяльності отриманих коштів на потреби виробництва; 3) повернення кредиту, що передбачає отримання позичальником доходів від кредитованих операцій або мобілізацію ресурсів з інших джерел, що необхідно для повернення кредитору позиченої вартості.

З нашої точки зору, важливе значення в розрізі питання практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, удосконалення кредитного процесу, у визначенні стратегії і тактики конкретного комерційного банку набуває розробка таких внутрішніх програмно-методичних документів як: 1) Положення про кредитну політику; 2) Положення про кредитування; 3) Регламент роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Перші два документи (їх ще можна назвати “Кредитним меморандумом”) містять положення стратегії кредитного процесу, який реалізується конкретним банком, причому Положення про кредитування є “змішаним” тактико-стратегічним документом, оскільки містить в собі розкриття механізму реалізації кредитної політики, тобто співставляє стратегічні завдання, які проголошені в Положенні про кредитну політику банку, із тактичними методами їх досягнення. У даному разі під кредитною політикою комерційного банку слід вважати розробку концепції організації кредитних відносин між комерційним банком та його клієнтами – суб’єктами господарювання на мікроекономічному рівні шляхом визначення послідовності дій щодо практичної реалізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Розробка кредитної політики, деталізована у Положенні про кредитну політику, на мікроекономічному рівні є особливо важливою в умовах адаптування банків до складних і постійно змінних умов економіки. Це, передусім, відноситься до банків в умовах переходу до ринку, коли перед ними виникають серйозні проблеми: розробка концепції ризику, визначення потенційних збитків по позиках, а також формування резервів по сумнівних та безнадійних кредитах. За таких обставин у виборі пріоритетів кредитна політика комерційного банку на мікрорівні може слугувати доповненням відповідних стратегічних завдань монетарної політики центробанку в рамках цілого механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Основна концепція кредитної політики комерційного банку, як правило, має складатися із двох частин: перша частина охоплює прийняття рішень щодо надання стандартних кредитів, а друга – перелік процедур по сумнівних та безнадійних кредитах, а також питання управління кредитними ризиками (Додаток 5). Так, концепції стандартних кредитів охоплюють послідовну роботу банку щодо практичної реалізації усіх етапів кредитного процесу, а саме: розгляд заявки на кредит; аналітична оцінка фінансового стану клієнта; ухвалення рішення про надання кредиту; порядок нагляду та контролю за використанням кредиту; погашення кредиту. Концепції сумнівних та

безнадійних кредитів передбачають провадження банком оцінки стану непогашених кредитів, роботи з проблемними кредитами, вибір форм реструктуризації кредиту, управління кредитним ризиком та роботу банків із сумнівними та безнадійними кредитами.

Слід зазначити, що вітчизняна практика формування комерційними банками відповідних документів з кредитної політики, як правило, не передбачає виділення і розмежування саме цих двох структурних частин, що, на наш погляд, слід розцінювати як негативне явище з огляду хоча б на істотні обсяги позичок поганої якості у кредитних портфелях. У цьому зв'язку є досить важливим питання розробки на рівні окремого комерційного банку Положення про кредитну політику, до основних напрямів реалізації якої, з нашої точки зору, слід віднести: 1) загальні принципи організації; 2) структура кредитного портфеля; 3) управління кредитними ризиками (рис.2.1.).

На сьогоднішній день найважливішим напрямом підвищення ефективності практичної реалізації кредитного процесу та збільшення його кінцевої віддачі є, на наш погляд, створення оптимальних умов надання банками кредитів суб'єктам підприємницької діяльності, тобто спрямування банківських ресурсів у кредитне забезпечення потреб виробництва економічних агентів. Однак, попри реалізацію макроекономічних завдань і пріоритетів необхідно розуміти, що кредитна політика комерційного банку має спрямовуватися передусім на захист власних інтересів кредитора та запобігання виникнення ризикових випадків неповернення кредитів.

Основні напрямки організації кредитної політики комерційного банку повинні базуватися на таких загальних принципах: 1) вибір та оптимізація процентної політики та комісійних нарахувань; 2) класифікація видів банківських кредитів, котрі можуть бути спрямовані у кредитне забезпечення підприємницької діяльності; 3) вимоги щодо якості та вартості застави; 4) загальні методи оцінки вартості забезпечення; 5) регламентація максимальної суми кредиту, котра може спрямовуватись на кредитне забезпечення суб'єктів господарювання.

Разом із тим, у розрізі питання встановлення рівноправних партнерських відносин у системі “підприємство-банк”, доцільним є, з нашої точки зору, при розробці кредитної політики враховувати також кредитні потреби господарюючих суб'єктів.

Врахування потреб кредитного забезпечення клієнтів у вітчизняній практиці кредитування повинні зводитись до: розуміння ситуації клієнта, що виражається у необхідності кредиту, тобто довірливе ставлення до його

проблем; доступність клієнта до банку, прийнятність розробленої ним програми кредитування (розміри кредиту, плата за процент, строки кредиту, умови надання та погашення); врахування особливостей бізнесу клієнта, умови та результати його виробничої діяльності; оперативний розгляд заяв та клопотань клієнта; простота та зрозумілість для клієнтів банків самих процедур щодо оформлення, надання та погашення кредиту; прозорість прийняття та обґрунтованість висновків щодо надання чи відмови клієнту в одержанні кредиту.

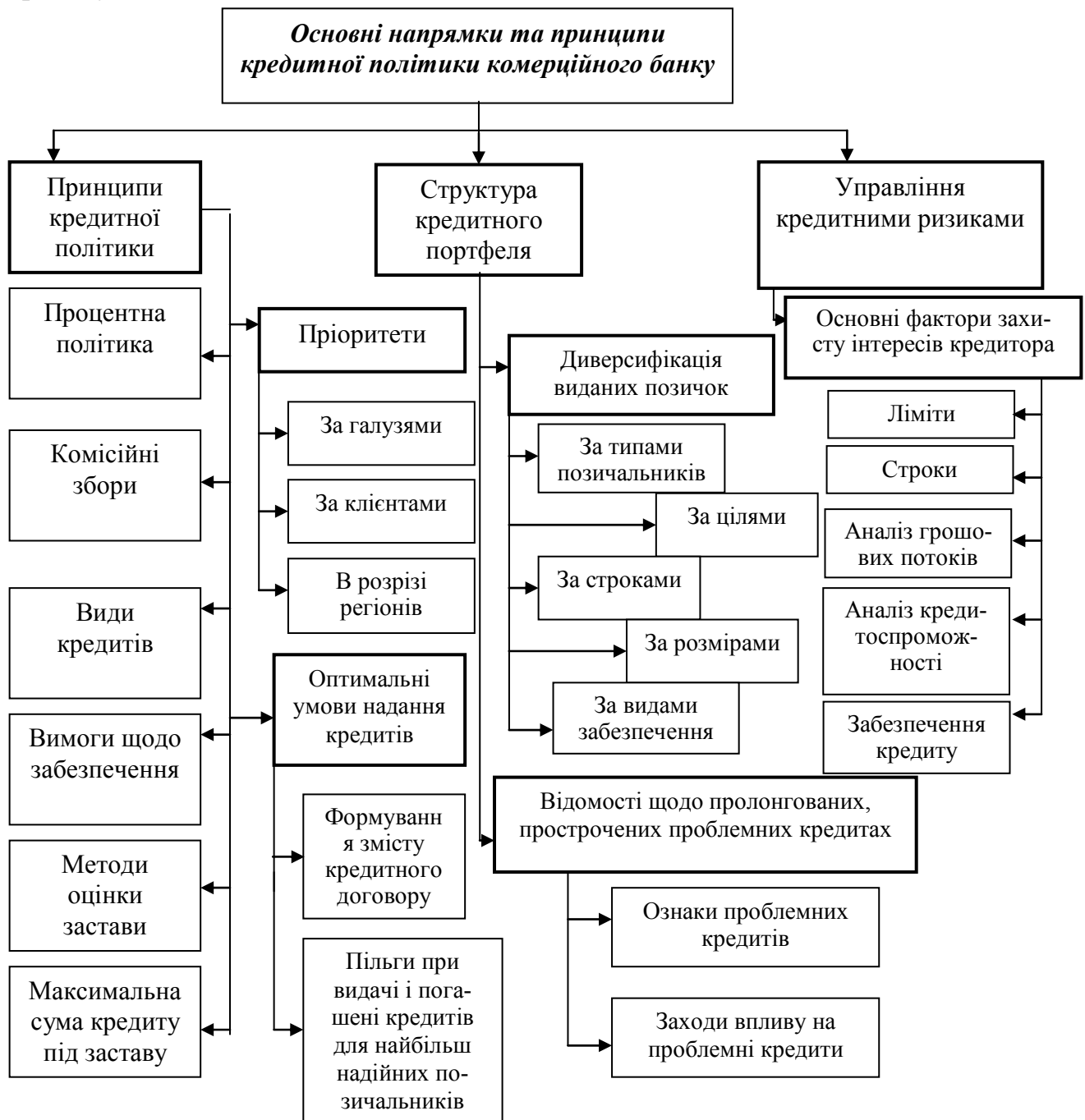

Рис.2.1. Структурна схема Положення про кредитну політику комерційного банку

Іншим важливим блоком формування стратегії кредитної політики окремого комерційного банку є формування оптимальної структури кредитного портфеля, який має передбачати диверсифікацію виданих позичок та відомості про пролонговані, прострочені проблемні кредити. Загальна схема управління кредитним портфелем на рівні комерційного банку, яка зображена на рис. 2.2, являє собою певний алгоритм, котрий передбачає послідовне здійснення роботи банку щодо: 1) вибору критеріїв для аналізу і оцінки якості позик, тобто аналізу фінансових коефіцієнтів і сегментації кредитного портфеля; 2) класифікації позик за групами ризику; 3) нагромадження інформації для визначення процента ризику для кожної групи; 4) заходи щодо управління безнадійними кредитами і зміни структури кредитного портфеля.

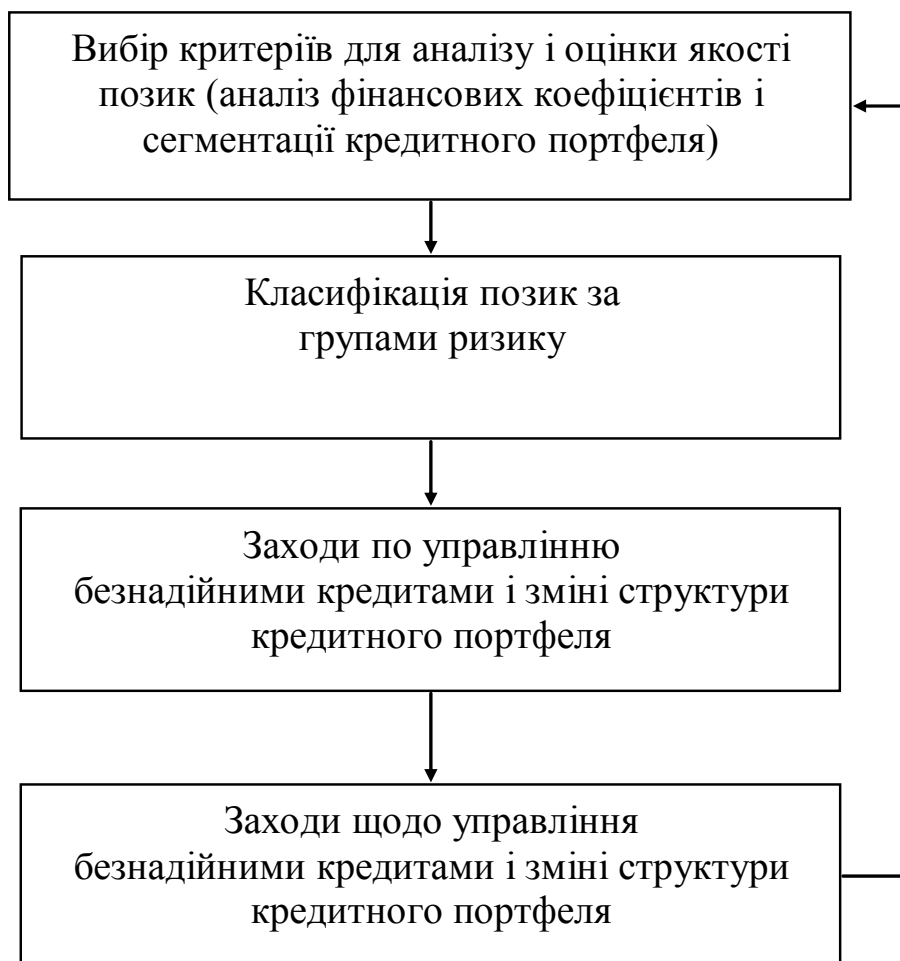

Рис. 2.2. Управління кредитним портфелем комерційного банку

Робота банку щодо управління кредитними ризиками повинна спрямовуватися, насамперед, на створення умов захисту кредитора, провадження належної аналітичної діагностики фінансового стану позичальника, яка повинна передбачати аналіз грошових потоків клієнта та

комплексний аналіз його кредитоспроможності, вибір оптимальної форми забезпечення кредиту.

Таким чином, розробка і детальне регламентування усіх необхідних організаційно-управлінських заходів з реалізації кредитної політики, що повинна бути відображена у Положенні про кредитну політику та Положенні про кредитування, є по своїй сутності однією з основних умов ефективності практичних дій банківських працівників на всіх стадіях організації кредитного процесу, а відтак і ефективності кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Особливо важливим щодо дотримання указаних організаційних умов видається необхідним передусім у взаєминах банків із підприємствами малого та середнього бізнесу, ризик кредитних операцій з якими є особливо високим в умовах перехідної економіки.

Отже формування чіткої кредитної політики комерційного банку на основі вищевказаних положень, тобто Кредитного меморандуму, слід вважати необхідною умовою раціональної організації кредитних відносин між банком та його клієнтами, що визначається правильним вибором стратегічних завдань кредитної діяльності на ринку, пріоритетів у обслуговуванні перспективних груп позичальників і використанні адекватних видів кредитних послуг як кінцевого банківського продукту, а також розробкою необхідних процедур у вигляді послідовності дій банківських працівників і їх повноважень у прийнятті рішень щодо управління позичковими операціями.

При розробці кредитної політики комерційних банків, доцільно якомога детальніше регламентувати усі процедури організації кредитного процесу, максимально деталізувати усі необхідні етапи банківського кредитування для зручності організації роботи банківського персоналу. Розгляд операцій банку з кредитування можна було б представити, як набір певних дій, що охоплюють ряд послідовних етапів у процесі кредитування (рис. 2.3.).

Кредитне забезпечення підприємницької діяльності – це багатогранний і складний процес з точки зору його ризиковості для банку, адже кожній можливості отримати прибуток від певної операції протистоїть реальна можливість понести збитки. Тому важливим завданням діяльності комерційного банку є досягнення оптимального співвідношення між прибутковістю та ризиковістю його операцій. Адже будь-який вид підприємницької діяльності несе певний елемент ризику, що безперечно позначається і на ризиковості позичкових операцій банку.

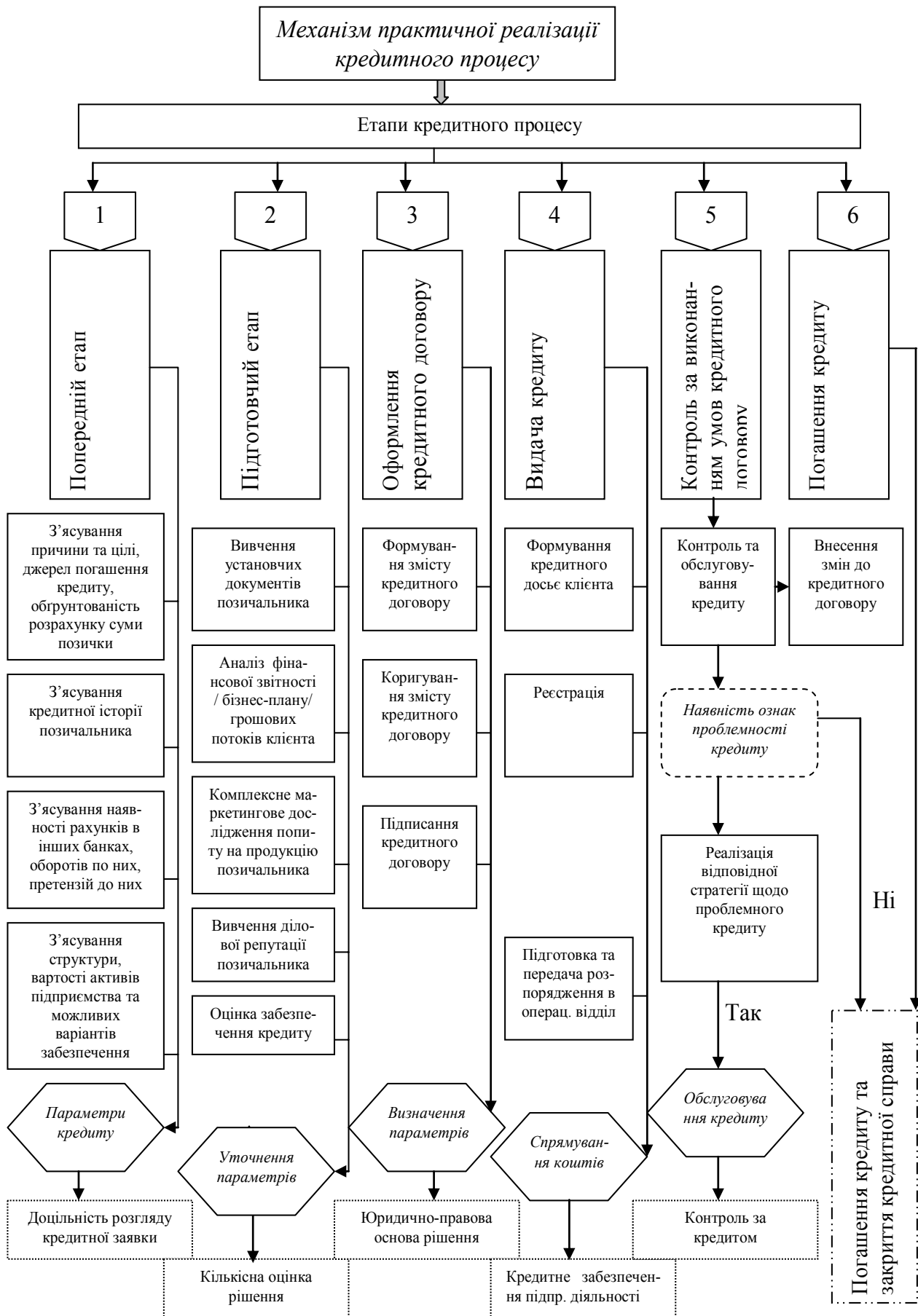

Рис. 2.3. Узагальнена схема структури та дії механізму реалізації кредитної політики комерційного банку

Для деталізації процесу кредитування як зі сторони банку, так і з сторони боржника необхідно, щоб їхні інтереси співпадали, тобто, щоб необхідність, доцільність та можливість кредитування відповідали одночасно обидвом інтересам – з однієї сторони, і сам процес кредитування був достатньо деталізований та прозорий із виокремленням конкретних завдань, обов'язків та відповідальності окремих посадових осіб, які забезпечують реалізацію конкретних етапів кредитування – з іншої. Саме для реалізації цього завдання необхідна чітка розроблена і структурована концепція кредитної політики, яка б визначала стратегію кредитної діяльності банківських установ.

Іншим досить важливим внутрішньобанківським документом, на якому повинна базуватися кредитна робота комерційного банку, на наш погляд, є Регламент роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності (рис. 2.4.). Цей документ конкретизує механізм практичної реалізації кредитної політики банку.

Слід зазначити, що Регламент є, з нашої точки зору, суто тактичним програмним документом, позаяк в ньому повинно бути зафіксовано виклад методів і прийомів регулювання кредитного процесу в рамках даного банку та його філій. Слід розуміти, що даний документ базується на основних концептуальних засадах кредитної політики комерційного банку, визначення пріоритетності спрямування грошових ресурсів на кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

При цьому перспективним напрямком орієнтації кредитної політики, окрім галузевого, на наш погляд, може слугувати тип підприємницької діяльності. У даному разі йдеться, наприклад, про стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу та надання йому безумовної переваги порівняно із крупним промисловим виробництвом.

При розробці Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, на наш погляд, необхідно дотримуватися певного алгоритму, котрий передбачає такі основні блоки:

- 1) загальні положення організації роботи комерційного банку щодо кредитного забезпечення;
- 2) порядок прийняття рішень кредитних комітетів різних рівнів;
- 3) порядок оформлення кредитного договору;
- 4) робота банку щодо забезпечення повернення виданих кредитів;
- 5) діагностика кредитоспроможності клієнтів;
- 6) провадження ефективної процентної політики та комісійних нарахувань;

- 7) порядок надання кредиту;
- 8) порядок погашення кредиту;
- 9) контроль банку за своєчасним погашенням кредиту.

Положення про кредитну політику та Регламент роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, з нашої точки зору, повинні бути основними базовими документами, які є обов'язковими до виконання всіма структурними підрозділами банку, пов'язаних із видачею кредитів клієнтам.

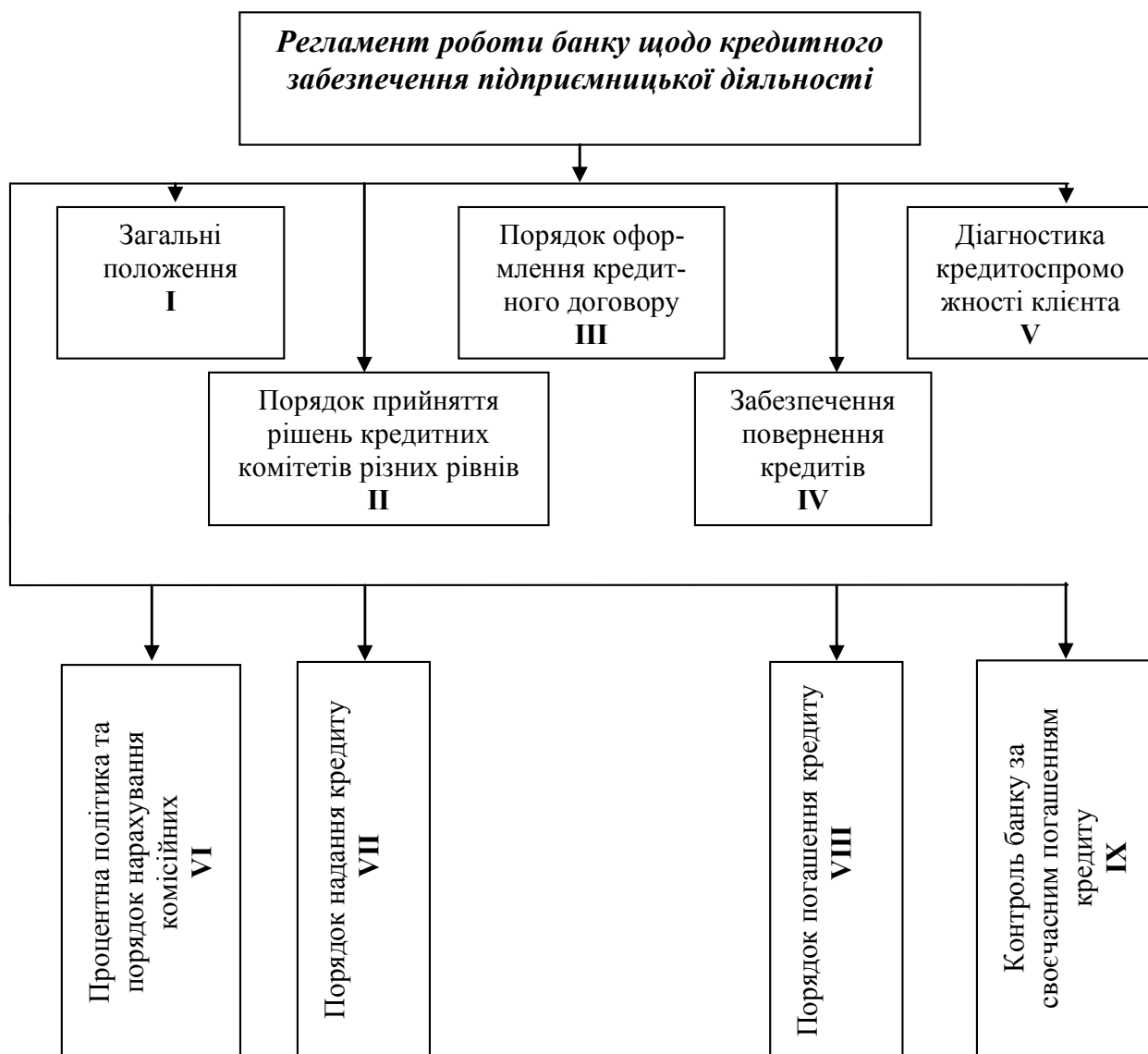

Рис. 2.4. Структурна схема Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності [131, с. 55]

Метою розробки вказаних внутрішньобанківських документів є встановлення порядку надання кредитів суб'єктам підприємницької діяльності різних організаційно-правових форм, різноманітних форм власності та

галузевої приналежності, а також порядку управління кредитами та порядку їх погашення.

Разом з тим, розроблений Регламент банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності на практиці доцільно конкретизувати через складання технологічних карт кредитування, які базуються, з однієї сторони, на функціональних обов'язках працівників окремих підрозділів банку щодо процедури кредитування, а з іншої – на деталізації етапів процесу кредитування клієнтів. Перспективним напрямом оптимізації роботи банку у цьому напрямі є складання відповідних карт саме для взаємин з конкретним типом позичальників – зокрема підприємств малого та середнього бізнесу. Забезпечуючи взаємозв'язок етапів кредитування із функціональними обов'язками та відповідальністю окремих працівників, технологічна карта охоплює конкретний напрям та зміст роботи щодо кредитування (Додаток 6).

Загальна спрямованість дій комерційного банку у процесі кредитування визначається завданнями щодо мінімізації ризику за позичковими операціями та забезпечення їх максимальної дохідності. На цій основі будується відповідний алгоритм кредитної діяльності банку у взаєминах із суб'єктами підприємницької діяльності, виявом чого є дотримання чіткої послідовності етапів організації механізму кредитного забезпечення і процедур прийняття рішень, закріплених у певному документі про кредитну політику, а також у Регламенті, що нами було запропоновано вище. З цієї точки зору видається за необхідне зупинитися більш детально на основних блоках Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

I. Так, *загальні положення* організації роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності повинні охоплювати базові принципи кредитної роботи банку та її пріоритети згідно стратегії кредитної політики. Особливої актуальності у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності набуває реалізація таких принципів кредитних відносин як диверсифікований підхід до позичальників, особливо щодо підприємств малого та середнього бізнесу та принципу договірного характеру кредитування, тобто обов'язковості укладення кредитного договору учасниками кредитної угоди. Таким чином, орієнтація кредитної політики комерційних банків на кредитне забезпечення підприємницької діяльності, становлення рівноправних взаємин між учасниками кредитної угоди створить сприятливі передумови щодо підвищення ефективності організації кредитних відносин в економіці загалом.

II. Іншим важливим блоком є *порядок прийняття рішень кредитних комітетів різних рівнів*, що розмежовує повноваження різних структурних

підрозділів банку і його керівних органів у визначенні можливості видачі кредитів. Оптимізація розподілу цих повноважень більш детально розглянута у розділі 3.

Слід зазначити, що метою попереднього аналізу пакету документів, перелік яких вимагається банком, є з'ясування основних даних як про самого потенційного позичальника, так і про той проект господарської операції, для реалізації якого необхідним є додаткове залучення грошових ресурсів у формі банківського кредиту. Як правило, основний набір документів, що вимагаються комерційними банками для розгляду питання про видачу кредиту, включає, зокрема, такі як:

1) копії установчих документів – статутів, положень, реєстраційних посвідчень, включаючи ті документи, що підтверджують повноваження осіб на укладення кредитного договору з банком;

2) техніко-економічне обґрунтування заходу, що кредитується, строків його окупності з указанням джерел, за рахунок яких передбачається погасити позику;

3) документи, що підтверджують право власності на майно, яке може бути передане в заставу, а також його вартісна оцінка;

4) бухгалтерська та статистична звітність про фінансові результати діяльності, а також матеріали аудиторських перевірок;

5) дані про кредити, отримані в інших банках;

6) бізнес-плани для підприємств, що починають свою діяльність і не мають фінансових звітів.

Крім того, банки можуть вимагати також іншу документацію, яка містить додаткову інформацію про особливості фінансово-господарської діяльності позичальника.

Аналізуючи перелік документів, необхідних для початку процесу кредитування, чи можемо ми вести мову про його недоліки? Ні, проблема, вочевидь, полягає в іншому. Слід зазначити, що практична реалізація кредитного процесу, в умовах перехідної економіки, пов'язана передусім із якістю документів, що представляються до розгляду комерційних банків суб'єктами підприємницької діяльності. Так, уже на цьому етапі у банку виникають труднощі щодо перевірки достовірності інформації, наданої клієнтом, а для потенційного позичальника – збір документації, що вимагається банком супроводжується додатковими матеріальними видатками (наприклад, оцінка вартості застави та її нотаріальне оформлення). Тому чітке розмежування повноважень різних структурних підрозділів банку повинне

сприяти підвищенню відповідальності окремих відділів щодо прийняття рішень про доцільність та можливість видачі кредиту конкретному позичальнику.

III. Порядок оформлення кредитної угоди є іншим важливим блоком запропонованого Регламенту роботи комерційного банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Як показує досвід розвинених країн, ринкова економіка – це, насамперед, економіка договірних відносин між рівноправними партнерами. Відносини між кредитором і позичальником, їх зв'язок один з одним є відносинами двох суб'єктів процесу відтворення, які виступають, по-перше, як юридично самостійні особи; по-друге, як ті, що забезпечують майнову відповідальність один перед одним; по-третє, як суб'єкти, що виявляють інтерес один до одного.

За таких обставин потрібно розуміти, що практична реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності у послідовній єдності всіх взаємоув'язаних етапів кредитування, організація кредитних відносин комерційних банків із підприємницькими структурами відбувається насамперед через певний, чітко визначений *порядок заключення кредитної угоди*, позаяк будь-які економічні відносини мають певні економічні та юридичні аспекти.

Практична реалізація кредитного процесу, послідовного провадження всіх етапів кредитування відбувається за умови ініціації кредитних відносин суб'єктами ринку та взаємоузгодженості між банком та позичальником в рамках укладання кредитного договору. Кредитний договір, заключений між банком (кредитором) та суб'єктом підприємницької діяльності (позичальником), визначає правові та економічні умови кредитної угоди і є юридичним документом, всі пункти якого обов'язкові до виконання сторонами, котрі його заключили.

Сам процес укладення кредитного договору між банком і позичальником може бути розглянутий з точки зору кількох послідовних етапів, котрі з огляду на загальний процес організації кредитних взаємин можна було б охарактеризувати як свого роду підетапи, що визначають відповідні організаційні заходи: 1) формування змісту кредитного договору клієнтом за основними необхідними йому параметрами (вид, сума, строк, забезпечення кредиту тощо); 2) розгляд банком представленого клієнтом проекту кредитного договору і оцінка можливості надання кредиту з урахуванням попереднього аналізу кредитоспроможності та власних можливостей надати позику – у плані ресурсного забезпечення; 3) спільне коригування змісту договору банком і клієнтом з метою досягнення оптимального для обох сторін варіанту; 4) підписання кредитного договору банком і клієнтом, що визначає набуття

указаним документом юридичної сили (рис. 2.5).

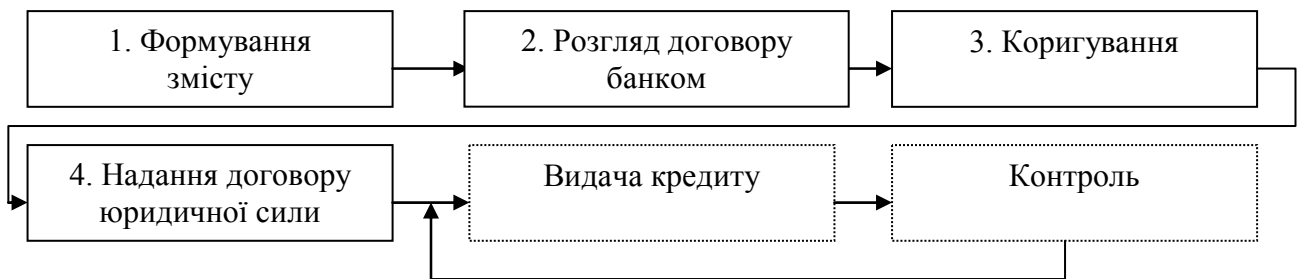

Рис. 2.5. Етапи заключення кредитного договору

Результатом заключення кредитного договору та надання юридичної сили кредитним відносинам банку і позичальника, є видача позики, що передбачена у кредитній угоді і банківський контроль щодо виконання умов угоди. Таким чином, кредитний договір є інструментом для реалізації стратегічних планів банку по відношенню до конкретного позичальника (який з моменту заключення кредитного договору стає клієнтом банку) та одночасно основою (в тому числі і юридичною) для застосування тактичних дій з метою їх практичної реалізації. Відповідно, кредитний договір є не тільки формально-юридичним поняттям, його основний зміст лежить у площині економіко-правової взаємодії мікроекономічних суб'єктів ринкового середовища (банка та клієнта-позичальника), з урахуванням провідної (активної) ролі банку в цій взаємодії.

З нашої точки зору, у процесі укладання кредитної угоди можна виокремити чотири основних принципи, на яких має базуватися кожен кредитний договір: 1) міцна правова основа; 2) добровільність вступу в угоду; 3) взаємна зацікавленість кожної із сторін один в одному; 4) узгодженість умов угоди.

Правову основу кредитної угоди складають закони та інші юридичні, а також нормативні акти загальногосподарського значення, які відносяться до сфери банківської діяльності. Реалізація даного базового принципу укладання кредитного договору у діючій практиці відбувається не у повній мірі, позаяк українське законодавство потребує удосконалення, а саме у питаннях захисту прав кредиторів, посилення юридичної та економічної відповідальності за порушення умов кредитної угоди.

Добровільність заключення кредитного договору виражається у свободі вибору банку, до якого звертається клієнт за позикою, а також вирішення банком питання про можливість вступу в кредитні відносини з даним клієнтом. Обидві сторони вступають в договірні відносини на основі вільного виявлення волі. На практиці даний принцип укладання кредитних угод також реалізується

не в повній мірі, позаяк дуже часто суб'єкти підприємницької діяльності вимушені звертатися у різні банківські установи з проханням про видачу кредиту. Така ситуація пов'язана із рядом причин, а саме: неузгодженість між банком і позичальником умов кредитування; відсутність у клієнта високоліквідної застави; незадовільна для суб'єктів господарювання процентна політика банку; обмеженість термінів користування кредитом тощо.

Головне, чим мають керуватися сторони при вступі в договірні відносини, полягає у взаємній зацікавленості їх один в одному. Позичальнику необхідна на строк певна сума коштів, яку готовий надати банк, переслідуючи мету отримати дохід на розміщенні грошових коштів. Взаємна зацікавленість сторін один в одному обумовлює можливість узгодження умов кредитної угоди, в процесі якого кожна із сторін прагне знайти оптимальний варіант задоволення власних інтересів. Власне, вступаючи у кредитні відносини, принцип взаємної зацікавленості кожної із сторін один в одному, дотримується у практичній діяльності банківських установ у повній мірі, позаяк для комерційних банків – це отримання прибутку від розміщення коштів у вигляді процентів, а для підприємницьких структур – задоволення потреб у додаткових грошових ресурсах для здійснення виробничої діяльності.

Аналіз вітчизняної практики укладення кредитних договорів між банками та суб'єктами підприємницької діяльності свідчить більшою мірою про ігнорування виділених нами принципів, що у багатьох випадках виглядає як нав'язування банком клієнту стандартного вигляду договору та його умов і що слід розцінювати як негативне явище, яке суперечить рівноправним, партнерським засадам взаємовідносин банків із підприємствами. Чітке формування у кредитній політиці та неухильне дотримання банками вказаних принципів повинно, з нашої точки зору, стати однією із ключових методологічних засад побудови механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

У правовому відношенні кредитний договір має ряд особливостей, насамперед він об'єднує наміри сторін та виконання цих намірів. В частині намірів кредитний договір відображає згоду банку надати позичку на певних умовах та готовність позичальника повернути її на протязі визначеного періоду часу. Як виконання намірів кредитний договір передбачає конкретні дії щодо видачі та погашення позики. Реальні зобов'язання клієнта щодо повернення позики виникають лише після її отримання, хоча підписання угоди здійснюється раніше.

Інша особливість кредитного договору впливає з того, що кредитні

операції банку носять довірчий характер. Позитивне рішення банку на прохання клієнта про видачу позички базується на вивченні кредитоспроможності конкретного позичальника. Заключення кредитної угоди виключає можливість цесії, тобто уступки клієнтом третім особам права на отримання кредиту. Оскільки дане принципово важливе положення поки що не знайшло відображення в банківському законодавстві, його необхідно відображати в кредитному договорі.

Власне в кредитному договорі в повній мірі відображаються усі етапи кредитного процесу, що повинні бути деталізовані та чітко розписані за алгоритмом у Регламенті роботи комерційного банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Так, оформлення і розгляд заяви клієнта на видачу йому кредиту, по суті, дублює етап формування змісту кредитного договору, позаяк основним завданням даного етапу кредитування є підготовка попереднього висновку щодо принципової можливості надання клієнтові кредиту з огляду на основні параметри представленого для кредитування проекту – в плані окупності здійснених витраті реальності отримання прибутку, а також відповідності взаємин із даним позичальником стратегічним цілям кредитної політики банку.

Слід зазначити, що етапи заклучення кредитної угоди та етапи реалізації кредитного процесу взаємопов'язані та обумовлюють один одного. Відтак процес укладення кредитного договору можна вважати одним із ключових елементів досліджуваного нами механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

До особливостей кредитного договору слід віднести визнання по суті однієї сторони (банку) в якості сильнішої при формальній юридичній рівноправності обидвох сторін. Мова йде не про умови, що захищають банк від ризику, а про умови, що створюють певні вигоди для банку. Так, для банку такими вигодами можуть бути умови дострокового погашення позики або ж встановлення диференційованих підходів у провадженні процентної політики.

Кредитний договір регулює і економічні умови угоди, які обумовлені специфікою позичальника та видом позики. За допомогою диференціації економічних умов забезпечується, з однієї сторони, більш повне врахування потреб клієнта, а з іншої сторони - адекватний механізм захисту банку від кредитного ризику. Під умовами кредитування розуміють свого роду вимоги, які виставляються до базових елементів кредитування – суб'єктів, об'єктів та забезпечення кредиту. Це означає, що банк не може кредитувати будь-якого клієнта. Виявлення майбутніх ризиків, правильність оцінки їх рівня, а також

розробка методики управління цими ризиками займають особливе місце при врахуванні об'єктивних результатів функціонування механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Банк вступає в кредитні відносини з позичальником на основі оцінки його кредитоспроможності, ліквідності його балансу, вивчення ринку продукції товаровиробника, рівня його менеджменту, минулого досвіду роботи з ним.

Як відомо, окрім принципів та методів кредитування, на яких базується організація кредитних відносин комерційних банків з суб'єктами господарювання, не менш важливим є також виокремлення об'єкту кредитування, з приводу якого виникають ці відносини. В науковій літературі чітко не конкретизуються об'єкти кредитування, а зазначається, що "об'єкт кредитування до деякої міри виводиться у кредитному процесі на задній план, що іноді виражається у покритті за рахунок позики виробничих потреб підприємств у широкому розумінні" [82, с. 384]. Останнім часом вважається, що комерційні банки відійшли від пооб'єктного кредитування, а більш широко застосовують практику посуб'єктного підходу щодо видачі кредитів. Однак, у відповідності до виробничих потреб підприємницьких структур кредити прийнято розрізняти: кредити на поточну діяльність та кредити в інвестиційну діяльність.

Безпосереднє спрямування банківських кредитів визначається особливостями руху оборотного та основного капіталу підприємства, для формування окремих елементів яких необхідним є залучення позичених коштів, що в кінцевому підсумку, зумовлює спрямування кредитного забезпечення поточної або інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів. В Україні розподіл кредитних вкладень комерційних банків за вказаними напрямками відображає об'єктивні труднощі спрямування кредитного забезпечення на інвестиційні цілі, позаяк значно нижчі темпи оборотності основного капіталу, а відтак і більші строки окупності розміщених коштів зумовлюють більший ризик для банку та в умовах нестабільної економічної ситуації в перехідний період виступає антистимулом до кредитного забезпечення інвестиційних потреб підприємств, в результаті чого їхня частка в об'єктній структурі кредитного портфеля банків протягом 2002 – 2004 років перебувала на незначному рівні, а саме коливалася у межах 6 – 9 %.

Протягом останнього періоду часу спостерігається активізація діяльності комерційних банків щодо кредитування суб'єктів підприємницької діяльності в інвестиційну діяльність і частка таких кредитів зросла на 1,8 %, і складала 22,2 відсотки, що свідчить про позитивні тенденції у напрямку спрямування

банками кредитних ресурсів у кредитне забезпечення підприємницької діяльності. Однак, в порівнянні з розвиненими країнами, такий рівень спрямування коштів на розвиток реального сектора є вкрай низьким (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Цільове спрямування кредитів, наданих комерційними банками України суб'єктам господарювання*

	Станом на:									
	1.01.2004		1.01.2005		1.01.2006		1.01.2007		1.01.2008	
	Сума, млн. грн.	Питома вага, %	Сума, млн. грн.	Питома вага, %	Сума, млн. грн.	Питома вага, %	Сума, млн. грн.	Питома вага, %	Сума, млн. грн.	Питома вага, %
Усього кредитів в тому числі:	67835	100	88579	100	143418	100	245226	100	426863	100
- у поточну діяльність	63454	93,5	80406	90,8	121034	84,4	195251	79,6	332173	77,8
- в інвестиційну діяльність	4381	6,5	8173	9,2	22384	15,6	49975	20,4	94690	22,2

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №4. – с.89

У кожному кредитному договорі існує пункт, певний предмет угоди. Однак, зміст цього предмету може бути різноманітним в залежності від потреб клієнта. Як показує досвід, чим різноманітніший інструментарій, який застосовується конкретним банком, тим повніше враховуються інтереси клієнта. Специфіка кредитного інструментарію обумовлена сферою розміщення коштів (виробництво, обіг, споживання, інвестиції), строками окупності об'єкта (короткострокові, довгострокові), ступенем концентрації витрат, що формують об'єкт (сукупний, окремий), систематичністю кредитних зв'язків з банком (постійні, разові). Відповідно, існує система кредитних інструментів, які відображають специфіку потреб клієнта, наприклад для кредитування поточних потреб ("овердрафт", кредит на поповнення оборотних коштів) або проектне кредитування. Правильне визначення усіх умов кредитного договору – цілей, суми, строку кредиту, розміру плати та видів забезпечення – є основою ефективної організації позичкових операцій банку та фактором, від якого вирішальною мірою залежить дотримання усіх принципів банківського кредитування.

Додаткові умови, що можуть передбачатися у кредитній угоді, спрямовані на створення додаткових передумов для забезпечення повернення кредиту. Вони диференціюються стосовно конкретних позичальників та

охоплюють зобов'язання щодо досягнення певного рівня кредитоспроможності, необхідного стану обліку та звітності, збереження заставленого майна, дотримання правил банківського контролю, заборона на реорганізацію підприємства без відома банку тощо.

В якості додаткових умов до кредитного договору можуть виступати, наприклад, вимоги банку до позичальника: повідомляти банк в період строку дії чинного договору про заключення угод щодо розпорядження своїми активами, зменшенню розмірів своїх активів, а також угод щодо отримання нових позик і кредитів, про угоди надання позик та видачі поручительств за третіх осіб, про здійснення будь-яких заходів зміни юридичного статусу позичальника.

За допомогою диференціації економічних умов кредитної угоди банк забезпечує механізм захисту від кредитного ризику. Відомо, що позичальники відрізняються за своєю кредитоспроможністю, ступенем інформованості банку про них, постійністю кредитних зв'язків з банком. Тому банк застосовує різноманітні способи захисту від кредитних ризиків, які закріплені відповідними пунктами кредитного договору. До найбільш розповсюджених способів захисту від ризику відносяться: встановлення підвищеної плати за кредит у випадку недотримання позичальником умов договору, використання гарантій для повернення кредиту (застава, гарантії, поручительства, страхування), організація поточного та послідуючого контролю за фінансовим станом позичальника і заставленим майном, а також фінансовим станом гарантів та поручителів.

В умовах нестабільної економічної ситуації перехідного періоду, інфляційних очікувань та високої ймовірності виникнення кредитних ризиків, комерційні банки особливо ретельно повинні підходити до оцінки здатності позичальника ефективно використати отриманий в банку кредит та своєчасно і в повному обсязі погасити його. За таких обставин, основним завданням банківського аналізу кредитоспроможності клієнтів є визначення факторів, які можуть спричинити неповернення позики або навпаки, забезпечують її своєчасне погашення.

Діюча в Україні практика оцінювання комерційними банками кредитоспроможності позичальників не засновується на якихось уніфікованих підходах до аналітичної роботи у даній сфері. У цих умовах Національним банком України визначено лише рекомендовані напрями аналітичної роботи, що можуть використовуватись комерційними банками для оцінки кредитоспроможності клієнтів. Так, Положенням НБУ "Про порядок

формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” пропонується методика розрахунку семи основних показників (Додаток 7).

Слід зазначити, що сучасні практичні підходи до методології аналізу кредитоспроможності позичальників в комерційних банках можуть базуватися на комплексному застосуванні фінансових та нефінансових критеріїв. На практиці оцінка кредитоспроможності клієнта може бути здійснена за напрямками, що загалом характеризують:

1) репутацію позичальника, яка охоплює своєчасність і повноту розрахунків, компетентність керівництва, достовірність представленої банку звітності;

2) наявність матеріального забезпечення позики, його ліквідності і достатності для покриття витрат банку;

3) здатність позичальника отримувати дохід, достатній для погашення позики, або ж спроможність оперативно мобілізувати для цієї мети грошові ресурси з інших джерел.

Проте, якими б різноманітними не були варіанти оцінки кредитоспроможності, їх об'єднує те, що вони базуються на даних звітності та стосуються минулого періоду. Ось чому необхідно, щоб українські банки звернулися до зарубіжного досвіду прогнозування фінансового стану позичальника у майбутніх періодах. Це викликано відсутністю сучасних методик опрацювання показників на перспективу, адже саме вони можуть відображати імовірність повернення кредиту.

Недоліком вітчизняних методик є також відсутність єдиних та ефективних підходів для оцінки небалансових елементів кредитоспроможності, позаяк кредитоспроможність – це не лише фінансовий стан, але і так звана юридична сторона та ділова репутація клієнта, до яких включають: правоздатність, організація бухгалтерського обліку, порядок зберігання та реалізації товарів (як правило, оцінка згідно нормативних актів), якість управління, наявність нормальних умов для прийняття рішень, стійке сімейне становище, наявність бездоганної репутації тощо.

З цього приводу, особливої важливості набуває розробка власної методології оцінки кредитоспроможності позичальника окремим банком, обмін інформацією щодо фінансової стійкості клієнтів в системі комерційних банків, позаяк на практиці досить часто суб'єкти підприємницької діяльності вдаються до фальсифікації своїх фінансових результатів, а відтак – завищення можливостей щодо повернення банківських позичок.

Власне методичне забезпечення в повній мірі повинне характеризувати ділову активність клієнта, здатність до конкуренції на товарному ринку. Пріоритетами повинні користуватися ті клієнти, котрі працювали з банком і мають непогану кредитну історію. Ділова активність клієнта характеризує результати та ефективність основної виробничої діяльності, а її кількісна оцінка визначається динамікою його основних показників та ефективністю використання ресурсів підприємства. Для більш поглибленого вивчення кредитоспроможності позичальника комерційні банки розвинутих країн використовують певний лист – опитувач, метою якого є визначення на основі анкети ступеня серйозності намірів позичальника та його бажання повернути борг.

Разом із тим використовувані на сьогодні вітчизняними банками методики оцінки кредитоспроможності позичальника потребують істотного удосконалення з огляду на порівняно високий рівень ризиків, що притаманний підприємницькій діяльності в перехідній економіці, а відтак і високий рівень кредитних ризиків для самих банківських установ. У цих умовах за необхідне, з нашої точки зору, видається розробка у рамках пропонованого вище Регламенту загального *алгоритму процесу діагностики кредитоспроможності суб'єктів господарювання*.

IV. Діагностика кредитоспроможності клієнта може, в принципі, бути відносно самостійним блоком Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, який повинен складатися із двох взаємопов'язаних частин: внутрішньої та зовнішньої діагностики кредитоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності.

Перша частина передбачає проведення аналітичної роботи комерційного банку щодо встановлення попереднього та заключного діагнозу кредитоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності. До другої частини, а саме провадження зовнішньої діагностики, з нашої точки зору, слід віднести аналітичну роботу комерційного банку щодо оцінки кредитного ризику, пов'язаного із конкретними умовами надання певного виду кредиту суб'єктам господарювання (рис. 2.6.).

Розробка такого алгоритму діагностики кредитоспроможності суб'єктів господарювання, з нашої точки зору, повинна забезпечити підвищення ефективності роботи комерційного банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, оскільки з одного боку – покращить аналітичну роботу з приводу встановлення попереднього та заключного аналізу кредитоспроможності позичальників; а з іншого - сприятиме запобіганню та

мінімізації кредитного ризику.

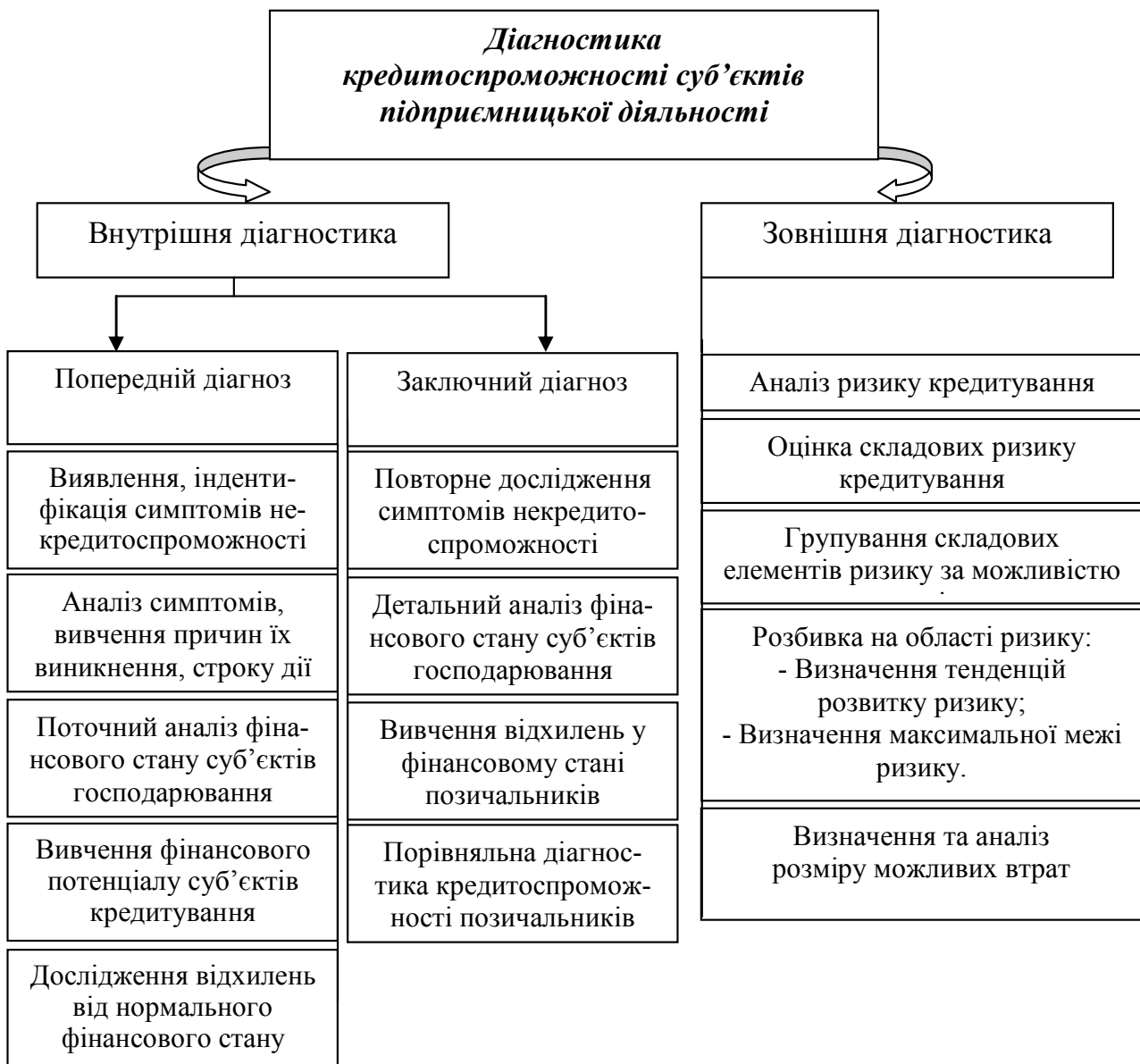

Рис. 2.6. Алгоритм процесу діагностики кредитоспроможності окремого позичальника [132, с.111]

До основних показників, які складають методику діагностики кредитоспроможності підприємства, тобто першого блоку алгоритму, відносяться такі індикатори: ліквідності, платоспроможності і оборотності. При цьому одним із основних показників оцінки симптомів не-кредитоспроможності позичальника є, з нашої точки зору, значна питома вага зобов'язань перед бюджетом та позабюджетними фондами у загальній величині заборгованості. Вагомим аргументом на користь цього твердження є те, що у відповідності до черговості платежів в першу чергу здійснюються платежі в бюджет та позабюджетні фонди, а потім уже усі інші платежі. Тому, насамперед, банк

повинен звертати увагу на обсяги заборгованості, її структуру, кредиторів та можливість її вчасного погашення. Також до основних індикаторів визначення ступеня некредитоспроможності відносяться коефіцієнти покриття (співвідношення оборотних коштів і зобов'язань) та розмір недостатності фінансових ресурсів.

У процесі внутрішньої діагностики кредитоспроможності суб'єктів господарювання велике значення необхідно приділяти вивченню ефективності прийняття інвестиційно-фінансових рішень. Прийняття рішень фінансового характеру у більшості суб'єктів господарювання здійснюється, зазвичай, частіше, аніж інвестиційного характеру.

Слід зазначити, що при діагностиці ефективності прийняття рішень інвестиційно-фінансового характеру необхідно виходити із того, на якій стадії розвитку знаходиться підприємство і яка його галузева приналежність. Основні види фінансового положення об'єкта діагностики до і після прийняття рішень інвестиційно-фінансового характеру можна згрупувати за типами стійкого, задовільного і складного фінансового положення (табл. 2.2.).

Попри необхідність дослідження фінансового положення суб'єктів господарювання банку необхідно провести детальний аналіз ризику кредитування, що охоплює другий блок пропонованого нами вище алгоритму. Методика діагностики ризику кредитування повинна базуватися, з нашої точки зору, на таких чотирьох основних процедурах:

1) групування складових елементів ризику за можливістю управління. У цьому зв'язку розрізняють дві групи: диверсифікована та недиверсифікована;

2) детальний аналіз виявлених груп ризику і конкретного підвиду ризику. Тут також необхідно здійснювати аналіз факторів, які визначають ступінь проявлення ризику;

3) визначення ймовірності виникнення ризику. Даний етап повинен включати наступні розділи:

3.1. Розбивка на сектори ризику;

3.2. Визначення тенденції розвитку ризику;

3.3. Визначення максимально можливого рівня ризику;

4) визначення і аналіз розміру можливих втрат.

Слід зазначити, що оскільки механізм управління ризиком кредитування достатньо складний, то розмежування на сектори ризику необхідно проводити на основі стану ліквідності кредитного портфеля. Таким чином, з нашої точки зору, можна виокремити наступні сектори ризику кредитування та технологію їх визначення, а саме:

Таблиця 2.2.

Типологія видів фінансового положення об'єкта дослідження за результатами діагностування ефективності прийняття рішень інвестиційно-фінансового характеру

Фінансове положення об'єкта дослідження до прийняття рішень	Фінансове положення об'єкта дослідження після прийняття рішень
<i>Види фінансового положення об'єкта дослідження за результатами діагностування ефективності прийняття рішень інвестиційного характеру</i>	
1. Стійке фінансове положення	<i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану у поточному періоді або в перспективі; <i>2 варіант</i> – погіршення фінансового положення; <i>3 варіант</i> – імовірність втрати фінансової стійкості, зниження фінансової активності при вилученні ресурсів, які перевищують реальні обсяги фінансового потенціалу
2. Задовільне фінансове положення при незначній величині фінансового потенціалу	<i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану у поточному періоді або у перспективі; <i>2 варіант</i> – більша ймовірність ризику зниження фінансової стійкості, погіршення фінансового стану у випадку вилучення ресурсів, значно перевищуючих реальні обсяги фінансового потенціалу
3. Складне фінансове положення	<i>1 варіант</i> – погіршення фінансового положення; операції при вихідному фінансовому положенні недоцільні; <i>2 варіант</i> – покращення фінансового стану в поточному періоді або у перспективі у випадку, коли вилучені ресурси на дану операцію надані у вигляді фінансової допомоги
<i>Види фінансового положення об'єкта дослідження за результатами діагностування ефективності прийняття рішень фінансового характеру</i>	
Операції щодо залученню кредитних ресурсів	
Стійке фінансове положення	<i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану у поточному періоді або в перспективі; <i>2 варіант</i> – незначне погіршення фінансового положення; <i>3 варіант</i> – імовірність втрати фінансової стійкості, зниження фінансової активності при залученні, як правило, дорогих ресурсів на короткостроковій основі у обсягах, які перевищують реальні обсяги фінансового потенціалу
2. Задовільне фінансове положення при незначній величині фінансового потенціалу	<i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану у поточному періоді або у перспективі; <i>2 варіант</i> – більша ймовірність ризику зниження фінансової стійкості, погіршення фінансового стану у випадку залучення ресурсів, які значно перевищують реальні обсяги фінансового потенціалу
3. Складне фінансове положення	Відсутність, як правило, операцій даного виду або <i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану, як правило, на умовах пільгового кредитування або безповоротного (державного) кредитування

1. Безризиковий сектор характеризується певним мінімальним за імовірністю виникнення розміром втрат;

2. Сектор мінімального ризику характеризується затримкою поступлень (процентів) за кредитами, виникнення перебоїв із платежами за позикою. Із позицій банку це буде означати виникнення фактора, котрий визначає його

ліквідність в цілому. Перебої із поступленням фінансових ресурсів ведуть до порушення технологічного режиму роботи банку, недоотримання прибутків;

3. Сектор підвищеного ризику характеризується тривалими затримками у поступленні платежів за позикою при зниженні загальної ліквідності кредитного портфеля;

4. Сектор критичного ризику характеризується непогашенням до 50% загального обсягу виданих кредитних ресурсів за тим чи іншим видом кредитування. При зниженні загальної ліквідності кредитного портфеля до 7% при умові, що даний вид кредитів у портфелі в цілому займає до 30%;

5. Сектор неприйнятної ризику характеризується непогашенням до 75% загального обсягу виданих кредитних ресурсів. При зниженні загальної ліквідності кредитного портфеля (у частині того чи іншого виду кредитування) до 10% при умові, що дана частина портфеля в цілому займає до 30%.

При цьому загальна ліквідність кредитного портфеля банку в цілому визначається як відношення величини непогашених кредитів (за всіма видами кредитних операцій) до загального обсягу наданих кредитів. Однак сам цей термін з точки зору теорії банківської справи слід трактувати наступним чином. Під загальною ліквідністю кредитного портфеля, з нашої точки зору, слід розуміти спроможність банку без порушення технологічного режиму роботи вилучати кошти на здійснення кредитних операцій. При цьому одним із основних індикаторів ризику є частка простроченої заборгованості у загальній величині портфеля.

На основі отриманих результатів процесу діагностування досить важливо для банку визначитись із політикою управління ризиком кредитування. При цьому політика управління ризиком кредитування в цілому повинна включати: 1) управління ліквідністю банку; 2) управління ліквідністю кредитного портфеля; 3) управління кредитним ризиком.

Для підвищення ефективності операцій кредитування в процесі дослідження і управління ризиком доцільно у процесі діагностики використовувати додаткову систему показників у відповідності до конкретного виду кредиту. Зокрема, можна використовувати наступну систему показників: 1) частка того чи іншого виду кредитів у загальному обсязі виданих кредитів; 2) відношення наданих кредитів конкретного виду (за строками, галузям економіки) до загального обсягу залучених фінансових ресурсів; 3) відстеження в динаміці показника розміру непогашених кредитів; 4) відношення величини резерву до наданого кредиту у розрізі строків, галузей економіки; 5) показники структури кредитного портфеля; 6) група показників ліквідності банку; 7) група

показників ліквідності кредитного портфеля.

Отже, провадження банком комплексної діагностики кредитоспроможності суб'єктів господарювання, з нашої точки зору, повинне сприяти підвищенню ефективності функціонування банків у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності у цілому, а запропоновані заходи можуть оптимальним чином доповнити існуючі нині методики оцінки кредитоспроможності клієнта та мінімізації кредитного ризику.

У. Забезпечення повернення кредитів є одним із основних блоків Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, оскільки від того, якому виду забезпечення кредиту надасть перевагу банк, залежить подальша ефективність його кредитної діяльності. Як свідчить практика, переважно у банківській діяльності застосовують чотири форми забезпечення кредитів, а саме: застава, поручительство, гарантія і страхування. Слід зазначити, що кожна із названих форм забезпечення має певні проблеми, зумовлені, зокрема, недосконалістю юридичної бази, котра реалізує відповідні права кредитора.

Найбільш поширеною формою мінімізації кредитного ризику, що нині використовується вітчизняними банками, є саме застава, предметом якої може бути рухоме майно або майнові права, що надаються для продажу на ринку, або таке, котре може бути придатним для кредитора. Застава має два види: загальний і банківський. Речі, котрі охоплені загальною заставою в момент встановлення застави, повинні бути передані на зберігання кредитору. Якщо ж застава має банківський характер, то позичальник (чи третя особа), не позбавляються права користування цими речами. Крім того, найбільш важливе значення має застава нерухомості, що належать позичальнику чи третій особі, або частини нерухомої власності, що становить співвласність.

Разом з очевидною надійністю названих форм забезпечення кредитів, їх використання вносить у відносини контрагентів по кредитних операціях деяку незручність. Ця незручність проявляється у відносній громіздкості укладення нотаріальних актів, заставних листів, особливо у випадках співвласності, а то і дещо вищою вартістю оформлення цих юридичних актів. Нарешті істотна незручність випливає з того, що суб'єкти підприємницької діяльності, котрі бажають отримати кредит, часто не володіють достатніми можливостями матеріального чи правового забезпечення кредиту. В кінцевому підсумку ці форми забезпечення кредиту теж можуть виявитися не цілком безпечними і для кредиторів. Зокрема, такими можуть виявитися засоби застави а також гарантії, які самі вказують на потребу у власному захисті.

Слід зазначити, що визначення вартості та ліквідності забезпечення, в першу чергу, залежить від виду забезпечення. Так, у випадку застави нерухомості доцільним є заключення незалежного експерта про ринкову вартість об'єкта. Основні вимоги до якості застави: стабільність ринкової ціни і відсутність різких її коливань, ліквідність (можливість швидкої реалізації на ринку), захист прав кредитора володіння майном, швидка ідентифікація продукту (товару, послуги) і відсутність втрати ним споживчих властивостей. Загальна сума застави повинна покривати суму кредиту та процентів за користування кредитом, а також непередбачені додаткові витрати, які можуть виникати в процесі відчуження майна (у багатьох випадках, банки надають кредити у розмірі лише 50% вартості застави). Окрім суми застави, для банку важливу роль відіграє оцінка надійності застави, яка визначається співвідношенням вартості заставленого майна до суми кредиту, ліквідність предметів застави, а також можливістю здійснювати контроль за заставою.

Як правило, у структурі кредитного портфеля комерційних банків за видами забезпечення переважає застава. Однак, при певних позитивних моментах використання застави з метою зниження кредитного ризику, покриття витрат пов'язаних із видачею позики за рахунок реалізації заставного майна, даний вид забезпечення може мати і негативні наслідки. Так, використання комерційними банками у якості заходу щодо мінімізації кредитного ризику забезпечення у будь-якій формі (товарно-матеріальні цінності, застава рухомого або нерухомого майна тощо) супроводжується рядом проблем. Як свідчить банківська практика, із забезпеченням позичок виникають певні труднощі, діапазон яких коливається від правильності оцінки вартості майна, його юридично-правового оформлення – до пред'явлення претензій на заставлене майно або кінцевої реалізації для покриття збитків.

Для суб'єктів підприємницької діяльності умова пред'явлення комерційним банком гарантій повернення кредиту у вигляді високоліквідної застави викликає, щонайменше, незручності. Так, при відсутності такої застави кредитні ресурси комерційних банків для суб'єктів підприємницької діяльності стають абсолютно недоступними. Слід зазначити, що значна частина підприємств малого та середнього бізнесу не володіють високоліквідною заставою, особливо якщо йдеться про початок нового бізнесу.

З нашої точки зору, комерційні банки при організації кредитних відносин із суб'єктами підприємницької діяльності повинні вишукувати альтернативні способи мінімізації кредитного ризику, такі як, наприклад, юридично-правова та економічна участь банку в кінцевих результатах виробничої діяльності

клієнта (наприклад, гарантією повернення кредиту можуть слугувати вироблені товари, новобудови тощо).

Додатковими формами забезпечення кредиту слугують гарантії і поручительства інших юридичних осіб, платоспроможність яких не викликає сумнівів, а також (що рідше) страхові поліси надійних страхових компаній. Однак при згоді на подібне забезпечення у комерційного банку з'являються додаткові витрати на перевірку фінансового стану і платоспроможності поручителів, гарантів і страховиків, що має визначити впевненість банку у їхніх можливостях виконувати зобов'язання позичальника щодо повернення наданих у кредит коштів.

У таких умовах найбільш доступною і відносно надійною формою фінансового забезпечення інтересів кредиторів може бути страхування. При цьому спостерігається і така залежність: попит на страхування зростатиме лише при умові зниження надійності інших форм забезпечення. Роль страхування при цьому може проявлятися двояко: шляхом страхування менш надійних форм матеріального та правового забезпечення (застави), або ж шляхом безпосереднього надання гарантій у виді страхування вимог. Врешті якщо аналізувати даний аспект банківської роботи, то з точки зору оптимізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності і найбільш повного задоволення потреб підприємств у залучених ресурсах при мінімальних ризиках банківських установ вони мають зосередити увагу передусім на удосконаленні оцінки кредитоспроможності позичальників.

VI. Особливе місце в розробці Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності займає процентна політика та порядок нарахування комісійних, позаяк власне виважена процентна політика комерційного банку є запорукою його конкурентноздатності на фінансовому ринку, що суттєво може впливати на його потенційні можливості кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Так, процент за користування кредитними ресурсами, з однієї сторони, повинен забезпечувати ефективність функціонування реального сектора економіки, тобто не суперечити завданню з прибуткового господарювання підприємств, і одночасно гарантувати банківським установам належний рівень процентної маржі і винагороди за кредитний ризик – з іншої. Оптимізації процентної політики та ефективності її провадження більше уваги приділимо у розділі 3 даної роботи.

VII. Порядок надання кредиту як етап кредитного процесу, котрий повинен бути відображений у Регламенті роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, визначає сукупність організаційно-

технічних умов, за яких сума позики передається у розпорядження позичальника. Власне, цей етап кредитного процесу відображає в повній мірі механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності, обумовлює участь кредитних ресурсів в неперервності кругообороту виробничого капіталу господарюючих суб'єктів. Комерційні банки та їхні клієнти можуть самостійно обирати оптимальний варіант кредитування: позичка може надаватися або шляхом оплати банком розрахункових документів за товарно-матеріальні цінності, роботи та послуги або шляхом перерахування суми кредиту на поточний рахунок позичальника для використання на цілі, передбачені кредитним договором, зі збереженням права контролю банку за цільовим використанням кредиту. Видача позички може проводитися одноразово або ж інші строки, визначені кредитним договором при узгодженні між позичальником і банком графіку погашення відповідних сум кредиту.

VIII. Порядок погашення кредиту є завершальним в процесі організації кредитних відносин банку із суб'єктами підприємницької діяльності і складає наступний блок Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення. Відповідно до порядку, передбаченого договором, погашення може відбуватися одноразово (однією сумою) або в розстрочку (по частинах). Поступове погашення кредиту передбачається періодично відповідно до надходження коштів від реалізації продукції або інших доходів. При настанні терміну погашення кредиту сума непогашеної в строк позики переноситься на рахунок простроченої заборгованості з направленням позичальнику претензії.

Як засвідчує банківська практика, труднощі з погашенням позик виникають набагато раніше, ніж настає термін погашення. Тому основним завданням для банківських працівників є попередження фінансових труднощів клієнта та захист банківських інтересів, перш ніж ситуація вийде з-під контролю та втрати стануть неминучими. В цьому випадку збитки для банку будуть значно більшими, ніж несплата позики та відсотків по ній. По-перше, підривається репутація банку, оскільки велика кількість прострочених кредитів може призвести до пониження довіри вкладників та інвесторів і навіть до загрози банкрутства банку. По-друге, банк змушений нести додаткові витрати, пов'язані із стягненням проблемної позики. По-третє, певна частина позичкового банківського капіталу заморожується в непродуктивних активах. По-четверте, втрата від позичкових операцій прямо впливає на рівень прибутку, а звідси – понижує можливості матеріального стимулювання працівників банку, що може призвести і до відтоку кваліфікованих кадрів. Названі втрати по своїх розмірах можуть набагато перевищити прямий збиток від непогашеного боргу

по окремих позиках, а тому банк повинен постійно здійснювати нагляд та контроль за використанням позички та своєчасністю її погашення.

За наявності у позичальника тимчасових фінансових труднощів, що виникли не з його вини, та неможливості погашення заборгованості за кредитом у термін, встановлений кредитною угодою, банк може в окремих випадках надати позичальнику відстрочку погашення боргу, тобто пролонгувати позику. При цьому пролонгація кредиту оформляється додатковою угодою. Слід відзначити, що пролонгація кредиту не завжди відповідає об'єктивним причинам як боржника, так і кредитора, й швидше вказує на проблематичність погашення кредиту.

IX. Важливим елементом системи заходів комерційного банку з мінімізації кредитного ризику і забезпечення практичної реалізації всіх умов кредитування, узгоджених з клієнтом, котре в обов'язковому порядку повинне бути передбачено Регламентом, - передусім в плані цільового використання позичених коштів та своєчасного і повного їх повернення з виплатою належних процентів є *контроль за своєчасним погашенням кредиту*.

Досвід роботи вітчизняних банківських установ показує явно недостатню увагу, що приділяється саме цьому аспекту кредитного процесу. Водночас у процесі управління кредитними ризиками банк виходить з того, що оцінка кредитного ризику має носити постійний характер і її метою є виявлення ознак проблемних кредитів. Основними аспектами управління кредитним ризиком у даному контексті безумовно повинні бути:

- 1) регулярні перевірки цільового використання кредиту;
- 2) систематичний аналіз фінансового стану клієнта;
- 3) регулярні зустрічі із позичальником і формування на цій основі бази даних про підприємство;
- 4) аналіз ринку та поточного стану галузі;
- 5) своєчасність формування резервів за позиками у відповідності до діючих інструктивних матеріалів.

Саме ретельне виконання банком указаних завдань може бути відповідною основою для мінімізації кредитного ризику. У цьому полягає важливість функцій поточного контролю, забезпечуючи у кінцевому підсумку своєчасне погашення кредиту.

За порушення умов кредитного договору передбачається відповідальність сторін, в тому числі майнова. Так, банк за порушення позичальником взятих на себе зобов'язань може призупинити подальшу видачу кредиту, пред'являти його до дострокового стягнення, збільшувати процентну ставку по ньому тощо.

Позичальник може вимагати від банку компенсації збитків, що виникли внаслідок невидачі йому зовсім чи надання в неповному об'ємі позички передбаченої в кредитному договорі.

Проведення контрольних заходів за використанням позичальником наданого йому кредиту може здійснюватись банком на основі наступної інформації: а) отриманої від позичальника (баланси, звіти про доходи і збитки, бізнес-плани, податкові декларації тощо); б) отриманої в самому банку (рух коштів на поточному рахунку, стан розрахунків між позичальниками та його контрагентів, пов'язаних із заходом, що кредитується); в) отриманої в результаті перевірок на місцях. Метою такого контролю є недопущення витрачання коштів на непередбачені в кредитній угоді цілі, наприклад, кошти призначені для кредитування торгових операцій використовуються на вкладення в нерухомість; кошти спрямовані на кредитне забезпечення виробничого процесу – на фінансування капітальних вкладень чи оплату податків та платежів в бюджет тощо.

У випадку погіршення фінансово-господарського стану позичальника, використання кредиту не за цільовим призначенням, ухилення від контролю банку, недостовірності звітності, або її приховування, а також у випадку, коли наданий кредит виявляється незабезпеченим, банк має право пред'явити вимогу про дострокове стягнення кредиту і відсотків по ньому. Важлива увага при цьому має приділятися виявленню ознак, котрі негативним чином можуть позначитися на дотриманні принципу повернення виданих позик (зниження обсягів виробництва і реалізації продукції, виникнення збитків, збільшення кредиторської заборгованості, погіршення показників фінансового стану та інших параметрів господарської діяльності). Відповідно до результатів контрольних заходів, що виявляють рівень виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, банком приймаються рішення про продовження чи призупинення подальших кредитних взаємин із даним клієнтом – аж до вимоги дострокового погашення кредиту чи звернення стягнення на заставлене майно.

Загалом аналіз основних методологічних засад реалізації кредитного процесу у вітчизняних комерційних банках дозволяє зробити певні висновки.

По-перше, основні засади, на яких ґрунтуються існуюча система кредитування загалом відповідає ринковим принципам підприємницької діяльності, включаючи і банківський бізнес, ефективно провадження якого у сфері надання кредитних послуг утворює базову передумову забезпечення господарюючих суб'єктів необхідними грошовими ресурсами.

По-друге, хоча діюча практика організації кредитних відносин вітчизняних комерційних банків з підприємствами не засновується на єдиній методології провадження позичкових операцій, вона все ж охоплює сукупність певних спільних елементів, які визначають загальний порядок дій банку в процесі надання кредитних послуг.

По-третє, особливості організації кредитних відносин в перехідний період визначаються цілим рядом проблем, наявність яких не сприяє вирішенню завдань оптимального забезпечення необхідними ресурсами суб'єктів підприємницької діяльності. Серед основних проблем такого роду необхідно, з нашої точки зору, виділити наступні:

- недосконалість технологічної схеми організації кредитного процесу і насамперед – аналітичної роботи з оцінки кредитоспроможності клієнта, що часто має формальний характер, а використовувані системи показників недостатньою мірою охоплюють усі різноманітні аспекти діяльності позичальника;
- обмежене застосування практики диференціації основних структурних параметрів кредиту відповідно до результатів оцінки кредитоспроможності позичальника, що не дозволяє належною мірою оптимізувати кредитний процес через встановлення адекватних умов реалізації кредитної угоди;
- відсутність ґрунтовних розрахунків економічної ефективності для банку здійснюваних кредитних операцій, перспектив їх окупності та підтримання належного рівня рентабельності банківських установ;
- недостатньо широкий асортимент кредитних послуг, за якого основним видом кредитування є надання разових короткострокових разових позик на окремі цілі, строго визначені цілі, що загалом не сприяє належному задоволенню потреб різних груп клієнтів та зміцненню конкурентних позицій банку на ринку;
- відсутність у процесі структурування кредиту належно обґрунтованої процентної політики, реалізація якої могла б дозволити оптимальним чином врахувати вплив макро- і мікроекономічних факторів при формуванні ціни на кредитні послуги банку.

Разом з тим, необхідно підкреслити, що у наведеному переліку проблем вирішення таких із них як розширення асортименту кредитних послуг безпосередньо пов'язане із необхідністю ґрунтовної розробки відповідних напрямів кредитної політики, адекватної потребам тих клієнтів, на

обслуговування яких спрямовує свою діяльність комерційний банк, а що стосується диференціації банківськими установами умов кредитування, то її практична реалізація можлива у разі застосування діагностики кредитоспроможності позичальника за усіма можливими аспектами його фінансово-господарської діяльності.

Загалом розглянуті вище проблеми провадження всіх етапів організації кредитного процесу, з нашої точки зору, можна розв'язати за допомогою чітко розписаного та деталізованого алгоритму кредитування у запропонованому документі під назвою “Регламент роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності”. Це загалом дозволить якісно організувати відповідну взаємодію банків із суб'єктами підприємницької діяльності та максимально врахувати їхні інтереси.

2.2. Організація діяльності банку щодо забезпечення повернення позичок як способу захисту від ризиків

Як зазначалося вище, загальна спрямованість дій банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності обумовлюється необхідністю оптимізації кредитних відносин банків із суб'єктами підприємництва на засадах рівноправного партнерства та залежить від ефективності організації кредитного процесу в частині послідовного провадження усіх його етапів. Водночас, слід наголосити, що практична реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, в умовах перехідної економіки, пов'язана із рядом серйозних проблем, пов'язаних насамперед із функціонуванням банків на грошовому ринку як фінансових посередників, оскільки специфічною ознакою такого посередництва є висока ймовірність виникнення значного спектру ризиків. За таких обставин особливого значення набуває діяльність комерційного банку щодо забезпечення повернення виданих позичок, позаяк саме від ефективності її організації на мікрорівні в частині унеможливлення ризиків залежить його прибутковість, а відтак і поступальний динамічний розвиток.

Аналіз діяльності комерційних банків щодо забезпечення повернення наданих кредитів свідчить про позитивні тенденції, позаяк частка проблемних кредитів у кредитному портфелі банків за 2007 рік у порівнянні з аналогічним показником 2001 року значно скоротилася (на 4,8 %) і становила лише 1,7 % (табл. 2.3.).

Однак цілком очевидно, що наявність у кредитному портфелі прострочених та сумнівних кредитів обумовлена, перш за все, високою ризиковістю кредитних операцій комерційних банків та потребує додаткових

заходів запобігання або унеможливлення кредитних ризиків в частині провадження ефективного управління.

Таблиця 2.3.

Динаміка структури заборгованості за кредитами, наданими банками за 2001 - 2007 рр.*

Показник	01.01. 2002	01.01. 2003	01.01. 2004	01.01. 2005	01.01. 2006	01.01. 2007	1.01. 2008
Кредитний портфель, млн. грн.	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426863
Проблемні кредити (прострочені та сумнівні), млн. грн.	1863	2113	2500	3145	3379	4456	7089
Частка проблемних кредитів у кредитному портфелі, %	6,5	5,0	3,7	3,6	2,6	1,8	1,7

*Джерело: Бюлетень НБУ. - 2007. - № 2; - 2008 - № 4.

Зазначені моменти обумовлюють необхідність дослідження економічної сутності ризиків та факторів, що можуть призвести до їх появи у банківській діяльності, оскільки ступінь їхнього впливу на спроможність банків забезпечувати реальний сектор економіки грошовими ресурсами настільки значний, що банкам необхідно зосереджувати увагу на пошук ефективних методів та інструментів управління можливими ризиками з метою їх мінімізації. Саме відсутність однозначного тлумачення ризиків та єдиної загальноприйнятої класифікації, притаманних банківській діяльності ускладнює реалізацію на практиці ефективного управління кредитними ризиками, позаяк важливою з точки зору реалізації банками механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності є адекватна, з позицій системного підходу дефініція ризику.

Загалом ризик визначається як усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами [101, с. 396]. Вітчизняний дослідник С. Ілляшенко стверджує: «ризик – це можливість або загроза відхилення результатів конкретних рішень чи дій від очікуваних» [104,с.10]. Згідно іншого підходу, який найчастіше зустрічається в літературних джерелах, ризик визначається як вартісне вираження імовірності події, що викликає втрати [39, с.168]. Так, О. Євтух визначає кредитний ризик як ризик неповернення у встановлений термін основного боргу та процентів за позичкою, що належать кредитору [97, с.4]. В.І. Глушко, О.І. Пилипченко, Р.В. Пікус дають таке визначення кредитного ризику: "Кредитний ризик може бути визначений як невпевненість кредитора у

тому, що боржник буде спроможним і матиме наміри виконати свої зобов'язання відповідно до термінів та умов кредитної угоди" [67, с.24].

Незважаючи на відмінності у трактуванні ризику як дефініції, спільними рисами, з нашої точки зору, є: 1) наявність невизначеності; 2) існування альтернатив і необхідність вибору; 3) ймовірність втрат в частині прибутку.

У розрізі банківських кредитних операцій, спрямованих на задоволення виробничих потреб суб'єктів підприємницької діяльності, виокремлюють окремий ризик – кредитний, тобто ризик несплати позичальником основного боргу (суми наданої позички) і відсотків, які належать сплаті банку за користування кредитом у терміни, визначені у кредитному договорі. Несплата процентів за позикою здатна спричинити неотримання прибутку банку від кредитної діяльності, неповернення ж самого кредиту викликає появу прямих збитків та можливу втрату банківського капіталу. Обидва наслідки неплатежів за кредитною угодою є вкрай небажаними для банку, позаяк це може призвести в майбутньому до скорочення ресурсної бази, а відтак і спроможності банку щодо кредитного забезпечення суб'єктів господарювання.

У Методичних вказівках НБУ з інспектування банків «Система оцінки ризиків», кредитний ризик визначається як «наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь – якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання» [15].

Слід зазначити, що характеризуючи кредитні ризики, перш за все, значна увага зосереджується саме на особливостях їх виникнення, які безпосередньо пов'язані із послідовною реалізацією етапів кредитного процесу. Як зазначалося вище, саме основою організації даного процесу як з економічної, так і з юридичної точки зору, є укладення кредитної угоди та дотримання умов та принципів її заключення. Тому, досліджуючи природу виникнення кредитних ризиків та ймовірності втрат у банківській діяльності, ми вважаємо, що такі втрати, насамперед, пов'язані із недотриманням параметрів та етапів заключення кредитної угоди.

Таким чином, під кредитними ризиками, на наш погляд, слід розуміти ймовірність виникнення збитків внаслідок недотримання суб'єктами кредитних відносин параметрів кредитної угоди, що в цілому може призвести до неповернення основного боргу та сплати відсотків за ним. Очевидно, що кредитні ризики у прояві своєї сутності органічно поєднують всі види ризиків банківської діяльності. Однак, саме кредитні ризики, внаслідок пріоритетності та високої прибутковості кредитних операцій, є визначальними у діяльності

вітчизняних і зарубіжних країн.

Водночас неправильно сформовані цілі та пріоритети кредитної політики у сфері розподілу кредитних ресурсів, розміщення їх у надто ризикові кредитні справи можуть стати чинниками збиткової діяльності та отримання банком значної шкоди, межі якої значно виходять за рамки лише прямих збитків від неповернення позичальником боргу.

Впровадження в Україні нагляду за діяльністю банків на основі оцінки якості управління ризиками (системи оцінки ризиків), зокрема кредитними, та оголошення курсу на підвищення ефективності роботи банків шляхом зменшення їх витрат обумовлюють необхідність розробки стратегічних орієнтирів щодо ризиків, методичної підтримки в напрямі забезпечення ефективності управління кредитних ризиків банків. В сучасних умовах при формуванні банками стратегії управління ризиками доцільним є не тільки врахування впливу ризиків на капітал банку, але й визначення обсягів реальних витрат на застосування методів регулювання, а також втрат та втраченої вигоди при здійсненні кредитних операцій.

Незалежно від своєї структури, кожна система управління ризиками має включати такі етапи: 1) виявлення ризику; 2) вимірювання ризику; 3) контроль ризику; моніторинг ризику [15]. Втім, цілком очевидно, що організація діяльності банку щодо забезпечення повернення позичок є досить складним та багатогранним процесом, оскільки потребує безперервного аналізу конкретної ситуації, прийняття оптимальних управлінських рішень з точки зору заходів впливу на сам ризик та на рівень уразливості (експозиції) банку до такого ризику.

За таких обставин банки повинні намагатися створити комплексну систему управління ризиками, яка б належним чином забезпечувала надійний процес виявлення, оцінки, контролю та моніторингу на всіх щаблях організаційної структури, в тому числі з урахуванням взаємного впливу різних видів ризиків, а також вирішувала питання конфлікту завдань між необхідністю отримання доходу та мінімізації ризиків. З нашої точки зору, діяльність банку щодо повернення позичок можна здійснювати на основі відповідного алгоритму (рис. 2.7.).

В цілому управління кредитним ризиком можна розглядати як сукупність заходів, спрямованих на мінімізацію витрат з метою встановлення оптимального співвідношення доходності та ризику. Метою такої діяльності, як уже зазначалося у п 2.1., є створення умов захисту кредитора шляхом встановлення лімітів та диверсифікації строків позик, провадження належної

аналітичної діагностики фінансового стану позичальника, яка повинна передбачати аналіз грошових потоків клієнта та комплексний аналіз його кредитоспроможності, вибір оптимальної форми забезпечення кредиту.

Рис 2.7. Узагальнена блок-схема процесу управління кредитним ризиком [132, с.105]

Головним завданням комплексної системи управління кредитним ризиком є визначення ступеня допустимості та виправданості того чи іншого ризику і прийняття практичного рішення, спрямованого або на використання ризикових ситуацій, або на вироблення системи заходів, що зменшують небезпеку виникнення збитків банку від проведення тієї чи іншої операції.

Як і будь-який інший процес, система управління кредитними ризиками повинна базуватися на загальних принципах, серед яких, з нашої точки зору, необхідно виокремити: виявлення і оцінка зон кредитного ризику із прогнозуванням можливих збитків та їх обсягів; розрахунок та резервування коштів, передбачених для покриття можливих втрат, пов'язаних із кредитною

діяльністю; визначення обов'язків банківських фахівців і відповідальності за дотримання ними внутрішньобанківської стратегії управління ризиками; здійснення поточного контролю за операціями ризикового характеру з метою координації дій структурних підрозділів банку.

Ми переконані, що позитивний результат у питанні реалізації виокремлених блоків діяльності банку щодо повернення позичок має забезпечувати певна організаційна структура, позаяк даний процес повинен охоплювати всі структурні шаблі банку – від вищого керівництва банку до рівня, на якому безпосередньо приймається ризик. Відтак даний алгоритм повинен детально регламентуватися у відповідних внутрішньобанківських документах, а саме, у запропонованих вище, Положенні про кредитну політику та Регламенті роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, які в цілому повинні бути затверджені у відповідності до обраної банком корпоративного управління з урахуванням спектру та складності здійснюваних ним операцій.

I. Так, ідентифікація (розпізнання) кредитного ризику – початковий етап процесу управління кредитним ризиком, спрямований на одержання необхідної інформації про структуру та властивості об'єкта ризику. Даному етапу характерне виявлення причин та факторів ймовірності виникнення ризику. Саме на цьому етапі від обсягів та якості зібраної інформації про потенційного позичальника, її вичерпності та достовірності залежить адекватність рішень на наступних стадіях.

Основні причини ймовірності виникнення кредитних ризиків, з нашої точки зору, необхідно розглядати у розрізі суб'єктів кредитних відносин, оскільки вони можуть бути обумовленими, з одного боку – неналежною організацією діяльності банку щодо реалізації кредитного процесу, так і неспроможністю позичальника за певних обставин дотримуватися умов кредитної угоди – з іншого. Розмежування причин виникнення кредитних ризиків у розрізі суб'єктів кредитних відносин подано у таблиці 2.4.

З даної таблиці випливає, що першопричини появи кредитних ризиків в однаковій мірі можуть виникати як у кредитора, так і у боржника. Окрім того, рівень кредитного ризику може значно збільшуватися, якщо: 1) проблемні позики виникають раптово та наперекір очікуванням; 2) в сфері кредитування розробляються та втілюються нові задачі, кредитні послуги, котрі не відповідають досвіду банку і не мають базового потенціалу виконання; 3) керівництво банку не спроможне вжити необхідних та негайних заходів управління кредитним портфелем з метою уникнення надто ризикової кредитної

політики, яка може призвести до фінансових збитків; 4) існуючий порядок діяльності банку або недосконалість законодавства обмежує прийняття певних оптимальних для конкретних ситуацій заходів щодо зменшення кредитних вкладень банку.

Таблиця 2.4.

Причини виникнення кредитних ризиків

<i>Причини появи кредитних ризиків, що здатен спровокувати банк</i>	<i>Причини виникнення кредитних ризиків, що залежать від позичальника</i>
1. Необґрунтовано ліберальне ставлення до позичальника при розгляді заявки на отримання кредиту	1. Слабке та безвідповідальне керівництво підприємством, недобросовісна конкуренція та діяльність інших банків.
2. Неякісне провадження оцінки кредитоспроможності позичальника внаслідок недостатнього професіоналізму банківський спеціалістів або відсутності чіткої методики проведення оцінки фінансового стану позичальника	2. Погіршення якості продукції, товарів та послуг, помилки в маркетинговій діяльності, оцінці ринків збуту продукції суб'єктів господарювання
3. Помилки в оцінці забезпечення позики внаслідок завищення його ринкової вартості, ліквідності тощо	3. Послаблення з боку позичальника власного контролю за станом фінансових ресурсів, котре проявляється: 1) у зростанні дебіторської заборгованості, невиробничих витрат; 2) у затримці строків трансформації матеріальних цінностей у грошові; 3) у недоотриманні доходів для покриття заборгованості.
4. Неповне відображення у кредитному договорі умов, що забезпечують інтереси банку щодо повернення позики та сплати відсотків за нею повною мірою	4. Невиконання контрактів позичальником або його контрагентом (постачальником сировини, діловим партнером або замовником).
5. Відсутність контролю за позичальником у період користування кредитом та погашенням позики (проведення обстежень, перевірок використання кредиту та стану забезпечення позики, контроль поточної фінансової діяльності клієнта тощо)	5. неотримання доходів для покриття заборгованості фізичними особами-позичальниками
6. Надмірне розширення або швидке збільшення обсягів кредитних операцій, а саме: надання позик в обсягах, що не відповідають капіталу банку; розширення кредитної діяльності на регіони та сфери, не знайомі банку або для функціонування в котрих банк недостатньо оснащений тощо.	6. Навмисне порушення позичальником умов кредитного договору.

До факторів появи труднощів з поверненням кредиту, що лежать поза межами контролю банку, слід віднести: погіршення економічної кон'юнктури, що враховує макроекономічні проблеми (спад, криза виробництва, інфляція, стагфляція, криза неплатежів, котрі утруднюють, а подеколи й не

уможливлють підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання); зміну політичної ситуації в країні, що вочевидь, може призвести до: а) невиконання кредитних угод, затримки або відмови від виплат позичальниками з політичних міркувань; б) конфіскації активів позичальників із-за політичних причин; зміну законодавства країни тощо; форс – мажорні обставини природного характеру.

Власне на цьому етапі здійснюється виявлення та розуміння наявного ризику або ризиків, що можуть виникнути при провадженні конкретної кредитної операції. З нашої точки зору, саме ефективне провадження виокремленого етапу управління кредитним ризиком в контексті оптимізації відносин банків із суб'єктами підприємництва є визначальною умовою щодо реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

II. Наступним етапом діяльності банку щодо повернення позик є якісна та кількісна оцінка кредитного ризику. На цьому етапі здійснюється кількісний розрахунок та якісний опис виявлених ризиків, у ході якого визначаються ймовірність та розмір можливих збитків або недоодержаних прибутків. Вказаний аналіз повинен здійснюватись як на рівні банківської установи в цілому, так і на рівні окремих підрозділів, та включати виявлення, вимірювання та оцінку всіх видів ризиків, в тому числі зв'язок та взаємний вплив між різними видами ризику.

Якісне оцінювання ризиків полягає в отриманні достатньо повної та наближеної до дійсності інформації щодо фінансових можливостей позичальника та його намірів у частині повернення боргу. Як правило, якісна оцінка ризиків базується на таких характеристиках позичальника: якість управління та діяльність керівництва підприємства; надійність внутрішнього контролю, дотримання договірних зобов'язань; стан платіжної дисципліни; перспективи розвитку підприємства тощо. Для виявлення якісних характеристик ризику досить важливим є визначення цілей та розміру отримання кредиту, оскільки поєднуючи дані параметри позики та характер ведення бізнесу потенційного клієнта (галузь або сферу, в якій працює позичальник; економіко – правову форму організації підприємницької діяльності) банк певною мірою може визначити чи здатен він прийняти на себе даний обсяг ризику.

Для проведення кількісної оцінки кредитного ризику у банківській діяльності можуть застосовуватись ряд методів: метод аналогій; експертний метод; врахування кредитного ризику при обчисленні ставки відсотка. Однак кожен із вказаних методів має ряд недоліків.

Так, згідно *методу аналогій*, для аналізу ризику, яким може бути

обтяжена кредитна операція, використовують дані про наслідки впливу несприятливих чинників ризику подібних за суттю кредитних операцій, що були виконані раніше. У розвинених країнах при використанні аналогів застосовують бази даних, які формуються на матеріалах коментарів щодо тенденцій у найважливіших зонах ризику, пошукових робіт та знань фахівців стосовно чинників ризику. Відсутність таких джерел інформації у діяльності комерційних банків в Україні фактично унеможлиблює застосування такого методу оцінки кредитних ризиків на практиці. Втім більшість експертів вважають, що навіть у найпростіших і найвідоміших випадках невідального кредитування досить важко створити досить вичерпний та реалістичний перелік можливих невдач.

Експертний метод, який останнім часом набув широкого застосування у банківській практиці в Україні, базується на опитуванні думок певної кількості фахівців (експертів) з подальшою обробкою інформації. Для виявлення кількісних ознак кредитного ризику застосовують правило «шести Сі», базовою основою якого є відповідна схема кредитного аналізу. Однак, для даного методу характерний високий рівень суб'єктивізму, оскільки процес аналізу при експертному методі знаходиться в більшості випадків у сфері інтуїції фахівця.

Застосування методу *«врахування кредитного ризику при обчисленні ставки відсотка»* базується на встановленні фундаментального зв'язку між ризиком та доходом, оскільки вважається, що відсоток за кредитами повинен компенсувати часову вартість грошей та ризик неповернення позики. Використовуючи певні формули, правила операцій з ймовірностями і враховуючи те, що кредитний ризик є результатом взаємодії декількох ризиків, даний метод дозволяє обрахувати ставку відсотка за кредитами з різним рівнем ризиковості. Втім цілком очевидно, що проблема полягає в тому, що досить важко точно оцінити рівні складових ризиків і тому для цього, як правило, використовують метод експертних оцінок. Варто зауважити, що застосування на практиці даного методу кількісної оцінки кредитного ризику потребує певного програмного забезпечення та достатньо високого рівня професіоналізму та фахової підготовки експертів.

Отже, вищевказані методи слугують основою для визначення впливу окремих факторів кредитного ризику та дозволяють оцінити кредитний ризик з окремих сторін. Однак, через те, що фактори впливу мають різну природу вивести одну агреговану величину на математичному рівні практично неможливо. З цього приводу, за доцільне видається розробка науково обґрунтованої єдиної методики оцінки кредитного ризику, яка в цілому

повинна охоплювати, з одного боку - якісні характеристики кредитного ризику, так і схеми виявлення та обрахунку кількісних ознак – з іншого. Загалом у результаті такої оцінки ризиків можна дійти висновку, що ризики даного банку не відповідають або перестали відповідати обраним параметрам та завданням, або що обрані параметри ризиків не відповідають або перестали відповідати кредитній політиці та стратегії банку.

III. Наступним, не менш важливим, етапом управління кредитним ризиком є вибір методів впливу на ризик, метою провадження якого є мінімізація його в майбутньому. Звичайно припускається декілька способів зниження ризику, тому виникає проблема оцінки порівняльної ефективності методів впливу з вибором найкращого. Власне на цьому етапі перед банківською установою постає вибір: прийняти кредитний ризик (це має бути узгоджене із кредитною політикою банку, із вирішенням проблеми ризик – дохідність) або оптимізувати його. При цьому відмова від ризикового кредиту зводить ризик для банку до нуля, однак при цьому останній втрачає доходи за даною операцією.

В залежності від сфери впливу ризиків на діяльність банку методи впливу на кредитний ризик слід розмежовувати на зовнішні і внутрішні (рис. 2.8).

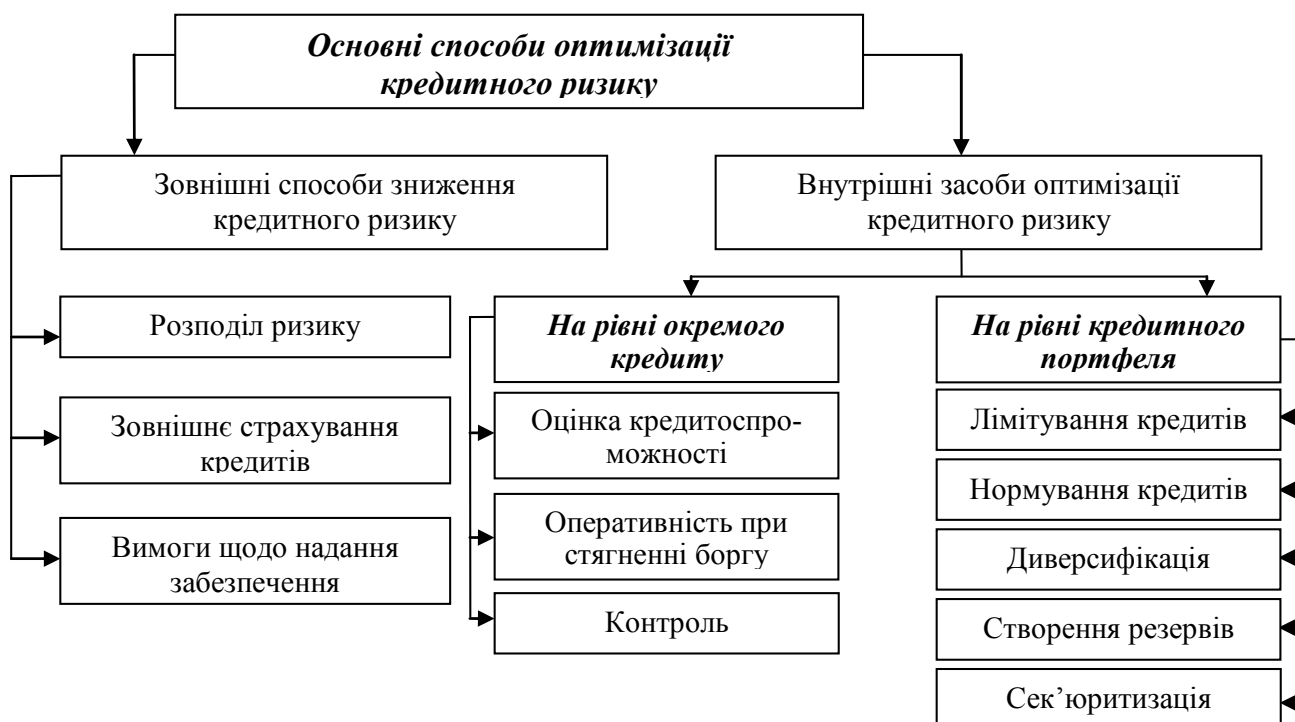

Рис. 2.8. *Класифікація способів оптимізації кредитного ризику*

Зовнішні способи зниження ризику дозволяють банку розподілити ризик серед головних суб'єктів кредитних відносин чи, наприклад, передати його

страховій компанії, або передати відповідальність за кредитний ризик (повністю чи частково) комусь іншому.

Розподіл ризику полягає в тому, щоб, наприклад, покласти певну частку відповідальності за ризик на того співучасника кредитного проекту (в рамках банківського консорціуму), який краще, ніж інші, здатний його контролювати. Досить поширеним за кордоном є такий спосіб захисту від кредитного ризику як продаж кредитів, оскільки банк, виходячи з проведеної ним оцінки кредитного портфеля, може продати певну частину наданих кредитів іншим інвесторам. Ефект від здійснення таких операцій очевидний: по-перше, за рахунок продажу активів з низькою прибутковістю звільнюються ресурси для фінансування більш прибуткових активів; по-друге, продаж активів уповільнює зростання банківських активів, що допомагає керівництву банку досягти кращого балансу між збільшенням банківського капіталу та ризиком, пов'язаним із кредитуванням; по-третє, таким чином зменшуються відповідні статті балансу банку, які характеризують його діяльність не з кращого боку.

Зовнішнє страхування кредитів – це особлива форма страхового захисту прав кредиторів, яка дозволяє банкам уникнути можливих втрат від збитків на випадок невиконання вимог за кредитними операціями. Об'єктом при кредитному страхуванні виступає відповідальність позичальника, який з певних причин не виконав свої договірні зобов'язання. На сьогодні зовнішнє страхування кредитів представлено двома видами: страхування кредитів (страхувальником у цьому разі виступає банк, банк перекладає ризик на страховика і є одночасно страхувальником та застрахованим) та страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту (страхувальником тут виступає боржник, який страхує кредит на користь свого кредитора). Даний метод мінімізації ризиків досить широко застосовується у практичній діяльності комерційних банків в Україні, оскільки дозволяє певною мірою розподілити ризик між усіма суб'єктами кредитних відносин, що в кінцевому підсумку призводить до оптимізації взаємин банків із позичальниками.

Вимоги щодо надання забезпечення – це метод впливу на кредитний ризик, що дозволяє банку у разі неповернення позики повністю або частково компенсувати витрати за кредитними операціями. Як уже зазначалося у п. 2.1., вимоги банків щодо забезпечення можуть бути різних видів: застава (майно, майнові права, цінні папери); гарантії; поручительства (банків, суб'єктів господарювання); тощо (свідоцтва страхових компаній, вимоги за заробітною платою) (рис. 2.9.).

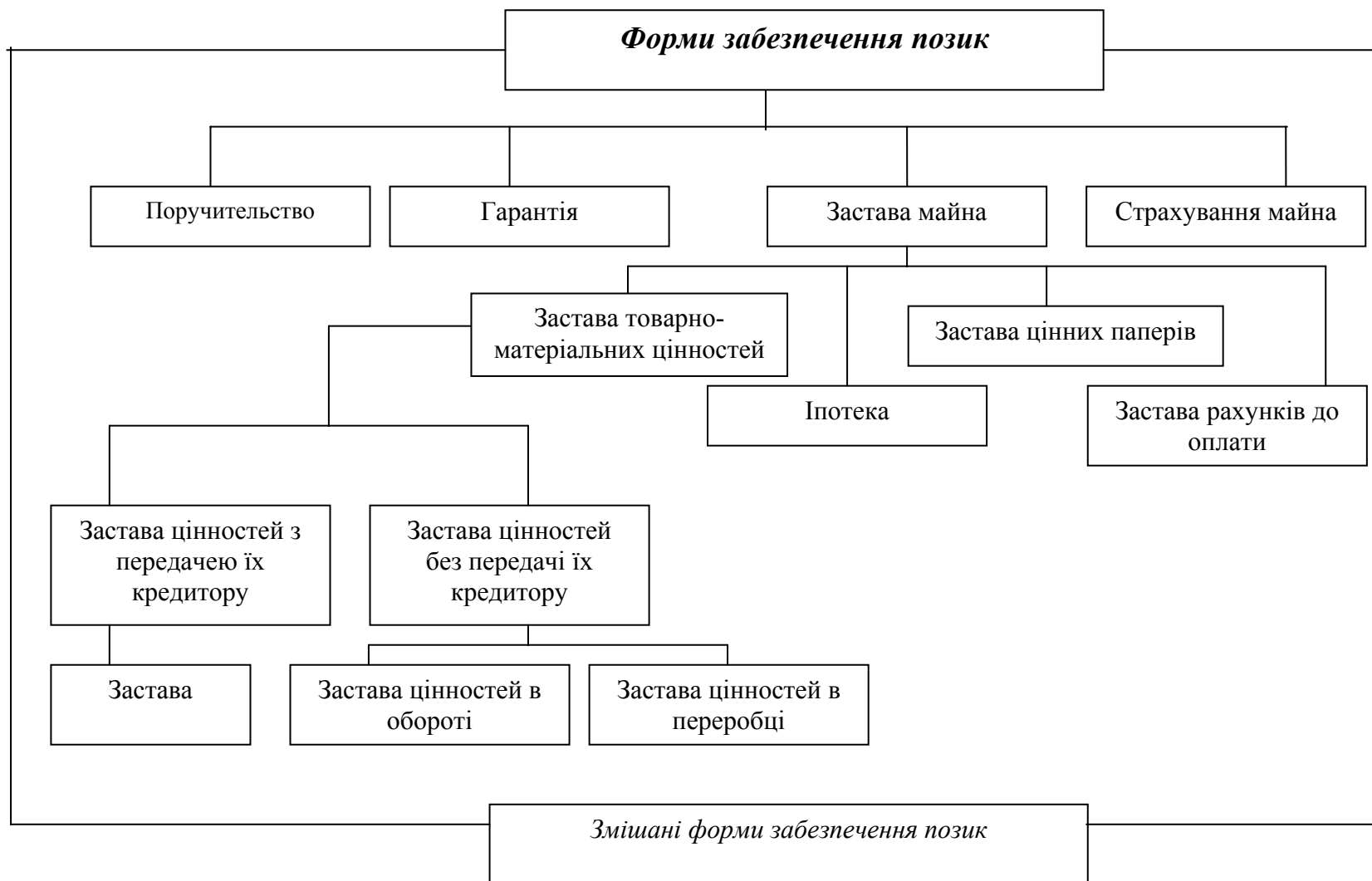

Рис. 2.9. Основні форми забезпечення банківських позик

Нині перелік вимог банків щодо забезпечення позик значно розширився і включає в себе товарно-матеріальні цінності (сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція), рухоме і нерухоме майно, цінні папери, застава рахунків до оплати тощо. Слід зазначити, що в зарубіжній практиці при визначенні предметів застави комерційні банки висувають досить жорсткі умови: можливість швидкої реалізації майна; стабільність ринкових цін на предмети застави при одночасному збереженні ними своїх споживчих властивостей; чітке юридичне оформлення прав кредитора на володіння майном, що віддається в заставу; забезпечення надійного збереження предметів застави.

Водночас використання вимог банку щодо забезпечення позики повністю не знімає ризику, тому не слід вважати процес кредитування процесом обміну кредиту на забезпечення. По суті справи, забезпечення мінімізує кредитний ризик, воно надає можливість кредитору збільшити свої шанси щодо отримання коштів за своїми вимогами у випадку несплати суми боргу. Також спрацьовує психологічний фактор: навіть якщо позичальник отримав позичку, він не захоче у більшості випадків втрачати свої власні цінності, тобто фактично даний метод слугує додатковим стимулом для повернення позики, оскільки вартість заставленого майна зазвичай більша, ніж обсяг наданої позики.

Як уже зазначалося, *позики під заставу* - це кредити, забезпечені з боку позичальника заставою активів. Забезпечення *нерухомим майном*, як правило, використовується при видачі великих довгострокових кредитів, так званих іпотечних позик.

Як застава за іпотечними позиками можуть виступати: 1) для промислових, торгових фірм, фермерських господарств - земельні ділянки, виробничі і сільськогосподарські споруди, приміщення, комунікації; 2) індивідуальних позичальників - житлові будинки, квартири.

В якості застави за кредитами використовують наступні *види рухомого майна* для: 1) промислових, торгових і інших фірм, фермерських господарств - обладнання, машини, механізми, інвентар, транспортні засоби, худоба тощо; 2) індивідуальних позичальників - товари тривалого користування (в тому числі особисті автомобілі).

Згідно з українським законодавством іпотекою визнається застава землі, нерухомого майна, при якій земля та (або) майно, що становить предмет застави, залишається у заставодавця або третьої особи [2, стаття 2.3]. Предметом іпотеки може бути майно, пов'язане із землею — будівля, споруда, квартира, підприємство (його структурні підрозділи) як цілісний майновий комплекс.

Відповідно до законодавства України предметом іпотеки можуть бути також належні громадянам на праві приватної власності земельні ділянки та багаторічні насадження.

Ця форма забезпечення кредиту має ряд переваг: по-перше, технічно неможливо здійснити передачу заставленого майна; по-друге, виключається повторна застава майна третій особі. Оформивши іпотеку, власник нерухомого майна отримує кошти від кредитора. При цьому боржник зобов'язується вчасно погасити позику, в іншому разі на рішення суду борг буде погашено за рахунок коштів, що надійдуть від реалізації заставленого майна.

Українська національна іпотечна асоціація, вибірково проаналізувавши ситуацію на ринку іпотечного кредитування в Україні за 2006 рік, зробила висновок про значні темпи зростання його обсягів. Так, на 1 січня 2007 року загальна сума забезпечених іпотекою кредитів, наданих комерційними банками, становила 2 855 млн. гривень, збільшившись із початку року на 78 %. При цьому обсяг кредитів, забезпечених іпотекою житла (кредити фізичним особам), зріс на 71% і становив 1450 млн. гривень, а сукупний розмір кредитів, забезпечених комерційною іпотекою, зріс на 82 % і дорівнював 1945 млн. гривень. Однак, попри значні темпи зростання, характерною особливістю ринку іпотечного кредитування в Україні залишається його низький сукупний обсяг, який не перевищує 2 % від ВВП.

Динаміка розвитку кредитування в Україні, забезпеченого іпотекою, на протязі 2007 року зображена на рисунку 2.10.

Загалом обсяг кредитів, забезпечених комерційною іпотекою, вдвічі перевищує житлові іпотечні кредити, тоді як у розвинутих країнах житлова іпотека становить близько 80 % іпотечного ринку. Особливість українського ринку іпотечного кредитування — у тенденції до поступового збільшення частки кредитів, які надаються в іноземній валюті, що зумовлено як негативними інфляційними та валютними очікуваннями, так і традиційно орієнтованою на іноземну валюту формою розрахунків на вторинному ринку житла.

Втім нині застава залишається одним із найбільш ефективних способів забезпечення повернення кредиту в банківській практиці. Слід зауважити, що українське законодавство визначає заставу як "такий спосіб забезпечення зобов'язань, в силу якого кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами" [2, стаття 1]. В науковій літературі існує думка, що

застава — це спосіб забезпечення будь-якого (в тому числі й кредитного) зобов'язання [124, с.193]. Інші вчені стверджують, що застава – це одна з форм забезпечення боргових зобов'язань, яка передбачає передавання кредиторів майнових та інших цінностей позичальника [101, с.178]. Досить часто заставу визначають просто як спосіб забезпечення зобов'язання [36, с.147].

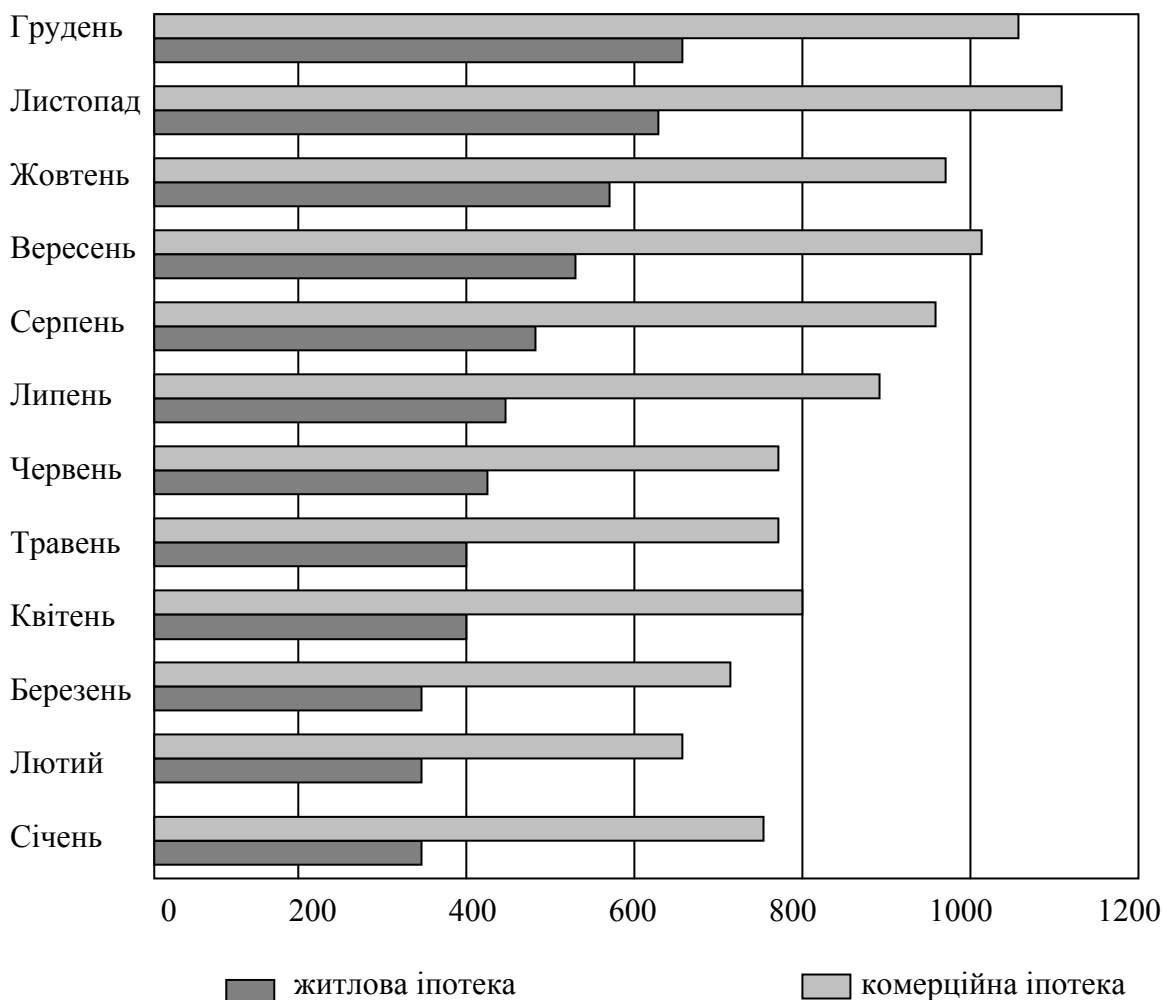

Рис. 2.10. Динаміка іпотечного кредитування в Україні у 2007 році [197, с. 89]

Відносини застави регулюються Законом України "Про заставу" від 2 жовтня 1992 р. (з наступними змінами і доповненнями) та рядом підзаконних нормативних актів, що регулюють ці відносини. Втім комерційні банки самостійно на підставі чинних нормативних актів розробляють положення, інструкції, рекомендації стосовно застосування договорів застави при забезпеченні повернення позик, щодо оцінки вартості об'єктів застави тощо.

Предметом застави може бути будь-яке майно, яке заставодавець має право відчужити. Усе, що може бути продано, може бути і заставлено. Це правило ґрунтується на необхідності забезпечити можливість при невиконанні

позичальником своїх зобов'язань реалізувати заставлене майно і за рахунок отриманих коштів забезпечити банку повернення боргу. Предметом застави може бути майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо), якщо це передбачено договором.

Основні характеристики, які має містити заставне майно зображено на рис. 2.11.

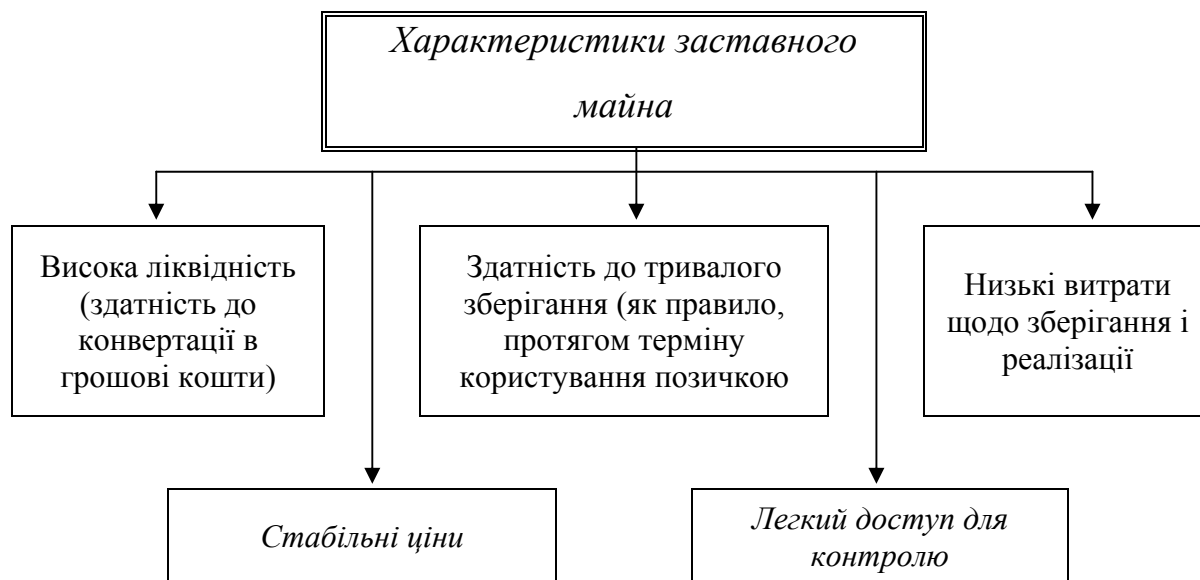

Рис. 2.11. Основні характеристики заставного майна

Важливе значення має проведення правильної ринкової оцінки вартості предмета застави. Вартість застави визначається за окремими методиками залежно від предмета застави (нерухомість, транспорт, готова продукція, товари в обороті), керуючись оптовими цінами, що склалися на ринку. При оцінці застави враховуються додаткові витрати, які виникають в процесі її реалізації (витрати на транспортування продукції зі складу, посередницькі послуги торгових фірм, зниження ціни продажу проти середніх цін для швидкості реалізації продукції), котрі на практиці становлять близько 30% вартості продукції. На підставі середніх ринкових цін та динаміки їх зміни протягом певного часу прогнозують можливе відхилення в період кредитування враховують при оцінці.

При забезпеченні позик *цінними паперами* в заставу можуть прийматися державні цінні папери і папери корпорацій. Обов'язковою умовою є висока ліквідність цих цінних паперів. При забезпеченні позик *товарними запасами* у якості застави можуть виступати партії сировини, матеріалів, готової продукції. Як елемент забезпечення кредиту товарними запасами може виступати вексель

позичальника. Цей спосіб оформлення забезпечення застосовується при кредитуванні фірм роздрібною і оптовою торгівлі. Забезпечення *шляховими документами* використовується при кредитуванні експортно-імпортних торгових операцій. У цьому випадку як застава по короткострокових позиках виступають документи, що засвідчують відвантаження товарів (коносаменти і накладні). Даний спосіб забезпечення кредиту оформляється шляхом індосування названих документів їх власниками на користь банку-кредитора. У якості забезпечення позик *дорогоцінними металами* приймаються монета, злитки, вироби із золота, срібла, платини, коштовні камені тощо. Цей спосіб забезпечення кредиту поки що не знайшов широкого застосування у практиці вітчизняних банків.

У світовій практиці зустрічаються і інші способи забезпечення кредитів. Зокрема, при видачі позик індивідуальним позичальникам як застава приймаються поліси страхування життя, свідчення про ощадні внески, вимоги на виплату заробітної плати тощо. При кредитуванні суб'єктів підприємницької діяльності у якості застави можуть прийматися дебіторські рахунки. Наприклад, якщо в процесі господарської діяльності у позичальника виникають вимоги до третьої особи (наприклад, за поставлену продукцію), то він може надати їх банку як заставу отриманого кредиту. Застава дебіторських рахунків має ряд технічних переваг порівняно із заставою матеріальних цінностей, в першу чергу тому, що в даному випадку не виникає проблем, пов'язаних із зберіганням застави. Водночас, приймаючи в заставу рахунки до отримання. Банк повинен ретельно аналізувати якість товарів, що реалізуються, фінансовий стан покупця, структуру дебіторської заборгованості позичальника та її динаміку. Проте, такий аналіз пов'язаний з додатковими витратами для самого банку [74, с. 136].

У практиці роботи українських комерційних банків найбільш поширеними формами забезпечення зобов'язань позичальника перед банком є застава майна, гарантія або поручительство третьої особи, переуступка на користь банку вимог і рахунків позичальника третій особі, страхування відповідальності позичальника перед банком за непогашення кредитів і ризику непогашення кредитів. Правові основи цих форм застави визначені Цивільним кодексом України.

Відповідно до статті 178 Цивільного кодексу України виконання зобов'язань стосовно повернення кредиту та сплати процентної ставки може бути забезпечене поручительством або гарантією.

Гарантія - це письмове зобов'язання третьої сторони сплатити борг у разі

відмови від сплати позичальником. Для банку використання гарантії у якості інструменту забезпечення позики вимагає аналогічного процесу оцінки ризику гаранта, як і позичальника.

Поручительство – це договір з односторонніми зобов'язаннями, шляхом якого поручитель бере зобов'язання перед кредитором сплатити, за необхідності, заборгованість позичальника. Слід зазначити, що на практиці часто ототожнюють поручительство і гарантію, однак дані види забезпечення повернення позик мають суттєві відмінності. Основною відмінністю гарантії від поручительства є те, що при поручительстві, за загальним правилом, настає солідарна відповідальність поручителя і боржника, а при гарантії субсидарна (додаткова), яка застосовується тільки у випадку непогашення заборгованості за рахунок коштів самого боржника. Тобто, спрямувати вимогу до гаранта банк має право лише у тому випадку, коли у позичальника немає коштів для погашення боргу (навпаки, за наявності коштів у позичальника немає підстав звертатись до гаранта з вимогою щодо погашення боргу).

Зважаючи на світовий досвід банківської діяльності, необхідно відзначити, що в Україні практично не застосовувались такі способи забезпечення як застава землі та застава цінних паперів за рахунок яких можна було б значно розширити структуру кредитів, що було пов'язано перш за все із відсутністю необхідних норм у чинному законодавстві або ж їх недосконалістю. Втім, у зв'язку з процесами реформування в сфері права володіння на землю у вітчизняному законодавстві ця ситуація повинна змінитися, зважаючи на істотні переваги землі в якості заставленого майна перед іншими майновими цінностями, про що було зазначено вище.

У зв'язку з розпочатими в Україні процесами реформування в сфері економічних та правових відносин, ситуація із використанням банками різних способів забезпечення кредитів повинна змінитися на кращу, і у банків буде значно менше проблем із реалізацією свого права на забезпечення, а також стане можливим використання більш різноманітних інструментів забезпечення в практиці кредитування, насамперед, у сфері кредитування малого та середнього підприємництва. Вітчизняні банки вже не будуть обмежуватися лише класичним способом – заставою майнових цінностей та прав, а охоче перейдуть на інші способи, такі як страхування, порука, застава цінних паперів, страхових полісів, дорожніх документів, цесію тощо.

Отже, поряд із різноманітністю форм забезпечення позик, на практиці у банківських установах виникає ряд проблем як економічного так і правового характеру, а відтак, як зазначалося у п 2.1., комерційні банки при організації

кредитних відносин із суб'єктами підприємницької діяльності повинні вишуковувати альтернативні способи мінімізації кредитного ризику. Даний метод впливу на кредитний ризик повинен бути чітко і детально прописаний у V –му блоці, запропонованого нами, Регламенті роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Внутрішні засоби оптимізації кредитного ризику досить різноманітні і стосуються, в основному, внутрішньобанківського кредитного менеджменту.

Слід зазначити, що управління кредитним ризиком банку здійснюється на двох рівнях відповідно до причин його виникнення – *на рівні кожної окремої кредитної операції* та *на рівні кредитного портфеля банку* в цілому. На рівні окремого кредиту управління передбачає: аналіз кредитоспроможності клієнта, його структурування та документування і відповідно контроль за ходом використання та погашення позики. Особливість методів управління ризиком на рівні окремої кредитної операції полягає в необхідності їх послідовного застосування, оскільки ці прийоми є етапами процесу кредитування. Якщо на кожному етапі поставлено завдання мінімізації кредитного ризику, то їх правомірно розглядати як методи управління ризиком окремого кредиту.

Оцінка кредитоспроможності позичальника, як уже зазначалось у п. 2.1., передбачає здійснення якісної і кількісної оцінки позичальника з метою оцінки ступеня кредитного ризику. Межі вивчення банком кредитоспроможності клієнтів залежать від розміру позички, терміну позички, результатів минулої діяльності позичальника, забезпечення кредиту (яка форма забезпечення передбачається), взаємовідносин банку з клієнтом. Оцінка кредитоспроможності позичальників – процес доволі складний, що вимагає від банківських працівників глибоких економічних знань, аналітичного мислення, вміння визначати та оцінювати тенденції в господарській діяльності і фінансовому стані позичальників, прогнозувати майбутній стан справ позичальника та передбачати обставини, які можуть на них вплинути.

Слід зазначити, що організована у банку належним чином оцінка кредитоспроможності позичальників це достатньо дієвий метод запобігання виникненню ймовірних ризиків. Однак, нині така діяльність банку супроводжується рядом проблем, що потребують ретельної перевірки поданої потенційним позичальником інформації юридично - економічного характеру.

Розробка та запровадження у банківську практику, запропонованого нами вище, алгоритму діагностики кредитоспроможності суб'єктів господарювання повинна бути чітко деталізована у такому внутрішньобанківському положенні як регламент роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької

діяльності, і слугувати основою підвищення ефективності діяльності комерційного банку в частині управління кредитними ризиками.

Оперативність при стягненні боргу передбачає обов'язок банку підтримувати з позичальником тісний контакт протягом усього терміну користування позичкою. Банку необхідно уважно стежити за станом справ у клієнта і при виникненні у нього проблемних ситуацій, які можуть спричинити несплату боргу, вжити необхідних упереджувальних заходів щодо захисту своїх інтересів.

З цього приводу, в західних країнах до тексту кредитного договору часто включають так звані зобов'язальні, заборонні та обмежувальні умови. До *зобов'язальних умов* відносяться умови, що покладають певні зобов'язання на керівництво підприємства-позичальника. Це, приміром, надання банкові через певні проміжки часу фінансових звітів підприємства, а також іншої необхідної фінансово-облікової інформації; підтримання позичальником фіксованої величини оборотного капіталу вище певного мінімального рівня; забезпечення стабільності керівного складу підприємства на час дії договору тощо.

Заборонні умови – це дії, які позичальник зобов'язується не здійснювати під час кредитної операції без попереднього погодження із банком. Йдеться, наприклад, про заборону підприємству-позичальнику проводити реорганізацію та зміну юридичного статусу в період дії кредитного договору; заборону позичальнику на продаж або надання в оренду активної частини його основного капіталу; заборону виступати гарантом для іншого позичальника тощо.

Обмежувальні умови - кредитного договору дозволяють підприємству-позичальнику певні дії, але лише в заздалегідь встановлених межах. Це, приміром, обмеження величини дивідендів, які акціонерне товариство-позичальник має право виплачувати власним акціонерам під час реалізації кредитного договору; обмеження величини премій, доплат до заробітної плати, матеріальних виплат працівникам підприємства - позичальника тощо.

Безперечно, що сам факт укладання кредитного договору підкреслює добровільність участі сторін кредитних відносин, а відтак обумовлення і закріплення в угоді вказаних умов у практичній діяльності вітчизняних комерційних банків може справити позитивний вплив, з одного боку, на оптимізацію кредитних взаємин банків із позичальниками, а з іншого – сприятиме підвищенню ефективності управління кредитними ризиками.

Управління ризиками на рівні кредитного портфеля охоплює процес диверсифікації, встановлення внутрішньобанківських лімітів, формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями

комерційних банків, сек'юритизація.

Лімітування кредитів - це встановлення максимально допустимих розмірів наданих позик, що дозволяє обмежити кредитний ризик. Завдяки застосуванню цього методу банку вдається уникнути критичних втрат внаслідок необдуманого концентрування будь-якого виду ризику, а також диверсифікувати кредитний портфель банку та забезпечити стабільні прибутки. Ліміти можуть встановлюватися за видами кредитів, категоріями позичальників чи групами взаємопов'язаних позичальників за кредитами в окремій галузі, географічні території, за найбільш ризиковими напрямками кредитування.

Ліміти визначаються як максимально допустимий розмір позики чи напрямку кредитування і виражається як в абсолютних граничних величинах (сума кредиту у грошовому вираженні), так і у відносних показниках (коефіцієнти, індекси, нормативи). За базу під час розрахунків нормативів беруть обсяг капіталу банку або розмір кредитного портфеля, чи валюту балансу. При визначенні ліміту кредитування потрібно ідентифікувати основні сфери та фактори ризику.

На практиці комерційні банки використовують таку форму лімітування кредитів, як кредитна лінія. Вона представляє собою юридично оформлене зобов'язання банку перед позичальником надавати йому протягом певного терміну позички в межах узгодженої суми. Кредитна лінія встановлюється у разі тривалих зв'язків між банком і позичальником. Вона має декілька переваг порівняно з одноразовим кредитом. Позичальник має змогу точніше оцінити перспективи свого розвитку, скоротити витрати часу, пов'язані з переговорами про укладання окремих угод на кредитування. Зазначені переваги стосуються і банку. При цьому у нього з'являється можливість детальніше ознайомитися з діяльністю позичальника.

Зазначене вище лімітування – це метод захисту від кредитного ризику, який застосовується з ініціативи банку-кредитора. Існує певне лімітування, ініціатором якого є центральний банк (Національний банк України). Це нормативи кредитного ризику, які є складовою економічних нормативів регулювання банківської діяльності. Вони обмежують кредит одному позичальнику (великий кредит, кредит інсайдерам тощо). Прикладом лімітування може виступати норматив НБУ “Максимальний розмір ризику на одного позичальника”, який розраховується як відношення суми всіх вимог банку до цього позичальника та всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього позичальника, до капіталу банку.

Але слід зазначити, що деякі науковці визначають лімітування, як більш

широке поняття: наприклад, банки можуть самостійно встановлювати додаткові (до законодавчо визначених) обмеження, які в більшості випадків можна визначити як ліміти країн, галузі, безпосереднього позичальника, видів забезпечення, валют. Лімітуватися можуть також права окремих банківських менеджерів і структур відносно ухвалення рішення про надання кредиту. Ефект від впровадження лімітування забезпечується через обмеження конкретних ризиків, що характеризують даного клієнта, які є складовими елементами кредитного ризику. До того ж встановлення подібних лімітів, в межах яких мають діяти кредитні менеджери, зводить до мінімуму ризик втрат від індивідуальних помилок персоналу та ризик, пов'язаний з концентрацією кредитних ресурсів.

Нормування кредитів може виступати у двох формах. Так, перша застосовується тоді, коли банк відмовляється надати позику позичальнику на будь-яку суму, навіть за умови, що позичальник погоджується платити вищу процентну ставку. Друга має місце тоді, коли банк готовий надати позику, але обмежує її розмір до суми, яка менша за ту, що хотів би отримати позичальник. Банк виходить з того, що саме ті, що готові платити найвищі процентні ставки,— це суб'єкти підприємницької діяльності, які функціонують у високоризикових сферах господарювання. Якщо позичальник здійснює вкрай ризикове використання коштів і досягає успіху, то він отримує великі прибутки. З іншого боку, банк не хотів би надавати подібну позику, оскільки інвестиції пов'язані з високим рівнем ризику, і цілком ймовірно, що позичальник не досягне успіху, через що банку не повернуть гроші. Відтак встановлення вищої процентної ставки може призвести до збільшення для банку можливості того, що банк надасть саме позику з високим ризиком неплатежу за нею.

У разі використання другого виду нормування кредитів, банки надають позичальникам позики у розмірах, значно менших, аніж запити суб'єктів підприємницької діяльності на обсяги кредиту. Таке нормування кредитів банківськими установами певною мірою аргументоване, позаяк проблема кредитного ризику загострюється зі збільшенням суми позики, а вигода від уникнення ризику значно збільшується.

Іншим методом мінімізації кредитного ризику на рівні загального портфеля банківських позик, що широко використовується у банківській практиці є *диверсифікація* кредитних вкладень. В основі цього методу лежить розміщення виданих банком кредитів, згрупованих за певними якісними критеріями — величини, строків, наявності забезпечення, виду позичальників,

їх галузевої належності, форми власності, фінансового стану та низки інших, що загалом дозволяє банку знизити ризик можливих втрат, пов'язаних із кредитною операцією. Обсяг реальних втрат від неповернення кредитів може бути значно зменшений диверсифікацією кредитного портфеля через: залучення великої кількості позичальників із різними формами власності, які належать до різних галузей, секторів економіки, регіонів; урізноманітнення умов надання позик (термін, процентна ставка, порядок повернення кредиту та процентів, застава тощо).

Застосування портфельної диверсифікації означає розосередження кредитів між різними категоріями позичальників, починаючи з окремої фізичної особи і аж до відомих великих компаній. Така форма диверсифікації зменшує ризик, коли доходи, одержані від певних груп клієнтів, змінюються в часі в різноманітних напрямках. У цьому випадку зменшення доходів, що надходять від однієї групи клієнтів, компенсується збільшенням доходів від іншої групи. Застосування галузевої диверсифікації дозволяє розподілити кредитні ресурси в багатьох галузях економіки. Основною проблемою для банку при такій диверсифікації кредитних вкладень є вибір найбільш прибуткових та найменш ризикованих галузей.

Основними способами, що застосовуються банками для забезпечення достатньої диверсифікації позичкового портфеля, є:

1) диверсифікація позичальників може здійснюватися через пряме встановлення лімітів для всіх позичальників даної групи (наприклад, для населення за споживчими позиками) в абсолютній сумі або по сукупній питомій вазі в кредитному портфелі банку;

2) диверсифікація забезпечення, що приймається по позиках; застосування різних видів процентних ставок і способів нарахування і сплати процентів по позиках;

3) диверсифікація кредитного портфеля за термінами має особливе значення, оскільки, з одного боку, процентні ставки за позиками різної терміновості можуть значно коливатися, а з іншого - рівень непрямих ділових ризиків позичальника перебуває у тісному взаємозв'язку із термінами залучення кредитних ресурсів.

Реалізація даного аспекту управління кредитним ризиком здійснюється в межах декларованої кредитної політики, що проводиться банком та потребує наявності висококваліфікованого персоналу, який повинен глибоко володіти знаннями в багатьох галузях економіки, знати специфіку різних географічних територій, мати практичний досвід роботи з різними категоріями

позичальників.

Створення загального і спеціального резервів - є одним з методів зниження кредитного ризику на рівні банку, метою формування яких є захист вкладників, кредиторів та акціонерів. Частина цих резервів формується одночасно з наданням кредиту, а частина – при виникненні проблемних позичок. Даний метод базується на одному з принципів міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітів - принципі обережності, згідно з яким банк оцінює кредитний портфель з погляду можливих втрат за кредитними операціями. Банк створює і формує резерв для відшкодування можливих втрат на повний розмір чистого кредитного ризику за основним боргом, зваженого на відповідний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах.

Процес формування резерву починається з оцінювання якості кредитного портфеля банку — класифікації кредитів. За певними критеріями кожний кредит відносять до однієї з кількох груп (категорій), диференційованих за рівнем кредитного ризику та розмірами можливих втрат. Нарахування до резерву здійснюються за: встановленими для кожної групи нормами відрахувань, визначеними у відсотковому відношенні до суми кредитів даної групи. Критерії оцінки кредитів, кількість категорій та розміри відрахувань за кожною категорією на міжнародному рівні не стандартизовані, тому визначаються центральним банком кожної країни самостійно залежно від економічних умов та ситуації і можуть бути переглянуті з часом.

Резерв використовується лише для покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є неможливим. Якщо такий резерв не сформовано, втрати за кредитними операціями списуються за рахунок капіталу банку, а це може призвести до повної втрати капіталу банку, а отже, до його банкрутства. Крім спеціального резерву банк створює загальний резерв, джерелом формування якого є чистий прибуток.

У таблиці 2.5. приведена порівняльна характеристика системи створення резерву в Україні і США. Зазначимо, що хоча економічне становище цих країн істотно відрізняється, розміри відрахувань загалом ідентичні (за останніми трьома групами).

Таблиця 2.5.

*Нормативи відрахувань до резервів за кредитними ризиками
в Україні та США*

№ п/п	Україна		США	
	Група кредитів	Норма відрахувань, %	Група кредитів	Норма відрахувань, %
1	<i>Стандартні</i>	1	<i>Стандартні</i>	-
2	<i>Під контролем</i>	5	<i>Під контролем</i>	-
3	<i>Субстандартні</i>	20	<i>Субстандартні</i>	20
4	<i>Сумнівні</i>	50	<i>Сумнівні</i>	50
5	<i>Безнадійні</i>	100	<i>Безнадійні (втрати)</i>	100

Приведена на рисунку 2.12. динаміка свідчить загалом про те, що банківською системою України постійно збільшуються обсяги резервів на покриття можливих втрат від неповернення позичок, що відбувається у взаємоув'язці із зростанням обсягів кредитних операцій.

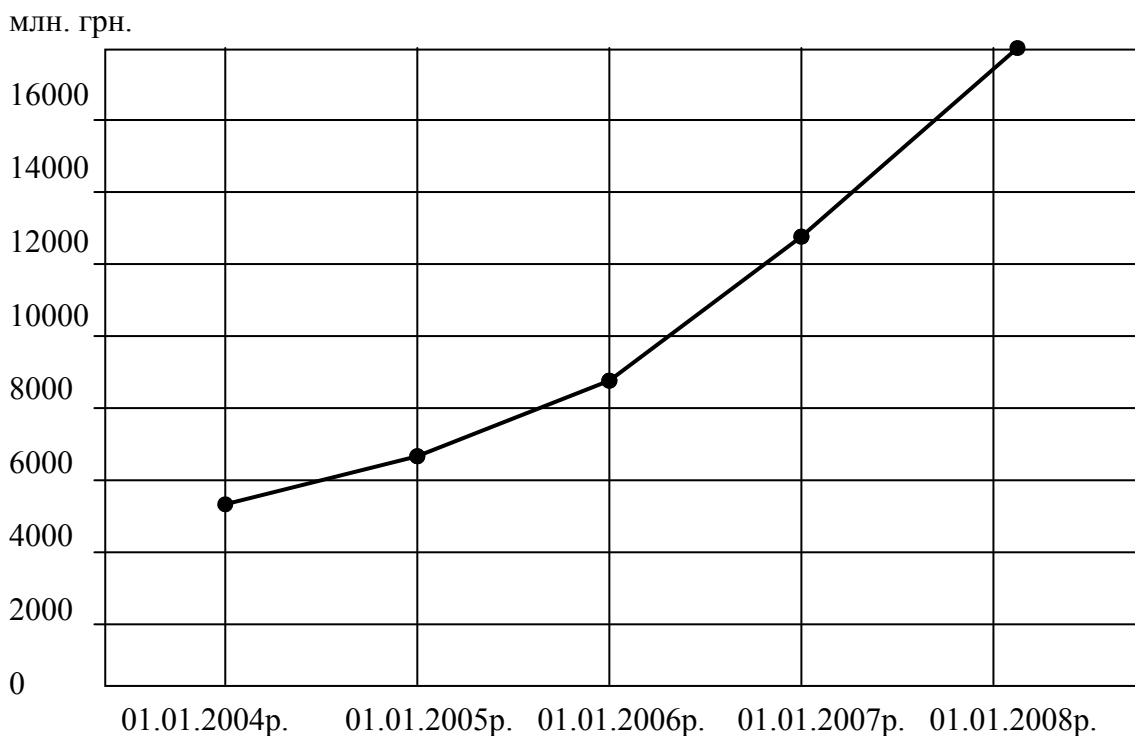

Рис. 2.12. Динаміка формування резервів банками на покриття можливих втрат від неповернення заборгованості за кредитами

Створення та використання загального резерву регулюється чинним законодавством. Здебільшого кошти загального резерву спрямовуються на покриття втрат за кредитами, які виникли з вини банку, на відшкодування судових втрат, на покриття втрат у повному обсязі, якщо коштів спеціального

резерву для цього виявилось недостатньо. Отже, сформовані банком резерви для покриття можливих збитків є, за своєю сутністю, індикатором загального кредитного ризику банку, пов'язаного з проведенням усієї сукупності активних операцій.

Сек'юритизація є відносно новим методом мінімізації кредитних ризиків у практиці вітчизняних банків, суть якої полягає в продажі активів банку через перетворення їх в похідні фінансові інструменти (кредитні деривативи) для подальшого розміщення на ринку. Використання указаних фінансових інструментів дозволяє відокремити кредитний ризик від активу з метою подальшої передачі цього ризику третій стороні. У результаті банки отримують можливість порозподіляти кредитні ризики, не оформляючи переходу права власності на свої базові активи. Така трансформація позик дозволяє банківським установам, насамперед, поліпшити свої фінансові показники шляхом скорочення в балансі величини ризикових активів. Разом з тим, при проведенні сек'юритизації банк суттєво обмежує свої можливості одержання доходу за кредитами, що загалом негативно позначається на їх прибутковості.

Перспективи використання сек'юритизації як важеля управління банківським кредитним ризиком пов'язана із рядом її переваг у всьому різноманітному арсеналі інструментів банківського менеджменту. До таких переваг слід, насамперед, віднести наступні.

По-перше, використання сек'юритизації спроможне забезпечити адекватне управління кредитним ризиком не лише окремих позичкових операцій комерційного банку, а й усього його кредитного портфеля, дозволяючи сформуванню оптимальну його структуру як з точки зору прибутковості, так і надійності у плані низького рівня ризику.

По-друге, використання кредитних деривативів у процесі сек'юритизації дозволяє використовувати переваги зниження трансакційних витрат у порівнянні з іншими інструментами управління кредитним ризиком, зокрема, таких як оформлення страхових угод, оцінка вартості нерухомого майна, що передається у заставу тощо.

По-третє, гнучкість сек'юритизації як інструмента управління кредитним ризиком визначається наявністю вторинного фондового ринку, що підвищує ліквідність відповідних цінних паперів та створює сприятливі можливості для банків при проведенні різних типів кредитних операцій.

По-четверте, привабливість інструментів сек'юритизації як об'єктів інвестування коштів визначається тим, що за даними цінними паперами можна порівняно точно вирахувати рівень кредитного ризику, що у розвинутих

країнах здійснюється спеціалізованими рейтинговими агентствами.

По-п'яте, сек'юритизація дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності комерційних банків на ринку кредитних вкладень, поза як імовірність зниження кредитного ризику внаслідок його фактичного відокремлення від активів визначає можливості банківських установ щодо зниження рівня процентних ставок за наданими позичками.

По-шосте, сек'юритизація дозволяє вирішити проблему недостатності капіталу банку для проведення активних операцій, оскільки знижує частку проблемних позичок у структурі кредитного портфеля, а відтак може сприяти зменшенню обсягів формування необхідних резервів для покриття кредитного ризику.

По-сьоме, сек'юритизація дозволяє диверсифікувати ресурсну базу комерційного банку, розширюючи можливості його доступу на ринки капіталу, включаючи міжнародні [86, с. 19].

Сукупність зазначених переваг визначає необхідність активного використання даного методу мінімізації кредитного ризику у вітчизняній банківській практиці. При цьому у процесі практичної реалізації механізму сек'юритизації банківських активів можуть бути задіяні різноманітні схеми, що можуть відрізнятися за складом учасників та порядком укладання відповідних угод.

Загалом механізми сек'юритизації здатні сприяти суттєвому збільшенню обсягів кредитних операцій банків, поза як зниження рівня кредитного ризику сприяє притоку коштів у реальний сектор, а відтак може забезпечити прискорення економічного росту у всіх галузях і секторах господарства.

IV. Підсумковим етапом провадження управління кредитним ризиком є контроль і коригування результатів реалізації обраної стратегії з урахуванням нової інформації. Аналіз ризиків може виявити ризики, які не були виявлені раніше та які не можна мінімізувати за допомогою відповідних процедур та заходів контролю. У такому разі банк має прийняти рішення щодо прийнятності таких ризиків та доцільності подальшого здійснення того виду діяльності, на якому ці ризики ґрунтуються. Цей важливий етап управління часто ігнорується, хоча саме тут з'являється можливість оптимізувати кредитний ризик і виправити можливі прорахунки.

Даний етап управління кредитними ризиками фактично охоплює, обґрунтовані нами у Регламенті роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, такі основні блоки як порядок погашення кредиту та контроль банку за своєчасним погашенням кредиту. Так, у випадку

виявлення ознак проблемності повернення позик та у відповідності до результатів контрольних заходів, що виявляють рівень виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, банком можуть прийматися рішення про продовження чи призупинення подальших кредитних взаємин із даним клієнтом – аж до вимоги дострокового погашення кредиту чи звернення стягнення на заставлене майно.

Загалом проблема регулювання та оптимізації кредитного ризику суб'єктів підприємницької діяльності значною мірою зводиться до створення адекватної методики оцінювання якості конкретної позики. За таких обставин, дана методика повинна передбачати формалізацію процедур кредитного аналізу та процедур прийняття рішення щодо надання кредиту. Важливе значення для оптимізації кредитного ризику після надання кредиту має побудова ефективної системи моніторингу кредитних ризиків. З метою оцінки та регулювання ризиків у банках, за доцільне видається розробка та використання відповідних математичних моделей розрахунку рівня кредитних ризиків, на основі визначення можливих втрат від неспроможності позичальників повернути борг залежно від їх кредитних рейтингів, що присвоюються міжнародними рейтинговими агентствами або розрахованих самими банками. Проте за відсутності відповідної інфраструктури, яка б давала можливість адекватного визначення рейтингу позичальника, банкам доцільно розробити власні методики регулювання кредитного ризику, які можуть бути уніфікованими тільки певною мірою. Для постійного регулювання та в кінцевому результаті оптимізації кредитного ризику при кредитуванні суб'єктів підприємницької діяльності необхідно підтримувати індивідуальний зв'язок з позичальником на кожному з етапів кредитного процесу.

Отже, слід зазначити, ефективність реалізації банками механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, значною мірою залежить від організації належним чином управління кредитними ризиками, оскільки регулювання кредитних ризиків - це безперервний процес, який має за мету уникнення втрат від кредитної діяльності та оптимізацію ризиковості кредитування. Тому охарактеризовані вище етапи управління кредитним ризиком повинні бути чітко розписані за алгоритмом та формалізовані у розрізі повноважень та відповідальності усіх структурних підрозділів банку, у відповідних внутрішньобанківських документах, обґрунтованим нами у п 2.1., а саме у Положенні про кредитну політику та Регламенті роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

2.3. Ефективність кредитних вкладень банків у виробничу діяльність підприємств реального сектора

Розглядаючи проблему кредитного забезпечення підприємницької діяльності, потрібно розуміти, що ефективний менеджмент комерційних банків щодо формування оптимальної структури кредитного портфеля з метою підвищення ефективності кредитних вкладень є вирішальним фактором надходження грошових ресурсів у реальний сектор.

Ефективність функціонування банківської системи у механізмі кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності необхідним обсягом кредитних ресурсів, залежить від внутрішніх можливостей банків щодо оптимального управління портфелем власних активів і підтримання фінансової стабільності, що у кінцевому підсумку безпосередньо позначається вже на самих можливостях комерційних банків з нормального провадження фінансового посередництва, а відтак спрямування кредитних ресурсів на кредитне забезпечення підприємницької діяльності і сприяння неперервному перебігу процесу суспільного відтворення.

Головним моментом у процесі оцінки ефективності кредитних вкладень, на нашу думку, видається необхідність правильного визначення результату, що отримується від їх використання. При цьому зрозуміло, що даний результат має характеризувати певні кількісні і якісні зміни у діяльності суб'єктів кредитних відносин – як комерційного банку, так і підприємства, тобто ефективність кредитування мала б, в принципі, розглядатися з двох сторін – учасників кредитного процесу, що вказує на тісну взаємозалежність між ефективністю використання банківських кредитів у виробничому циклі і ефективністю банківської діяльності (рис. 2. 13).

Таким чином, підвищення прибутковості підприємств призводить до зростання обсягів ВВП, що у значній мірі може позначатися на ефективності банківської діяльності, при умові спрямування кредитних ресурсів саме на цілі кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності. Позитивним моментом у орієнтації політики комерційних банків на кредитне забезпечення підприємницької діяльності є можливість підвищення ефективності кредитного портфеля за рахунок значної диверсифікації, а відтак зниження ризиковості банківської справи загалом. Особливо прийнятним даний метод видається саме при кредитуванні підприємств малого та середнього бізнесу, величина кредитних вкладень у взаємовідносинах з якими, як правило, є порівняно незначною.

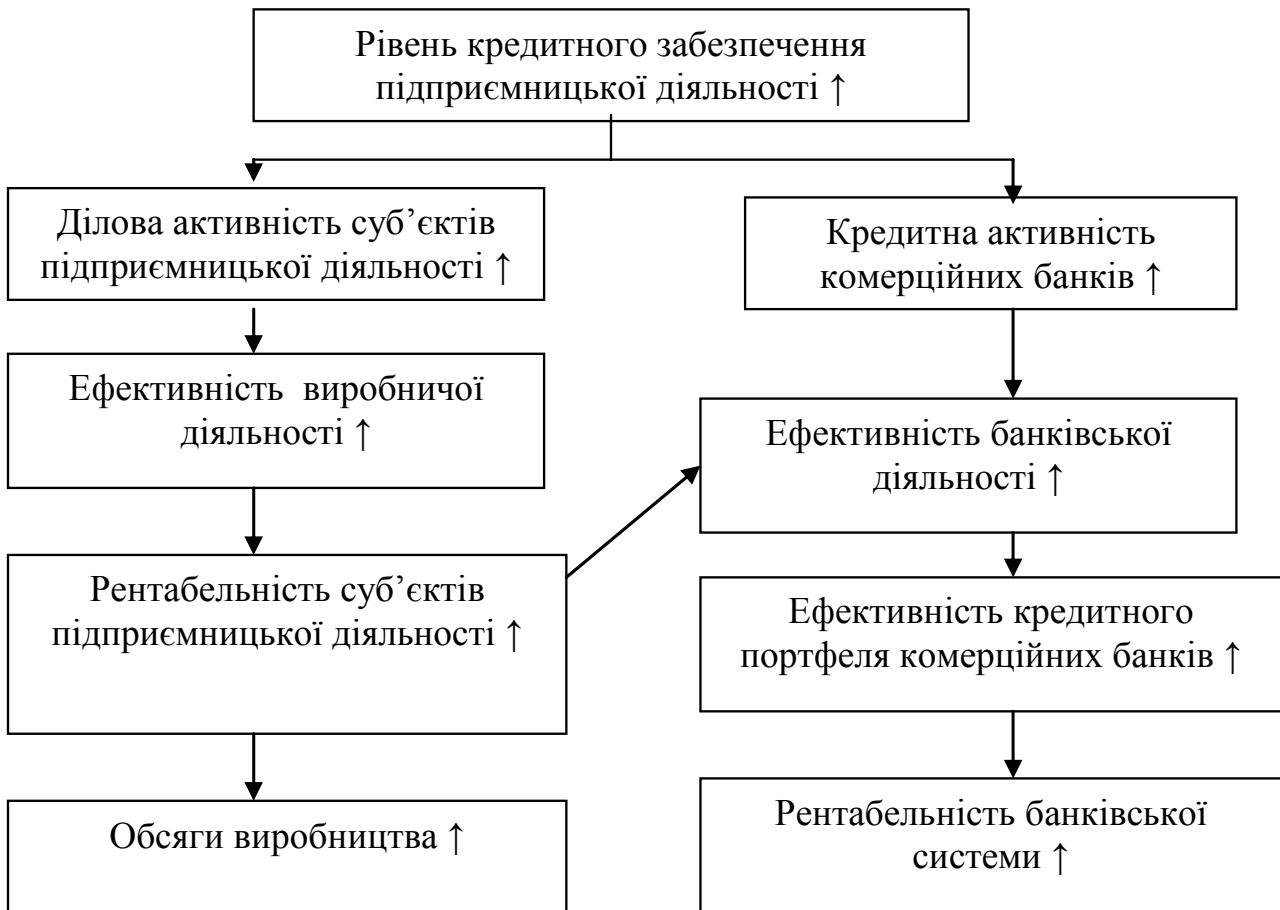

Рис. 2.13. Вплив рівня кредитного забезпечення на поведінку суб'єктів кредитних відносин та на ВВП

Слід зазначити, що ефективність кредитної діяльності банків повинна оцінюватися у різних аспектах, а саме у трьох:

- 1) на мікрорівні з позицій банку;
- 2) на мікрорівні з позицій доцільності залучення кредитних ресурсів суб'єктами господарювання;
- 3) на макроекономічному рівні.

Перший аспект. Оцінка ефективності банківських кредитних вкладень загалом може здійснюватись за системою показників, призначених для аналізу ефективності сформованого кредитного портфеля за критеріями його дохідності і надійності. Однак, слід зазначити, що у минулому десятиріччі ефективність кредитної діяльності вітчизняних банків перебувала під переважним впливом процентної маржі. Її відносно завищений рівень робив інші фактори ефективності ледве помітними, тому банківський сектор не виявляв особливої зацікавленості у розвитку методологічної бази з комплексної оцінки ефективності кредитної діяльності банків.

Останніми роками у кредитній діяльності вітчизняних банків

спостерігається стрімке зниження рівня маржі. Так, якщо у 2001 році різниця між процентними ставками за кредитами та процентними ставками за депозитами банків становила 16,2 % річних, то у 2002 році цей показник знизився до 13,4 %, у 2002 році – до 10,7 %. У 2006 році спостерігалось незначне підвищення банківської маржі на 0,7 відсотка, а станом на 1.01.2008р., аналізований показник знизився на один відсотковий пункт і становив 6,3 % (табл. 2.6.). У світовій практиці при аналізі процентного доходу банки орієнтуються на маржу в розмірі 3-4% річних [39, с. 115], тому перспективи подальшого зниження рівня процентної маржі не викликають сумнівів.

Таблиця 2.6.

*Динаміка зміни процентних ставок комерційних банків України за кредитними та депозитними операціями у національній валюті**

Проценті ставки комерційних банків	Станом на 1.01.:						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
За кредитами	26,1	20,8	17,5	15,2	14,6	14,1	13,5
За депозитами	9,9	7,4	6,8	7,4	8,0	6,8	7,2
Банківська маржа	16,2	13,4	10,7	7,8	6,6	7,3	6,3

*Джерело: Бюлетень НБУ. - 2008. - № 4. – с. 62

Основні причини виникнення цієї тенденції такі: зростання конкуренції на вітчизняному ринку кредитних послуг банків, що зумовлене передусім їхньою надлишковою ліквідністю; зниження Національним банком облікової ставки і послаблення нормативу обов'язкового резервування; нарощення обсягів зарубіжного позичкового капіталу через кредитні лінії, що реалізуються уповноваженими банками України та через вітчизняні банки, утворені за участю іноземного капіталу; відкриття у перспективі філій зарубіжних банків а з ними і притік додаткових капіталів на внутрішній ринок України.

Зниження процентної маржі є фактором зниження рівня ефективності кредитування банків, а відтак їхніх можливостей кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Тому нині одним із важливих завдань банківських менеджерів є вжиття заходів, спроможних забезпечити якщо не підвищення ефективності кредитної діяльності банків, то принаймні здатних уповільнити темпи її зниження.

Розв'язувати проблеми підвищення ефективності кредитної діяльності, у розрізі мікроекономічного аспекту, менеджери банків можуть спираючись на власні знання та досвід, а також використовуючи досвід інших банків. Однак, у сучасних умовах для оперативного прийняття виважених і дієвих управлінських рішень цей інструментарій не завжди достатній. Вжиття непереконливих заходів може не лише не поліпшити результативних

показників кредитної діяльності банку, а й поглибити наявні проблеми і створити додаткові труднощі. У цьому зв'язку, важливо не просто виявити проблеми чи розробити типові рекомендації для їх розв'язання, а й знайти методологічне забезпечення, за допомогою якого комерційні банки зможуть надійніше оцінювати ефективність власної кредитної діяльності.

За таких умов нагальною стає розробка методичного забезпечення для оцінки ефективності як кредитної діяльності будь-якого банку в цілому, так і певного кредитного проекту зокрема, позаяк це є одним із важливих інструментів управління прибутковістю банку. Обов'язковою передумовою правильності прийняття управлінських рішень щодо оптимізації будь-якого напрямку діяльності банку є вміння давати обґрунтовану кількісну оцінку ефективності окремих видів діяльності. Тільки за результатами оцінки ефективності можна дослідити фактори, котрі зумовили її, і, як наслідок, розробити заходи щодо її підвищення (рис. 2.14).

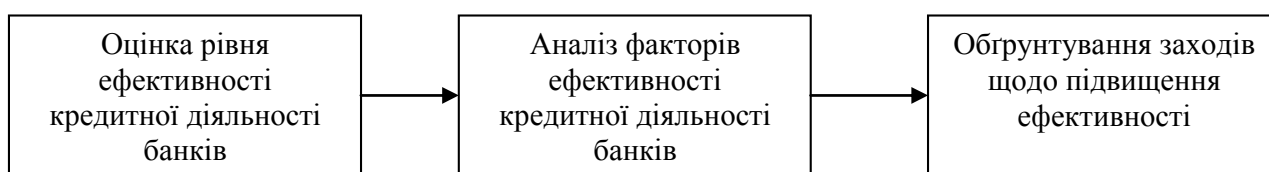

Рис.2.14. Етапи комплексного аналізу ефективності кредитної діяльності банків

Насамперед треба зазначити, що у науковій літературі економічна ефективність визначається як результативність економічної діяльності, реалізація економічних програм і заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили одержання цього результату [101, с. 152]. Відповідно, економічним ефектом є корисний результат економічної діяльності, зиск від неї, що обчислюється як різниця між грошовим доходом від цієї діяльності та грошовими витратами на її здійснення [101, с. 145].

Отже, ефективність кредитної діяльності банку – це її результативність, котра характеризується відношенням економічного ефекту (результату) до ресурсів або витрат, що забезпечили отримання цього результату.

З нашої точки зору, для оцінки ефективності кредитної діяльності банків можна було б запропонувати комплексну методику, яка має охоплювати певну сукупність підходів і показників, використання яких у практичній банківській діяльності мало б своїм результатом отримання об'єктивної оцінки про результативність здійснюваних кредитних операцій (рис.2.15).

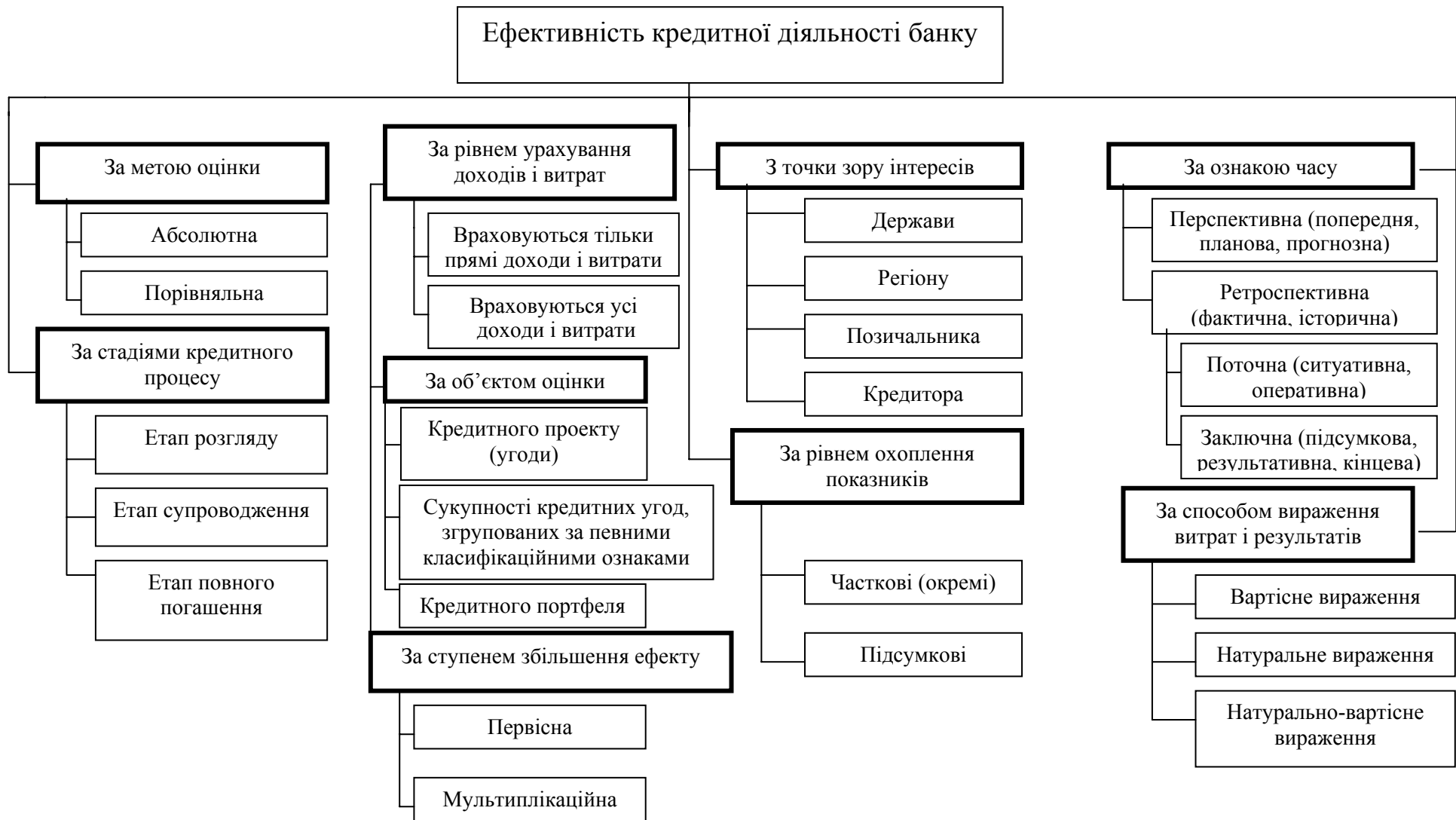

Рис.2.15. Формування підходів до оцінки ефективності кредитної діяльності банків [12, с. 157]

Так, зокрема, за ознакою часу ефективність кредитної діяльності банків можна розглядати як перспективну (попередню, планову, прогнозну) та ретроспективну (фактичну, історичну). Визначення перспективної ефективності проводиться до здійснення кредитних операцій. Особливого значення її обчислення набуває при розгляді окремого кредитного проекту. Обґрунтований розрахунок результативності кожного кредитного проекту є вагомим важелем у процесі остаточного прийняття рішення про доцільність його реалізації.

Результати оцінки ефективності окремих кредитних проектів на стадії розгляду дають змогу визначити ефективність різних варіантів кредитних вкладень, що є підставою для обрання найдоцільніших управлінських рішень.

Оцінку ефективності кредитного проекту на етапі аналізу можна розглядати і як інструмент обґрунтування вартості кредиту на рівні, достатньому для забезпечення відповідного рівня кінцевої ефективності. Нині рівень плати за кредит визначається переважно з урахуванням зовнішніх факторів: облікової ставки, ставки банків-конкурентів тощо, а от внутрішні фактори враховуються недостатньо. Інколи встановлений рівень процентної ставки та комісійної винагороди, на перший погляд, здатний забезпечити прибутковість проекту, але фактично при врахуванні усіх доходів і витрат виявляється збитковим.

Отже, перспективна ефективність є чи не найважливішою у забезпеченні остаточної ефективності не лише на рівні кредитного проекту, а й усіх інших об'єктів оцінки – за видами кредитів, кредитним портфелем, кредитною діяльністю банку загалом. Тобто перспективна оцінка ефективності необхідна для обґрунтування управлінських рішень і планових завдань, а також для прогнозування майбутнього й оцінки очікуваного виконання запланованих результатів і попередження небажаних.

Вплив ретроспективної ефективності на перспективну відображає тільки один напрямок тісного й багатогранного взаємозв'язку між ними. Можливість передбачати перспективну ефективність дає саме аналіз ретроспективної ефективності. У плані розгляду їхніх взаємозв'язків він є основою перспективного аналізу.

Ретроспективна ефективність, у свою чергу, поділяється на поточну (ситуативну, оперативну) та заключну (підсумкову, результативну, кінцеву). Оцінка поточної ефективності відбувається у часі між видачею кредиту та його погашенням. Мета такої оцінки – оперативно виявити недогляди й ужити відповідних заходів щодо їх усунення. Кредитна діяльність банку в умовах ринкової економіки характеризується динамічністю ситуації як

внутрішньобанківських (операційних) факторів, так і факторів зовнішнього середовища. Тому оцінка поточної ефективності важлива як щодо кредитної діяльності банку в цілому, так і кожного кредитного проекту зокрема.

Вадою поточної ефективності є те, що на її показники значно впливають фактори випадкового або короткотермінового характеру, що знижує рівень її об'єктивності. Фактична оцінка останньої дає змогу комплексно узагальнювати досягнення, результати кредитної діяльності у певні періоди, розробляти заходи, спрямовані на зростання її ефективності.

Можливе використання показників заключної ефективності і в процесі визначення обсягів преміювання кредитних працівників та іншого персоналу банку, тобто рівень виплат визначатиметься залежно від досягнутого рівня ефективності кредитної діяльності.

Оцінювання ефективності кредитної діяльності банків може відбуватися за допомогою одного підсумкового показника або системи часткових показників. При визначенні підсумкових показників ефективності кредитної діяльності їхні результати матимуть виключно вартісний характер. Водночас деякі часткові, допоміжні показники можуть мати і кількісне вираження, наприклад, співвідношення між кількістю розглянутих кредитних проектів і кількістю кредитних аналітиків, що забезпечували їхній розгляд. Прикладом кількісно-вартісного вираження часткових показників ефективності може бути співвідношення між адміністративними витратами на кредитну діяльність і кількістю кредитних проектів.

Зарубіжний банківський менеджмент свої рішення постійно звіряє із показниками ефективності (своїми і конкурентів), котрі й визначають мету або напрямок управлінських впливів. Задаючи кожному підрозділові банку (поряд з об'ємними) конкретні показники ефективності, вони прагнуть, щоб усі служби працювали як одна команда на загальний результат [105, с. 33].

Оцінювання ефективності кредитної діяльності на рівні окремого банку дає змогу досліджувати цей вид діяльності не лише в цілому по банку, а й на рівні його структурних підрозділів, що є досить зручним інструментом для порівняльного аналізу результативності їхньої діяльності. Аналогічні можливості для порівняльного аналізу результативності мають показники ефективності, визначені в різних групах банків. На регіональному та місцевому рівнях порівняння показників ефективності кредитної діяльності різних банківських установ можуть використовуватися їхніми центральними офісами у процесі встановлення причин досягнутого рівня таких показників. Якщо показники ефективності філії найнижчі у певному регіоні порівняно із

аналогічними показниками конкурентів, це свідчить про низький рівень ефективності менеджменту цієї установи. Якщо ж показники ефективності філії найнижчі у системі певного банку і водночас найкращі в регіоні, це свідчить про регіональну проблемність у кредитній діяльності, а не про проблему ефективності менеджменту філії.

Оцінка ефективності за видами кредитних операцій надає менеджменту банків можливостей щодо об'єктивного визначення пріоритетності у напрямках кредитних вкладень, не забуваючи при цьому про дотримання певного рівня їх диверсифікації.

Актуальними при класифікації ефективності кредитної діяльності банків є ознаки за ступенем збільшення ефекту, згідно із якими в економіці підприємства виокремлюють первісну та мультиплікаційну ефективність. Необхідність такого поділу видів ефективності викликана тим, що в результаті здійснення тих чи інших заходів може спостерігатися як одноразовий, так і мультиплікаційний ефект [91, с. 285-286]. Називати ефект мультиплікаційним можна тоді, коли він повторюється у різних часових періодах та (або) примножується на різних рівнях певного банку (філії, відділення тощо). Прикладом мультиплікаційного ефекту може слугувати ефект, отриманий від запровадження методологічного або програмного забезпечення для кредитних операцій банку. Витрати на їх розробку слід відносити на поточний період, а от ефект у вигляді підвищення продуктивності праці кредитних спеціалістів з одночасним зниженням операційних ризиків виявлятиметься і в наступних періодах. Водночас чим більша мережа структурних підрозділів банку, що здійснюють кредитну діяльність, тим більшим буде поширення ефекту від запровадження методологічного або програмного забезпечення.

Відповідно до основної класифікаційної ознаки методів калькулювання за повними і неповними витратами можна класифікувати й ефективність кредитної діяльності банків.

Як правило, ефективність кредитної діяльності банку розглядається переважно за ресурсним підходом, без докладного виділення показників з оцінювання ефективності кредитної діяльності банку в цілому та окремих кредитних проектів зокрема. До того ж показники ефективності банківської діяльності за ресурсним підходом (наприклад, чиста процентна маржа та багато інших), що наводяться вітчизняними авторами, є не чим іншим, як продуктом елементарного дублювання таких показників із західних методик [167, с. 130-132].

Підсумовуючи вище вказане, необхідно підкреслити важливість

методичної розробки оціночних показників ефективності діяльності комерційних банків, позаяк саме це сприятиме удосконаленню прийняття управлінських рішень на рівні окремих банків з метою формування оптимальної структури кредитного портфеля.

Варто зауважити, що в економічній літературі відсутнє висвітлення методологічного та методичного забезпечення щодо оцінювання ефективності кредитної діяльності банку. Тобто – визначення часткових показників відносно узагальнюючого показника ефективності банківської діяльності та щодо кредитної діяльності – узагальнюючого показника її ефективності або (та) системи часткових показників.

Окремі автори [109, с. 58] вважають, що саме показник, обчислений за формулою (2.1), несе інформацію про ефективність кредитних операцій банку.

$$D_{д.к.} = \frac{D_{к.}}{D} \quad (2.1),$$

де

$D_{д.к.}$ – частка доходів, отриманих від надання кредитів;

$D_{к.}$ – доходи, отримані від надання кредитів;

D – загальна сума доходів банку.

З нашої точки зору, формула (2.1) не лише не відповідає загальноекономічному тлумаченню ефективності як відношення результату до витрат, що забезпечили його отримання, а й не забезпечує повноти й об'єктивності оціночних показників. Значна частка від кредитної діяльності в загальній сумі доходів банку не завжди є переконливим свідченням високої ефективності даного напряму діяльності, оскільки цілком ймовірно, що, враховуючи витратну частину кредитної діяльності, підсумковий її рівень можна оцінити як низький або ж від'ємний. До того ж завищене значення даного показника є свідченням низького рівня диверсифікації доходів банківської установи і значної частки кредитів у портфелях активів банків.

Розглядаючи ефективність як відношення ефекту до поточних витрат, окремі автори пропонують обчислювати ефективність банківської діяльності ($E_{б.д.}$) за такою формулою [68, с. 151]:

$$E_{б.д.} = \frac{D}{B_{в.п.} + B_{о.з.} + B_{ин.}} \quad (2.2),$$

де залежно від етапу визначення ефективності приймають:

за ефект – дохід (D): процентний дохід; чистий процентний дохід;

валовий операційний дохід; чистий операційний дохід; чистий дохід до сплати податків; чистий дохід після сплати податків;

за витрати – (В): витрати праці ($V_{в.п.}$) – витрати на працівників банку; витрати на основні засоби – ($V_{о.з.}$) – утримання будівель та устаткування; інші витрати ($V_{ін.}$).

Після цього виводять формули часткових показників ефективності як відношення ефекту до окремих доданків знаменника формули (2.2) – ефективності витрат праці, ефективності використання основних засобів (утримання будівель та устаткування), ефективності інших витрат [66, с. 151].

У нинішніх умовах такі показники є незручними, оскільки не придатні для оцінювання окремих напрямів діяльності банку та окремих банківських продуктів. Як можна, наприклад, у всіх перелічених у формулі (2.2) видах витрат виділити саме ті, що стосуються кредитної діяльності банку?

Узагальнити підходи, за якими у практичній роботі визначається ефективність кредитної діяльності банку (в тому числі й окремих кредитних проектів), можна за формулою (2.3):

$$E_{к.д.б.} = \frac{ПД_{к.д.} + КД_{к.д.} - ПВ_{к.д.}}{ПВ_{к.д.}} \quad (2.3),$$

де

$E_{к.д.б.}$ – ефективність кредитної діяльності банку;

$ПД_{к.д.}$ – процентні доходи від кредитної діяльності банку;

$КД_{к.д.}$ – комісійні доходи від кредитної діяльності банку;

$ПВ_{к.д.}$ – процентні витрати за кредитною діяльністю банку.

О.І. Лаврушин, узагальнюючи дослідження факторів впливу на рівень процента за активними операціями, наголошує, що витрати на забезпечення функціонування банку (в тому числі витрати на оренду транспорту для перевезення цінностей і банківських документів; на виготовлення, придбання, пересилання бланків, магнітних стрічок тощо; на оплату послуг обчислювального центру; поштові і телеграфні витрати; амортизаційні відрахування; витрати на оплату працівників кредитної установи; на утримання і ремонт споруд тощо) пов'язані із посередницькою діяльністю банку в процесі акумулювання коштів та їх подальшого розміщення, а отже, повинні відноситися на подорожчання вартості кредитних вкладень [39, с. 553].

Погоджуючись із цією думкою та покладаючись на принцип відповідності причинам виникнення витрат, який є одним із базових у системі

принципів розрахунку витрат (він означає, що окремі види витрат можуть бути віднесені тільки на ті місця (види продукції), котрі спричинили їх виникнення [200, с. 520]), формулу (2.3) отримуємо у вигляді:

$$E_{к.д.б.} = \frac{ПД_{к.д.} + КД_{к.д.} - ВЗФБ_{к.д.}}{ПВ_{к.д.} + ВЗФБ_{к.д.}} \quad (2.4),$$

де $ВЗФБ_{к.д.}$ – витрати на забезпечення функціонування банку, віднесені на кредитну діяльність.

Однак стосовно формули (2.4) можна зробити той же висновок, що і стосовно формули (2.2): її незручність пов'язана із складністю точного визначення показника $ВЗФБ_{к.д.}$. До того ж слід зауважити, що в процесі акумуляції коштів не тільки виникають витрати на забезпечення функціонування банку, а й отримуються доходи: “комісійний дохід від послуг некредитного характеру, тобто плата за розрахунково-касове обслуговування, інкасацію, інформаційні та консультативні послуги банку, за інші послуги, відшкодування клієнтами поштових, телеграфних та інших витрат банку, процент і комісія, доотримані за минулі періоди, штрафи, пені, неустойки” [39, с. 112]. Як вітчизняні, так і зарубіжні економісти зазначають, що “у більшості банків ... непроцентні витрати зазвичай перевищують відповідні доходи” [68, с. 104-105; 167, с. 131]. Тому в аспекті оцінювання ефективності кредитної діяльності ми розглядаємо непроцентні доходи як часткове відшкодування непроцентних витрат, хоча знову ж таки точне віднесення їх до кредитної активності видається неможливим.

Разом із тим, для оцінки ефективності кредитних вкладень банку, слід, на наш погляд, запропонувати окрему систему показників, які б дозволили належним чином оцінити результати практичної реалізації саме кредитних відносин із суб'єктами підприємницької діяльності.

По-перше, необхідно розраховувати дохідну базу кредитного портфеля банку:

$$ДБ_{к.п.} = \frac{КВ - НД}{КВ} \quad (2.5),$$

де,

$ДБ_{к.п.}$ – дохідна база кредитного портфеля;

$КВ$ – величина кредитних вкладень усього (кредитний портфель);

$НД$ – частина кредитного портфелю, що не приносить доходу

(відстрочені, пролонговані, безнадійні та інші “погані” кредити);

Даний показник відображає ефективність здійснюваних банком кредитних вкладень з точки зору визначення тієї їх частини, яка здатна приносити процентний дохід.

По-друге, ефективність кредитної діяльності банку має відповідати умові нерівності:

$$PC_{к.о.} \geq PC_{д.о.} + M \quad (2.6),$$

де

$PC_{к.о.}$ – середньозважена процентна ставка за кредитними операціями;

$PC_{д.о.}$ – середньозважена процентна ставка за депозитними операціями;

M – прийнятний рівень маржі банку.

Дотримання умов нерівності відображає саму суть ефективності діяльності банку як фінансового посередника грошового ринку.

По-третє, у якості інтегрованого показника ефективності кредитних вкладень можна розраховувати їх середньозважену дохідність:

$$CD_{к.в.} = \frac{\sum_{i=1}^n k(i) x d(i)}{\sum_{i=1}^n k(i)} \quad (2.7),$$

де,

$k(i)$ – частка кредитних операцій i -го виду в кредитному портфелі;

$d(i)$ – дохідність i -ої кредитної операції;

i – номер операції;

n – число кредитних операцій.

Даний показник дозволив би отримати загальне уявлення про середню величину доходу однієї кредитної операції банку. Він може бути корисним для оцінки результатів кредитної діяльності багатобізнесових банків з точки зору ефективності кредитних вкладень окремих їхніх підрозділів.

По-четверте, з точки зору формування резервів:

$$PP = \frac{PЗ_{к.о.}}{KB} \quad (2.8),$$

- де,
ПР – показник резервування;
РЗ_{к.о.} – резерв на відшкодування зобов'язань за кредитними операціями;
КВ – величина кредитних вкладень банку загалом.

Зрозуміло, що значення цього показника полягає у тому, щоб оцінити якість кредитного портфеля з точки зору надійності вкладень. Чим більша частка резервів, тим вищий рівень ризику і тим менш якісними є відповідні активи. Алгоритм визначення кожного показника ефективності кредитних вкладень комерційного банку та їх економічний зміст узагальнено у додатку 8.

Другий аспект. Не применшуючи значимості оцінки ефективності кредитування з точки зору інтересів банку, вважаємо за необхідне наголосити на важливості оцінки кредитної діяльності і з огляду інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, що зумовлено ринковими перетвореннями. Так, ефективність кредитної діяльності комерційних банків можна розглядати як економічну результативність використання у виробничому процесі наданих у кредит коштів.

Слід зазначити, що ефективність виробничої діяльності підприємницьких структур загалом розраховується на базі коефіцієнтів рентабельності і оборотності капіталу в складі системи показників кредитоспроможності клієнта банку, вказуючи на його потенційні можливості ефективно використовувати усі авансовані у виробництво кошти – як власні, так і залучені.

Ефективність кредитних вкладень, з нашої точки зору, повинна розглядатися за критерієм досягнення підприємством найбільших господарських результатів при найменших обсягах даних вкладень. Інакшими словами, з одного боку – йдеться про визначення оптимального рівня кредитних вкладень для успішної реалізації передбаченої бізнес-планом програми або конкретного господарського заходу, який кредитується, а з другого – про відображення тих господарських результатів, які об'єктивно характеризують ефективне використання наданих у позичку коштів.

Визначення оптимального обсягу кредитування на основі представлених позичальником даних являє собою оцінку відповідності тієї суми позички, яка зазначена у заяві клієнта, техніко-економічному обґрунтуванні і очікуваним результатам від її використання (виручки, прибутку) тим показникам ефективності господарської діяльності підприємства (оборотності, рентабельності), які були розраховані як прогностні величини за даними, отриманими в процесі попередньої діяльності клієнта. У разі досягнення такої

відповідності величину кредиту, що надається, в принципі можна вважати оптимальною, а його використання передбачати як ефективне.

Відображення господарських результатів, що характеризують ефективність використання отриманих позик, повинно охоплювати систему показників, котрі б давали можливість оцінити окупність здійснених підприємством за рахунок кредиту витрат на відтворення авансованих у виробництво кредитних ресурсів. У числі таких показників можна було б виділити, зокрема, наступні:

1) коефіцієнт реалізації, що розраховується як відношення обсягу реалізованої товарної продукції (включаючи виконання робіт, надання послуг) до середніх залишків довго- і короткострокових кредитних вкладень за відповідний період:

$$KP = \frac{BP}{KB_c} \quad (2.9),$$

де,

KP – коефіцієнт реалізації;

BP – виручка від реалізації;

KB_c – середні залишки кредитних вкладень.

2) індекс ефективності є більш показовим для оцінки впливу кредитних вкладень на результати діяльності підприємства. Він розраховується як відношення середніх темпів зростання прибутку або виручки від реалізації продукції підприємства за певний період до середніх темпів зростання кредитних вкладень у це підприємство:

$$I_{E\Phi} = \frac{T_{\text{пр.}}}{T_{\text{к.в.}}} \quad (2.10),$$

де,

$I_{E\Phi}$ – індекс ефективності;

$T_{\text{пр.}}$ – темпи зростання прибутку;

$T_{\text{к.в.}}$ – темпи зростання кредитних вкладень.

3) коефіцієнт оборотності розраховується як відношення показника оборотності наданих підприємству кредитів до показника оборотності його оборотних коштів – в днях обороту. При цьому оборотність кредитів визначається як помножене на 365 відношення середнього залишку кредитних вкладень за період, що аналізується (у даному разі - рік) до обсягу погашених за

відповідний період позичок, а оборотність оборотних коштів – відповідно як помножене на 365 відношення середнього залишку оборотних коштів до виручки від реалізації продукції:

$$KO = \frac{O_{К.В.}}{O_{О.К.}} \quad (2.11),$$

де,

КО – коефіцієнт оборотності;

$O_{К.В.}$ – оборотність кредитних вкладень;

$O_{О.К.}$ – оборотність оборотних коштів.

Сукупність розглянутих показників, що визначають зв'язок обсягу кредитних вкладень із зміною обсягів реалізованої продукції і отриманого прибутку, оборотності і рентабельності активів, необхідно застосовувати в комплексі, оскільки, доповнюючи один одного, вони об'єктивно характеризують спроможність того чи іншого підприємства продуктивно використовувати залучені у формі банківських позичок ресурси з метою підвищення ефективності індивідуального відтворювального процесу.

Третій аспект. Дослідження ефективності кредитної діяльності комерційних банків може здійснюватися, як ми вже зазначали, і на макроекономічному рівні з точки зору загальної сукупності кредитних вкладень в економіку, що передбачає оцінку динаміки як усієї суми залишків заборгованості за наданими кредитами, так і змін у розрізі їхньої структури, класифікованої за різними критеріями. При цьому критеріями можуть слугувати: валюта, якій надається позика, строки кредитування, належність позичальника до певної форми власності, сектора господарства або ж до тієї чи іншої галузі економіки. У кінцевому підсумку кожен із потрібних напрямів дослідження дає певну уяву про той чи інший бік організації кредитного процесу з точки зору загальних тенденцій по банківській системі в цілому, тобто саме у макроекономічному аспекті.

Загалом ефективність банківської діяльності визначається на основі таких макроекономічних показників: 1) частки банківських кредитів у ВВП; 2) динаміки обсягів кредитних вкладень; 3) структури кредитів, наданих комерційними банками суб'єктам господарювання, за строками та за видами валют; 4) цільового спрямування кредитів, наданих комерційними банками України суб'єктам господарювання; 5) залишків заборгованості за кредитами, наданими банками суб'єктам малого підприємництва (за видами економічної

діяльності).

Протягом 2001 –2007 років закріпилися тенденції до зростання основних показників кредитної діяльності українських банків, посилення їх позитивного впливу на процеси економічного розвитку, підвищення довіри до банківської системи. Питома вага банківських кредитів у ВВП станом на 1.01.2008 року у порівнянні з попереднім збільшилася на 15,1 %, що є непрямою ознакою активізації кредитних вкладень комерційних банків у напрямку кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Так, кредитні вкладення комерційних банків у нефінансовий сектор збільшилися на 99973 млн. грн., а домашнім господарствам відповідно на 78376 млн. грн. (табл.2. 7.).

Таблиця 2.7.

*Частка банківських кредитів у ВВП України**

млн. грн.

Показники	Станом на:						
	1.01.02	1.01.03	1.01.04	1.01.05	1.01.06	1.01.07	1.01.08
Обсяг валового внутрішнього продукту	204190	225810	267344	345113	441452	544153	709445
Кредити, надані комерційними банками в економіку України, усього	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426863
Кредити, надані нефінансовому сектору економіки	26603	38153	57403	71589	106078	160503	260476
Кредити, надані домашнім господарствам	1561	3659	9889	16133	35659	82010	160386
Питома вага банківських кредитних вкладень у ВВП, %	13,9	18,6	25,8	25,6	32,5	45,1	60,2
Питома вага кредитів нефі-нансовому сектору у ВВП, %	13,0	16,9	21,5	2,1	24,0	29,5	36,7
Питома вага кредитів дома-шнім господарствам у ВВП, %	0,8	1,6	3,7	4,7	8,1	15,1	22,6

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - № 4.

Значні зрушення у сторону збільшення спостерігаються у активізації кредитної роботи комерційних банків України із домашніми господарствами. Так, на протязі 2001- 2007 років питома вага кредитних вкладень невинно

зростала, а станом на 1.01.2008 року у порівнянні з аналогічним показником минулого року зросла майже у півтора рази і становила уже 22,6 % ВВП. Причиною такого збільшення є орієнтація кредитної політики вітчизняних банків на стимулювання внутрішнього попиту на ринку.

Динаміка обсягів кредитних вкладень комерційних банків характеризується зростанням питомої ваги кредитів у ВВП країни. У порівнянні із аналогічним показником за 2006 рік темпи зростання кредитів, наданих вітчизняними банками у 2007 році становили 174 відсотки. Однак, дані, приведені у таблиці 2.8. свідчать про послаблення кредитної роботи комерційних банків із суб'єктами господарської діяльності і орієнтацію кредитної політики на співпрацю із фізичними особами, що, з нашої точки зору, не слід розглядати однозначно як виключно позитивне явище, адже зниження темпів росту кредитних вкладень не відповідає стратегічним завданням стимулювання економічного росту.

Таблиця 2.8.
*Динаміка обсягів кредитних вкладень комерційних банків України**

Показники		Станом на:						
		1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2008
Кредити, надані банками	Усього, млн. грн.	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426863
	Темпи зростання, у % до попереднього періоду	145	148	161	131	162	159	174
Кредити, надані суб'єктам господарювання	Усього, млн. грн.	26955	38721	58849	73785	109895	166683	271417
	Темпи зростання, у % до попереднього періоду	145	144	152	125	149	166	163
Питома вага кредитів, наданих суб'єктам господарювання		95,0	92,2	86,8	83,3	76,6	68	63,6

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №4. – с. 80-81

Пріоритетами за видами економічної діяльності серед підприємств малого бізнесу в Україні, у котрі спрямовуються банківські кредити,

користується сільське господарство, переробна промисловість, будівництво, торгівля, відповідно на які припадає 6,1 %; 23,9 %, 7,8 % та 37,7 % станом на кінець 2007 року.

Однак, як свідчать статистичні дані, залишається стійка тенденція до збереження значної частки кредитних вкладень в оптову та роздрібну торгівлю, що суттєво позначається на спрямуванні кредитного забезпечення підприємницької діяльності не так у сферу виробництва, скільки у сферу обміну, де швидший оборот капіталу (табл. 2.9.).

Структура кредитних вкладень суб'єктам господарювання у розрізі строковості розподілена наступним чином: на короткострокові кредити припадає 41,3 % банківських кредитів, а частка довготермінових кредитів у загальній сумі банківських кредитів, наданих суб'єктам господарювання у порівнянні з аналогічним показником 2006 року підвищилась на 3,7 % і становила 58,7 %.

Водночас, необхідно відзначити, що на рівні кредитного забезпечення банками суб'єктів малого та середнього бізнесу позначаються деякі чинники, які впливають на кредитний ринок у цілому. Насамперед йдеться про низьку рентабельність суб'єктів господарювання реального сектору (за даними Держкомітету України зі статистики, у 2006 році рентабельність операційної діяльності підприємств економіки становила: промислових – 5,8 %, сільськогосподарських – 2,8 %, будівництва – 3,1 %), а також високі ризики кредитування цього сектору економіки.

Крім того, розвиток кредитування гальмується через відсутність реальних інструментів захисту інтересів банку. Бракує, цивілізованого механізму впливу на позичальників, зокрема стосовно малого та середнього бізнесу, необхідно створити загальні передумови для зниження банківських ризиків. Зростанню комерційної зацікавленості банків у розширенні можливостей кредитного забезпечення суб'єктів малого та середнього бізнесу сприятиме також скорочення витрат банків, пов'язаних із опрацюванням кредитних заявок, інвестиційних проектів клієнтів тощо.

Серед інших чинників, які стримують розвиток банківського кредитування малого підприємництва, - низький рівень капіталізації банків, переважання у пасивах “коротких” депозитних вкладень, невідпрацьованість технології кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу й те, що, надаючи позичку без застави, банки повинні формувати резерви під кредитні операції за рахунок власного прибутку.

Таблиця 2.9.

Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України станом на
1.01.2008 року (за видами економічної діяльності)

Види економічної діяльності	Усього	у тому числі							
		За видами валют		За видами кредитів					
		Національна валюта	Іноземна валюта	короткострокові			Довгострокові		
				Усього	У тому числі		Усього	У тому числі	
Національ на валюта	Іноземна валюта	Національ на валюта	Іноземна валюта		Національ на валюта	Іноземна валюта			
Усього, млн. грн.	426863	213798	213065	131501	95155	36346	295362	118643	176719
Кредити, надані суб'єктам господарювання, млн. грн.	271417	158828	112589	111973	80153	31820	159444	78675	80769
Питома вага кредитів, наданих суб'єктам господарювання, %	63,6	74,3	52,8	85,1	84,2	87,5	54,0	66,3	45,7
Сільське господарство, млн. грн.	16508	12429	4078	6294	5293	1001	10214	7136	3077
Питома вага кредитів, наданих у сільське господарство, %	6,1	7,8	3,6	5,6	6,6	3,1	6,4	9,1	3,8
Переробна промисловість, млн. грн.	64845	33677	31168	26315	17327	8988	38530	16351	22180
Питома вага кредитів, наданих в переробну промисловість, %	23,9	21,2	27,6	23,5	21,6	28,2	24,2	20,8	27,5
Будівництво, млн. грн.	21279	12737	8541	6611	4964	1647	14668	7773	6894
Питома вага кредитів, наданих у будівництво, %	7,8	8,0	7,6	5,9	5,0	5,2	9,2	9,9	8,5
Торгівля: ремонт автомобілів, послуги з ремонту, млн. грн.	102288	60240	42048	44879	31889	12990	57409	28351	29057
Питома вага кредитів, наданих в торгівлю, %	37,7	37,9	37,3	40,1	39,8	40,8	36,0	36,0	36,0

*Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №4. – с. 90

За останній період часу спостерігається стрімке збільшення частки довгострокових кредитів, хоча у порівнянні із даним показником 2005 року питома вага довгострокових кредитів знизилась на 1 % (табл. 2.10.). Так, питома вага короткотермінових банківських кредитів, наданих суб'єктам господарювання у 2002 році становила 74%, у 2006 році відповідний показник становив 45 %. Втім станом на 1.01. 2008 року частка короткотермінових банківських кредитів знизилась на 3,7 відсоткових пункти і становила, відповідно, 41,3 %.

Таблиця 2.10.

Структура кредитів, наданих комерційними банками суб'єктам господарювання, за строками та за видами валют*

Показники	Станом на:									
	1.01.2004		1.01.2005		1.01. 2006		1.01. 2007		1.01.2008	
	Заборгованість, млн. грн.	Питома вага, %	Заборгованість, млн. грн.	Питома вага, %	Заборгованість, млн. грн.	Питома вага, %	Заборгованість, млн. грн.	Питома вага, %	Заборгованість, млн. .грн.	Питома вага, %
Кредити, надані комерційними банками суб'єктам господарювання, всього	58849	100	73785	100	109895	100	166683	100	271417	100
У тому числі:										
- короткострокових кредитів	34382	58	37063	79	48807	44	74451	45	111973	41,3
Із них: у національній валюті	22723	39	24355	47	35154	32	51334	31	80153	29,5
в іноземній валюті	11659	19	12708	32	13653	12	23118	14	31820	11,8
-довготермінових кредитів	24466	42	36722	21	61088	56	92231	55	159444	58,7
Із них: у національній валюті	12836	22	20209	9	32371	30	44104	27	78675	29,0
в іноземній валюті	11631	20	16512	12	28717	26	48127	28	80769	29,7

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №4. – с. 90

Хоча у практиці вітчизняних банків відбуваються позитивні зміни у

сторону збільшення кредитів на більш тривалий термін: у порівнянні із 2004 роком питома вага довготермінових банківських позичок у 2007 році збільшилася на майже на 17 відсоткових пункти. Однак, з цього приводу слід зауважити, що у практиці вітчизняних банків довготерміновими вважаються кредити, надані понад один рік. На наш погляд, така класифікація банківських кредитів в розрізі строковості потребує перегляду з огляду на значимість банківського кредиту у процесах формування фінансових ресурсів підприємств, забезпечення неперервності суспільного відтворення, а відтак економічного зростання.

Кредити короткотермінового характеру комерційні банки, як правило, надають у національній валюті: на протязі 2005-2007 років цей показник коливався в межах 30 %. Довготермінові кредити комерційні банки воліють надавати у валюті з метою зниження ризиковості кредитної діяльності від різких коливань валютного курсу. Частка довготермінових кредитів, що надаються суб'єктам господарювання у валюті у 2007 році склала близько 30%, позаяк аналогічний показник за 2004 рік становив лише 12% .

Однак, станом на 1.01.2008 року частка довгострокових банківських кредитів у валюті збільшилися майже на 2 %, а довгострокові банківські кредити у національній валюті відповідно зменшилися на такий же відсоток.

Загалом діяльність банківської системи України спрямовується на поліпшення обслуговування економіки, передусім – депозитно-кредитного та розрахункового. Базою успішного реформування є зміцнення стійкості банків та розвиток конкуренції у фінансовому секторі. Саме системна стійкість банків забезпечує зростання довіри до них, а відтак приплив інвестицій у банківський сектор та розширення ресурсної бази банків. Посилення конкуренції у банківській сфері створює передумови для зниження вартості послуг, підвищення їх якості та зростання попиту реального сектора економіки.

Таким чином, макроекономічний аспект аналізу ефективності кредитної діяльності комерційних банків свідчить про те, що банківська система України усе ще перебуває на стадії розвитку. Ринкові перетворення в країні обумовлюють необхідність переорієнтації кредитної політики вітчизняних банків на кредитне забезпечення підприємницької діяльності, спрямування кредитних коштів саме у сферу виробництва. З цією метою за необхідне видається окреслення можливих шляхів удосконалення діяльності комерційних банків щодо кредитного забезпечення суб'єктів підприємництва. Крім того, запропонована вище методика оцінки ефективності кредитних вкладень на мікрорівні може стати дієвим важелем оптимізації усього механізму кредитного

забезпечення підприємницької діяльності з точки зору поліпшення функцій менеджменту банківських установ щодо формування їхніх кредитних портфелів.

Отже, дослідження організаційно-економічних засад кредитного забезпечення та проведеного аналізу ефективності банківської діяльності, показало, що задля активізації роботи банківської системи України в практичній реалізації механізму кредитного забезпечення необхідно вжити ряд заходів щодо оптимізації існуючої практики організації кредитних відносин комерційних банків із підприємствами, запровадити у банківську практику систематичне використання комплексної методики оцінки ефективності кредитних вкладень. Так, необхідна розробка і запровадження методичного забезпечення для оцінки ефективності як кредитної діяльності будь-якого банку в цілому, так і певного кредитного проекту зокрема, позаяк це є одним із важливих інструментів управління прибутковістю банку. Обов'язковою передумовою правильності прийняття управлінських рішень щодо оптимізації будь-якого напрямку діяльності банку є вміння давати обґрунтовану кількісну оцінку ефективності окремих видів діяльності. Тільки за результатами оцінки ефективності можна дослідити фактори, котрі зумовили її, і, як наслідок, розробити заходи щодо її підвищення.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОБОТИ БАНКІВ ІЗ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Удосконалення кредитних відносин банків з підприємствами як необхідна умова розширеного відтворення в перехідній економіці

Економічна ситуація, що склалася із кредитним забезпеченням реального сектора банківською системою України, а саме підприємств малого та середнього бізнесу, на сьогодні не відповідає потребам активізації підприємницької діяльності і стимулювання розвитку виробництва. Тому для удосконалення практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності на сьогодні вкрай актуальним залишається питання організації кредитних відносин комерційних банків із суб'єктами підприємницької діяльності на засадах взаємовигідного партнерства. З цієї точки зору, становлення якісно нового рівня кредитних взаємин є необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності комерційних банків в умовах перехідної економіки.

Найбільш вагомими макроекономічними чинниками, котрі перешкоджають діяльності комерційних банків, знижують ефективність їх функціонування у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності, нині залишається економічна нестабільність в країні, недосконалість податкового законодавства і нормативно-правого регулювання банківської діяльності, а також високий ступінь ризику кредитного забезпечення реального сектора економіки.

Відтак основні напрями щодо вирішення цих проблем можна було б, на наш погляд, умовно поділити на дві групи: загальноекономічний та суто банківського спрямування.

Загальноекономічний напрям передбачає потребу у наступних заходах:

а) структурної перебудови економіки із тим, щоб поліпшити фінансовий стан підприємств і підвищити їхню кредитоспроможність;

б) скорочення рівня державних витрат, які поглинають значні обсяги як емітованих коштів, так і кредитних ресурсів, не створюючи при цьому нову вартість;

в) реформування податкової системи і зниження частки готівки в обігу, яка, обслуговуючи тіньовий оборот поза банківською системою, суттєво знижує

потенціал мультиплікаційного ефекту.

Що ж стосується власне банківського напрямку, то його основна мета, на наш погляд, має полягати у вдосконаленні відповідних елементів організації кредитних відносин, а саме:

а) на рівні взаємовідносин “банк-клієнт”, з точки зору підвищення ефективності кредитних операцій і поліпшення схеми надання позик;

б) на рівні Національного банку України, з точки зору удосконалення діючого механізму рефінансування;

в) на рівні самого комерційного банку, з точки зору вдосконалення відповідних аспектів фінансового менеджменту, що охоплюють продукування кредитних послуг і підтримання стабільності банківської системи шляхом мінімізації ризиків та оптимального управління портфелем кредитних вкладень загалом.

Необхідно відзначити, що у період ринкових перетворень в економіці України у розрізі банківського напрямку слід виокремити наступні можливі шляхи удосконалення кредитних взаємовідносин, а саме:

- застосування відповідних заходів щодо стимулювання довгострокового кредитування банками суб'єктів підприємницької діяльності;
- оптимізація процентної політики банку щодо встановлення диференційованих підходів до кредитування підприємств малого та середнього бізнесу;
- удосконалення механізму зменшення або унеможливлення кредитних ризиків шляхом створення єдиної нормативної бази для визначення фінансового стану підприємств і системи рейтингів надійності позичальників, поліпшення умов забезпечення кредиту;
- створення належної інфраструктури кредитного ринку та розробка відповідних правових документів щодо захисту прав кредиторів;
- удосконалення юридичної основи реструктуризації заборгованості та відповідних економічних механізмів видозміни заборгованості;
- вдосконалення організаційної структури підрозділів банку та розмежування функцій у кредитному процесі.

У розвинутих країнах ефективність кредитного ринку оцінюється в першу чергу виходячи з того, наскільки успішно він забезпечує інноваційну функцію в розвитку економіки. Сьогодні вартість основних засобів в Україні перевищує обсяги її ВВП в майже в три рази (у 2007 році – 1568890 млн. грн.). Менше половини підприємств реального сектора економіки здійснюють вкладення у

свої основні кошти, із яких 16 % - за рахунок кредитів.

Нині гострою проблемою реального сектору економіки, який потребує значних фінансових вливань, є низька технічна оснащеність підприємств, моральний та фізичний знос обладнання. Рівень його зношення – 50% і вище, а середній термін служби у більшості підприємств перевищує 20 років. За нинішньої норми інвестицій в Україні 10% від ВВП, тоді як у країнах, що розвивалися швидкими темпами протягом кількох останніх десятиліть, ця норма становила до 40%, говорити про стійкі темпи економічного зростання не доводиться. У цьому зв'язку необхідно відзначити, що важливою проблемою банківської системи України є певна її відірваність від завдань розвитку національної економіки. Так, кредити суб'єктам господарювання (на 1.01.2007р. – 167 млрд. грн.) попри те, що їм належить близько 50% чистих активів банківського сектору (на згадану дату – 340 млрд. грн.), становлять лише 31% ВВП, у той же час, як у промислово розвинених країнах цей показник перевищує 100%.

Така ситуація пов'язана ще із тим, що банки при реалізації кредитної політики донедавна орієнтувалися на видачу короткотермінових кредитів. Так, у 2003 році частка довгострокових кредитів в кредитному портфелі банків складала 42%. В результаті – у структурі фінансування підприємств всього 4,2% довгострокових зобов'язань. І, враховуючи, що загальний обсяг кредитного портфеля банківської системи – становив у 2003 році майже 89 млрд. грн., довгострокове кредитування, звичайно не спроможне було впливати на інноваційні перетворення в економіці. Однак, останнім часом спостерігається тенденція росту довгострокових кредитних вкладень комерційних банків, що пов'язана із переорієнтацією кредитної політики банків на довгострокове кредитування реального сектора. Так, якщо станом на 1.01.2007 року цей показник становив 55 %, то уже на 1.01.2008 року аналізований показник зріс майже на 4 відсотки.

Очевидно, що подальші перспективи забезпечення стійкого економічного піднесення вирішальною мірою залежатимуть від спроможності не лише банків забезпечити поточні потреби підприємств у поповненні коштів на формування оборотного капіталу, а й усієї банківської системи країни сприяти інвестиційному процесові. Про те, наскільки банківська система готова кредитувати підприємства та відповідати вимогам економічного зростання, свідчить хоча б структура кредитного портфеля банків за термінами, в якій перевагу за кілька останніх років поступово починають отримувати довготермінові кредити (табл. 3.1.).

Як видно із даної таблиці, темпи зростання довготермінових кредитів за три останніх роки суттєво випереджали темпи зростання короткотермінових кредитних вкладень банків. Утім, система бухгалтерського обліку не дає змоги чітко розмежувати вкладення банків в основний та оборотний капітал підприємств попри те, що не залишається можливості прихованого віднесення пролонгованих короткотермінових позичок до довготермінових, участь цієї частини банківських кредитних вкладень у розширеному відтворенні (передусім у плані оновлення основних фондів) може бути поставлена під сумнів.

Таблиця 3.1.

Структура кредитного портфеля комерційних банків України за термінами *

	1.01.2004		1.01.2005		1.01.2006		1.01.2007		1.01.2008	
	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %
Усього кредитів у економіку	67835	100	8857	100	143418	100	245226	100	426863	100
Короткотермінових кредитів	37282	55	4057	45	54819	38	86193	35	131501	31
Довготермінових кредитів	30553	45	4800	55	88599	62	159033	65	295362	69
Темпи зростання кредитних вкладень, всього %	-	-	131	-	162	-	171	-	174	-
Темпи зростання короткотермінових кредитів, %	-	-	109	-	135	-	157	-	153	-
Темпи зростання довготермінових кредитів, %	-	-	157	-	185	-	179	-	186	-

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - № 4. – с. 80

У той же час однією з проблем реформування економіки та становлення банківської системи в цілому, є досить висока ризиковість кредитних операцій. Основна причина банківських банкрутств – неповернення раніше виданих кредитів. За наявними даними більше половини сум неповністю або невчасно повертаються позичальниками.

Тому, застосовувані в даний час і рекомендовані заходи щодо запобігання кредитних ризиків зводяться до того, щоб недопустити неповернення позички. Через це доцільно контролювати якість роботи конкретного кредиту ще на

стадії його використання, постійно перевіряти забезпечення позички чи гарантії її повернення третьою особою. Зазначимо, що першопричинами такої ситуації є: невирішеність питання захисту інтересів кредитора від кредитних ризиків, незадовільний фінансово-господарський стан суб'єктів підприємництва, недостатня кадрова підготовка працівників банківської системи тощо.

Погіршення в останні роки фінансового стану окремих банків, невиконання ними економічних нормативів, банкрутство деяких із них, - усе це передовсім спричинено збитками у кредитній діяльності. Виникли вони внаслідок несплати процентів за користування кредитами та неповернення самих кредитів, головною причиною чого є недосконала система оцінки кредитних проектів і відсутність ефективної системи внутрішнього контролю за існуючими ризиками, що притаманні кредитним операціям.

Відзначаючи об'єктивний характер причин ситуації, що склалася (високі ризики вкладень в реальний сектор, низькі темпи структурних перетворень, низька інвестиційна привабливість підприємств, відсутність достовірної інформації про їх фінансовий стан, недостатність заходів із правового захисту кредиторів тощо), потрібно усвідомлювати важливість саме кредитних важелів стимулювання економічного зростання.

Тому, з метою удосконалення кредитних взаємин комерційних банків із суб'єктами підприємницької діяльності в Україні, становлення якісно нових партнерських відносин, з нашої точки зору, за необхідне видається вжити такі заходи:

По-перше, сучасна стратегія банків у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності потребує суттєвого коригування з метою спрямування кредитних ресурсів на потреби реального сектора економіки (і, насамперед, на задоволення інвестиційних потреб підприємницьких структур). Задля цього необхідно переглянути зміст кредитної політики комерційних банків та вжити відповідних заходів НБУ в плані розширення обсягів рефінансування. По суті йдеться про необхідність сприяння на державному рівні визначенню у якості стратегічних пріоритетів кредитної політики комерційних банків саме завдань щодо кредитування підприємницьких структур.

По-друге, стратегія комерційних банків щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності має бути орієнтована передусім на задоволення виробничих потреб підприємств малого та середнього бізнесу, а також повинна бути спрямована на аналіз інноваційних можливостей потенційних позичальників, якісний інноваційний менеджмент проектів, що пропонуються

до фінансування (особливо, у сфері високих технологій).

По-третє, необхідний систематичний аналіз (в режимі моніторингу) макроекономічної інформації з метою покращення галузевої структури кредитного портфеля, пошуку перспективних клієнтів у різних галузях та секторах економіки.

Вищевказані заходи обумовлюють необхідність вирішення ряду питань, пов'язаних із удосконаленням роботи комерційних банків у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності, а саме: концентрацією серйозних зусиль в частині методологічної та аналітичної роботи, щодо експертного аналізу кредитоспроможності позичальників; глибокого і систематичного маркетингового аналізу ринку кредитних ресурсів у розрізі галузей, субгалузей та економіко-географічних регіонів (з точки зору виявлення їх об'єктивних потреб і можливостей).

Слід зазначити, що значна частина коштів, котрими на сьогодні оперує банківський сектор, носить короткостроковий характер. В основному це залишки коштів на поточних рахунках у структурі коштів, залучених від підприємств та організацій. Такого роду залишки є коштами до запитання, а відтак банки просто зобов'язані утримувати значну частину своїх активів у високоліквідній формі. Вказані обставини змушують комерційні банки у реалізації своєї кредитної політики орієнтуватися на ринок короткострокових кредитів, що не задовольняє виробничі потреби підприємств реального сектора економіки.

Цілком зрозуміло, що можливості участі банківської країни у широкомасштабних проектах щодо кредитування інноваційно-інвестиційних потреб реального сектору господарства визначається передусім спроможністю банків акумулювати належний обсяг довготермінових ресурсів. Незважаючи на поширену думку щодо “надлишкової ліквідності” банківських установ у нашій країні, необхідно констатувати, що вона більшою мірою короткотермінова, позаяк навіть у структурі строкових вкладень значна частка належить “коротким” ресурсам, непридатним для задоволення довготермінових потреб підприємств у кредитних ресурсах (табл. 3.2.)

Що ж до збільшення темпів зростання строкових зобов'язань у структурі банківських ресурсів, то потрібно розуміти, що в умовах підвищення доходів населення відповідне зростання депозитної бази банків пов'язано не стільки з активізацією їхньої роботи щодо залучення коштів на ринку (і це попри тенденцію до поступового зниження процентних ставок), скільки з відсутністю альтернативних напрямів вкладання коштів – насамперед на ринку цінних паперів.

Таблиця 3.2.

Структура ресурсів у національній валюті, які залучили комерційні банки України за термінами *

	1.01.2004		1.10.2005		1.1.01.2006		1.01.2007		1.01.2008	
	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %
Усього зобов'язання банків за коштами на рахунках суб'єктів господарювання та фізичних осіб	41954	100	52759	100	87198	100	114093	100	189906	100
Кошти до запитання	20143	48	25765	49	40103	46	48957	43	72140	38
Строкові кошти	21811	52	26994	51	47096	54	65236	57	117766	62
з них довготермінові	11814	28	17123	32	28931	33	42970	38	81688	43
Темпи зростання зобов'язань, усього %	-	-	126	-	165	-	131	-	166	-
Темпи зростання зобов'язань до запитання, усього %	-	-	128	-	156	-	122	-	147	-
Темпи зростання строкових зобов'язань, усього %	-	-	124	-	1784	-	138	-	181	-

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - № 4. – с. 110

Втім слід наголосити, що довгострокове кредитування більш повно, ніж безповоротне зовнішнє фінансування, відповідає умовам переходу до ринку. При цьому способі фінансування виробничої діяльності суб'єктів підприємницької діяльності у повній мірі присутній стимулюючий вплив ряду економічних важелів, серед яких: поверненість коштів (необхідність повернення запозичених коштів є дієвим засобом контролю та впливу на підприємство щодо його зусиль по своєчасному впровадженню та ефективній експлуатації проекту); платність, що визначає можливості реалізації лише тих господарських проектів, котрі здатні принести відчутний економічний ефект.

Як зазначалося, українські підприємства здійснюють сьогодні

капітальний розвиток переважно за рахунок самофінансування, що вилучає значні фінансові ресурси з поточного обороту за наявності вільного позикового капіталу на кредитному ринку. Для прискорення розвитку малого та середнього бізнесу необхідно залучати додаткові фінансові ресурси, причому, зауважимо, малі підприємства не мають можливості застосовувати ті самі фінансові інструменти, що й великі компанії – ринок цінних паперів обмежений для підприємств із малим потенціалом. Це пов'язано, насамперед із тим, що акціонерне товариство як організаційно-правова форма не є типовою для малих підприємств.

За цих обставин, для суб'єктів підприємницької діяльності, особливо для малого і середнього бізнесу, довгострокові кредитні вкладення банків є досить важливим джерелом формування фінансових ресурсів, позаяк саме вони забезпечують розвиток підприємства у перспективі. Довгострокові банківські кредити на відміну від інших фінансових джерел мають ряд переваг. Так, у способах фінансування виробничої діяльності за рахунок власних і запозичених фінансових ресурсів існують суттєві відмінності. Основна різниця полягає у тому, що відсоткові платежі є складовою валових витрат, і на цю суму, відповідно, зменшується база оподаткування підприємства. Натомість дивіденти сплачуються з чистого прибутку.

Такий ефект іноді називають ефектом податкової економії. Таким чином, фінансування за рахунок запозичених коштів є більш вигідним для підприємства порівняно із фінансуванням за рахунок власних коштів. Одночасно фінансування за рахунок запозичених коштів є більш ризиковим для підприємства, оскільки відсотки за кредит і основну суму заборгованості потрібно повертати за будь-яких умов, незалежно від успішності діяльності підприємства.

З цього приводу, на наш погляд, можна визначити декілька напрямків щодо стимулювання довгострокового кредитування комерційними банками реального сектора економіки.

По-перше, для формування довгострокових ресурсів в банківській системі необхідний активний розвиток страхових компаній та недержавних пенсійних фондів. Їх економічна діяльність пов'язана із створенням довгострокових резервів, значна частина яких розміщується в банківському секторі. Прослідковується така логіка: щоб підвищити кредитну активність комерційних банків, існуючі податки повинні стимулювати довгострокове страхування майна, життя та здоров'я, а також пенсійні нагромадження. Повинна бути більш гнучка політика в питаннях врахування таких витрат при

формуванні податкової бази підприємств і при сплаті податку на добавлену вартість громадян.

Саме активний розвиток страхових компаній та недержавних пенсійних фондів, розширення сфер їх діяльності супроводжуватиметься створенням довготермінових резервів, значна частина котрих може бути розміщена у вигляді відповідних депозитів у банківській системі. Це дозволить комерційним банкам сформувати адекватну ресурсну базу, що може бути спрямована у вигляді довгострокових кредитів у реальний сектор економіки.

По-друге, ставка податку на прибуток для комерційних банків, котрий отримується від довгострокового кредитування могла би бути меншою, аніж за поточними операціями. Вказане дозволило б економічним шляхом, через підвищення процентних ставок стимулювати строкові депозити. Але ефект був би ще більшим, якщо б для клієнтів одночасно знижувався податок на прибуток за процентами від строкових депозитів. З точки зору удосконалення механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності доцільно було б диференціювати ставки податку на прибуток комерційних банків у залежності від напрямів використання кредитних ресурсів: понижені – при довгостроковому розміщенні ресурсів у кредитне забезпечення високотехнологічних проектів й підвищені – при вкладанні ресурсів у високоприбуткові операції на різних сегментах фінансового ринку.

По-третє, фінансова звітність і стандарти бухгалтерського обліку не тільки в банківській системі, але і в інших секторах економіки повинні наблизитися до міжнародних правил. Прозорість операцій і результатів господарської діяльності повинна бути взаємною. Достовірність інформації, отриманих банком від суб'єктів підприємницької діяльності, є запорукою нижчого рівня ризиків довгострокового вкладення коштів при кредитуванні.

По-четверте, потрібно змінити правила вимог боргу за банківськими позичками. На жаль інститут застави поки ще не став дієвим механізмом виконання зобов'язань. Так, мова може йти про зміну правил роботи із заставою при банкрутстві підприємств. Інтересам банків-кредиторів відповідає б і зміна правил вимоги застави при звичайному невиконанні зобов'язань, коли мова не йде про банкрутство. Наприклад, задоволення вимог банку-кредитора за рахунок предмету застави повинно бути спрощено. Можливо, не завжди вимагається проведення відкритих торгів, адже самі торги займають тривалий час. Часто банк може бути зацікавленим, щоби перетворити предмет застави у свою власність і цьому не повинно бути законодавчих обмежень.

На макроекономічному рівні активізація довготермінового кредитування

банками підприємств реального сектору визначається відповідною участю у цих процесах держави. Насамперед мова ведеться про необхідність створення спеціалізованого банку розвитку, головною функцією якого є реалізація завдань щодо довготермінового кредитування пріоритетних галузей економіки. Однак навіть попри прийняття рішення про створення такого банку постає питання пошуку джерел для акумуляції відповідних грошових ресурсів: адже якщо банк функціонує на загальних комерційних засадах, то його діяльність супроводжується тими ж проблемами, що і в інших банківських установах країни. Якщо ж для ресурсного забезпечення довготермінового кредитування якимось способом застосовуватимуть механізми трансформації бюджетних коштів, то постає запитання щодо формулювання чітких критеріїв “пріоритетності” тих підприємств і галузей економіки, на розвиток яких мають бути спрямовані кошти платників податків, навіть якщо таке спрямування здійснюють на кредитних засадах.

Як уже зазначалося, в умовах ринку економічні відносини, які виникають між суб'єктами в процесі кредитного забезпечення підприємницької діяльності, оформляються кредитними угодами. Вибір суб'єктів кредитних відносин здійснюється на добровільній договірній основі, яка базується на певних економічних інтересах їх учасників. Так, вибір клієнтів банком для кредитування підпорядкований загальнорозробленій кредитній політиці, яка виражається в розробці та впровадженні стратегії і тактики надання кредиту, враховуючи економічну ситуацію в країні, з одного боку, та фінансовим становищем окремо взятого клієнта – з іншого. Для господарських суб'єктів вибір банку в якості кредитора обумовлений сумою, термінами, ціною та умовами кредитування.

Хоча кредитні угоди стали формою поглиблення диференціації кредитних відносин банку з клієнтами, засобом впливу на більш ефективне використання кредиту, на підвищення загальної платіжної та кредитної дисципліни боржників, на встановлення і розвиток партнерських відносин з ними, проте вони не є в повному розумінні правовими документами, які б забезпечували поєднання інтересів банків і клієнтів. Це пояснюється тим, що кредитні угоди,

- по-перше, включають в себе тільки економічні зобов'язання сторін;
- по-друге, були в основному стереотипними, чітко розписаними, і, цим самим, не могли враховувати в повній мірі специфіки боржників;
- по-третє, згідно із угодами, кредит надавався в межах спільно розрахованих планових розмірів, які на практиці не завжди

виконувалися, і банки не несли жодної відповідальності за ненадання кредитів.

У цьому зв'язку особливої актуальності на сьогодні набуває питання оптимізації змісту кредитного договору та створення відповідного правового поля щодо дотримання умов кредитної угоди й підвищення економічної та юридичної відповідальності сторін.

Так, на укладання кредитних угод між банками та потенційними боржниками впливає величина процентної ставки, або ціна кредиту. Йдеться передусім про основну умову взаємовигідності кредитування, яка і полягає у встановленні плати за кредит. У відповідності до змін до Закону України “Про банки та банківську діяльність” банки мають право самостійно встановлювати процентні ставки за своїми операціями. Однак, при зниженні облікової ставки НБУ у 2007 році до 8,0% вартість банківських кредитів у розрізі регіонів зберігається досить високою – у межах 13-17% у національній валюті та 11-13% в іноземній (табл. 3.3). Тому сьогодні за досить високого рівня вартості позичкового капіталу малі та середні підприємства фінансують лише поточні витрати, а не витрати розвитку.

Таблиця 3.3.

*Процентні ставки за кредитами, наданими банками
(в розрізі валют)**

	Станом на 1.01.:				
	2004	2005	2006	2007	2008
Суб'єктам господарювання (усього)	17,2	14,3	13,9	13,3	12,5
У національній валюті	19,8	17,2	15,7	14,7	13,3
У іноземній валюті	10,8	12,4	11,2	10,7	10,5
Фізичним особам (усього)	12,6	17,0	16,4	15,1	15,3
У національній валюті	27,6	19,4	20,0	19,0	18,8
У іноземній валюті	16,0	14,5	13,6	12,9	13,1
Облікова ставка НБУ	7,0	9,0	9,5	8,5	8,0

*Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - № 4. – с. 55.

Однак, така ситуація викликана не лише “неправильною” поведінкою тільки комерційних банків: це проблема комплексна і залежить від меж втручання держави та регламентації діяльності банківських установ - до правильності прийняття управлінських рішень на рівні, власне, банку. Так, на величину банківського відсотка на кредитні ресурси впливає з одного боку – величина ризику за кредитною операцією, а з іншого - вона обумовлюється операційними видатками комерційних банків. Сама ж облікова ставка НБУ слабо впливає на динаміку процентних ставок за позиками банків.

З метою оптимізації процентної політики комерційних банків, ціна кредиту, з одного боку, повинна бути такою, яка б сприяла ефективному функціонуванню реального сектора економіки і одночасно забезпечувала б кредитним установам відповідний рівень процентної маржі, тобто компенсувала величину витрат, які пов'язані з наданням кредиту – з іншого. Але, в той же час, не можна допускати, щоб банки практикували покриття надзвичайно високих витрат за рахунок вартості кредитів. На сьогоднішній день, в більшості випадків, в банках зберігаються досить високі операційні видатки, рівень яких був закладений ще в початковий період їх діяльності, в період високих темпів інфляції, коли банки могли собі забезпечувати високу рентабельність внаслідок інфляційного прибутку. У зв'язку із зниженням темпів інфляції помітно зменшилися доходи комерційних банків, але обсяги власних видатків зменшуються набагато нижчими темпами.

Отже, кредитні ставки повинні встановлюватися таким чином, щоб їх величина не спричиняла виникнення додаткових збитків для комерційних банків внаслідок кредитного обслуговування клієнтів і одночасно повинна стимулювати зменшення витрат щодо видачі кредитів. Тому нижня межа процентної ставки повинна бути на рівні, який би забезпечував покриття всіх витрат банку і отримання мінімального розміру прибутку, достатнього для гарантування всіх ризиків, пов'язаних із кредитуванням. Верхня ж межа повинна бути встановлена, виходячи із основних параметрів грошово-кредитної політики Національного банку України і рівня процентних ставок, які склалися на кредитному ринку.

З метою становлення якісно нових взаємин між учасниками кредитних відносин, засадами котрих є взаємовигідне партнерство, з нашої точки зору, комерційні банки мають формувати і ефективно проводити власну процентну політику, основою для провадження якої може бути диференційований підхід у встановленні плати за кредит для різних клієнтів, а саме: в залежності від кредитного рейтингу позичальників та напряму їхньої виробничої діяльності; в залежності від видів кредиту та умов їх видачі. Даний підхід у встановленні процентних ставок на мікрорівні дозволить більш ґрунтовно формувати кредитну політику банку, дивесифікувати кредитний портфель, зокрема, орієнтуватися на середні параметри процентної ставки, тобто регулювати їх таким чином, щоб їх середнє значення по банку не було нижчим, ніж мінімально допустимі межі і, одночасно, не були надзвичайно завищені внаслідок власних витрат банку.

До основних напрямів удосконалення процентної політики комерційних

банків та можливих шляхів її оптимізації, у практичній реалізації механізму кредитного забезпечення, з нашої точки зору, слід віднести:

1) макроекономічні:

- встановлення Національним банком України пільгових умов щодо рефінансування комерційних банків, котрі реалізують кредитне забезпечення підприємницької діяльності;
- законодавча регламентація банківської маржі, тобто встановлення її максимальної межі шляхом директивного зменшення різниці між банківськими відсотками за депозитними та кредитними операціями (з нашої точки зору, банківська маржа повинна становити рівень, спроможний забезпечити рентабельність банків співставну із рентабельністю в інших галузях економіки - 3-5%);
- розробка і запровадження дієвого механізму захисту прав кредиторів, створення відповідної інфраструктури кредитного ринку;
- пільги при оподаткуванні кредитних установ, кредитна політика яких спрямована на кредитне забезпечення підприємницької діяльності (передусім у плані реалізації довгострокових проектів);

2) мікроекономічні:

- орієнтація кредитної політики комерційних банків на реальні економічні умови функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, тобто врахування зміни економічної кон'юнктури та фінансового стану реального сектора економіки, що визначає вихідні засади диференціювання кредитних відносин з різними клієнтами при укладенні кредитного договору;
- дієві заходи комерційних банків щодо мінімізації кредитних ризиків, пов'язаних із кредитним забезпеченням підприємницької діяльності, застосування альтернативних форм забезпечення повернення кредиту, а саме - участь комерційного банку у результатах виробничої діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, проведення спільного інвестування проектів тощо;
- скорочення власних витрат комерційних банків, пов'язаних із реалізацією кредитного забезпечення підприємницької діяльності шляхом розмежування функцій у кредитному процесі;
- реалізація стратегії процентної політики, заснованої на диференційованому підході у встановленні процентних ставок за кредитами.

Окреслені можливі заходи щодо провадження комерційними банками

процентної політики у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності сприятимуть встановленню партнерських взаємин між учасниками кредитних відносин, а відтак - підвищенню конкурентноздатності окремого банку на кредитному ринку через розширення його можливостей із зниження процентних ставок.

3.1.1. Вдосконалення оцінки кредитоспроможності як передумова оптимізації управління кредитним портфелем банку

Особливої актуальності в умовах становлення рівноправних взаємин між суб'єктами кредитних відносин набуває розробка та запровадження дієвого механізму зменшення або унеможливлення кредитних ризиків. Слід зауважити, що механізм зменшення або унеможливлення кредитних ризиків складається з двох послідовних процесів:

а) ретельний аналіз кредитних заявок та надання кредиту;

б) комплексний контроль за поточною діяльністю позичальника і своєчасне виявлення тих кредитів, які можуть бути несвоєчасно повернуті.

Аналіз зарубіжної банківської практики щодо виділення факторів, які найбільше впливають на зростання збитків банку по позиках, дозволяє зробити такі висновки. За даними Світового банку (табл. 3.4), внутрішні фактори для банку є причиною 67% збитків банку за позиками, а частка зовнішніх факторів складає, відповідно, 33% збитків.

Таблиця 3.4.

Фактори, які спричиняють збитки банку при кредитуванні [165, с. 83]

Внутрішні фактори	67%	Зовнішні фактори	33%
Нестача забезпечення	22%	Банкрутство компанії	12%
Недостовірна оцінка інформації при вивченні заявки на позику	21%	Вимоги кредиторів про погашення заборгованості	11%
Слабкість операційного контролю і затримки у виявленні і реагуванні на попереджувальні сигнали	18%	Безробіття / сімейні проблеми	6%
Незадовільна якість забезпечення	5%	Крадіжка / шахрайство	4%
Неможливість отримання обумовленого у договорі забезпечення	1%		

Не випадково, що на першому місці в списку основних зовнішніх причин за операціями по видачі кредитів стоїть банкрутство компанії. Тому, у кредитному процесі дуже важливо правильно та об'єктивно оцінити, в першу

чергу, кредитоспроможність позичальника, позаяк її достовірність істотно впливає як на результати конкретних угод, так і на ефективність кредитної діяльності банку загалом. Точність оцінки важлива і для суб'єктів підприємницької діяльності, адже від неї залежить рішення про видачу кредиту, а відтак - можливості залучення кредитних ресурсів у якості фінансового джерела.

Слід звернути увагу, що поняття кредитоспроможності включає в себе два принципових моменти: по-перше, прогноз платоспроможності даного клієнта за зобов'язаннями даного кредитного договору на найближчу перспективу, і, по-друге, ступінь індивідуального ризику банку, пов'язаного із можливим неповерненням позики конкретним клієнтом у терміни, що вказані в кредитному договорі. Ці моменти, що є базою для ранжування позичальників (клієнтів) за їхньою надійністю, суттєвим чином визначають ключові параметри кредитного договору (розміри кредиту, позичкового процента, строки платежів).

Таким чином, поняття кредитоспроможності є комплексною характеристикою, котра використовується для описання взаємодії позичальника та банку в рамках кредитного договору з метою адекватної оцінки кредитних ризиків і належного контролю за ними. Воно відображає двоєдину сутність банківського кредиту в ринковій економіці, що базується на стійкому балансі інтересів протилежних суб'єктів кредитної угоди – позичальника (клієнта) і комерційного банку.

Для того, щоб розширити поняття кредитоспроможності позичальника при методологічних параметрах кредитних договорів, світова та вітчизняна банківська практика виокремлює ряд критеріальних складових, котрі в сукупності дозволяють визначити ступінь кредитоспроможності позичальника. Суттєвою відмінністю у розумінні «характер клієнта» українськими та західними спеціалістами є те, що на заході ця складова кредитоспроможності більш деталізована, зокрема більше уваги приділяється кредитному рейтингу позичальників та їхніх прогнозно – аналітичним здібностям у плануванні свого бізнесу. На наш погляд, дана відмінність обумовлена більш розвинутою інфраструктурою інформаційного забезпечення кредитно-фінансової сфери та більш високим рівнем стратегічного планування у сфері виробничого менеджменту.

Майже співпадає у вітчизняному та західному підходах трактування здатності клієнта щодо запозичення коштів: вона означає наявність у клієнта юридичних прав на подачу кредитної заявки, на підписання кредитного

договору, тобто певних повноважень у представника господарюючого суб'єкта - позичальника, або ознак дієздатності фізичної особи – позичальника. Однак, зарубіжне трактування «здатності» і тут дещо ширше, що, без сумніву, обумовлено більш значним банківським досвідом, відмінностями у громадянському законодавстві та правилах ділового обігу. З точки зору західного банківського менеджменту, окрім підтвердження юридичного статусу позичальника, «здатність» включає в себе і описання історії юридичного статусу, характеристика бізнесу та продукції, що виробляється, основних споживачів та постачальників позичальника.

В останній час українські банки основну увагу при кредитуванні приділяли забезпеченню, що пояснюється незадовільним станом більшості підприємств державного сектора економіки та “непрозорістю” бізнесу комерційних структур. Однак на сьогодні все більше спостерігається тенденція посилення ролі таких факторів кредитоспроможності, як позитивна кредитна історія, ділова репутація позичальника, його фінансові потоки. Це свідчить про нагромадження досвіду кредитування вітчизняними комерційними банками.

Виходячи із вищевикладеного, ми можемо прийти до висновку, що при видачі і моніторингу кредиту недостатньо провести формалізований аналіз фінансової звітності позичальника та оформити забезпечення. Для зниження кредитного ризику необхідно знати можливості та потреби бізнесу позичальника, перспективи його розвитку, технологічний процес, галузеві особливості та передбачити всі можливі варіанти розвитку ситуації на період дії кредитного договору, щоби кредит не став безнадійним. Починаючи із разової угоди щодо кредитування оборотних засобів, банк може надавати позичальнику постійно поновлюване кредитування в рамках довгострокових кредитних ліній або інвестиційний кредит під проекти, що дають поштовх до розвитку підприємства. При цьому банк може ставити умови “прозорості” бізнесу для нього самого, участі в прибутках, застави бізнесу у вигляді майна підприємства, тобто банк стає фінансовим партнером позичальника, що максимально понижує ризик неповернення кредиту.

Як уже зазначалося вище, кожний банк розробляє власні процедури і критерії оцінки кредитоспроможності та фінансового стану позичальника на підставі аналізу фінансової звітності підприємства, керуючись рекомендаціями НБУ. При цьому використовуються сучасні програми експрес-аналізу фінансового стану підприємств, руху грошових потоків. Однак, бракує рекомендацій щодо вирішення проблеми вагомості і нормативних значень окремих показників. В умовах відсутності в більшості банків потужних

аналітичних центрів ця проблема на практиці залишається невирішеною або ж вирішується суб'єктивно – скажімо, кожному показникові присвоюється однакова кількість балів. Водночас не потребує доведення той факт, що на майбутню спроможність погасити позику нерівномірно впливають, наприклад, показники покриття, абсолютної ліквідності, структури капіталу тощо.

Як показує практика, на сьогодні українські комерційні банки, спираючись на власний та зарубіжний досвід, починають приділяти увагу оцінці фінансових можливостей позичальників. Аналітичні можливості такого підходу обмежені із-за відсутності єдиної нормативної бази, опорних (порівняльних) величин фінансових показників у відповідності до галузевої приналежності. Крім того, результатом аналізу кредитоспроможності позичальника повинно бути визначення класу кредитоспроможності. У теперішній час не має єдиного, в тому числі галузевого, класифікатора кредитоспроможності та надійності підприємств. В розвинених країнах існують рейтинги фінансового стану, надійності і кредитоспроможності фірм, котрі періодично публікуються і дають кредитору можливість правильно оцінити ризик при видачі кредиту.

Таким чином, створення єдиної нормативної бази для визначення фінансового стану підприємств і системи періодично публікованих рейтингів надійності та кредитоспроможності підприємств могли б вирішити для комерційних банків проблему визначення надійності позичальників і мінімізувати ризики в банківській діяльності.

Разом з тим, необхідне удосконалення системи показників кредитоспроможності з метою створення ефективної методики для розрахунків інтегрального показника кредитоспроможності позичальників на основі формалізуючих критеріїв. В систему показників кредитоспроможності повинні входити не тільки величини, які порівняно легко розраховуються за допомогою кількісних даних, але і такі, котрі можуть бути описані за допомогою оціночних суджень (наприклад, характер або репутація позичальника, показники контролю).

З метою покращення аналітичної роботи та оціночних критеріїв розрахунку кредитоспроможності клієнта корисним для вітчизняних банків може бути зарубіжний досвід. Так, у західних банках існує відповідний лист-опитувач для оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника, особливістю якого є те, що підприємством-позичальником повинен надаватися аналіз фінансової звітності мінімум за три останні роки, завірений незалежними аудиторами. Запровадження у вітчизняну банківську практику вимог

відповідної аналітичної інформації від клієнтів хоча б за два останні роки функціонування підприємства, підтверджену незалежними аудиторськими фірмами, дозволить уникнути фальсифікації фінансової звітності підприємств.

З метою удосконалення механізму зменшення або унеможливлення кредитних ризиків, з нашої точки зору, корисним може бути досвід розвинутих країн. Так, у багатьох розвинутих країнах світу банківські установи здійснюють такі заходи:

1) створюють окремі централізовані служби ризиків або закріплюють їх за центральними банками. Так, у Франції центральний банк здійснює періодичну інвентаризацію крупних кредитів (що перевищують встановлені ліміти) й обсяги заборгованості тощо і розповсюджує її результати серед відповідних установ. У США такою діяльністю займається служба обміну кредитною інформацією;

2) формують банк даних про юридичних та фізичних осіб (своєрідну картотеку підприємств і підприємців) та надають їх кредитним установам;

3) створюють картотеку неспланих чеків, векселів (доміцильованих) та поширюють її серед банків, інших заінтересованих установ;

4) створюють комплексну базу інформаційних економічних ресурсів щодо народного господарства загалом, окремих сфер і галузей, а також розробляють прогнози діяльності підприємств на різний період. У США, за даними Податкового управління, окремі організації ведуть розрахунок середніх фінансово-економічних показників діяльності крупних та середніх компаній, які публікуються у відповідних збірниках. Внаслідок цього аналізують звіти понад 1 млн. корпорацій за ключовими показниками прибутковості, ефективності та платоспроможності.

У цьому контексті слід зазначити, що НБУ створена єдина інформаційна система “Реєстр позичальників”. Однак даний реєстр “забезпечує облік клієнтів комерційних банків України, які мають прострочену заборгованість за кредитами, збереження банківської інформації про клієнтів і доступ уповноважених осіб банків до інформації про клієнта” [22].

Вкрай необхідним, на сьогодні, залишається питання налагодження попередньої роботи банківських установ з можливими партнерами – діючими та новоствореними підприємствами. З цією метою, доцільним є вивчення досвіду розвинутих країн щодо створення основної інформаційної бази (картотеки) про суб’єктів господарської діяльності на основі:

- 1) бази даних по ризиках: по кожній кредитній установі та підприємству;
- 2) бази даних щодо неплатежів по векселях: в розрізі підприємств та

регіонів;

3) бази даних по підприємствах: назви, адреси, балансів, керівництва, акціонерів, філій та судової інформації.

Знання цих вимог та умов надання кредитів у деяких розвинутих країнах, механізм зменшення кредитних ризиків необхідні для підприємців України, особливо з урахуванням вступу держави до ЄС.

З огляду на економічну та політичну нестабільність в Україні, найкращою гарантією повернення кредиту є його забезпечення оскільки при виникненні негативних явищ, єдиним джерелом повернення кредиту для банку є реалізація заставленого майна. Використання кожної окремої форми забезпечення повернення кредиту залежить від різних обставин, серед яких можна виділити такі проблемні для банку як: перевірка кредитоспроможності гарантів та поручителів; прийняття в якості застави неліквідного майна; звернення стягнення на заставу; можливість погашення боргу страховою компанією з огляду на нерозвиненість страхового бізнесу в Україні та його слабку економічну базу тощо.

З цього приводу, для зниження ризиковості кредитних операцій необхідно створити ефективну систему захисту прав кредитора. Потрібно законодавчо запровадити цивілізовані механізми забезпечення вимог кредиторів, а саме: ввести практику позасудового рішення спорів; створити умови для швидкого відчуження майна, що знаходиться в заставі; створити прозору та чітку систему черговості пріоритетів кредиторів при задоволенні їх вимог за рахунок реалізації майна боржників; ввести порядок із заставою інші види забезпечення обтяжень; відмінити обов'язковість оцінки предметів застави, залишивши право вибору за сторонами кредитної угоди; зняти мораторій на реалізацію забезпечення при банкрутстві боржника; не допускати практики визнання за формальною ознакою недійсним кредитного договору із подальшою реституцією, яка передбачає повернення коштів боржника кредитору у випадку визнання кредитної угоди недійсною.

Створення належної інфраструктури кредитного ринку з метою забезпечення дієвого механізму захисту прав кредиторів може бути тим визначальним моментом, котрий дозволить удосконалити кредитні взаємини комерційних банків та суб'єктів підприємницької діяльності (рис. 3.1).

Так, до інфраструктури кредитного ринку можна віднести відповідні складові, котрі в організації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності будуть виконувати певні функції, а саме:

1. *Комерційний (господарський) реєстр* представляє собою розширений

реєстр суб'єктів підприємницької діяльності, в якому окрім інформації про самого суб'єкта зберігається інформація про всіх посадових осіб, котрі володіють правом заключення (підпису) певних документів та договорів. Сторона ні при яких обставинах не має право оскаржувати дійсність договорів на основі відсутності повноважень, якщо інформація про повноваження знаходилась в комерційному реєстрі на день заключення договору.

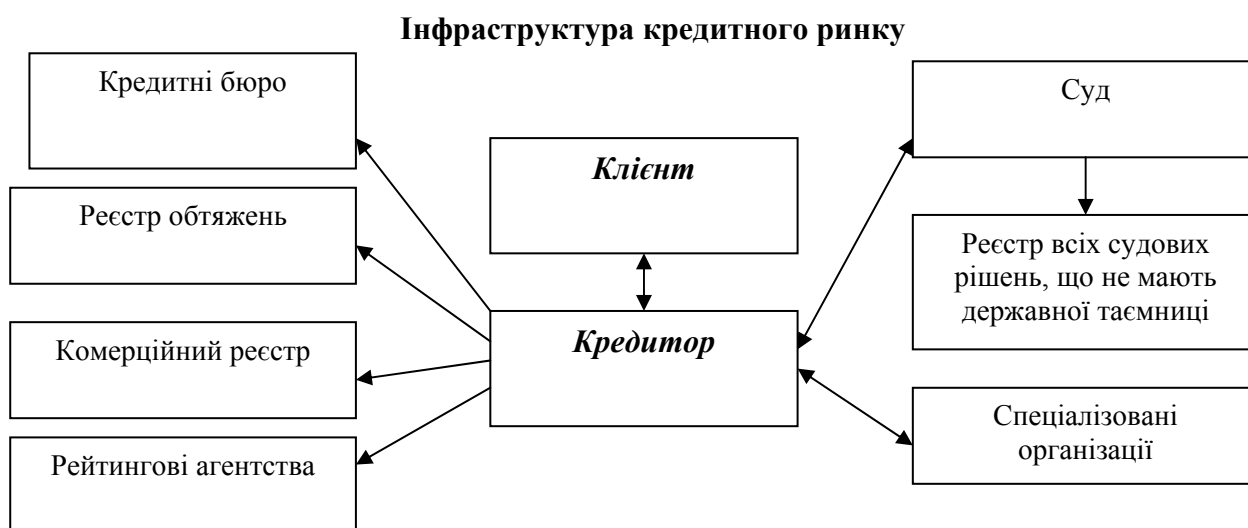

Рис. 3.1. Модель побудови інфраструктури кредитного ринку

2. *Кредитні бюро* акумулюють інформацію про кредитну історію фізичних та юридичних осіб. Включають в себе тільки загальну інформацію про потенційних позичальників та історію його взаємовідносин з кредитними установами (без вказання сум та іншої фінансової інформації, котра може бути використана і у фіскальних цілях). Слід зазначити, що нині в Україні діє три кредитних бюро: ЗАТ «Міжнародне бюро кредитних історій» (засновники – АКБ «ТАС – Комерцбанк», ЗАТ «ТАС – Інвестбанк», ЗАТ «Страхова компанія «ТАС», ЗАТ «Страхова група «ТАС», Creditinfo Group (Ісландія) і Національна асоціація кредитних спілок України (НАКСУ), ТОВ «Українське бюро кредитних історій» (засновники – Приватбанк та компанія Vigoptima), а також ТОВ «Перше всеукраїнське бюро кредитних історій» [106, с. 33]. Відповідно до статті 3 Закону України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» бюро кредитних історій – це юридична особа, виключною діяльністю котрої є збір, зберігання, використання інформації, яка становить кредитну історію [13].

3. *Рейтингові агентства* проводять розрахунок та присвоєння

кредитного рейтингу підприємств на основі аналізу сукупності фінансових показників та оцінки якості управління. У розвинутих країнах практикуються кредитні рейтинги емітента, емісії та позичальника. Присвоюється по ініціативі підприємства або самого агентства на основі публічної інформації.

4. *В реєстр судових рішень* вносяться повні тексти всіх судових рішень, визначень та інших документів по справам, які знаходились на розгляді в судах, починаючи із судів регіонального рівня. Реєстр виконує інформаційну функцію, дозволяючи юристам більш достовірно оцінювати ризики, пов'язані із вирішенням певних категорій спорів, засновуючись на судовій практиці.

5. *Реєстр обтяжень* – реєстр, призначений для ведення уніфікованої системи записів про права на майно, про угоди із ним, а також про обмеження (обтяження) цих прав. *Обтяження* - право особи (не власника) на майно, яке обмежує або забороняє власнику розпоряджатися або користуватися своїм майном.

6. *Спеціалізовані організації* – комерційні структури, законодавчо наділені правом реалізації заставленого майна за рішенням суду або без такого, якщо це було передбачено договором забезпечення.

З цього приводу, вирішити існуючі проблеми захисту прав кредиторів, що сприятиме становленню якісно нових партнерських взаємин комерційними банками та суб'єктами господарювання, можна за допомогою створення юридично-правового поля функціонування інфраструктурних складових кредитного ринку. З іншого боку, запровадження в дію Закону "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" [11], який регламентує порядок обтяжень на рухоме майно та прийняття Закону "Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно", у якому повинні бути передбачені юридично-правові аспекти задоволення вимог за банківськими позичками нерухомим майном дозволить як із юридичної так із економічної сторони захистити банківський бізнес від ймовірних втрат від здійснення активних операцій. Окрім цього, необхідно ввести поправки в Громадянський, Земельний, Житловий кодекси, закони "Про нотаріат", "Про заставу", "Про оцінку майна", "Про відновлення платоспроможності боржника".

Отже, створення відповідної інфраструктури кредитного ринку та його правового поля, з нашої точки зору, з одного боку - дозволить підвищити ефективність банківської діяльності та сприятиме покращенню кредитних взаємин комерційних банків та суб'єктів підприємницької діяльності – з іншого.

В умовах високої ризиковості банківської діяльності особливої уваги, на

наш погляд, набуває також розробка дієвих заходів щодо уникнення чи зменшення проблемної або ж простроченої заборгованості. У комерційних банках можуть застосовувати різноманітні схеми погашення проблемної та простроченої заборгованості із залученням третіх осіб, якими можуть бути, наприклад, інший боржник даного банку, кредитоспроможна особа, котра, у свою чергу, отримує кредит в даному банку, або особа, діяльність котрої контролюється банком.

3.1.2. Реструктуризація як засіб мінімізації проблемної або простроченої заборгованості

Перспективним напрямом у системі таких заходів може бути реструктуризація заборгованості. Реструктуризація, тобто видозміна заборгованості може застосовуватися як комерційними банками, так і боржниками. При цьому банки переслідують такі цілі, а саме: дострокове вивільнення коштів із обороту і прискорення їх обороту; спрощення балансу за рахунок вивільнення від дебіторської заборгованості; зниження ризиків. Слід зауважити, що отримання додаткового прибутку за рахунок прискорення обороту капіталу компенсує витрати комерційних банків на реструктуризацію заборгованості.

Позичальники також можуть бути зацікавлені у реструктуризації своїх зобов'язань у випадку фінансових труднощів, котрі пов'язані із їхнім погашенням. Адже їхня мета – знизити витрати на залучення коштів, тобто ціну запозиченого капіталу. Водночас необхідно розуміти, що з метою удосконалення кредитних взаємин має бути створена юридична основа реструктуризації заборгованості між кредиторами та позичальниками. Позичальник може перевести борг за позичкою або кредиту із згоди кредитора на третю особу, котра згідна взяти на себе такі зобов'язання. У цьому випадку комерційний банк повинен прийняти виконання, запропоноване за боржника третьою особою. Можливий переказ боржником боргу шляхом виписки переказного векселя котрий, звичайно ж, повинен бути акцептований платником (новим боржником).

Вибір форм реструктуризації заборгованості кредиторами може бути достатньо великий (табл. 3.5).

Право вимоги, яке належить кредитору на підставі зобов'язання, може бути переданим ним іншій особі за угодою або перейти до іншої особи на підставі закону. Причому для переходу до іншої особи прав кредитора не вимагається згода боржника, якщо інше не передбачено законом або договором. Право першого кредитора переходить до нового кредитора у тому обсязі і на тих умовах, котрі існували до моменту переходу цього права.

Таблиця 3.5.

Способи і механізми фінансування під уступку права вимоги

Спосіб уступки права вимоги	Механізм уступки права вимоги
Продаж права вимоги фінансовому агенту	<ul style="list-style-type: none"> • Факторинг • Форфейтинг • Облік векселів
Передача права вимоги у забезпечення кредиту (позики)	Кредити (позики) під заставу права вимоги (векселів та інших боргових зобов'язань)

Можлива також новація, тобто заміна початкового зобов'язання, існуючого між сторонами, іншим зобов'язаннями між тими ж особами, котрий передбачає інший предмет або спосіб виконання. У випадку новації склад учасників кредитних відносин не змінюється. Наприклад, заборгованість за кредитним договором або договору позики може бути замінена вексельним зобов'язанням. При оплаті товарів (робіт, послуг) векселем завершується зобов'язання по договору купівлі-продажу і виникає зобов'язання по векселю перед тим же кредитором.

Можливі також зміни умов кредитної угоди без змін її юридичної форми, тобто переоформлення договору на нових умовах. В банківській практиці зміна умов кредитування і переоформлення позик може відбуватися як з ініціативи позичальника, так і з ініціативи банку. Однак, переоформлення позики банки розцінюють як пониження її якості та підвищення кредитного ризику.

При реструктуризації боргу склад учасників кредитних відносин може змінюватися. Цивільний кодекс передбачає можливість переміни осіб у зобов'язанні шляхом переходу прав кредитора до іншої особи (уступка права вимоги) або цесії. Існують різні економічні механізми, котрі забезпечують переміну осіб у зобов'язанні. Так, права вимог переходять до іншої особи при продажу дебіторської заборгованості на основі договору уступки прав вимог (договору цесії). Уступка прав за ордерним цінним папером, наприклад, векселем, здійснюється шляхом індосаменту на цьому цінному папері. Сам факт продажу боргових цінних паперів, котрі вільно обертаються, означає автоматичну зміну однієї із сторін кредитних відносин, а саме перехід прав до іншого кредитора, причому в більшості випадків без відома боржника.

З метою реструктуризації заборгованості кредитор може звернутися до фінансового агента і отримати фінансування під уступку грошової вимоги. Існують також специфічні механізми реструктуризації заборгованості, оформленої векселем. Сама природа векся як платіжного засобу та інструменту комерційного кредиту дозволяє кредитору управляти боргом, адже вексель можна передати за індосаментом, продати (облікувати), до наступлення строку платежу, закласти у якості забезпечення кредиту.

Отже, застосування у банківській практиці усіх можливих форм та методів реструктуризації заборгованості сприятиме підвищенню ефективності кредитного процесу і покращенню структури кредитного портфеля комерційних банків, а відтак позитивно впливатиме на розвиток кредитних взаємовідносин із суб'єктами підприємницької діяльності. У будь-якому разі це стосується як зниження ризику кредитної діяльності банківської установи (якщо банк впевнений у погашенні позички, яка реструктуризується), так і послаблення боргового навантаження на підприємство, що особливо актуально для малого та середнього бізнесу.

Серед інших напрямів удосконалення кредитних взаємовідносин комерційних банків та суб'єктів підприємницької діяльності можна віднести пропозиції щодо розмежування функцій між підрозділами банку у кредитному процесі. Проведений аналіз свідчить, що нині в переважній більшості банківських установ (особливо у структурних підрозділах банків – філіях, відділеннях тощо) кредитний процес на всіх його етапах здійснюється в межах одного кредитного підрозділу. Однак, організаційна структура, за якої функції кредитного процесу зосереджені в одному підрозділі, не здатна забезпечити ефективної системи організації та внутрішнього контролю за проведенням кредитних операцій – насамперед через відсутність розмежування функцій аналізу та подальшого супроводження кредитних проектів.

3.1.3. Оптимізація розподілу функцій підрозділів банку з метою підвищення ефективності кредитного процесу

При вирішенні питань, пов'язаних із підвищенням ефективності кредитних операцій, важливе значення має вдосконалення організаційної структури підрозділів банку, які забезпечують виконання кредитного процесу. Найбільш доцільним у цьому відношенні слід вважати використання досвіду банківського менеджменту щодо розподілу зобов'язань у структурі банку між фронт- і бек-офісами. Так, метою діяльності фронт-офісу є отримання прибутку, мінімізація впливу ризиків фінансового ринку, протидія конкурентному середовищу, підтримання ліквідної позиції та розширення спектра банківських послуг і банківських продуктів. Фронт-офіс, з огляду на результати роботи всіх підрозділів, відноситься до центру прибутків. Він відповідає за розвиток банківських продуктів, ліквідність і виконання нормативів.

Структурний підрозділ, що забезпечує продовження операції, розпочатої фронт-офісом, шляхом здійснення реєстрації, перевірки, звірки, обліку та контролю всіх операцій є бек-офісом. Бек-офіс, з огляду на результати його

роботи, відноситься до центру витрат. Він забезпечує дотримання прийнятих стандартів, виконання відповідних процедур обліку та контролю.

Розподіл обов'язків між підрозділами як один із засобів адміністративного контролю зменшує ризик махінацій та помилок та покликаний не допустити одноосібного впливу на хід операцій. У ній повинні брати участь принаймні дві особи, і її виконання слід відокремлювати від облікової та контрольної функцій.

Банки повинні розробити такі процедури виконання операцій, за якими: відповідальність за облік та зберігання активів, санкціонування операцій та прийняття зобов'язань, укладення угод, а також загальний контроль за операціями й зобов'язаннями банку несли б різні особи; обов'язки розподілялися б таким чином, щоб ніхто не міг незаконно привласнювати активи, давати недостовірні дані про зобов'язання, неправильно реєструвати операції; зобов'язання приймалися б згідно із намірами і повноваженнями керівництва; дотримувалися б правила санкціонування, в яких зазначено межу загальних і спеціальних санкцій, прізвище уповноваженої особи, відповідальної за виконання певних повноважень, та визначено обставини, за яких тим чи іншим посадовим особам надаються спеціальні (більші ніж зазвичай) повноваження.

Проте структура розподілу функцій, де фронт-офіс відповідає за укладення угод, ідентифікацію операцій з оцінкою ризиків, а бек-офіс - за їх продовження шляхом здійснення реєстрації, перевірки, звірки, обліку та контролю, може бути використана щодо кредитних послуг тільки як принципова. Кредитний процес є досить специфічним і багатоетапним. На відміну від інших операцій, виконання розпочатої фронт-офісом кредитної операції не обмежується здійсненням реєстрації, перевірки, звірки, обліку та відповідного контролю - воно потребує спілкування з клієнтом, регулярного моніторингу кредитного ризику шляхом аналізу діяльності позичальника, відображеної у його фінансовій та бухгалтерській звітності в процесі супроводження кредитного проекту. Відтак виникає об'єктивна потреба у створенні, так би мовити, ще і проміжної ланки – мідл - офісу. Організаційна структура, місце та основні завдання цього підрозділу відображено у додатку 9.

Для надання кредитних послуг на фронт-офіс могли б бути покладені такі функції: залучення клієнтів, попередній розгляд кредитного проекту, аналіз кредитоспроможності позичальника та ефективності проектів, визначення ступеня кредитного ризику та формування кредитних пропозицій. Залучення клієнтів окремим структурним підрозділом сприятиме нарощуванню обсягів

кредитування та відповідно збільшення доходів.

На зниження ефективності кредитних операцій впливає частина кредитних проектів, які пройшли процедуру розгляду, але з різних причин не були реалізовані (негативні результати аналізу, відхилення кредитним комітетом пропозиції надати позичку тощо). Ретельніший, кваліфікованіший попередній аналіз малоперспективного кредитного проекту фронт-офісом мінімізує вірогідність його подальшого розгляду, що позбавить банк і його фахівців від невиправданих витрат часу та коштів.

Однією із основних причин виникнення проблемних кредитів є помилки, допущені фахівцями банку на стадії аналізу кредитоспроможності потенційних позичальників та їхніх проектів. Тому цілком логічним було б виконання мідл-офісом функції контролю кредитних пропозицій, поданих фронт-офісом. Тобто мідл-офіс проводить незалежне визначення адекватності оцінки кредитного ризику, зробленої фронт-офісом, спеціалісти якого, розглядаючи проект, можуть проявити суб'єктивізм під впливом безпосереднього спілкування з клієнтом. Таке вдосконалення системи внутрішнього контролю за здійсненням кредитних операцій дасть змогу знизити рівень проблемної заборгованості за позичками.

При розробці даної схеми організаційної структури кредитного процесу враховано також іншу суттєву причину виникнення проблемної заборгованості, а саме: невиконання фахівцями банку в ході супроводження кредитного проекту всіх необхідних заходів. Аби запобігти цьому, обов'язки щодо супроводження проектів та контролю за виконанням позичальниками умов договорів пропонується покласти на окремий структурний підрозділ банку – мідл-офіс. Регулярний та незалежний моніторинг ризиків на етапі супроводження кредитного проекту підвищить ефективність контролю за ними.

Віднесення обліку кредитних операцій до функцій бек-офісу відповідає принципам розподілу обов'язків. Такий розподіл має поліпшити систему внутрішнього контролю за операційним ризиком, а відтак – сприяти зниженню рівня кредитного ризику.

Запропонована організаційна структура кредитного процесу, заснована на розмежуванні функцій аналізу, супроводження кредитних проектів та їх обліку між окремими структурними підрозділами, є дієвим засобом підвищення ефективності кредитних операцій. З її упровадженням, по-перше, очікується збільшення обсягу кредитних операцій, по-друге – суттєво вдосконалиться система внутрішнього контролю за всіма притаманними кредитним операціям ризиками, що, в свою чергу, дасть змогу знизити їх рівень, а отже поліпшити

структуру кредитного портфеля та зменшити частку проблемної заборгованості. Це сприятиме скороченню витрат банків на формування резервів для відшкодування можливих збитків за кредитними операціями.

Отже, підсумовуючи вищевказане, слід зазначити, що реалізація цих зазначених напрямів удосконалення кредитних відносин комерційних банків із позичальниками, насамперед із підприємствами малого та середнього сектора спрямована, насамперед, на становлення рівноправних партнерських взаємин між суб'єктами кредитних відносин і є тим визначальним моментом, котрий дозволить розширити можливості комерційних банків щодо активізації кредитної діяльності та зниження кредитного ризику.

3.2. Напрями розширення спектру банківських кредитних продуктів у системі заходів із стимулювання виробництва і забезпечення економічного росту в Україні

Одним із найважливіших внутрішніх чинників впливу на ринкові перспективи діяльності кожного банку, з нашої точки зору, слід вважати розробку ним стратегії створення конкурентних переваг на окремих ринкових сегментах. Врешті решт, конкурентноспроможні банківські послуги формуються в результаті створення банком конкурентних переваг, які в свою чергу впливають на характер майбутніх стратегічних напрямів, вибір інструментів і способів їх реалізації.

Загострення конкурентних відносин на вітчизняному банківському ринку примушує українські банки зміщувати стратегічні акценти із високодохідних на стабільно прибуткові операції. Така ситуація, в значній мірі пов'язана із підвищенням ризику за операціями із державними цінними паперами після фінансової кризи 1999 року. Тому застосування нових видів кредитів в банківській практиці матиме безпосередній вплив на рівень конкурентноспроможності самих банків та кредитоспроможності і фінансової стійкості потенційних боржників. Це пов'язано передусім із обмеженою поки що практикою застосування таких нових методів кредитування як овердрафт, контокорентних кредитів, кредитних ліній тощо (табл. 3. 6.).

Як видно із наведених у таблиці 3.6. даних, головну частку у кредитному портфелі банків займають кредити в поточну діяльність підприємств (77,8 %), тобто традиційний вид разових позичок, виданих на поповнення оборотного капіталу. Що ж стосується таких видів як овердрафт, РЕПО та інших нових методів кредитування, то їхня частка перебуває на вкрай низькому рівні.

Таблиця 3.6.

Структура кредитного портфеля банків за видами позичок станом на 1.01.2008 року*

Види кредитів	Усього	У тому числі		За кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Питома вага окремих видів кредитів у загальному обсязі
		У національній валюті	В іноземній валюті	Усього	У тому числі		
					У національній валюті	В іноземній валюті	
Усього	426863	213798	213065	271417	158828	112589	100
1. Кредити в поточну діяльність	332173	186738	145435	225683	138952	86731	77,8
- овердрафт	14947	14023	924	8114	7577	537	3,5
- за операціями РЕПО	446	446	-	446	446	-	0,1
- за врахованими векселями	3299	3285	3	3290	3289	1	0,8
- за факторинговими операціями	1375	1371	4	1375	1371	4	0,3
- інші кредити в поточну діяльність	312107	167604	144503	212458	19876	86190	73,1
2. Кредити в інвестиційну діяльність	94690	27060	67630	45734	19876	25858	22,2
- фінансовий лізінг	435	273	162	427	268	159	0,1
- іпотечні кредити	51888	11360	40527	11425	5458	5967	12,2
- інші кредити в інвестиційну діяльність	42368	15426	26941	33881	14150	19731	9,9

* Джерело: Бюлетень НБУ. - № 4. - 2008. - с. 96

Щодо суб'єктів кредитування взагалі, то можна зауважити, що банківські установи не завжди охоче взаємодіють із підприємствами малого і середнього бізнесу. Така ситуація пов'язана із відсутністю застави, надто малим розміром позички і незначними прибутками в абсолютному вираженні порівняно з кредитуванням крупних позичальників.

За таких обставин, самі по собі малі підприємства не є на сьогодні привабливими клієнтами для банків. Поряд із цим ставки кредитних ресурсів, що діють на ринках, занадто високі для малих підприємств, роблять кредити недоступними для цього сектору економіки. Водночас слід зауважити, що "мале" кредитування має низку незаперечних переваг порівняно з "великим". Це, насамперед, порівняно невеликий розмір кредитів за великої їхньої кількості, що створює можливість диверсифікувати кредитний портфель, а

відтак знизити рівень ризику.

Всебічне розширення асортименту кредитних послуг, що загалом визначає ефективність спрямування банківських позичок на задоволення виробничих потреб, з нашої точки зору, слід вважати одним із визначальних моментів у практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Даний асортимент нині здебільшого обмежений видачею окремих цільових кредитів, позаяк сучасна практика організації кредитного процесу в ринкових умовах мала б передбачати більш широкий набір позичкових операцій, комплекс яких міг би включати:

- окремі цільові кредити, що мають разовий характер і призначені для обслуговування конкретних видів господарських операцій (виробничого, торгово-посередницького, експортно-імпортного чи іншого призначення);
- кредитна лінія, що передбачає можливість надання кредитів клієнту протягом певного часу в межах заздалегідь узгодженого ліміту;
- овердрафт, при якому в разі виникнення у клієнта потреби банком автоматично допускається поява дебетового сальдо на поточному рахунку;
- факторинг, що передбачає купівлю банком у позичальника права на отримання боргу з покупця за поставлені йому товарно-матеріальні цінності;
- операції репо – це придбання у клієнта цінних паперів з обов'язковим їх зворотнім викупом;
- іпотечний кредит, що надається під заставу нерухомого майна;
- врахування векселів, що становить собою дострокову сплату суб'єкту господарювання належної йому за векселем суми із наступним її отриманням з боржника перепродажем векселя третій особі;
- авалування векселів, тобто зобов'язання банку оплатити вексель замість платника за цим векселем у разі його неплатоспроможності;
- гарантовані кредити, що передбачають надання права позичальнику звернутися до банку за отриманням кредиту у заздалегідь визначеній сумі.

Ці та інші види позичкових операцій представляють собою основу банківського продукту і чим різноманітнішим є їх асортимент та чим вищою можливістю банку якісно надавати увесь спектр зазначених позик, тим стійкішими є його позиції на ринку з огляду на істотну конкуренцію між

банківськими установами за надійного позичальника.

Розширення спектру банківських кредитних послуг в Україні, з нашої точки зору, можливе за умови реалізації наступних основних заходів:

1. Оптимізації роботи банків щодо визначення об'єкту кредитування;
2. Напрацювання банками дієвих методів кредитування з огляду на особливості джерел формування оборотного капіталу підприємств;
3. Удосконалення діючих кредитних продуктів у частині:
 - кредитування в межах кредитної лінії;
 - кредитування по овердрафту;
 - вексельного кредитування;
4. Запровадження у банківську практику “комбінованої” форми кредитування.

Як зазначалося вище, у вітчизняній банківській практиці прийнято об'єкт, з приводу якого виникають кредитні відносини, класифікувати за цільовим призначенням: на інвестиційні та поточні потреби. Така класифікація банківських кредитів в практиці українських банків не відображає конкретний об'єкт кредитування з приводу якого виникають кредитні відносини. Більш аргументованіший підхід щодо класифікації банківських кредитів у виробничі потреби суб'єктів господарювання використовують у зарубіжній практиці банків.

Так, у відповідності до характеру виробничих потреб підприємств у кредитуванні прийнято розрізняти дві групи кредитів: кредити, що опосередковують сукупні потреби підприємств (кредитування укрупненого об'єкту) та кредити, які надаються на окремі виробничі потреби [29, с.10].

Згідно цієї класифікації до першої групи відносять кредитування по овердрафту і розглядають позику, яку рекомендуємо називати кредит по укрупненому об'єкту в межах кредитної лінії. Даний вид кредиту видається під різноманітні об'єкти, що об'єднуються в один (загальний, сукупний) об'єкт. До другої групи кредитів відносять цільові та вексельні кредити (рис. 3.2.).

Наведена класифікація банківських кредитів, на наш погляд, більш цілісно відображає можливі напрямки розміщення банківських ресурсів в розрізі об'єктів і методів здійснення кредитування підприємницької діяльності. Слід зазначити що, з нашої точки зору, *укрупнений об'єкт* слід розглядати як максимальну суму витрат підприємства протягом певного періоду часу. Кожний із вказаних видів позик має специфічний механізм видачі та погашення кредиту, регулювання межі заборгованості, способи організації поточного та послідуєчого контролю, що повинно бути зафіксовано в кредитній угоді.

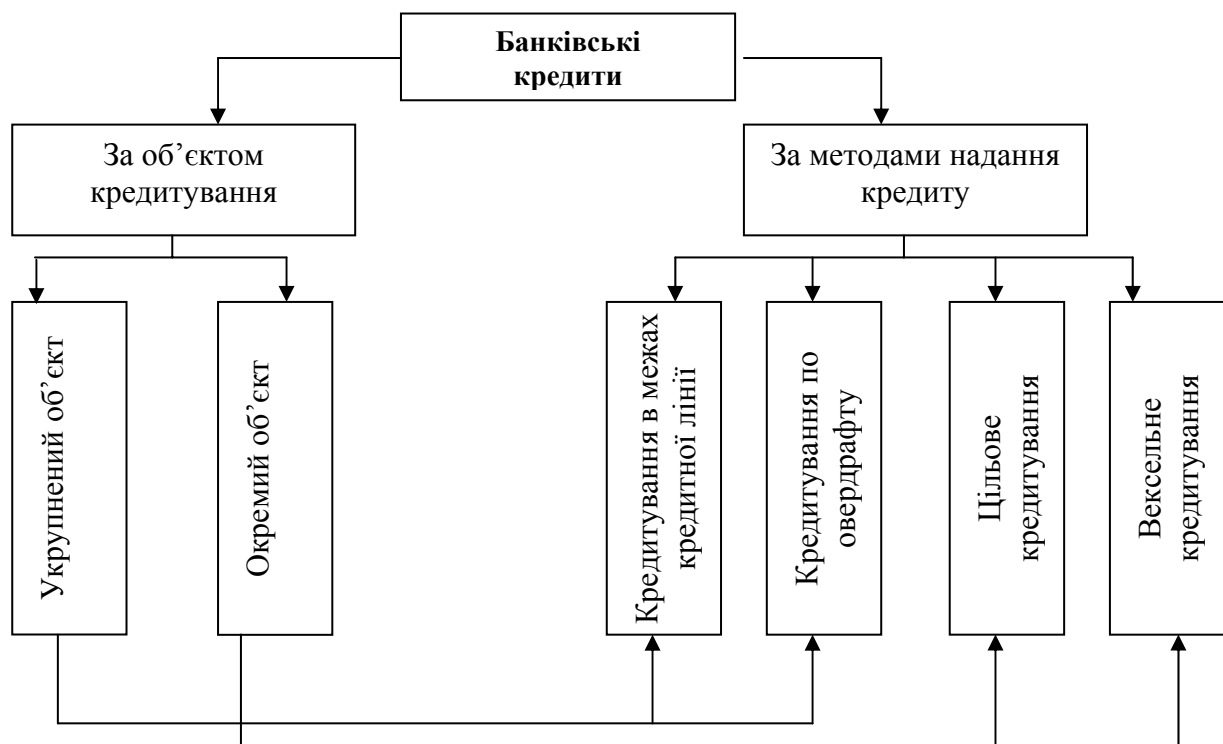

Рис. 3.2. Класифікація банківських кредитів за об'єктами та методами кредитування та їх взаємозв'язок

Під методами кредитування зазвичай розуміють способи видачі та погашення кредиту у відповідності до принципів кредитування. Вітчизняною банківською практикою було напрацьовано три основних метода кредитування суб'єктів підприємницької діяльності: по залишку і по обороту, по сукупності матеріальних запасів і виробничих витрат (табл. 3. 7.).

Суть кредитування по залишку зводилась до того, що рух позичкової заборгованості ув'язувався із рухом залишку цінностей, під який надавався кредит: сировини, матеріалів, незавершеного виробництва, готової продукції, товарів відвантажених. Ріст наднормативних запасів викликав потребу в кредиті, а зниження потребувало його погашення у відповідній частині. При цьому кредит мав більшою мірою компенсаційний характер, оскільки відшкодував господарюючим суб'єктам їх власні кошти, вкладені у завищенні зверх нормативу запаси цінностей і витрат.

Особливість методу кредитування по обороту зводилась до того, що рух позичкової заборгованості визначався оборотом матеріальних цінностей, тобто їх поступленням та використанням. При цьому видача позик відбувалась в момент виникнення потреби в позичених коштах для здійснення платежу. Таким чином, даний метод кредитування мав більшою мірою платіжний характер. Погашення кредиту відбувалось по мірі поступлення виручки.

Таблиця 3.7.

Порівняльна характеристика методів кредитування

Методи кредитування	Об'єкт кредитування	Забезпечення кредиту	Характер кредитування	Сфера кредитування
В умовах адміністративно-командної системи				
По залишку	Наднормативні залишки сировини, матеріалів, незавершеного виробництва, готової продукції, товарів відвантажених	Наднормативні залишки окремих видів матеріальних запасів та виробничих витрат, що кредитуються	Компенсаційний	Кредитування окремих видів матеріальних запасів і виробничих витрат підприємств різних галузей промисловості, торгівлі, сільського господарства
По сукупності матеріальних запасів і виробничих витрат	Наднормативні залишки сукупних матеріальних запасів та виробничих витрат (укрупнений об'єкт)	Наднормативні залишки сукупних матеріальних запасів та виробничих витрат, що кредитуються	Компенсаційний	Кредитування сукупності матеріальних запасів та виробничих витрат підприємств різних галузей
По обороту	Розрив у платіжному обороті між здійснюваними витратами і поступленням виручки	Матеріальні цінності у дорозі або на складі, що кредитуються	Платіжний	Кредитування обороту матеріальних цінностей підприємств, особливо в галузях із сезонним характером виробництва і торгівлі
В умовах ринкової економіки				
Цільова позика	Потреба у кредиті на визначену ціль. Перенос акценту з об'єкта на суб'єкт кредитної угоди - позичальника	Майно позичальника або третіх осіб, фінансові гарантії, які не обов'язково співпадають з об'єктом кредитування	Цільовий	Кредитування певної потреби в оборотних коштах або в інвестиціях позичальників будь-якої форми власності та виду діяльності
Кредитування розрахункового рахунка («овердрафт»)	Платіжні документи, які пред'являються до розрахункового рахунка позичальника	Бланковий кредит при умові достатності і регулярності поступлень на розрахунковий рахунок. Майно та фінансові гарантії як додаткове забезпечення	Платіжний	Кредитування розрахункового рахунка позичальника будь-якої форми власності та виду діяльності

На практиці кредитування по обороту застосовувалось при інтенсивному платіжному обороті, особливо в сезонних галузях промисловості, торгівлі, сільському господарстві, заготівельних організаціях.

В сучасній практиці застосовуються два основних методи кредитування: цільова позика і кредитування розрахункового рахунку по мірі поступлення платіжних документів до нього в межах відкритого ліміту кредитування «овердрафт».

Сутність першого методу полягає у тому, що позика видається на задоволення певної цільової потреби в фінансових ресурсах. Цільова позика може бути надана у формі термінової позики, відновлюваної і невідновлюваної кредитної лінії. У випадку відкриття невідновлюваної кредитної лінії після видачі кредитів в межах встановленого ліміту видача позик забороняється до повного погашення заборгованості. При відновлювальній (револьверній) кредитній лінії видача позик відновлюється по мірі часткового погашення кредитів у межах встановленого ліміту кредитування.

При другому методі позики надаються в межах встановленого банком для конкретного позичальника ліміту «овердрафту». Даний ліміт використовується позичальником по мірі необхідності шляхом оплати наданих до його розрахункового рахунку платіжних документів на протязі певного періоду. Така позика не носить цільового характеру. За своєю формою «овердрафт», на наш погляд, є різновидністю відновлюваної кредитної лінії і має спільні ознаки із методом кредитування по обороту.

Для суб'єктів підприємницької діяльності, вище охарактеризовані методи банківського кредитування мають ряд особливостей з огляду на значимість їх у процесах формування оборотного капіталу, а саме:

1) кредитна лінія відкривається, як правило, фінансово-стійким клієнтам; вимагає наявності забезпечення у позичальника та страхування застави; передбачає цільове використання позичених коштів; чіткі строки отримання та погашення позичених коштів; спостерігається перевод грошових потоків;

2) овердрафт є відновлюваним джерелом фінансування; немає конкретного цільового використання, погашення заборгованості здійснюється банком автоматично; гнучка процентна ставка в залежності від терміну траншу; можливість отримання грошових коштів в будь-який час без узгодження з банком; ліміт овердрафта складає 15-30 % від середньомісячних поступлень на розрахунковий рахунок; при «класичному» овердрафті обов'язкове погашення заборгованості за строком траншу.

Слід підкреслити, що врахування як переваг так і недоліків методів

банківського кредитування, чітке визначення об'єкту кредитування, з нашої точки зору, на практиці дозволить удосконалити діяльність банків щодо механізмів реалізації кредитних продуктів.

Так, кредитування укрупненого об'єкту в межах кредитної лінії – це видача кредитів під різноманітні об'єкти, які об'єднані в один (загальний, сукупний) об'єкт. Українська практика кредитування у межах кредитної лінії суттєво відрізняється від зарубіжної. У зарубіжній практиці кредитна лінія відкривається на термін до 1 року або від 3 до 5 років. В українській практиці кредитна лінія відкривається на термін не більше 1 року і коротші терміни. Особливість кредитної лінії в практиці розвинутих країн полягає в тому, що вона не є безумовним контрактом, обов'язковим для банку. Останній може анулювати кредитну угоду до закінчення строку, якщо, наприклад, фінансовий стан клієнта суттєво погіршиться або не будуть виконані окремі умови контракту. Комерційні ж банки в Україні на практиці не завжди дотримуються цієї умови і у випадку зниження класу позичальника часто навіть не переглядають ліміти кредитної лінії.

До числа найважливіших проблем кредитування *укрупненого об'єкту* в межах кредитної лінії слід віднести обґрунтування способу визначення ліміту кредитування. На нашу думку, доцільним для вирішення цієї проблеми, є, з однієї сторони – розрахунок ліміту кредитування на базі розміру сукупних витрат клієнта (на основі техніко – економічного обґрунтування необхідності в позиції), а з іншої – на основі оцінки можливих джерел повернення кредиту. Такі заходи зможуть суттєво знизити ступінь кредитного ризику. При розрахунку розміру кредитної лінії слід враховувати особливості кругообороту коштів позичальника – його рівномірний (несезонний) або нерівномірний (сезонний) характер, при чому варто використовувати диференційовану величину ліміту кредитної лінії.

З нашої точки зору, *величина укрупненого об'єкту* повинна слугувати основою для визначення ліміту при відкритті спеціальної кредитної лінії, котра б дозволяла діяти механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності в автоматичному режимі. До переваг такого кредитування слід віднести, насамперед, спрощення процедури видачі кредитів, з однієї сторони - прискорення оборотності коштів підприємств та зменшення витрат банку – з іншої.

Досить цікавим є досвід зарубіжних банків, які застосовують певні механізми функціонування кредитних ліній. Насамперед, це стосується: 1) порядку надання кредитних ресурсів; 2) умов погашення кредиту; 3) принципів

встановлення та стягнення процентних ставок; 4) варіантів зміни основних умов кредитування.

В певних випадках видача кредиту супроводжується спеціальною процедурою відкриття кредиту. По суті така процедура – це попередня домовленість клієнта з банком про можливість безперешкодного отримання кредиту в момент виникнення потреби в банківській позиції. Для клієнта вигода від попередньої домовленості з банком цілком очевидна. По-перше, в результаті даної рамкової домовленості клієнт повністю впевнений в отриманні позичених коштів в розмірі, узгодженому з банком. По-друге, ця угода не зобов'язує клієнта дійсно скористатися безумовним правом на отримання кредиту. По-третє, отримавши кредит, клієнт може погашати позику одночасним внеском або поступово у строки, встановлені ним самостійно.

Однак, і банк має певні вигоди, оскільки за встановленими, але не використовуваними кредитними лініями (наприклад, по так званім револьверним або за зобов'язанням банку надати кредитні ресурси на визначену дату) клієнт зазвичай сплачує комісію за не витребувану суму зобов'язань. Як показує статистика, звичайний розмір цієї комісії складає 0,005-0,5 % річних залежно від кредитного ризику. Альтернативним способом сплати є нарахування процентів на встановлений розмір кредитної лінії незалежно від її використання; маржа за фактичне використання кредитних ресурсів зазвичай враховує і даний вид оплати.

В зарубіжній практиці діють і так звані кредитні лінії (evergreen). Угоди за ними відрізняються у різних кредитних установах, однак незмінним для всіх залишається головна їх особливість – відсутність фіксованої дати погашення кредитів. Постійні кредитні лінії приваблюють позичальників максимальною гнучкістю, оскільки банки зазвичай не посилають повідомлення позичальнику, до тих пір поки його фінансове положення або кон'юнктура ринку серйозно не погіршується. Це означає, що при нормальних умовах позичальник отримує квазі-перманентне джерело коштів, яке не обтяжує його графіками погашення. Тривалий період повідомлення дозволяє легко знайти альтернативне джерело ресурсів. Плата за ці ресурси дає переваги клієнту, оскільки банки, як правило, знижують плату в період повідомлення, і вона стає навіть нижчою аніж ставки за довгостроковими кредитами.

Інший тип кредитних ліній – кредитні лінії обов'язкового характеру – загалом має умови погашення двох видів: невідновлювані і відновлювані (револьверні). Невідновлювані кредитні лінії мають чіткий графік погашення. В цьому випадку будь-яка сума, сплачена позичальником раніше обумовленого

строку, буде зараховуватись при погашенні наступних платежів, в залежності від умов договору або в прямому (із врахуванням перших та наступних платежів), або в зворотному (із врахуванням останніх платежів та скороченням терміну кредитування) порядку погашення, і не може бути використана знову.

Для банків дані кредитні лінії цікаві тим, що узгоджений графік погашення робить ці активи джерелом доходу постійного рівня. Відсутність для позичальника обмежень за поверненням кредиту не завжди вигідно банку, оскільки порушує його управління активами. За таких обставин банки намагаються обмежити свободу позичальника щодо повернення кредитних ресурсів або накладають на них штрафи.

Невідновлювані кредитні лінії застосовуються у тих випадках, коли погашення відбувається за рахунок джерел, які дозволяють доволі точно прогнозувати рух грошових коштів за певний період. Загалом в банківській практиці використовують два основних методи погашення кредитів, які дають банку змогу прогнозувати рух грошових коштів. Позичальник не має змогу пом'якшити тягар боргових зобов'язань, оптимізуючи потік грошових коштів для приваблення більш вигідних небанківських інвесторів або здійснення свопів. Цими методами є погашення кредитів відносно невеликими частинами на протязі кредитного періоду і більшою сумою по закінченні строку (balloon repayment) та одноразове погашення загальною сумою в кінці періоду (bullet repayment).

Оскільки більшість підприємств реального сектору постійно потребують кредитів для покриття оборотного капіталу з метою підтримки стабільності виробничого циклу, револьверні кредитні лінії погашаються зазвичай однією сумою в кінці періоду. Таким чином, банки, щоб пролонгувати кредитні ресурси, використовують графік погашення з метою контролю фінансового стану позичальників. Для надійних позичальників банки можуть надати револьверні кредитні лінії терміном на 5-10 років на загальні виробничі потреби. Встановлюючи такі лінії, банки залишають за собою право контролю за цільовим використанням позичених коштів.

При відновлюванні кредитних ліній позичальник має право погасити кредит в будь-який час та знову позичити ресурси у відповідності до умов кредитного договору. Комісія зазвичай сплачується за невикористані кредитні лінії.

Значну увагу у процесі кредитування закордонні банки приділяють платі за кредит. Вони використовують позики як з фіксованою, так і з плаваючою процентною ставкою. Вибір між цими ставками залежить від тактики

управління ризиками – зокрема, та від тенденцій коливання процентних ставок на ринку - загалом. Фіксована ставка, як відомо, не страхує банк від ризику втрат, але дозволяє отримати прибуток за умови зниження ставок. Однак, якщо ставки продовжують знижуватись і позичальник за таких умов здатен достроково повернути кредит, відповідно, ризик банку збільшується на ймовірність збитків від нового інвестування отриманих коштів за більш низькою ставкою. Цей збиток дорівнює різниці (в поточній вартості) між доходом, отриманим від наступного інвестування, і витратами щодо залучення кредитних ресурсів за період, що залишився. Тому вважається, що отримання кредитних ресурсів за фіксованою процентною ставкою коштує дорожче, оскільки крива дохідності відображає збільшення процентних ставок із ростом періоду кредитування.

В більшості випадків кредитна лінія відкривається одному конкретному позичальнику, і у цьому випадку вона має персональний характер. Однак на практиці зустрічаються випадки, коли банки встановлюють кредитну лінію на групу позичальників (найчастіше для материнської і дочірньої компанії). За таких умов кожен позичальник відповідає за свою частку кредиту (при умові, якщо угодою не передбачено сумісну відповідальність або один позичальник є гарантом іншого). Така система дозволяє холдинговій компанії здійснювати більш гнучке управління – отримати кредит через підрозділ, який має найкращі умови з точки зору економічної діяльності, бухгалтерського обліку та оподаткування.

Внаслідок розвитку даної концепції стало застосування кредитних ліній, які отримали в зарубіжній практиці назву «парасольки». За умовами даних кредитних ліній банк узгоджує із позичальником, як правило, з материнською компанією, загальний ліміт усього об'єднання. Окремі компанії можуть отримати кредити в межах визначених сублімітів «під загальною парасолею».

Отже, вітчизняним комерційним банкам варто звернути увагу на зарубіжний досвід функціонування кредитних ліній та запровадити у практику наступні кредитні продукти для суб'єктів підприємницької діяльності:

- постійні кредитні лінії (evergreen), де відсутні фіксовані дати погашення кредитів;
- кредитні лінії обов'язкового характеру: відновлювані і відновлювані;
- кредитні лінії, за умовами яких банк погоджує з позичальником загальний ліміт для всієї материнської компанії. Окремі підприємства всередині компанії можуть отримувати кредити в межах визначених сублімітів «під загальною парасолею».

Комерційні банки у країнах із розвинутою ринковою економікою практикують надання кредиту у формі овердрафту, суть якого полягає у тому, що банк допускає тимчасову наявність дебетового сальдо на розрахунковому (поточному) рахунку клієнта. Загалом овердрафт - це метод кредитування, при якому банк у межах узгодженого ліміту проводить платежі за клієнта на суму, що перевищує залишок коштів на його поточному рахунку; в результаті на рахунку позичальника виникає дебетове сальдо, яке виражає суму його заборгованості перед банком.

Такі кредити мають здебільшого короткостроковий характер, завдяки їм клієнти здійснюють поточні платежі, які тимчасово перевищують надходження коштів на розрахунковий рахунок. За змістом овердрафт є розрахунковою кредитною операцією, що приносить банку доход у вигляді відсотків за користування кредитними ресурсами та комісійних. Правом на отримання овердрафтного кредиту користуються клієнти банку, які мають стійкий фінансовий стан і уклали з банком відповідний договір.

Зарубіжний досвід застосування у банківській практиці кредитування у формі овердрафту свідчить, що:

- банки надають такі кредити клієнтам з метою оптимізації платіжного обороту та виконання в повному обсязі зобов'язань клієнтів за поточними платежами;
- цільового характеру такий кредит не має;
- овердрафт – короткотермінове кредитування позичальника;
- кредит у формі овердрафту може видаватися як під відповідне забезпечення, так і бланковий;
- плата за користування овердрафтом може включати також комісійну винагороду;
- використання позичальником овердрафту не виключає оформлення ним у банку й інших кредитів, якщо очікується збільшення потреб у залучених коштах, що перевищують запланований розмір дебетового сальдо за овердрафтом;
- відносини за овердрафтом регулюються особливим договором між банком і клієнтом.

На основі договору банк разом із клієнтом розробляє загальну концепцію обслуговування овердрафту: якщо сума платежу, зазначена у платіжному документі клієнта, перевищує залишок коштів на розрахунковому рахунку, то різниця (дебетове сальдо) автоматично оплачується банком за рахунок кредиту, але в межах невикористаного ліміту. Нарахування плати за користування

кредитними ресурсами починається від часу списання суми овердрафту з рахунка клієнта і завершується в момент повного погашення заборгованості коштами, зарахованими на позичковий рахунок.

Слід зазначити, що механізм надання овердрафтного кредиту передбачає наявність постійних ділових взаємовідносин між банком і клієнтом, повну поінформованість банку щодо стану справ свого позичальника та високий рівень довіри до нього. Автоматизм формування позичкової заборгованості та невизначеність об'єкта кредитування характеризують цей метод надання кредиту як досить ризиковий, а тому кредитні договори підписуються здебільшого із клієнтами, яких можна віднести до розряду надійних.

Основною проблемою такого методу кредиту залишається його висока ціна, яка обумовлена тим, що банк точно не знає, в який момент часу клієнту знадобляться кошти, а також відсутністю забезпечення або ж його порівняно невисокою якістю, оскільки забезпеченням виступають найчастіше товари в обороті. Також більшість банків у зв'язку з проблемами платоспроможності суб'єктів господарювання накладають значні штрафні санкції за порушення умов кредитування, стягуючи за кредит подвійну процентну ставку.

Загалом при видачі кредиту за овердрафтом необхідним, на наш погляд, елементом кредитної політики комерційних банків є надання переваги тим клієнтам, котрі: по–перше, мають стабільний грошовий оборот, який характеризується постійним поступленням виручки від реалізації; по–друге, демонструють постійну кредитоспроможність, яка розраховується на основі відповідних фінансових коефіцієнтів. Ліміт кредитування по овердрафту, на нашу думку, необхідно диференціювати у відповідності до сукупного середньомісячного кредитового обороту за розрахунковим (поточним) рахунком позичальника і в залежності від типу забезпечення. Що стосується потреби в кредиті, то її планування повинно здійснюватися не на основі середніх фактичних даних за минулий період, які часто не співпадають з поточною ситуацією, а на основі очікуваного або фактичного об'єму неспівпадання платежів і поступлень коштів.

Практика цільового кредитування свідчить, що в процесі видачі такого кредиту виникає ситуація, коли аналіз фінансового стану підприємств та баланс потоків, які прогнозуються можуть викликати протиріччя. В такій ситуації комерційні банки розглядають можливість видачі позики на основі проведеного аналізу грошових потоків, так як прогнозні грошові потоки показують, власне, спроможність сплати процентів та основної суми позики.

З цього приводу, зауважимо, що проведення аналізу фінансового стану

позичальника і прогноз грошових потоків по проекту повинен розглядатися у комплексі. При тимчасових фінансових труднощах клієнтів пролонгація позик по даному виду кредиту можлива за таких умов: по – перше, строк пролонгації не може перевищувати обумовлений попередній строк позики; по – друге, доцільним є обмеження кількості можливих пролонгацій до двох, після чого позика повинна бути внесена на рахунок прострочених позик; по – третє, здійснювати пролонгацію лише за умови сплати позичальником значної частини кредитної заборгованості.

Як правило, необхідність пролонгації позики виникає тоді, коли банк на стадії розгляду кредитної заявки недостатньо детально вивчив перспективи руху грошових коштів клієнта та встановив у зв'язку з цим економічно необґрунтовані строки погашення позики. З цього приводу слід зауважити, що комерційні банки повинні приймати певні заходи щодо покращення аналітичної роботи, використовуючи комплекс заходів з діагностики кредитоспроможності, обґрунтований нами у п. 2.1.

Іншим напрямом розширення спектру банківських кредитних продуктів є розвиток вексельного кредитування в Україні, що можливий за умови взаємовигідних відносин між позичальником і банком – кредитором. Слід зауважити, що кредитними вважаються вексельні операції, котрі супроводжуються наданням або залученням грошових коштів проти векселів чи під забезпечення вексями.

Так, до вексельних кредитів комерційних банків належать операції з урахування та переврахування векселів, а також надання позик під забезпечення вексями. Операція врахування (дисконту) векселів полягає у купівлі банком векся за іменним індосаментом у векселедержателя до настання строку платежу. При цьому банк стає повноправним власником векся з усіма правилами й обов'язками згідно з вексельним правом, а векселедержатель отримує суму векся, зменшену на величину банківської процентної ставки (дисконтом), а також накладних витрат на здійснення операції. За економічним змістом дана операція являє собою трансформацію комерційного кредиту у кредит банківський, адже купівля банком векся рівнозначна кредитуванню векселедержателя на строк, що залишився до погашення векся.

Слід зазначити, що його особливістю є те, що повернення кредиту здійснює не позичальник, а зобов'язана за векселем особа, що безперечно, є вагомою перевагою для суб'єктів підприємницької діяльності - векселедержателів, оскільки таке кредитування дозволяє отримати кошти за

векселем без розриву у часі. Для позичальника вигідним є зниження витрат щодо повернення вексельного кредиту, здійснення розрахунків з постачальниками в розмірі номінальної вартості отриманих в кредит векселів.

Особливостями *обліку векселів* як джерела фінансування оборотного капіталу для суб'єктів підприємницької діяльності є: 1) об'єктом обліку є вексель – цінний папір; 2) непередбачене цільове використання; 3) можливість дострокового отримання грошових коштів до заступлення строку погашення; 4) оформлення векселем, як правило, не постійних, разових поставок.

Особливістю *дисконтного кредиту* є те, що проценти стягуються банком у момент видачі позики, однак зараховуються на його дохідний рахунок після отримання платежу за векселем. Конкретний розмір облікової ставки встановлюється банком за узгодженням з клієнтом. При цьому слід враховувати, що фактична ставка банківського відсотка при дисконтуванні суми векселя буде вищою за номінальну ставку процента [36, с.194].

Загалом врахування векселів є різновидом класичної кредитної операції, тобто йому притаманні кредитні ризики. Водночас врахування належить до категорії найприбутковіших операцій, тож банки, незважаючи на ризики, зацікавлені у збільшенні його обсягів. Однак оскільки банківські установи обслуговують вторинний вексельний ринок, обсяг операцій із врахування визначається не ними, а їхніми клієнтами — суб'єктами господарювання. Останні не дуже зацікавлені у проведенні зазначених операцій, адже вони оподатковуються як торговельні операції із цінними паперами, що передбачено спільним листом "Про окремі питання оподаткування", підписаним Державною податковою адміністрацією України, Мінфіном, Державною комісією із цінних паперів і фондового ринку, і погодженим із НБУ.

На відміну від інших операцій банків з вексями, розвиток операцій із врахування векселів набув від'ємного тренду: за попередніми даними їх обсяг у банках - учасниках моніторингу, проведеного Асоціацією українських банків протягом 2006 р. скоротився на 24,6 % (рис.3.3).

Найістотніше зменшилися обсяги операцій найбільших банків — на 43,5%, середніх та малих — на 36,7%. Натомість великі банки продемонстрували потужну позитивну тенденцію — їх обсяги врахування векселів збільшилися на 62 %. Загалом вони зросли порівняно з 1999 роком на 28,8 %.

Іншою кредитною операцією банків із застосуванням вексельних зобов'язань є надання кредитів суб'єктам господарювання під заставу векселів. При кредитуванні під заставу векселів позичальник не перевідступає вексель

банку (на відміну від облікового кредиту), а лише віддає його під заставу на певний строк, зберігаючи всі права векселедержателя (право власності на вексель може перейти лише у разі непогашення позики). Ще одна відмінність між цими формами вексельного кредиту полягає в тому, що якщо при обліковому кредиті позичальник і той, хто повертає кошти, є різними особами, то при кредитуванні під заставу векселів погашення позики здійснюється самим позичальником. Особливістю цього виду кредитування є також порядок надання, зберігання та реалізації застави [148, с.199].

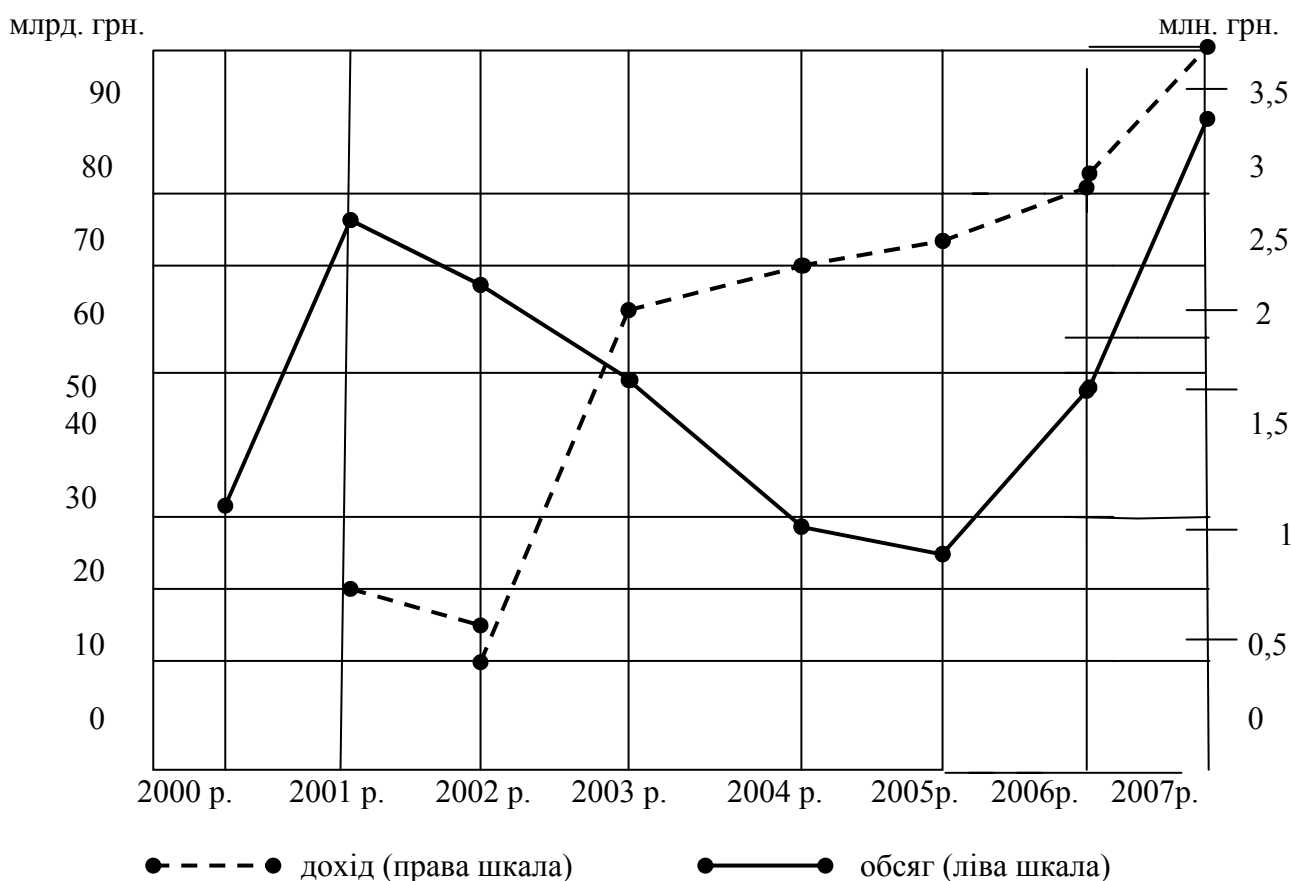

Рис. 3.4. Динаміка операцій із врахування векселів та доходи від них

Онкольні кредити (англ. *onkol* — за вимогою) під заставу векселів призначені для задоволення постійної потреби клієнтів в обігових коштах. Даний вид кредиту ще називають ломбардним кредитом під векселі чи позичкою за вимогою. Надання вексельного онколю, облік заборгованості, її погашення здійснюються за допомогою спеціального позичкового рахунку, котрий є аналогом контокоренту. Цей рахунок є рахунком до запитання, що надає банкові право у будь-який момент вимагати від клієнта повного чи часткового погашення кредиту або внесення додаткового забезпечення

векселями.

Кредитування під заставу векселів є досить привабливим для підприємств, що інтенсивно використовують векселі у своїй господарській діяльності й володіють значним вексельним портфелем. Особливо зручним для суб'єктів господарської діяльності є вексельний онколь. Прийнятність даної форми кредитування пов'язана з її високою еластичністю, що дає змогу позичальнику оперативно отримувати кошти за рахунок банківського кредиту, уникаючи тривалої процедури оцінки кредитоспроможності, яка передбачена, наприклад, при обліковому кредиті. Крім цього, позичальник сплачує проценти лише за фактичний термін користування кредитом, на відміну від облікового кредиту, при якому клієнт часто змушений погоджуватись на строки, що перевищують реальну потребу в позиці.

Але в Україні кредити за спеціальним позичковим рахунком, що забезпечені заставою векселів, ще не набули належного поширення. Комерційні банки переважно надають одноразові позички під заставу векселів і здійснюють це шляхом простих позичкових рахунків. Об'єктом застави за цих умов стає окремо взятий вексель, який найскрупульознішим чином аналізується. Встановивши високу надійність платежу, банк надає позичку під нього розміром 60 — 90 % номінальної суми і терміном погашення у день надходження вексельного платежу. Звичайно, така форма кредитування застосовується у випадках епізодичного використання векселів або тоді, коли векселями оформлюються угоди на великі суми.

Враховуючи практику здійснення вексельного кредитування, можна пропонувати банкам розробити дієвий механізм зниження ризиків операції. До заходів, які реально можуть знизити ризиковість вексельного кредитування, слід віднести: облік векселів здійснювати лише при умові повної інформованості банку про платоспроможність позичальника та кредитне походження векселя, а також наявності додаткових гарантій повернення кредиту або ж високоліквідної застави. Доцільним з цього приводу є облікування виключно комерційних векселів, які видані під реальне постачання товарів або наданих послуг.

У якості важливого напрямку розвитку нових форм банківського кредитування підприємницьких структур можна було б запропонувати так звану ”комбіновану” форму кредитування, яка б поєднувала різні методи надання позичок клієнтам, полегшуючи останнім доступ до кредитних ресурсів банку та спрощуючи загальну процедуру організації кредитних відносин, передбачену нами у такому внутрішньобанківському документі як Регламент

кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Які ж базові методи кредитування можна було б використати у якості формоутворюючих для “комбінованого” кредитування підприємницької діяльності? Насамперед мова може йти про поєднання в рамках одного кредитного договору у взаєминах із конкретним позичальником наступних форм кредитування: вексельного кредиту і кредиту за кредитною лінією або ж поєднання вексельного кредиту із револьверним способом надання позичок.

Вексельний кредит може стати досить зручним способом організації кредитування підприємств за умови активного розвитку і належного нормативно-правового забезпечення усіх процедур, що супроводжують обіг векселів в країні. При цьому банк достроково викуповує (тобто обліковує) вексель, а векселедержателю надається кредит у розмірі суми визначеної номіналом векселя за мінусом облікового процента і банківської комісії. Спрощення процедури при такому способі кредитування полягає у тому, що забезпеченням слугує сам вексель, а оцінка кредитоспроможності позичальника суттєво полегшується за умови надійності векселедавця.

За подібних умов “комбінована” форма кредитування полягає у тому, що позичальнику, котрий регулярно користується вексельними кредитами банку, може бути автоматично відкрита кредитна лінія, величина ліміту за якою може визначатися як обсяг середньомісячного, середньоквартального або середньорічного (залежно від конкретних обставин) обороту даного підприємства за вексельними операціями. При цьому величина плати за користування кредитною лінією може бути встановлено на рівні, аналогічному до процентної ставки за вексельним кредитом або нижчому за неї, що суттєво спрощує процес організації кредитного забезпечення підприємств.

Ще більш простим способом організації “комбінованого” кредитування можна вважати поєднання вексельного і револьверного методів надання позичок. За таких умов сума вексельного кредиту слугує основою для визначення початкового ліміту видачі позичок, котрими клієнт може користуватися певний період часу відповідно до попередньої домовленості із банком про револьверний кредит (або взагалі без обмежень часу при збереженні певних умов надійності позичальника). Підприємство може вільно користуватися кредитом в межах ліміту без додаткових переговорів та оформлень, а періодичне погашення позичок автоматично відновлює вільний ліміт кредитування.

Таким чином, основними перевагами “комбінованої” форми кредитування слід вважати:

- 1) скорочення часу на тривалі переговори та оформлення документів;
- 2) надання суб'єктам підприємницької діяльності широких можливостей із маневрування залученими ресурсами з метою оперативних розрахунків за господарськими операціями;
- 3) створення умов для розвитку довготривалих партнерських стосунків між банком і підприємствами.

Останнім часом спостерігається певна тенденція збільшення частки кредитів банків, спрямованих на потреби дрібного товаровиробника. В той же час у багатьох вітчизняних банках не має спеціалізованих підходів щодо мікрокредитування, що часто ускладнює процес прийняття рішень. Зазначимо, що поняття мікро- кредиту або малого кредиту досі не визначено українським законодавством, хоча для комерційних банків і для Національного банку України таке визначення є необхідним аби спростити схему видачі “малих” кредитів.

Слід зазначити, що Саммітом з мікрокредитування у 1997 році прийняте за основу таке тлумачення: «мікрокредитування – це програма надання малих позик для незаможних людей з метою реалізації їхніх власних проектів, які приносять доходи, що дає їм можливість дбати про себе та свої сім'ї» [134].

Загалом, програми мікрофінансування мають дві важливі складові: соціальна, спрямована на допомогу найбільш вразливим верствам населення, та комерційна, яка надається на платній основі. Таким чином, мікрокредитування реально дає змогу значній кількості потенційних клієнтів банку отримати необхідні їх фінансові послуги, і відповідно, є своєрідним каталізатором для розвитку підприємницької активності цілого суспільного прошарку.

Втім, в Україні програма мікрокредитування розпочалася у 1997 році та набула поширення завдяки Європейському Банку реконструкції та розвитку та Німецько – Українському фонду. Оскільки в нашій країні розвинена мережа банківських установ і значно менше розвинуті небанківські фінансові установи, то програму мікрокредитування було вирішено просувати саме через більш розвинену інституційну мережу. І, у зв'язку з тим, що програма просувається через банки, вона набула специфічних ознак, а саме:

- така її соціальна складова, як підвищення рівня життя не стала пріоритетною для програми;
- поширення набуло виключно індивідуальне кредитування;
- основною цільовою аудиторією стали клієнти, які вже мають власний успішний бізнес і прагнуть його розвивати, а не потребують стартового капіталу.

За таких обставин, мікрокредитування, з нашої точки зору, необхідно розглядати як особливий специфічний метод класичного банківського кредитування, спрямований, насамперед, на розвиток приватної ініціативи.

Для банківських установ в Україні реалізація програми мікрокредитування дає ряд переваг, а саме – можливість диверсифікації активних операцій та отримання потенційних прибутків. Підприємницькі ж структури отримують додаткові можливості щодо поповнення фінансових ресурсів порівняно недорогими кредитними ресурсами.

Однак, нині в Україні програма мікрокредитування поки ще не реалізувала свій потенціал, а банками використовується саме комерційна складова у вигляді спеціальних банківських продуктів для малого та середнього бізнесу. З метою розширення дієвості мікрокредитування як особливого методу надання кредитних продуктів, можна виокремити ряд рекомендацій, а саме:

1. Мікрокредитування є важливим ринковим інструментом для розвитку підприємницької ініціативи у сфері малого і середнього бізнесу. Для України, за умов реального безробіття та не сформованості середнього класу, світовий досвід мікрокредитування є корисним з точки зору вдалого поєднання двох основних складових: комерційної та соціальної.

2. До основних причин, що стоять на заваді започаткуванню нових підприємств та їх ефективному функціонуванню на початковому етапі в Україні можна віднести: нестабільність правового поля, інертність економічних агентів щодо розвитку підприємницької ініціативи та обмеженість доступу до фінансових ресурсів. За допомогою саме програм мікрокредитування вплив цих факторів можна послабити.

3. Вітчизняні банки, які розвивають програми мікрокредитування як різновид класичного кредитування, в інтересах власного бізнесу, повинні надавати консультації як підприємцям – початківцям, так і тим, хто хоче бути більш успішним або започаткувати новий напрям бізнесу. У такій співпраці мають бути зацікавлені всі сторони, оскільки результати освітньої програми сприяють підвищенню прибутковості і бізнесу як мікропозичальників, так і банків.

4. Для зниження кредитного ризику і зменшення витрат на подання окремих дрібних кредитів для сільськогосподарських потреб, доцільно застосовувати світовий досвід групового кредитування, коли групі з 30 – 50 осіб банками надаються кредити з управління з груповим контролем повернення позички банку. При цьому важливо, щоб банки, які накопичили достатній досвід у мікрокредитуванні, провели спеціальне навчання групи

позичальників, а держава співпрацювала з банками в частині зниження кредитних ризиків або часткової компенсації процентної ставки.

5. В умовах, коли мікро кредити не доступні для приватних підприємців, які не мають активів, які можна запропонувати банку у якості застави, слід було б розширити сферу експрес – кредитування.

6. Зважаючи на те, що особливо проблемним є отримання мікро кредиту для започаткування нової справи (з огляду на високі банківські ризики), й таку програму кредитування неможливо запровадити силами лише комерційних банків, в країні має бути розроблена державна програма підтримки новостворених малих підприємств, що гарантувала б компенсацію банкам втрат від підвищених ризиків.

Загалом, проаналізовані вище, кредитні продукти банківських установ для суб'єктів підприємницької діяльності свідчать про необхідність посилення діяльності банків в частині адаптації світового досвіду до діючої практики – з одного боку, а з іншого - потребують подальшого удосконалення вже освоєних вітчизняними банками методів провадження кредитування.

Нині, в умовах функціонування в Україні банків з іноземним капіталом з більш професійними менеджерами, складнішими продуктами та послугами, саме такі підходи до розширення асортименту та покращення якостей кредитних продуктів, набувають особливої актуальності, оскільки дозволять посилити конкурентні переваги вітчизняних банків. Іншим, не менш важливим, моментом, на який слід наголосити, є активізація комерційних банків у напрямку кредитного забезпечення підприємницької діяльності, що, в цілому, призведе до розвитку приватної ініціативи, і як наслідок, сприятиме економічному зростанню в Україні.

3.3. Шляхи адаптації світового досвіду до умов вітчизняної практики організації кредитних взаємин банків із суб'єктами підприємницької діяльності

З урахуванням того, що малі та середні підприємства в будь-якій країні складають 90-95% від загального числа компаній, їх стабільний фінансовий стан не може не впливати на економіку. Тому, як правило, у розвинутих країнах світу державні та міждержавні організації ведуть роботу щодо покращення умов функціонування малих та середніх підприємств. Провідні зарубіжні банки здійснюють відповідні заходи, покращуючи якість та розширюючи асортимент послуг, що надаються, займаються нетиповими для себе операціями, освоюють недооцінені раніше сегменти ринку та розроблюють нові фінансові продукти. Нині банки, в умовах підвищеної конкуренції, за допомогою нових технологій

можуть запропонувати малим підприємствам навіть консультаційні та інформаційні послуги, котрі ще декілька років назад були занадто дорогавартісними [213, с. 69].

Урахування світових тенденцій взаємодії банківського та реального сектору дає можливість зосередити увагу банків на певних напрямках адаптації зарубіжного досвіду до умов вітчизняної практики кредитування суб'єктів підприємницької діяльності.

По-перше, потребують збільшення обсяги супровідних банківських послуг для підприємств малого та середнього бізнесу, а саме: індивідуальна робота комерційного банку із клієнтурою у якості консультаційного партнера; надання інформаційних послуг; інтернет-банкінг тощо.

По-друге, необхідно запровадити у практику комерційних банків системи пільгового кредитування при освоєнні високотехнологічних виробництв.

По-третє, слід вирішити проблему правового регулювання системи кредитних гарантій для малого та середнього підприємництва.

По-четверте, потребує розширення асортименту кредитних продуктів і поліпшення якості їх надання.

Так, активне позиціонування банків на ринку послуг для малих та середніх підприємств потребує не тільки певних змін у сфері управління банком, але й здійснення значного обсягу робіт щодо планування майбутніх потреб таких клієнтів в інформаційних технологіях, а також перетворень у маркетинговій політиці. Для більш повної відповідності потребам нової пріоритетної групи клієнтів необхідно визначити перелік послуг, котрі користуються найбільшим попитом і максимально відповідають потребам малих та середніх підприємств, а також вирішити, який вид інформаційної та консультаційної підтримки буде користуватися максимальним попитом та може позитивно впливати на конкурентоспроможність таких клієнтів.

Зважаючи на те, що розвиток партнерських відносин у сфері малого бізнесу стало елементом рекламних акцій багатьох банків у різних країнах світу, реальні зміни в цьому секторі проходять все-таки достатньо повільно. У портфель банківських продуктів для невеликих компаній увійшли інвестиційний консалтинг, організація першопочаткових публічних розміщень акцій, різноманітні послуги за міжнародними платежами, перевірка стану рахунків з робочих місць, спеціальні кредитні лінії.

На наш погляд, необхідно внести якісні зміни і в порядку обслуговування підприємств малого та середнього бізнесу, щоб навіть “найменші” клієнти отримали власних менеджерів – так званих “менеджерів по взаємовідносинах”,

котрі б індивідуально працювали із кожним підприємцем. Можна запровадити також наступну політику, коли банк позиціює себе у якості консультаційного партнера для малих підприємств, індивідуально працюючи із клієнтурою. При цьому таким консультантам у банку можна надати широкі повноваження. Зокрема, менеджери по взаємовідносинах можуть приймати рішення про видачу кредиту, виступати в ролі фінансового радника, консультанта з питань проектного менеджменту або маркетингу. У той же час стосовно вітчизняних умов розвитку бізнесу, не потрібно переоцінювати можливості таких менеджерів, адже реально вони навряд чи зможуть дати конкретні відповіді по щоденному управлінню бізнесом клієнта, наприклад, порекомендувати надати перевагу тому чи іншому проекту. Прикладом подібного сприяння можуть, наприклад, стати прогнози макроекономічних тенденцій або зведення даних про стан економіки регіону або підгалузі, в котрій оперує мале підприємство [210, с. 358].

Якщо ж розглядати інформаційні потреби малого бізнесу, то інформація, котра необхідна малим та середнім компаніям, несуттєво відрізняється від тієї, що потребує великий бізнес: основна відмінність лише в тому, що в малих компаніях відсутні спеціалісти, здатні самостійно фільтрувати із всього потоку інформації потрібні відомості або ж правильно оцінювати їх. Нині багато підприємців або отримують інформацію власними шляхами, або ж купують її у різноманітних консультантів. Це завдання, однак, може бути посиленою для маркетингових відділів банків, котрі мають за спиною весь досвід фінансового інституту та отримують інформацію із різноманітних джерел. З урахуванням чисельності клієнтської бази навіть невисокі ціни можуть дати позитивний фінансовий результат.

У розвинутих країнах інтернет-банкінг став важливим альтернативним методом продажу фінансових продуктів малим клієнтам, кожний із яких замість візиту у відділення банку, наприклад – для отримання кредиту, може знайти повну інформацію на веб-сторінці, вибрати тип кредиту або відправити попередній запит своєму консультанту. Інформаційні технології дали можливість створити базу даних, де зберігаються різноманітні коментарі відносно кожного клієнта, що допомагає консультанту прискорити роботу і видавати більш конкретизовані поради.

Заслугує на увагу такий важливий напрямок банківської діяльності, як надання клієнтам кваліфікованих консультацій та інформації з різноманітних аспектів управління фінансами та організації господарської діяльності. Досвідчені фахівці банку можуть надавати клієнтам роз'яснення, інформацію,

консультації з різного роду банківських, правових і фінансових питань, проблем ведення бізнесу та особистого господарства.

У цьому виді банківських послуг до числа найперспективніших напрямків можна віднести:

- консультації з питань застосування законодавчих, нормативних та інших актів, що регламентують господарську діяльність;
- підготовку і правову експертизу господарських договорів, зовнішньоторговельних контрактів, установчих документів різних підприємств, документів на отримання ліцензій з певних видів діяльності;
- консультації з організації і ведення бухгалтерського обліку, складання звітності, фінансового планування і контролю, складання кошторисів, калькуляції собівартості продукції, питань ціноутворення, організації розрахунків з контрагентами;
- консультації з питань діяльності на фондовому і валютному ринках, прогнозування динаміки валютних курсів і курсів цінних паперів, інвестування коштів, маркетингу, управління активами фірм, зовнішньоекономічної діяльності;
- консультації із загальних питань ведення бізнесу - збільшення капіталу підприємства, реорганізації, злиття, придбання інших компаній;
- консультації та рекомендації клієнтам - фізичним особам з питань купівлі і продажу цінних паперів, нерухомості та інших активів, управління доходами, а також оптимальних напрямків інвестування коштів;
- збір, аналітичну обробку та надання клієнтам найрізноманітнішої інформації про тенденції розвитку економіки на макrorівні, фінансовий стан, особливості господарювання, місце контрагентів на ринку, обмінні курси іноземних валют, поточну, господарську кон'юнктуру, стан світових ринків різних товарів та інші дані.

Реальні перспективи розвитку в банківській практиці нашої країни можуть мати деякі послуги, реалізація яких вимагає від персоналу банків глибоких знань особливостей функціонування господарюючих суб'єктів різних галузей економіки. Такого роду послуги можуть надаватися як у рамках уже існуючих кредитно-розрахункових відносин банків з основним контингентом клієнтури, так і в окремому порядку, на договірних засадах, що сприяє залученню нових клієнтів. Серед зазначених операцій важливе місце можуть

посісти:

- аудиторські послуги, що передбачають проведення комплексної перевірки банком усієї фінансово-господарської діяльності клієнта або окремих її аспектів;
- маркетингові послуги, пов'язані з пошуком нових ринків збуту для клієнта, організацією рекламної компанії, добором партнерів, зацікавлених у господарських стосунках із клієнтом;
- гарантійні послуги, надання яких пов'язане з видачею банком зобов'язань за клієнта, виконання яких передбачає здійснення різних грошових виплат;
- виконання окремих внутрішніх операцій клієнтів - таких, як ведення бухгалтерського обліку, касового господарства, управління фінансами, виплата заробітної плати, регулювання постачання і збуту та деякі інші функції внутрішнього управління компанією;
- організація інженерно-економічних експертиз, що включають перевірку проектно-кошторисної документації на будівництво нового, розширення і модернізацію діючого виробництва, контроль за реалізацією проектів та відповідністю фактичних затрат кошторисній вартості, експертні роботи, пов'язані з фінансуванням проектів.

Багатьом із суб'єктів підприємницької діяльності банки можуть допомогти, правильно оцінивши перспективи їх розвитку та взявши на себе більш високі ризики кредитування. У тих випадках, коли консультант не може дати відповідної поради або самостійно оцінити ризики, він може звернутися за допомогою до групи експертів банку, котрі після вивчення інформації можуть запропонувати рішення для кожного конкретного випадку. У цьому зв'язку необхідно розуміти, що пропонована схема взаємодії з позичальниками має відповідати у той же час структурному розподілу функцій між підрозділами банку, обґрунтованому нами вище.

Розглянуті операції можуть загалом вигідно доповнити стандартний набір кредитно-розрахункових операцій комерційних банків, що є важливою перевагою у конкурентній боротьбі за залучення нових клієнтів та утримання наявних. Ширший асортимент послуг створює надійнішу основу для ефективного функціонування банку.

Перспективним слід вважати також розвиток особистих взаємин між представниками банку та його клієнтами із сфери малого бізнесу, вважаючи, що від хороших відносин виграють обидва партнера. Адже якщо навіть

консультація, надана клієнту, і не забезпечила вигоду на цю хвилину, підприємець, вчасно отримавши грамотну, обґрунтовану пораду, може зміцнити свій бізнес, а значить об'єми його трансакцій виростуть, і кредитування його бізнесу у майбутньому стане менш ризикованим.

Не зважаючи на те, що напрямок, яким варто рухатися банкам, зорієнтованим на малий та середній бізнес, у загальних рисах зрозумілий у більшості випадків конкретні заходи щодо переходу до нового типу взаємин все ще потребують більш детальної розробки. Однак вже ясно, що взаємовідносини між комерційними банками та малим бізнесом будуть розвиватися і через деякий час досягнуть такої стадії, коли банки будуть надавати своїм клієнтам персоналізовані послуги за значно нижчою ціною, а малі підприємства у будь-який момент зможуть скористатися інформаційною та консультаційною підтримкою. Інформаційні технології також можуть стати одним із найважливіших елементів у розвитку взаємовідносин з клієнтами, динамічному обміні інформацією та ідеями.

Варто наголосити, що суб'єкти малого та середнього підприємництва не завжди є "вигідними" партнерами по кредитних відносинах. І тому варто зосередити увагу на аналізі світового досвіду державної підтримки підприємництва.

Наприклад, у США розповсюдженою формою довгострокового кредитування є довгострокові інвестиційні кредити, які надаються на створення нових підприємств, розширення і модернізацію діючих. Однак ці кредити можливі лише під значно вищі проценти і вони не мають ніякого забезпечення, - відповідно мають ризиковий характер. Даний кредит видається фірмам, у яких є поточний рахунок у даному банку. Для зменшення ризику банки вимагають у власність значної частки акцій, тобто отримують можливість проводити своїх представників в органи управління фірми, яка кредитується, або ж брати фірму під повний контроль.

У Німеччині застосовується система пільгового кредитування при освоєнні високотехнологічних виробництв, створенні малих приватних підприємств. У такому разі плата за користування кредитними ресурсами, як правило, не перевищує 6% річних, а термін надання позики – 10-15 років [215, с. 44].

У світовій практиці відомі такі форми підтримки малого підприємництва, як повернення пільгових позик у разі успіху та позики з пільговими процентними ставками. Наприклад, у Японії також надаються довгострокові позики на пільгових умовах для розвитку малого бізнесу в певних регіонах

країни, стимулювання виробництва нових видів продукції та поповнення основного та оборотного капіталів підприємницьких структур. При цьому держава гарантує комерційним банкам своєчасне повернення підприємствами позик.

В Італії практикують надання пільгових довгострокових позик, наприклад, під 3-5% річних за ринкової процентної ставки близько 15%. Підприємства можуть отримати додаткову пільгу у 20-30% компенсації вартості позики при достроковому поверненні кредиту.

В Україні з огляду на такий досвід також необхідно створити певний комплекс гарантій з боку держави тим кредитним установам, які надаватимуть кредити малим підприємствам. Нині вже почала діяти система пільгового кредитування підприємств, які виконують державні замовлення, або підприємств, діяльність яких зумовлена соціально-економічним розвитком певного регіону. На нашу думку, доцільно розвинути систему пільгового кредитування малого та середнього бізнесу, використати зарубіжний досвід у практиці комерційних банків України щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Доцільно надавати довгострокові позики (понад 5 років) під пільговий відсоток підприємствам, які уже мають 2/3 капіталу для здійснення інвестицій. Така фінансова допомога дасть можливість підприємству акумулювати необхідні фінансові ресурси для реалізації бізнесу, прискорить окупність проекту. Умовою надання пільгової позики має бути наявність у підприємницької структури більшої частини необхідного капіталу, що мінімізує ризик неповернення кредиту.

Проблема кредитних гарантій для малого та середнього підприємництва в Україні на сьогоднішній день стоїть досить гостро. Угода про кредитну гарантію повинна забезпечувати впевненість, а не створювати правову невизначеність. Серед основних недоліків правового регулювання системи кредитних гарантій можна виділити такі:

- угода про гарантію не пов'язана з угодою про позику між кредитором і позичальником, що робить положення гаранта невизначеним;
- гарант змушений займатися врегулюванням вимог безпосередньо до виконання позичальником своїх обов'язків;
- гарант не має права вимагати від позичальника відшкодування в порядку регресу сум, сплачених бенефіціарію;
- гарант не має однозначного права пред'являти вимогу кредитору, якому виплатили належну йому суму, однак який вимагає виплати за гарантією;

- банківська гарантія може видаватися тільки кредитними та страховими організаціями, що є штучним обмеженням. Якщо організація має ліцензію, то їй повинно бути дозволено надавати гарантії та користуватися тими ж правами, що й банки та страхові компанії. У нинішніх умовах фактично й інші структури можуть укладати угоди на кшталт гарантійних, але їхній правовий статус у разі виникнення суперечки залишається невизначеним;
- невизначеність існує також і щодо статусу державних гарантій, які одночасно підпадають під дію цивільного та бюджетного законодавства. Питання, визначені не до кінця, за наявності суперечностей у законодавстві призводять до невизначеності відносно величини державної гарантії і, як наслідок, виникають проблеми щодо її узгодження з кредитором.

Для подальшої розробки системи та інструментів кредитних гарантій уряду можна запропонувати зробити такі заходи:

1. Необхідно створити незалежний фонд, організаційно-правовою формою якого могло б стати акціонерне товариство, що забезпечить максимальну прозорість його діяльності та безпосередню участь у його управлінні зацікавлених у програмі банків. Участь уряду може забезпечуватися через посередницьку державну організацію або через незалежний фонд. Створений фонд повинен надавати адресну допомогу тільки діючим малим та середнім підприємствам з надійними бізнес-планами розвитку, проте без необхідного забезпечення.

2. Належить розгорнути діалог з комерційними банками про важливість кредитно-гарантійного забезпечення розвитку підприємницької діяльності, про їхній досвід у цій сфері, власні фінансово-кредитні схеми та шляхи. Методи роботи банків необхідно змінити таким чином, щоб вони стали кваліфікованими партнерами фонду кредитних гарантій. Частка кредиту, що гарантується, повинна складати не менше 50% його величини.

3. Необхідно розпочати інтенсивні консультації з організаціями-донорами та міжнародними фінансовими інститутами (як це характерно сьогодні для Росії) з приводу запозичення від них необхідних знань та досвіду в цій галузі. Це дасть можливість визначити розмір комісійних, що стягуються за надання кредитної гарантії, та разових і річних платежів залежно від величини залишку.

4. Поточне нормативно-правове забезпечення, що регулює операції з кредитними гарантіями, слід суттєво уточнити. Належить розробити оптимальні умови для всіх державних органів при перевірці претендента на

позику.

З іншого боку, механізм надання позик для пріоритетних напрямів виробництва, на нашу думку, повинен базуватися на гарантії уряду виділяти кредитні лінії під конкретні цілі. Щодо малих та середніх товаровиробників, їх кредитування можна здійснювати під реальну заставу, в тому числі і конкурентноздатну продукцію власного виробництва по єдиному рахунку з доведенням лімітів залишків коштів на рахунку.

Розроблення механізму такого кредитування та його стимулювання повинно бути покладено на Національний банк України, адже світова банківська практика є тому підтвердженням. Так, у Франції, Голландії в період криз центральні банки зобов'язували направляти 30-35% капіталів у пріоритетні сфери економіки. У США комерційні банки, що направляли кошти на довгострокове інвестування, автоматично отримували пільги від федеральної резервної системи у вигляді зменшення облікової ставки.

Необхідно підкреслити, що попри гостру потребу державних програм стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу і відповідних заходів з боку НБУ в умовах обмеженості коштів держбюджету, з нашої точки зору, особливої уваги потребує саме розширення асортименту кредитних послуг і поліпшення якості їх надання. Водночас розширення спектру банківських кредитних послуг, в сучасних умовах, є базовою передумовою підвищення конкурентноздатності комерційних банків на кредитному ринку.

Перспективним видом банківського кредитування суб'єктів підприємницької діяльності є факторинг, або фінансування під уступлення права грошової вимоги. Сучасний факторинг – це комплекс фінансових послуг, які надаються клієнтові фактором, яким може бути як банк, так і фінансова компанія, в обмін на поступку дебіторської заборгованості, що включає фінансування поставок товарів, страхування кредитних ризиків, облік стану дебіторської заборгованості та регулярне надання відповідних звітів клієнтові, а також контроль за своєчасністю оплати й роботу з дебіторами.

Принаймні у світовій практиці факторингом, навіть з юридичного погляду, відповідно до Конвенції про міжнародний факторинг від 1988 р., вважають операцію, якщо вона задовольняє як мінімум дві з чотирьох умов:

1) наявність кредитування у формі попередньої оплати боргових вимог (як правило, від 50 до 90 % від суми дебіторської заборгованості відразу після відвантаження товару);

2) ведення бухгалтерського обліку постачальника, насамперед обліку реалізації; інкасування його заборгованості;

3) страхування постачальника від кредитного ризику.

Таким чином, факторинг поєднує у собі як кредитування, так і надання додаткових послуг. Вважається, що найчастіше споживачами факторингових послуг є малі та середні підприємства саме тому, що додаткові послуги можуть включати юридичне або бухгалтерське обслуговування, а ці підприємства, як правило, не можуть дозволити собі достатні трансакційні витрати, пов'язані з використанням спеціальних структур з управління дебіторською заборгованістю.

Слід зауважити, що з економічної сторони факторинг дозволяє підвищити ліквідність активів, а також оборотність капіталу. Окрім того, фінансування під уступку грошової вимоги, що називають факторингом, є ефективним способом в умовах ринкових відносин і сприяє підвищенню рентабельності підприємницької діяльності.

Так, однією з переваг факторингу у порівнянні із кредитуванням є те, що використовуючи лише кредити банків, підприємство збільшує свої «Поточні зобов'язання», а відтак знижує рівень ліквідності, позаяк дебіторська заборгованість залишається не використаною. Вона може бути передана у заставу за кредит, але, як правило, комерційні банки надають грошові кошти в розмірі лише 20-40% від загальної вартості дебіторської заборгованості. Сплати за більшою частиною, що залишилася, потрібно чекати від покупців до кінця обумовленого терміну, і як показує практика, виникнення простроченої заборгованості – цілком типова ситуація для українських суб'єктів підприємницької діяльності.

Основні відмінності факторингу та кредитних операцій проілюстровано у таблиці 3.8.

Для банківських установ перевагою факторингу є, насамперед, підвищена ціна, оскільки винагорода банку складається із двох складових: 1) процентів за фактичне використання грошових коштів, отриманих від фактора в момент переуступки права вимоги; 2) комісії за адміністрування дебіторської заборгованості, яка, як правило, залежить від кількості дебіторів, які передані на факторингове обслуговування, і середньої оборотності дебіторської заборгованості. Розмір комісії не залежить від суми і терміну фінансування за кожною поставкою і у випадку, якщо сума та строк фінансування невеликі, за рахунок фіксованої комісії вартість факторингу суттєво завищується.

Таблиця 3.8.

Основні відмінності факторингових та кредитних операцій

Основні умови:	
Факторингу	Кредиту
Погашається за рахунок грошей, що виплачуються дебіторами клієнта	Повертається банку позичальником
Виплачується на строк фактичної відстрочки платежу	Надається на фіксований термін
Виплачується в день поставки товару	Виплачується в обумовлений кредитним договором день
Відсутність забезпечення	Як правило, надається під заставу
Розмір фактичного фінансування не має обмежень і може збільшуватися у ступені зростання обсягів продаж клієнта	Надається на суму, обумовлену раніше
Погашається в день фактичної сплати дебітором поставленого товару	Повертається в обумовлений термін
Виплачується автоматично за умови пред'явлення накладної та рахунку-фактури	Необхідно оформляти значну кількість документів
Триває безстроково	Погашення кредиту не гарантує отримання нового
Витрати на сплату факторингової комісії відносять на собівартість повністю	Витрати на сплату відсотків відносяться на собівартість в межах облікової ставки
Супроводжується управлінням дебіторської заборгованості	Попри перахування грошей банк не надає позичальнику ніяких послуг

Водночас, попри, певною мірою, високу вартість факторинг є привабливим для всіх груп підприємств. Так, малі підприємства можуть отримати додаткове фінансування без застави, середні – окрім фінансування користуються управлінням дебіторської заборгованості і страхуванням ризиків, пов'язаних із відстрочкою платежу, а великі підприємства, передусім, підвищують рівень ліквідності за рахунок зниження дебіторської заборгованості, що є позитивним для додаткового залучення інвесторів (табл. 3.9.).

До XIX ст. включно законодавство США не регулювало факторинг. Під факторингом розумілися відносини комісії, що могли поєднуватись з відносинами кредитування. Поступово з'являлись фактори, для яких кредитування превалювало над комісійною діяльністю, у зв'язку з чим постала потреба у можливості встановити заставу товарів та грошових вимог клієнта без одержання фактором товарів у володіння та без повідомлення боржника про відступлення вимоги.

У другій половині минулого сторіччя у США був розроблений, а згодом прийнятий штатами Уніфікований комерційний кодекс, який встановлював розгалужене регулювання відносин щодо майнового обороту. У зв'язку з цим

закони про факторингове обтяження скасували як застарілі. Особливо слід звернути увагу на ту обставину, що УКК не містить спеціальних положень щодо факторингу, а встановлює загальні положення стосовно відступлення вимоги, прав та обов'язків первісного та нового кредитора, положення про захист боржника та інші положення щодо відносин за участю третьої особи.

Таблиця 3.9.

Основні конкурентні переваги факторингу

<i>Для постачальників</i>	<i>Для банку</i>
прискорення поступлення грошових коштів за реалізовану продукцію та підвищення ефективності використання обігових коштів;	посилення ділових стосунків клієнтів з банком через надання їм додаткових конкурентоспроможних послуг;
розширення ринку збуту продукції підприємства за рахунок надання відстрочки платежу більшій кількості покупців;	зменшення кредитного ризику внаслідок диверсифікації кредитного ризику між покупцями та наявності в банку права регресу до постачальника, в разі несплати дебітором відвантаженого йому товару (виконаних робіт, наданих послуг), незалежно від причин такої несплати;
попередження «касових розривів», підвищення платоспроможності і ліквідності підприємства за рахунок трансформації дебіторської заборгованості на фактора.	збільшення ресурсної бази в результаті додаткових грошових надходжень на поточні рахунки постачальників;
	додаткова можливість збільшення клієнтської бази, шляхом залучення на обслуговування платоспроможних дебіторів постачальника;
	можливість отримання банком додаткових джерел доходів.

Таким чином, в Уніфікованому комерційному кодексі було зроблено важливий крок уперед – замість колишнього фрагментарного регулювання встановлюється регулювання комплексне та більш абстрактне. Відсутність же положень про факторинг викликана тим, що факторингова діяльність опосередковуються не спеціальним видом договору, а іншими договорами, частіше змішаними, що являють собою найрізноманітніші комбінації поіменованих договорів, для яких загальне регулювання встановлюється іншими положеннями.

Враховуючи світовий досвід для забезпечення розвитку факторингу як важелю стимулювання економічного зростання слід виключити із законодавства України всі положення, які намагаються регулювати відносини факторингу як такі, що пов'язані із спеціальним поіменованим договором. Це відповідатиме і суті таких відносин, так і передовому законодавству США та

інших країн, зокрема континентального права, і міжнародним конвенціям.

Також потребує вдосконалення законодавство стосовно відступлення вимоги, зокрема, слід відмовитися від допустимості договірної заборони відступлення грошової вимоги, крім випадків, коли боржником є споживач. Цей принцип є найважливішим для розвитку факторингу. Треба також виробити правила, за якими заміна кредитора у зобов'язанні не призводитиме до погіршення становища боржника. Цей принцип є загальноновизнаним у світі. Його недотримання спричинює виключення прав з обороту. Слід встановити можливість договірної відмови від зарахування зустрічних вимог до нового кредитора, крім випадків, коли боржником є споживач.

За допомогою розвитку лізингового кредитування можливо вирішити проблему економічного зростання ряду підприємств важливих та потенційно прибуткових галузей економіки. До них можна віднести, враховуючи природні, географічні, кліматичні, загальнополітичні та інші фактори такі галузі як: агропромисловий комплекс, авіаційнобудівну промисловість, легку промисловість, машинобудування та ряд інших. За своєю економічною природою лізинг є ефективним способом стимулювання інвестиційної активності, одним із методів оновлення матеріальної бази і основних фондів підприємств різних форм власності, залучення додаткових вкладень, в тому числі іноземних, в розвиток економіки, в першу чергу її виробничої сфери.

«Лізинг – як зазначається в статті 1 Закону України “Про лізинг” [12], – це підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів». Чинним законодавством України банківським установам надано право на здійснення лізингових операцій. Лізинг, будучи альтернативою інвестиційному кредитуванню, забезпечує банківським установам вищий рівень надійності і дохідності, дає змогу розширити коло клієнтів.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке нерухоме й рухоме майно, що належить до основних засобів, у тому числі машини, устаткування, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка, системи телекомунікацій тощо, стосовно яких немає обмежень щодо передавання їх у лізинг (оренду). Не можуть бути об'єктами лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти (мисливські угіддя, ліси, водоймища тощо).

В залежності від характеру об'єкта лізингу розрізняють лізинг рухомого майна (машинно-технічний лізинг) та лізинг нерухомого майна. Об'єктами рухомого лізингу є: транспортні засоби (вантажні та легкові автомобілі, літаки, гелікоптери, судна); будівельна техніка; засоби теле- та дистанційного зв'язку; верстати; засоби обчислювальної техніки; інше виробниче обладнання, механізми і прилади. Об'єктами лізингу нерухомості є будівлі і споруди виробничого призначення. В наш час в Україні оренда нерухомості набула широких масштабів, однак її конкретні форми не мають повної переваги (за умовами операцій, поширенням відповідальності між сторонами, об'ємами набутих ними прав та іншими параметрами) з лізингом нерухомості, що отримав поширення за кордоном.

Класичному лізингу характерний трьохсторонній напрямок взаємовідношень, тобто в лізинговій справі, як правило, приймають участь три суб'єкти.

Першим з них є *власник майна*, що надає його у використання на умовах лізингового погодження – лізингодавець. Ним можуть бути: установа банку, в статуті якого передбачений цей вид діяльності; фінансова лізингова компанія, створена спеціально для здійснення лізингових операцій, головною та фактично єдиною функцією якої є сплата майна, тобто фінансування справи; спеціалізована лізингова компанія, яка в доповнення до фінансового забезпечення операції бере на себе комплекс послуг не фінансового характеру (утримання та ремонт майна, заміну зношених частин, консультації по його використанню тощо); будь-яка фірма чи підприємство, для яких лізинг не профільована, але їй не заборонена статутом сфера підприємництва і які мають джерела для проведення лізингових операцій.

Другим учасником лізингової операції є *користувач майна* – лізингоодержувач, котрим може бути будь-яка юридична особа незалежно від форми власності: державне підприємство (організація), кооператив, мале підприємство, акціонерне товариство тощо.

Третім представником лізингової операції є *продавець майна* лізингодавцю (постачальник), яким також може бути будь-яка юридична особа: виробник майна, постачально-збутова, торгова організація тощо.

В залежності від економічних умов число учасників операції може розширюватись чи скорочуватись. Крім перерахованих трьох сторін при необхідності в лізинговій операції можуть приймати участь брокерські лізингові фірми, які безпосередньо не займаються наданням майна, а виконують роль посередника між постачальником, лізингодавцем і

лізингоодержувачем. За кордоном при масштабних багатомільйонних операціях кількість учасників може збільшуватись до 6–7, до числа яких входять брокерські фірми, трастові корпорації, фінансові установи тощо.

Лізингова схема дозволяє *банкам*: 1) безпосередньо впливати на розробку інвестиційного проекту; 2) здійснювати пряме фінансування і брати участь у реалізації торговельної угоди щодо придбання об'єкта лізингу, що запобігає нецільовому використанню кредитних ресурсів; зберігати усі права власника на передане в лізинг майно.

Аналізуючи сильні і слабкі сторони лізингу, можна зазначити, що він, як форма інвестицій, дає можливість *підприємцям*:

- 1) швидше оновлювати матеріально-технічну базу;
- 2) користуватися новою технікою та передовою технологією;
- 3) випробувати нову техніку;
- 4) покрити сезонні потреби в спеціальних технічних засобах на час фактичної їх експлуатації;

5) вона не потребує і обов'язковому порядку негайного початку платежів за таку форму кредиту. При цьому лізингове майно не зараховується на баланс лізингоодержувача, тобто не збільшує його активів і, відповідно, податків. Воно також не включається у кредиторську заборгованість, тобто його можна вважати для підприємства позабалансовим фінансуванням.

Слід підкреслити, що порядок здійснення платежів за лізингом гнучкіший, ніж за кредитною угодою. У ряді випадків може мати місце укладення лізингових угод без необхідності застави. Лізинг підвищує ліквідність підприємства і здатність підприємства сплатити майбутні борги. Крім того, при лізингуванні можна розраховувати на додаткові послуги (інформаційного, юридичного, сервісного характеру) з боку лізингодавця. На додачу, МВФ не зараховує суми лізингових угод у масштабах держави до суми національної заборгованості, що підвищує шанси на виживання багатьох країн та їх підприємств.

Лізинг для *суб'єктів малого підприємництва* забезпечує наступні переваги:

- 1) стовідсоткове кредитування, яке не вимагає негайного початку платежів. Договір підписується на повну вартість, а лізингові платежі є поточними і, як правило, починаються після постачання майна або пізніше;
- 2) набагато простіше отримати контракт по лізингу, ніж позику;
- 3) до лізингових операцій залучаються великі кошти банківських установ, страхових, акціонерних та інших товариств;

4) лізинг привабливий і можливою, яка надається суб'єктами малого підприємництва, що не мають достатнього капіталу для купівлі обладнання, отримати шляхом оренди, крім того, на вигідніших умовах, ніж за контрактами купівлі-продажу;

5) можливість через лізинг сучасних і високопродуктивних технічних засобів не тільки оперативно реконструювати виробництво, а й направляти зекономлені кошти на інші потреби;

6) лізинг дає можливість отримати додаткові інвестиції від іноземних партнерів, причому не у грошовому вираженні, що викликає певні складнощі, а в машинах та устаткуванні, які потрібні для виробничої діяльності.

Попри цілу низку переваг, у лізинга є й *вади*: 1) необхідність більшої, ніж при купівлі за рахунок позики, кількості учасників угоди; 2) складніша організація й триваліша підготовка до укладання лізингової угоди; 3) вищі адміністративні витрати. У кінцевому підсумку лізингова угода дорожча, ніж позика, оскільки у вартість лізингу закладається в обов'язковому порядку сума амортизації. Лізинг може бути дешевшим від кредитної позики тільки за умов наявності певних пільг, що, до речі, практикується в багатьох розвинутих країнах для стимулювання його розвитку.

Отже, лізинговий кредит є досить вигідним для українських товаровиробників як зручне джерело фінансування, засіб економії коштів, метод зменшення ступеня інвестиційного ризику та інструмент технічного оновлення виробництва. Лізинг можна розглядати як одну із найперспективніших форм виробничого інвестування, здатну суттєво поживити процес технологічного оновлення виробництва в Україні.

Загалом класифікація видів лізингу отримала достатньо серйозне обґрунтування як в зарубіжній, так і вітчизняній теорії і практиці (рис.3.5.).

При виділенні видів лізингу виходять в першу чергу з основних ознак класифікації, а саме: складу учасників операції, типу майна, що передається в лізинг, ступені його окупності, умов амортизації, обсягів обслуговування, сектору ринку, де проводяться операції, відношення до податкових та амортизаційних пільг, характеру лізингової оплати.

В зарубіжній практиці найбільш складним видом лізингу вважається роздільний лізинг (пайовий), або лізинг, частково фінансований лізингодавцем. Він використовується при особливо великих і коштовних угодах, що охоплюють багато сторін. Як правило, такі угоди мають складне багатоканальне фінансування.

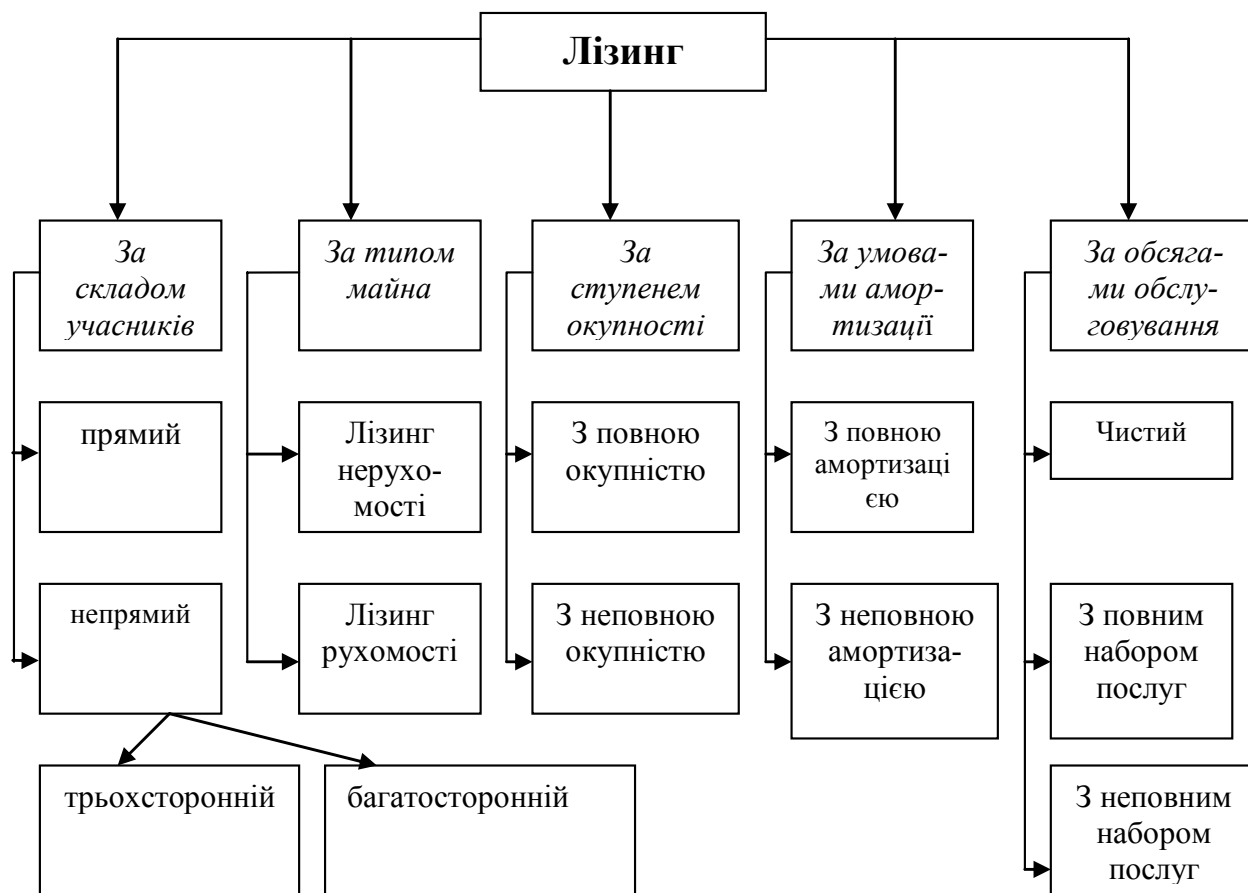

Рис. 3.5. Класифікація видів лізингу

При роздільному лізингові лізингодавець, що купує об'єкт лізингу, виплачує із своїх коштів не всю, а тільки частину необхідної суми, залишок він бере у позику спеціально для цього у одного чи декількох суб'єктів. Ця позика видається на певних умовах, а саме: позичальник – лізингодавець не несе всієї відповідальності перед позикодавцем за повне та своєчасне повернення позики. Позика компенсується за рахунок надходження лізингових платежів, тому лізингодавець передає всі свої права на належні йому платежі безпосередньо позикодавцю. В цій угоді, таким чином, головну роль відводиться стороні, що фінансує, – банку. Він і несе основний ризик по угоді.

В міжнародній банківській практиці значне розповсюдження отримав лізинг із залученням коштів (оренда інвестиційного типу). При здійсненні такої лізингової операції банк організує отримання довгострокової позики у одного чи декількох кредиторів на суму до 80% вартості активів, що здаються в оренду. За організацію позики банк отримує від орендаря додаткову винагороду. Крім того, ця операція дає можливість банку скоротити базу оподаткування за рахунок віднесення процента за отриманий кредит на витрати своєї діяльності.

Як уже зазначалося, суб'єктом лізингу може виступати банк. Його участь може бути як безпосередня, так і опосередкована. До *опосередкованих* форм участі у лізингових угодах відносяться такі: створення власної дочірньої лізингової компанії; створення разом з іншими банками, кредитними установами, іншими суб'єктами господарювання спільних лізингових компаній; кредитне обслуговування лізингових компаній.

Існує два специфічних напрями використання лізингу банками. Перший — застосування лізингу для реструктуризації проблемних кредитів і прискорення реалізації заставного майна, яким забезпечені “погані” борги. Цей напрямок вважається надзвичайно актуальним для українських банків.

Інший напрямок, що активно розвивається в банках — застосування лізингу для фінансування власних потреб у новій техніці та банківському устаткуванні. Маючи дефіцит власних коштів, банки знаходяться у застосуванні лізингової схеми ефективний спосіб прискорення свого технічного розвитку. Банк і його дочірня лізингова компанія здійснюють послідовне взаємне фінансування за такою схемою: банк кредитує лізингову компанію на купівлю необхідного устаткування, а потім лізингова компанія передає банкові устаткування на умовах фінансового лізингу. Ефективність цієї угоди залежить від співвідношення між розміром додаткового доходу, одержуваного банком від своєчасної модернізації банком свого виробництва, і суми процентного доходу, яку банк не одержить через некомерційне відволікання частини кредитних ресурсів на фінансування такої угоди. У більшості випадків придбання банками техніки за такою схемою економічно вигідне.

Участь банків у лізинговому бізнесі зосереджена на наступних формах:

- 1) участь у статутному капіталі лізингових компаній;
- 2) створення дочірніх лізингових компаній;
- 3) кредитування лізингових компаній;
- 4) надання кредитів у формі фінансового лізингу.

Нині комерційні банки України обирають варіант участі у лізинговому бізнесі шляхом створення відокремлених лізингових компаній. Найважливішою перевагою банківських лізингових компаній є здатність залучати більш довготривалі фінансові ресурси. Це дозволяє передавати майно в лізинг на тривалий термін, не зазнаючи труднощів, пов'язаних із необхідністю погашення кредиту до остаточного закриття угоди за договором лізингу. Деякі банки використовують дочірні лізингові компанії виключно для оснащення власних офісів, використовуючи податкові переваги лізингу, або для обслуговування інтересів його клієнтів та афілійованих з ним компаній.

За кордоном для здійснення своїх операцій лізингові компанії переважно використовують запозичені кошти. Таке використання лізинговими компаніями для успішних дій запозичених коштів свідчить про тісний взаємозв'язок банківського кредиту та лізингу; по суті відбувається трансформація однієї форми кредиту в іншу. Кредитні відносини банків та лізингових компаній можуть будуватися по-різному. Так, банки можуть надавати гарантовані кредити, які видаються окремо по кожній операції окремо після вивчення платоспроможності клієнта; та негарантовані кредити, які представляють собою звичайні банківські кредити компанії, як і будь-якому позичальнику.

Задовольняючи значні потреби лізингових компаній, кредитні установи (передусім банки) отримують можливість впливати на масштаби, напрями та розвиток конкретних видів лізингу. Виступаючи у ролі позикодавця лізинговій компанії, а безпосередньо як лізингодавець, комерційні банки таким чином використовують безпосередню форму (метод) участі банківського капіталу у лізинговому бізнесі. У цьому випадку банк діє відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність”, у якому сказано, що банки можуть здійснювати таку банківську операцію, як “придбання за власні кошти засобів виробництва для передачі їх в оренду (лізинг)”.

Втім, слід підкреслити, що порівняно із створюваними лізинговими компаніями банки мають такою важливою перевагою те, що вони вже організаційно оформлені; для проведення ними лізингових операцій потрібно тільки виділення у їх структурі спеціального відділу чи групи, у склад яких повинні увійти кваліфіковані спеціалісти, знайомі із специфікою даних операцій. Привабливість для комерційних банків лізингових операцій пояснюється тим, що крім прибутку, ці операції дадуть можливість комерційним банкам розширити коло своїх операцій, підвищити якість обслуговування клієнтів і тим самим збільшити їх кількість, закріпити традиційні зв'язки та налагодити нові взаємовигідні партнерські відносини з клієнтами.

Більшість банків розглядають лізинг як додатковий інструмент кредитування. У окремих випадках лізингова схема вигідніша і для банку, і для позичальника. Це стосується, насамперед, нестандартних проектів або проектів, за якими потрібне додаткове забезпечення. Так, для банку-лізингодавця та підприємства - лізингоодержувача сутність лізингових операцій, насамперед, обумовлює наступні переваги (табл. 3.10.). Як випливає із таблиці, найбільші вигоди від здійснення лізингових операцій мають підприємства – лізингоодержувача.

Для банків лізинг є дієвим механізмом, що дозволяє диверсифікувати діяльність та знизити ризики, передусім завдяки наявності реального забезпечення. З іншого боку, в умовах загострення конкуренції на ринку банківських послуг проведення банками лізингових операцій може стати ефективним засобом розширення сфери банківського впливу, оскільки виконуючи функцію лізингодавця, банки можуть зробити свій внесок до формування стратегії та тактики оновлення основних фондів, а відтак і належним чином реалізувати на практиці функцію кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Таблиця 3.10.

Основні переваги лізингових операцій для економічних агентів

Для банку-лізингодавця	Для підприємства -лізингоодержувача
Зменшення порівняно із кредитуванням ризику неплатоспроможності споживача техніки: у випадку припинення платежів лізингодавець має можливість вилучити обладнання та знов здати його в лізинг або продати	Можливість уникнути залучення кредитів для придбання техніки із інших джерел фінансування (у тому числі власних), що дасть можливість використовувати ці джерела для інших потреб
Отримання лізингового відшкодування (відсотків)	Достатня гнучкість лізингових платежів (можливість зростаючих, спадаючих виплат, можливість компенсаційних виплат та ін.)
Розширення кола партнерів та встановлення з ними довгострокових тісних взаємовідносин	Відсутність витрат, пов'язаних з володінням майном та веденням бухгалтерського обліку, особливо при оперативному лізингу)
Зменшення видатків на страхування об'єкту лізингу, оскільки операції лізингу вважаються менш ризикованими	Спрощення доступу до використання різноманітної, у т.ч. імпоротної техніки, забезпечення її сервісного обслуговування
	Скорочення строків організації виробництва нової продукції
	Зменшення ризику у випадку введення виробництва нової продукції через можливість повернення обладнання за договором оперативного лізингу

Перевага лізингової операції для банку полягає також у достатньо високій її рентабельності. Крім того, банки можуть економити кошти за рахунок відносної простоти обліку лізингових операцій та платежів порівняно із операціями довгострокового кредитування.

Разом з тим слід зазначити, що здійснення лізингових операцій ускладнюється тим, що лізингові спеціалісти у банку повинні мати глибокі знання у сфері комерції та організації кредитування, визначення попиту і пропозиції нового та вже використаного обладнання, бухгалтерського обліку,

аудиту, законодавства, оцінки ризиків, страхування майна. Лізингова операція відноситься до числа досить ризикових банківських операцій, особливо при оперативному лізингу, коли необхідно відшкодувати залишкову вартість майна після закінчення строку дії лізингової угоди.

Нині в Україні утримується тенденція короткострокового кредитування. Серед лізингових операцій нині в Україні переважають операції оперативного лізингу з правом наступного викупу майна. Пояснюється це тим, що операції фінансового лізингу є як правило, більш довгостроковими. Загальноєкономічна ситуація в Україні ж є важкопрогнозованою, тому ризик по цим операціям є надто великим, до того ж встановити адекватні комісійні ставки, обумовлені у договорі фінансового лізингу заздалегідь, майже неможливо.

Як свідчать дані рис. 3.6, в Україні останнім часом в Україні продовжує зберігатись чітка позитивна тенденція щодо провадження банками лізингового кредитування. Утримуючись у 1996 — 1998 роках практично на одному рівні, обсяги наданих лізингових кредитів починаючи з 1999 року почали неухильно зростати і у 2003 році сягнули показника понад 1145 млн. грн., що на 51,66 % більше порівняно з 1998 роком. За півроку 2006 року обсяги лізингових операцій в Україні поступово зростали і станом на 01.07.2006 року вийшли на рівень 1157 млн.грн. Проте, на сьогодні частка лізингових операцій у кредитних портфелях банків України залишається вкрай низькою.

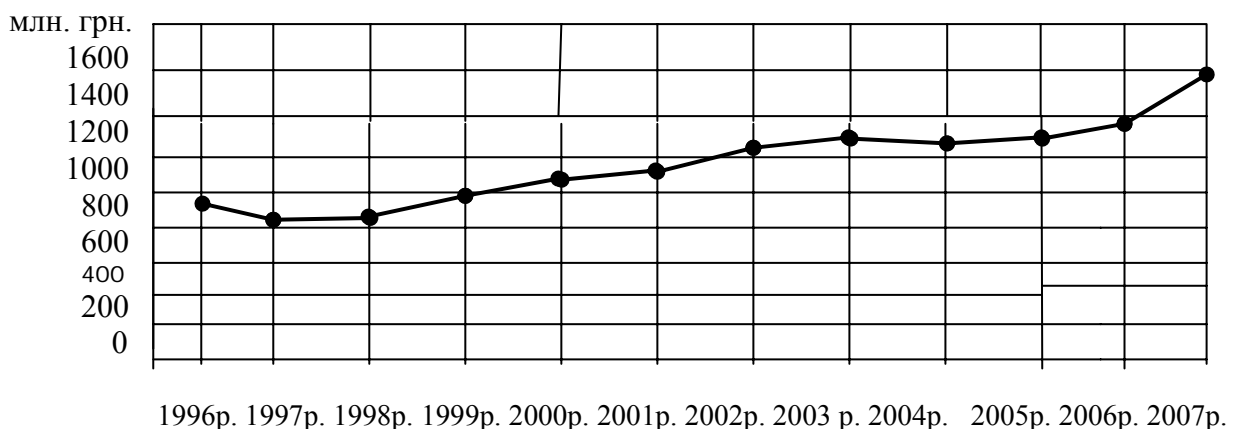

Рис. 3.6. Динаміка лізингового кредитування в Україні у 1996 — 2007 роках

Розвиток лізингу у нашій країні стикається з проблемою пошуку значних за обсягом та стабільних джерел коштів для здійснення лізингових операцій. Оскільки лізинг вимагає від банка-орендодавця вкладень на довгостроковий період, то для підтримання ліквідності балансу сукупний обсяг лізингових операцій повинен бути обмежений обсягом довгострокових ресурсів, що є у

розпорядженні банку. Проблема ресурсів є особливо актуальною на початковій стадії здійснення лізингових операцій, коли відбуваються головним чином вкладення коштів у операції лізингу.

Треба відзначити, що проведення лізингових операцій банками (при використанні безпосередньої форми участі банку у лізингових операціях) у своїй структурі відрізняється від проведення таких операцій лізинговими компаніями тим, що при цьому особа лізингодавця і банку “злита в одну” (за виключенням випадків особливо складних угод, коли у їх фінансуванні приймають участь декілька банків), отже, є відсутніми відносини кредиту лізингодавця та фінансуючої банківської установи, та відповідними впливаючими з цього особливостями сплати лізингових платежів (величина плати за використані кредитні ресурси відсутня, є тільки комісійні виплати).

Загальна схема проведення лізингових операцій передбачає здійснення таких послідовних етапів процесу підготовки і реалізації лізингових положень, що їх проходять суб’єкти лізингу, серед яких лізингодавцем виступає банк: 1) підготовка та обґрунтування лізингової угоди; 2) юридичне оформлення лізингової угоди; 3) моніторинг виконання лізингової угоди [171, с. 375].

На першому етапі здійснюється необхідна підготовча робота для укладання юридичних договорів. Це важливий етап, який вимагає детального вивчення всіх умов і особливостей кожної угоди. Процес закріплення лізингової угоди здійснюється *на другому етапі*. *На третьому етапі* здійснюється експлуатація об’єкта лізингу. Лізингоодержувач забезпечує збереження лізингового майна, утримання його у робочому стані, здійснює лізингові платежі. Отже, для здійснення лізингових операцій банк-лізингодавець проводить попередню організаційну роботу з вивчення лізингового ринку, його основних тенденцій, виявлення попиту на певні види устаткування, проведення рекламної кампанії про свою діяльність.

При оцінці платоспроможності лізингоодержувача банк може користуватися загальною схемою, прийнятою для оцінки кредитоспроможності своїх клієнтів; втім його передусім цікавить здатність лізингоодержувача виконувати свої зобов’язання на перспективний період, що ускладнює цей аналіз, включаючи до нього крім коефіцієнтів покриття, ліквідності та додаткових показників кредитоспроможності аналіз загальної економічної стійкості підприємства, можливості технічного переозброєння, оновлення асортименту продукції і тощо.

Необхідно відмітити, до сих пір лізингова форма кредитування банками не одержала належного розповсюдження. Серед однієї з головних причин те,

що в умовах інфляційних очікувань та загальної нестабільності великий попит на кредитні ресурси обумовлював вибір банків у напрямку провадження короткострокового кредитування за високими процентними ставками з отриманням великого рівня прибутку у короткостроковому періоді. Одним з можливих рішень продовження строку лізингу - це встановлення надійних відносин між декількома банками, з якими можна було б укласти угоду про гарантований кредит (за строками і сумою). Це дало б можливість перекрити довгостроковий лізинговий договір декількома короткостроковими банківськими кредитами.

Оцінюючи перспективи розвитку лізингових операцій комерційними банками України, необхідно відмітити, що на перших порах комерційним банкам не до снаги надавати весь комплекс послуг по лізингу (вивчення ринку тих чи інших засобів, що здаються в оренду, проведення технічного обслуговування і консультацій, і т ін.). Тому є сенс говорити про створення на цьому етапі банками спеціальних лізингових фірм за аналогією розвинених країн. Такі лізингові фірми, крім оренди техніки та обладнання, могли б взяти на себе вивчення ринку збуту випущеного на підприємствах обладнання та надавати лізингові кредити його покупцям. Також поряд з фінансовим лізингом може застосовуватись лізинг - повне обслуговування, у відповідності з яким відбувається поставка та надання додаткових послуг у доповнення до чисто фінансового аспекту традиційного лізингу. Спеціалізовані лізингові фірми можуть проводити оперативне лізингове кредитування (прокат).

Комерційний банк як засновник компанії підтримуватиме її своїми кредитами. Володіючи всебічною інформацією про своїх клієнтів, банк може надавати фірмі інформацію про платоспроможність майбутніх лізингодержувачів, що відіграє велику роль у заключенні лізингової угоди.

При поширенні застосування комерційними банками на практиці лізингового кредитування в нашій країні треба розглянути проблему лізингових ризиків. В умовах економічного спаду та інфляції головну роль повинні відігравати операції фінансового лізингу, засновані на збереженні права власності на об'єкт лізингу на протязі всього терміну дії угоди.

Проте до цього часу існує багато невідповідностей у правовому полі лізингу.

По-перше, існують суперечності між законом «Про лізинг», Господарським та Цивільним кодексом України. Крім того, в країнах Заходу угоди про лізинг мають статті, що допускають "безумовне отримання" затриманих виплат та "безумовне повернення права власності" на відповідні

основні засоби по закінченні визначеного терміну платежів. Це призводить до виникнення конфліктних ситуацій між резидентами і нерезидентами України у випадках, коли лізингоодержувач і лізингодавач є резидентами України, а продавець (постачальник) резидентом не є, тобто коли йдеться про покупку об'єкта лізингу за кордоном.

По-друге, не вирішені проблеми переведення на третю сторону зобов'язань лізингоодержувача здійснювати регулярні платежі у випадку суборенди, якщо в угоді про лізинг не передбачене інше. Багато проблем для лізингоодержувача становить також ПДВ: чи є платежі по лізингу "прямою виробничою витратою", чи включати активи в баланс, чи визнається лізинг західного обладнання за "імпорт" і що в цьому разі робити з ПДВ тощо.

Усе це робить для суб'єктів малого та середнього бізнесу використання лізингу як системи фінансування для розвитку підприємництва досить невизначеною справою. Активне впровадження лізингових послуг, які надаються комерційними банками, сприятиме оновленню основних фондів завдяки збільшенню доступу підприємств до зовнішніх джерел фінансування інвестицій і розвитку малого та середнього бізнесу завдяки більшій доступності лізингових операцій порівняно з іншими інструментами запозичень. Окрім того, розвиток лізингу стимулюватиме підвищення ефективності кредитної політики банків завдяки формуванню конкурентного середовища між джерелами фінансування.

Світовий досвід показує, що лізинг швидко розвивається, лише отримавши податковий стимул. Насамперед у вигляді дозволу застосовувати прискорену амортизацію до об'єктів лізингу. Наприклад, у Росії дозволено використовувати коефіцієнт 3 для амортизації лізингового обладнання. В Україні тільки на початку 2006 року у Верховній Раді зареєстрований законопроект, який пропонує дозволити для лізингових операцій коефіцієнт прискореної амортизації 1,5.

Також розвитку лізингу будуть сприяти:

1) умови, що гарантують стійкий розвиток малого і середнього бізнесу. Малий і середній бізнес спроможний спожити більшу кількість лізингових послуг, тому що, по-перше, він не має великі фінансові можливості і, по-друге, завдяки нечисленності персоналу, має більшу гнучкість для реагування на зміни кон'юнктури ринку;

2) інтеграція банківського і промислового сектора економіки. Зацікавленість банків у розвитку не тільки торгового, але і промислового капіталу. Активний розвиток холдингової системи;

3) вільна конкуренція, при якій виробники змушені шукати нові засоби збуту виробленої дорогої продукції, щоб вижити на ринку.

Звичайно, інвестиційні лізингові проекти вкрай складні. Вони припускають розробку спеціальних схем фінансування, забезпечення, надання гарантій, участі банків, страхових компаній. Водночас висока результативність лізингових операцій у багатьох країнах світу не може не підтвердитися і на українському ринку, оскільки лізинг дозволяє ефективним шляхом погоджувати інтереси виробників і споживачів, банків і лізингових компаній.

Отже, нині щоби не втратити конкурентні переваги, вітчизняні банки мають постійно вдосконалювати свої операції та послуги, нарощувати рівень ресурсного забезпечення банківської системи та консолідації вітчизняного банківського бізнесу, впроваджувати прогресивніші структури управління, які давали б змогу гнучко реагувати на зовнішні умови, які змінюються, і одночасно забезпечували б високу якість діяльності, контроль витрат та ефективності. Піднесення української економіки і пов'язане з ним зростання попиту на кредит, що намітився, дають нашим банкам хороші шанси для того, щоб прискорити впровадження нових прогресивних банківських та інформаційних технологій у процес розміщення ресурсів та підвищення їх ефективності.

Підсумовуючи вищевикладене, слід підкреслити, що динаміка економічного середовища, необхідність пристосування суб'єктів ринку до змін кон'юнктури та основних умов господарської діяльності вимагають постійного пошуку оптимальних способів організації кредитних відносин між банками та їхніми клієнтами. Безперечно, що врахування світових тенденцій у цьому напрямку та адаптації передового досвіду розвинених країн позитивним чином вплинуть на розвиток банківської справи в Україні зокрема та дозволять посилити дієвість кредитних важелів впливу на розвиток приватної ініціативи, а відтак і сприятимуть економічному зростанню загалом.

РОЗДІЛ 4

РЕГУЛЯТИВНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ НА КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З ПІДПРИЄМСТВАМИ

4.1. Функціонування центрального банку в системі заходів щодо стимулювання кредитної активності комерційних банків країни

Кредитне забезпечення підприємницької діяльності комерційними банками у значній мірі залежить від ефективності функціонування центрального банку і його впливу на кредитну активність банківських установ. Саме тому центральний банк слід вважати невід'ємною складовою частиною механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

У цьому зв'язку прослідкується тісний взаємозв'язок: з одного боку – центробанк, за допомогою певних економічних та адміністративних важелів визначає загальну поведінку та ділову активність банківських установ на ринку кредитних ресурсів; комерційні ж банки у відповідності до обраної кредитної політики можуть впливати на рівень кредитного забезпечення підприємницьких структур – з іншого. З цієї точки зору, необхідне обґрунтування сутності та функцій центрального банку, визначення його ролі та значення у механізмі державного регулювання економіки, а відтак – і у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

У більшості країн важливе значення в механізмі державного регулювання економіки, забезпеченні всіх галузей та суб'єктів господарювання грошовими ресурсами належить банківським системам та їх головній ланці – центральним емісійним банкам. Така роль центральних банків визначається їх статусом монопольного органу щодо забезпечення суспільства грошовими коштами.

Центральні банки можуть безпосередньо впливати на кількість грошових ресурсів в економіці загалом, а відтак – на ресурсний потенціал комерційних банків та їхню кредитну активність зокрема, використовуючи при цьому різноманітні важелі грошово-кредитної політики. Це означає, що при виникненні кризових ситуацій вони теоретично у змозі надати дієву підтримку суб'єктам господарювання шляхом створення резервного фонду платіжних засобів для попередження їх банкрутств. Проте на практиці у більшості країн надання такої підтримки суворо регламентоване законами про центральний банк і проводиться згідно з рішенням державних органів управління економікою.

Специфіка функціонування центрального банку в ринкових умовах полягає у тому, що він, з однієї сторони - реалізує політику державного регулювання економіки, відповідає за стан грошового обігу в країні, представляючи інтереси держави; а з іншої – забезпечує ефективність функціонування банківської системи на ринку кредитних ресурсів, а відтак у реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

В сучасних умовах діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, активізацію ринкової кон'юнктури, вирівнювання платіжного балансу, що загалом визначає ефективність функціонування банківської системи та всієї економіки країни. Зазначені обставини обумовлюють необхідність вивчення питань, пов'язаних із визначенням статусу центрального банку в механізмі державного регулювання економіки, сфер його функціонування, оскільки місце центрального банку в ринковій економіці багато в чому визначає хід та напрямок економічного розвитку країни через вплив на кредитну активність комерційних банків, а відтак і кредитне забезпечення підприємницької діяльності (рис.4.1.).

У нашій країні статус і принципи діяльності Національного банку України визначені у Конституції – основному законі держави. Статті, що стосуються функціонування національного банку, вміщені у двох розділах, присвячених законодавчій та виконавчій владі. За своїм правовим статусом Національний банк України є однією з найважливіших інституцій держави, не входячи при цьому до жодної із гілок влади. Відповідно до статті 99 Конституції України функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошей та цінової стабільності. У Законі “Про Національний банк” фіксується, що у сфері своєї безпосередньої діяльності банк наділений повною незалежністю. Важливо також відзначити, що Національному банку України відповідно до статті 93 Конституції надане право законодавчої ініціативи.

Центральний банк посідає перший рівень у банківській системі і покликаний регулювати її діяльність у межах прав та повноважень, наданих йому законом. Будучи державними, центральні банки перетворюються в провідників і виконавців волі і завдань держави.

З точки зору практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, грошово-кредитна (монетарна) політика центрального банку виступає у ньому базовою основою, оскільки використовуючи економічні та адміністративні важелі впливу на пропозицію грошових ресурсів центробанк може суттєво впливати на кредитну активність

комерційних банків, а відтак – на кредитне забезпечення ними підприємницької діяльності. Тому доцільним, з нашої точки зору, слід вважати обґрунтування теоретичних засад грошово-кредитного регулювання через призму функціонування механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Рис. 4.1. Роль центрального банку в механізмі державного регулювання економіки [133, с.187]

Так, у Законі України “Про Національний банк України” дається таке поняття грошово-кредитної політики: це комплекс заходів у сфері грошового обігу і кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу [3].

На думку Ф.С. Мишкіна, монетарна політика являє собою управління грошми та процентними ставками [137, с.41]. З точки зору Н.Г. Менк’ю, грошово-кредитна політика – це сукупність рішень центрального банку стосовно пропозиції грошей [142, с.708]. А.Р. Дорнбуш і С. Фішер вважають

грошово-кредитну політику засобом впливу центрального банку на кількість грошей, рівень ставки процента і величину доходу [88, с.142].

Є.Ф. Жуков вважає, що сукупність заходів, спрямованих на розширення або звуження ліквідних засобів і обсягів кредитування банків та інших кредитних установ, формує зміст грошово-кредитної політики, що проваджується центральним банком, метою якої є регулювання попиту та пропозиції на позичковий капітал [32,с. 70].

З точки зору Б.П. Адамика, грошово-кредитну політику слід розглядати як комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, які проводить держава через свій центральний банк [24, с. 37].

Як бачимо, більшість підходів до трактування змісту грошово-кредитної політики зосереджують увагу на регулюванні величини грошової маси, що, у свою чергу, впливає на інші макроекономічні параметри. Не заперечуючи принципову вірність указаних позицій, ми у той же час вважаємо необхідним зосередити увагу на змісті грошово-кредитної політики з точки зору ролі і місця центрального банку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

З таких позицій, грошово-кредитну політику необхідно розглядати як складову державного регулювання економіки, котра через комплекс певних інструментів передбачає формування центральним банком вихідних умов практичної реалізації комерційними банками механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, що відповідно, визначає ступінь забезпечення суб'єктів ринку необхідними кредитними ресурсами та досягнення тих чи інших цілей розвитку економіки.

Суб'єктом грошово-кредитної політики виступає держава, яка регулює цю сферу через свої представницькі органи – центральний банк і відповідні урядові структури – міністерства фінансів чи скарбниці, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції щодо страхування депозитів, а також іншим установам.

Основним об'єктом грошово-кредитного регулювання з боку центрального банку виступає кредитна діяльність комерційних банків, що безпосередньо позначається на сукупній грошовій масі, від величини якої, у свою чергу, залежить динаміка основних показників розвитку економіки.

Слід зазначити, що ефект монетарної політики не обмежується лише грошово-кредитною сферою, а проявляється також у реальній економіці завдяки впливу монетарних змін на виробництво, інвестиції, зайнятість тощо. У

цьому зв'язку монетарну політику слід розглядати як складову загальноекономічної політики держави.

Основними завданнями центрального банку в економіці країни, які тісно пов'язані між собою, на наш погляд, є: 1) досягнення кінцевих стратегічних цілей грошово-кредитного регулювання; 2) забезпечення стабільної роботи банківської системи як необхідної умови ефективного фінансового посередництва, а відтак – кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

При розробці грошово-кредитної політики центральний банк переслідує певні цілі, які прийнято розмежовувати у залежності від їхньої контрольованості, тобто можливості центрального банку виконати певні завдання. Виокремлюють стратегічні, проміжні і тактичні цілі грошово-кредитного регулювання.

Стратегічними цілями монетарної політики центробанку можуть бути кінцеві цілі загальноекономічної політики держави – досягнення такого зростання суспільного виробництва, за якого буде забезпечений високий рівень зайнятості, стійкість цін (стримування інфляції), збалансованість платіжних відносин із зовнішнім світом.

Проміжними цілями монетарної політики є досягнення такого стану деяких ключових економічних параметрів, який сприятиме досягненню стратегічних цілей. Такими перемінними є поживлення чи стримування кон'юнктури на товарних та грошових ринках. Змінюючи масу грошей та рівень процентної ставки, центральний банк може регулювати кон'юнктуру грошового ринку, а відтак впливати на рівень кредитної активності комерційних банків, що, в свою чергу, обумовлює стан кредитного забезпечення підприємницької діяльності та їх ділову активність. Тактичні цілі монетарної політики мають короткостроковий, оперативний характер і покликані забезпечувати досягнення проміжних цілей.

Основні цілі монетарної політики знаходяться в ієрархічному взаємозв'язку та їх реалізація забезпечується інструментами грошово-кредитного регулювання. Зміст та органічний зв'язок цілей та інструментів грошово-кредитної політики можна зобразити у вигляді схеми, представленої на рис. 4.2.

Слід зазначити, що центральний банк як головний кредитний інститут країни повинен враховувати загальноекономічні цілі та узгоджувати свої дії з урядом та іншими державними установами, що формують економічну й фінансову політику. З нашої точки зору, має сенс певне розширення кола кінцевих, стратегічних цілей грошово-кредитної політики Національного банку

України, що на рівні із підтриманням стабільної купівельної спроможності національної валюти повинні включати також *сприяння економічному росту і забезпеченню високої зайнятості*.

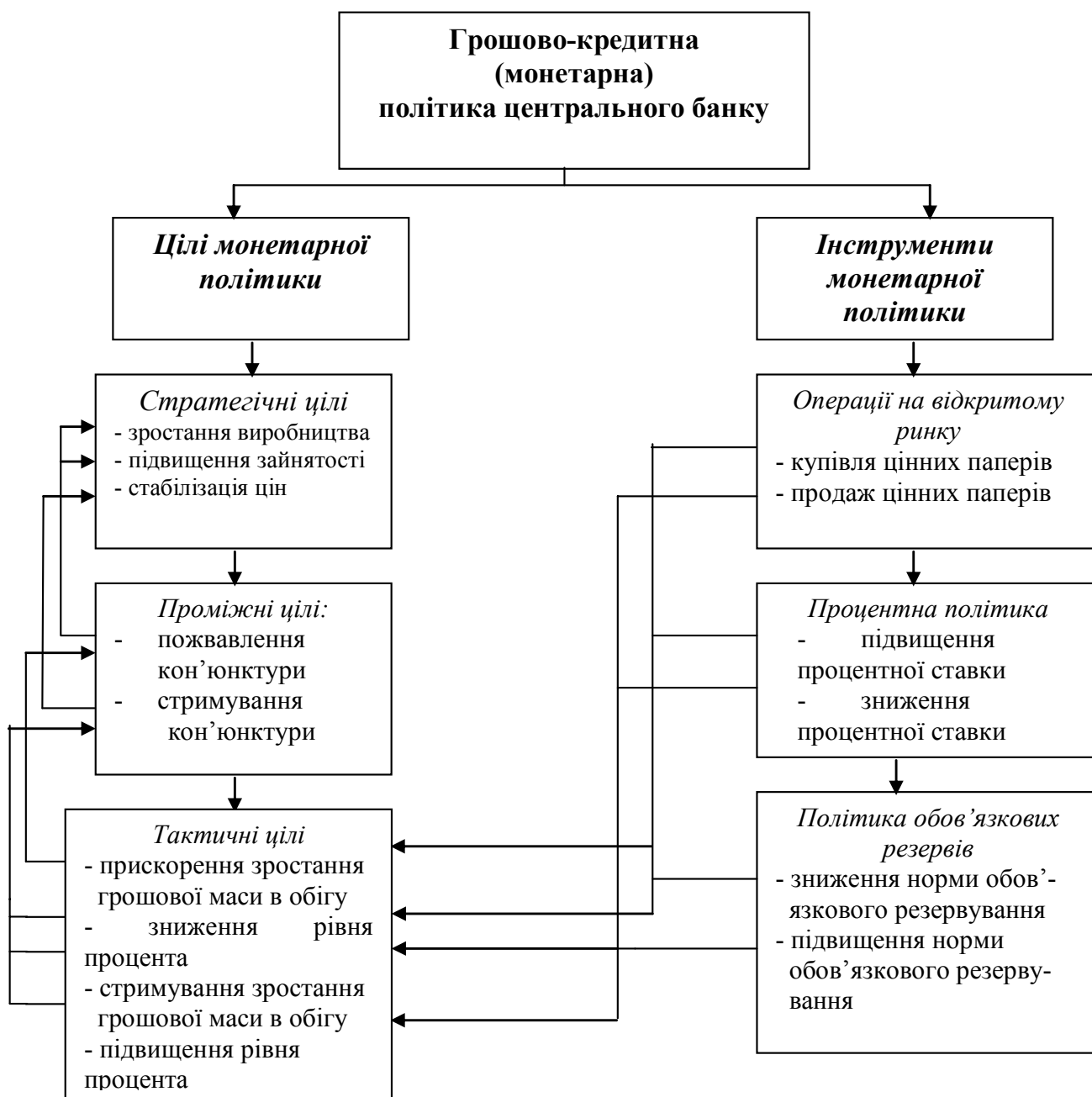

Рис. 4.2. Взаємозв'язок між цілями та інструментами монетарної політики центрального банку [66, с. 123]

Тривалі дискусії, що точаться навколо складу цілей грошово-кредитної політики центрального банку мають бути вирішені, на наш погляд, на користь визначення у якості пріоритетних завдань монетарного регулювання не лише досягнення цінової стабільності, а й стимулювання економічного росту. Це за умов досягнення фінансової стабілізації набуває ключового значення для

подолання кризових явищ перехідного періоду. Визначення цілі стимулювання економічного росту в якості пріоритету монетарної політики центрального банку визначає ту важливу роль, яка належить відповідним інструментам грошово-кредитного регулювання у впливі на кредитну активність банківських установ, а відтак і кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

Іншим стратегічним завданням центрального банку, як зазначалося вище, є забезпечення стабільної роботи банківської системи як необхідної умови фінансового посередництва. Це завдання досягається шляхом регулювання центробанком діяльності комерційних банків, а саме – через механізм застосування обов'язкових економічних нормативів, що значною мірою відображається на фінансовій стійкості банківських установ та їхній спроможності забезпечувати потреби підприємницьких структур в кредитних ресурсах.

З'ясування конкретних можливостей реалізації двох вказаних завдань обумовлює необхідність економічної оцінки базових функцій центробанку. Законом України “Про банки і банківську діяльність” передбачено 8 функцій (операцій) Національного банку [1], а Законом України “Про Національний банк України” – 18 функцій [3], котрі загалом охоплюють досить широкий спектр можливих видів діяльності центрального банку – від реалізації грошово-кредитної політики до участі у підготовці кадрів для банківської системи.

Виокремленню функцій, що притаманні лише центральним банкам присвячено ряд наукових досліджень. Однак, різні автори по-різному тлумачать функції центробанку, що викликає необхідність теоретичного узагальнення та виокремлення базових функцій центробанку в практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Так, на погляд Є.Ф. Жукова, в сучасних умовах центральний банк виконує такі народногосподарські функції: емісійний центр країни; валютний центр; банк банків та розрахунковий центр; банк уряду; центр грошово-кредитного регулювання економіки [32, с.60].

На думку М.І. Савлука центральним банкам притаманні такі функції як: розробка та реалізація державної грошово-кредитної політики; емісія грошей; розрахунково-касове та кредитне обслуговування банків другого рівня (функція банку банків); розрахунково-касове та кредитне обслуговування держави (фірмовий банк держави); зберігання централізованого золотовалютного запасу; нагляд і контроль за банківською діяльністю [60, с.100].

До компетенції Національного банку України відносять функцію зберігання централізованого золотовалютного запасу що є, на нашу думку,

недоцільним, адже в країнах з розвинутою економікою цю функцію можуть виконувати як державні скарбниці, так і казначейства. Функцію проведення нагляду і контролю за банківською діяльністю можна розглядати як складову функції “банку банків”, а можна виділити і окремо. Окрім того, практика організації банківської справи за кордоном свідчить про можливість реалізації цієї функції через незалежні аудиторські фірми.

Більш придатною для обґрунтування фундаментальної ролі центрального банку в практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності видається обґрунтування його такі базові функції:

- емісія готівки і організація грошового обігу;
- розрахунково-касове та кредитне обслуговування банків другого рівня (банк банків);
- розрахунково-касове та кредитне обслуговування держави (банк ір уряду);
- реалізація грошово-кредитної політики.

З нашої точки зору, слід виокремити таку важливу функцію центральних банків, за допомогою якої здійснюється практична реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, як регулювання діяльності банків другого рівня. Економічна сутність цієї функції полягає у тому, що центральний банк, використовуючи економічні та адміністративні важелі грошово-кредитного регулювання, здійснюючи комплекс заходів нагляду та контролю за діяльністю комерційних банків, у значній мірі може впливати на їхню кредитну активність, а відтак на ступінь кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Необхідність виділення такої функції центрального банку як регулювання діяльності банків другого рівня є особливо важливою з огляду на такі обставини: по-перше - реалізуючи цю функцію, центральний банк вирішує стратегічне завдання забезпечення стабільної роботи банківської системи як необхідної умови фінансового посередництва; по-друге - в результаті проведення такого регулювання центральний банк має можливість стимулювати спрямування кредитних ресурсів комерційних банків у реальний сектор економіки та на розвиток вітчизняного виробництва. Отже, на наш погляд, центральний банк в умовах трансформації ринкових відносин в Україні виконує такі основні функції (рис. 4.3.).

1) Функція емісії готівки й організації грошового обігу пов’язана з монопольним правом центрального банку на випуск банкнот, які є законним платіжним засобом, обов’язковим для приймання в оплату боргів на території даної країни.

2) Функція “банку банків” полягає у кредитно-розрахунковому обслуговуванні центральним банком усіх інших банківських установ країни. Дана функція передбачає діяльність центрального банку в якості міжбанківського розрахункового центру та кредитора останньої інстанції.

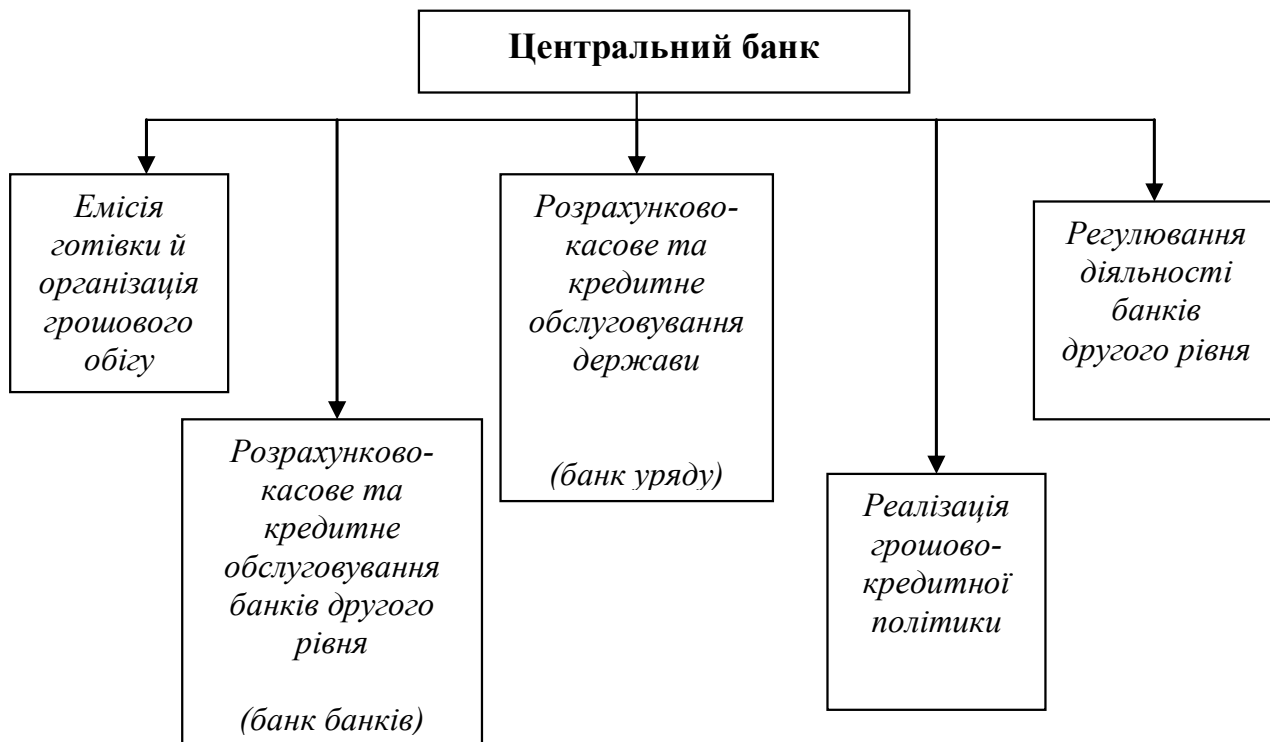

Рис. 4.3. Основні функції центрального банку [133, с. 186]

3) Функція “банкіра уряду” полягає в організації центральним банком кредитно-розрахункового обслуговування урядових структур, а також проведенні операцій, пов’язаних із касовим виконанням державного бюджету, обслуговуванням державного боргу та зберіганням золотовалютних резервів країни.

4) Розробка та реалізація грошово-кредитної (монетарної) політики є, на наш погляд, основною функцією центрального банку, визначає по суті його місце і роль в ринковій системі організації економічних процесів. Дана функція виступає основою для вивчення як загальної спрямованості, так і можливостей реалізації усіх інших функцій: функції “банкір уряду”, функції “банк банків”, так і функції регулювання діяльності банків другого рівня. Одним із результатів реалізації цих підфункцій центрального банку є емісія готівки, що визначається особливостями сучасного емісійного механізму.

5) Регулювання діяльності банків другого рівня – є однією з найважливіших функцій центрального банку, котра безпосередньо може позначатися на кредитній активності банківських установ країни, оскільки

зміна нормативів співвіднесення різних статей балансу може сприяти як розширенню, так і скороченню обсягів кредитного забезпечення суб'єктів господарювання.

За допомогою грошово-кредитних інструментів центробанк може істотно коригувати такі параметри як кількість і ціна (процентна ставка) позичкового капіталу, що відповідно до цілей державної економічної політики можуть впливати на попит і механізми використання кредитів у народному господарстві. До таких інструментів насамперед слід віднести:

1) проведення операцій на відкритому ринку державних цінних паперів, купівля яких збільшує грошову масу, а продаж скорочує її, що відповідно позначається на кредитному потенціалі банківських установ;

2) зміна норми мінімальних обов'язкових резервів: чим вона вища, тим менше кредитів можуть надавати комерційні банки;

3) збільшення або зменшення облікової ставки процента (дисконт), що означає, відповідно, обмеження або розширення кредитних можливостей банківської системи через механізми рефінансування. Практично всі інструменти монетарної політики чинять опосередкований і загальний вплив на ділову активність комерційних банків, розширюють (або зменшують) можливості останніх щодо кредитування реального сектора економіки та коригують обсяги позичкових операцій (табл. 4. 1.).

В науковій літературі досить детально обґрунтовано класифікаційну характеристику інструментів грошово-кредитної політики, зокрема за характером впливу на грошовий ринок, спрямованістю регулятивного впливу, характером впливу на ліквідність банків та періодичністю використання [161, с. 60-61; 196, с. 424-425]. Усі інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються на адміністративні (прямі) і ринкові (непрямі). До перших відносять інструменти, які мають форму директив, приписів, інструкцій, що видає центральний банк і які спрямовані на обмеження сфери діяльності банків. До других - способи впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу через формування певних умов на грошовому ринку. Вони відрізняються значною гнучкістю у порівнянні з адміністративними, але результати їх застосування не завжди адекватні накресленим цілям. Втім незважаючи на це в останні десятиріччя центральні банки розвинених країн все більше відходять від адміністративних (прямих) інструментів і застосовують ринкові інструменти.

Таблиця 4.1.

Роль інструментів монетарної політики центрального банку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності

Інструменти монетарної політики центробанку	Зміна пропозиції грошових ресурсів на грошовому ринку	Вплив на величину вільного капіталу банків	Вплив на динаміку кредитного забезпечення підприємницької діяльності	Вплив на ділову активність підприємств
Операції на відкритому ринку - купівля цінних паперів - продаж цінних паперів	Зростає Зменшується	Збільшується Зменшується	Зростає Зменшується	Підвищується Знижується
Процентна політика - зниження облікової ставки - підвищення облікової ставки	Зростає Зменшується	Збільшується Зменшується	Зростає Зменшується	Підвищується Знижується
Політика обов'язкових резервів - зниження норми обов'язкового резервування - підвищення норми обов'язкового резервування	Зростає Зменшується	Збільшується Зменшується	Зростає Зменшується	Підвищується Знижується

Регулюючи власні взаємовідносини з комерційними банками, центральний банк спроможний впливати на їхню кредитну активність, яка визначає динаміку грошової маси, оскільки основою змін останньої слугують депозитно-позичкові операції банківських установ. У зв'язку з цим використання заходів адміністративного (пряме обмеження кредитних операцій комерційних банків) або економічного впливу (через власні кредитні операції з комерційними банками) дозволяє центральному банку сприяти досягненню пріоритетних цілей державного регулювання економіки, впливаючи на кредитну активність банківських установ, а відтак на стан кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності.

Грошово-кредитна політика центрального банку залежно від стану господарської кон'юнктури поділяється на два основні типи, що мають взаємно протилежний вплив на динаміку грошової маси. Перший тип являє собою

рестрикційну грошову політику (політику “дорогих грошей”), спрямовану на обмеження обсягу кредитних операцій. Другим типом є експансивна грошова політика (політика “дешевих грошей”), яка супроводжується розширенням обсягів кредитних операцій. Експансивна політика застосовується для подолання виробничого спаду і поживлення ділової активності шляхом стимулювання інвестиційних процесів.

У цьому зв'язку, аргументування дієвості впливу інструментарію грошово-кредитної політики центрального банку на величину банківського капіталу та на ділову активність всіх суб'єктів підприємницької діяльності потрібно розглядати саме через призму спрямованості монетарної політики центробанку. Власне від того, наскільки дієвим буде її вплив на ресурсний потенціал і спрямованість кредитної політики комерційних банків, залежатиме дієвість усього механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Одним із найдієвіших важелів грошово-кредитного регулювання є здійснення центральним банком операцій на відкритому ринку. Політика відкритого ринку полягає у змінах обсягів купівлі та продажу цінних паперів (короткострокових зобов'язань держави) центральним банком з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків (рис. 4.4.).

Це, у свою чергу, призводить до зміни резервів комерційних банків, а отже – маси грошей в обігу, попиту на товари, пропозиції грошей і рівня процентних ставок в потрібному для центробанку напрямку. Купівля та продаж цінних паперів на відкритому ринку вважається найбільш гнучким інструментом грошово-кредитної політики і широко застосовується в регулятивній діяльності центральних банків розвинутих країн. Центральний банк продає державні цінні папери комерційним банкам за умов, коли йому потрібно стабілізувати чи зменшити масу грошей в обігу, стримати зростання платоспроможного попиту, знизити інфляцію.

При реалізації політики “дорогих грошей” центральний банк продає на ринку цінні папери з метою обмеження динаміки грошової маси, скорочення обсягу кредитних ресурсів та зниження ділової активності банків. І навпаки, монетарна політика, що набуває спрямованості “дешевих грошей”, передбачає придбання центральним банком цінних паперів у комерційних банків, що призводить до зростання ресурсної бази банківських установ та дозволяє збільшити обсяг кредитних операцій, стимулюючи тим самим поживлення господарської кон'юнктури, підвищення ділової активності та рівня кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

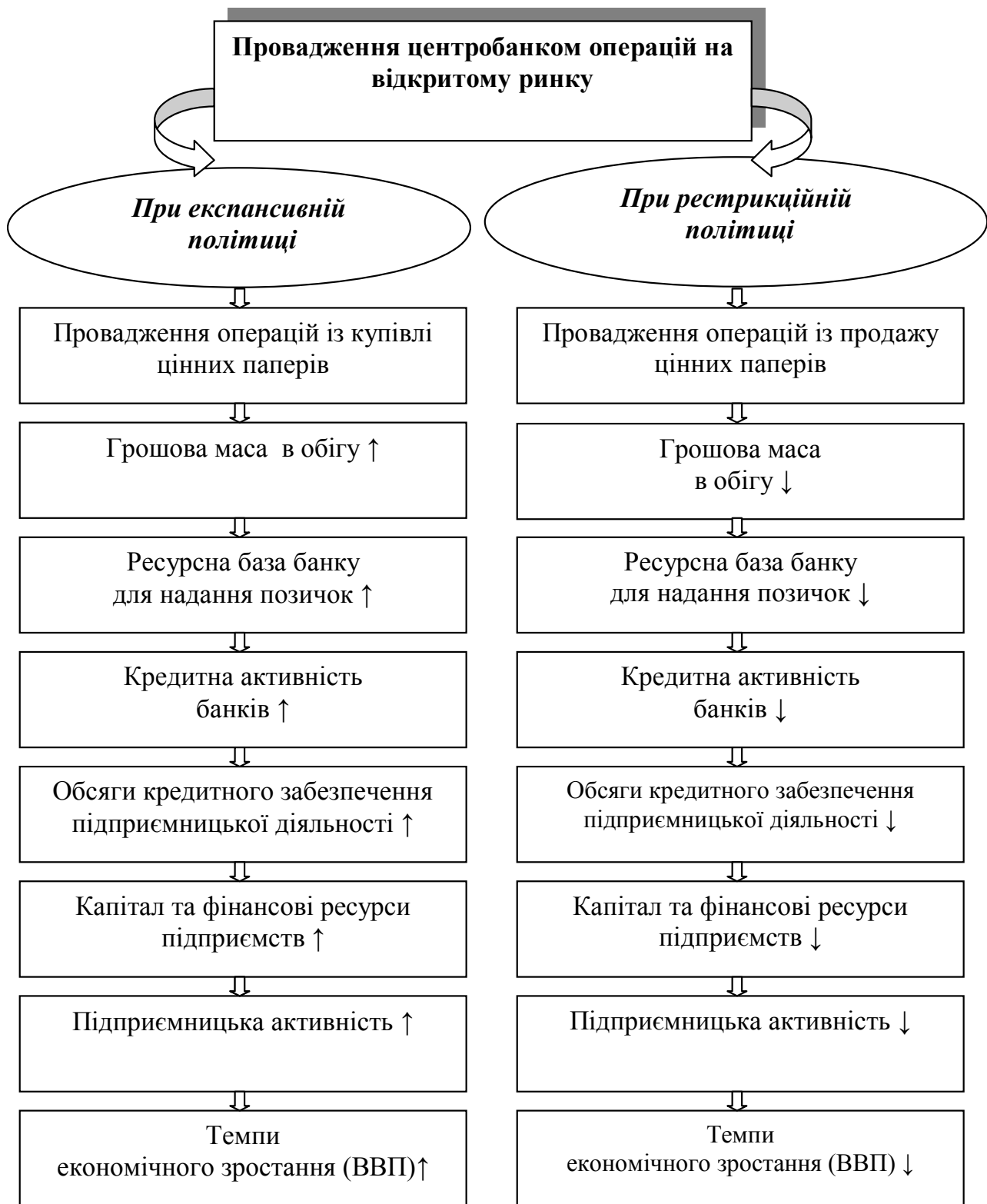

Рис. 4.4. *Спрямування операцій центробанку на відкритому ринку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності*

При цьому об'єктом зазначених операцій можуть слугувати державні зобов'язання, облігації місцевих органів влади, казначейські векселі, безпроцентні казначейські зобов'язання та інші цінні папери, перелік яких визначається центральним банком.

Разом із тим, необхідно відзначити, що можливість здійснення центральним банком операцій на відкритому ринку залежить від розвитку вторинного фондового ринку в країні, який має забезпечувати не лише належний рівень ліквідності цінних паперів, вільну торгівлю ними, а й встановлення їх адекватної курсової вартості.

В Україні ефективність використання цього інструменту грошово-кредитного регулювання пов'язана, насамперед, з рядом проблем: нерозвиненістю інфраструктури ринку цінних паперів; з недосконалістю законодавчої та нормативної бази, що регламентують здійснення операцій з цінними паперами, недостатнім рівнем довіри суб'єктів ринку до державних боргових зобов'язань тощо. Вирішення даних проблем буде вочевидь слугувати тією основою, на якій використання операцій на відкритому ринку набуде належного розвитку в якості гнучкого інструмента монетарного регулювання і впливу центробанку на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на стан кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Іншим важливим інструментом грошово-кредитного регулювання є дисконтна політика (політика облікової ставки), суть якої полягає у змінах процента за позиками, котрі центральний банк надає комерційним банкам, що відображається на кредитному потенціалі останніх. Напрямок зміни облікової ставки центрального банку залежить від типу грошово-кредитної політики (рестрикційного чи експансивного), що спрямовується на обмеження чи розширення кредитних можливостей банківської системи, зміни попиту на банківські кредити з боку суб'єктів господарювання (рис. 4.5.).

Так, у разі проведення рестрикційної грошово-кредитної політики центральний банк переслідує мету подорожчання процесу рефінансування кредитних установ, що одночасно підвищує ціну грошових ресурсів, які надаються в кредит суб'єктам підприємницької діяльності. Це безпосередньо відображається на діловій активності комерційних банків, в результаті чого знижується попит господарюючих агентів на дорогі банківські позики, що спричинює зниження рівня кредитного забезпечення підприємницької діяльності у цілому.

При експансивній грошовій політиці мета центрального банку полягає у розширенні можливостей комерційних банків щодо рефінансування, у зв'язку з чим рівень офіційної облікової ставки знижується. Дана спрямованість грошово-кредитної політики сприяє зростанню обсягів кредитних операцій комерційних банків, що відповідає завданню поживлення ділової активності підприємницьких структур в країні, підвищення рівня кредитного забезпечення

підприємницької діяльності та стимулювання економічного росту.

У розвинутих країнах регулювання облікового кредиту центральним банком здійснюється двома способами: зміною ставки облікового процента (облікової ставки) та зміною ліміту обліку комерційних векселів. Знижуючи процентну ставку, центробанк робить свій кредит більш привабливим для комерційних банків, попит на нього зростає і, відповідно, активізується їх кредитна діяльність. Це, безумовно, позитивно може позначатися на рівні кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності.

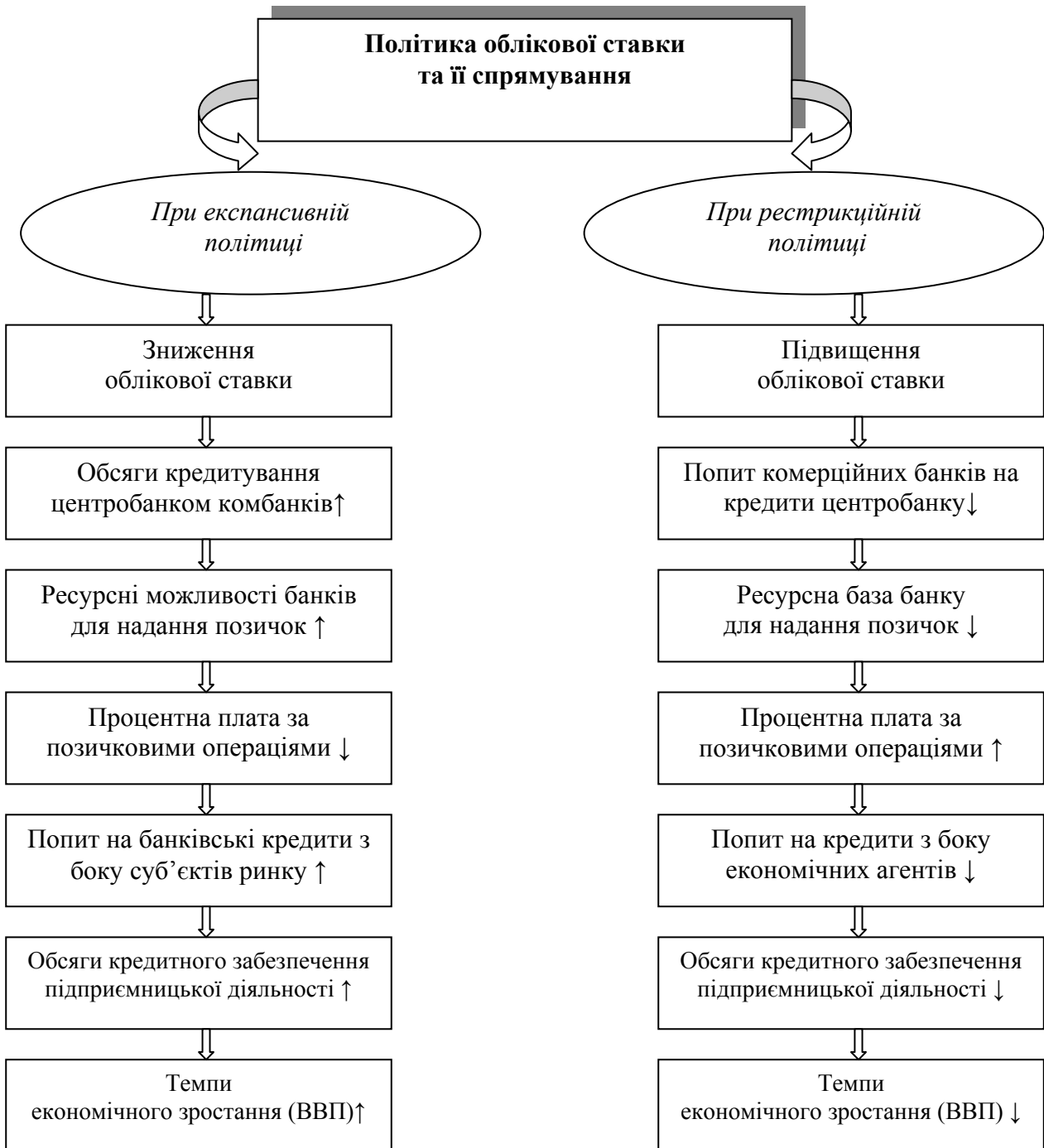

Рис. 4.5. *Спрямування політики облікової ставки у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності*

Однак, слід пам'ятати, що зниження облікової ставки зумовлює не лише зниження ставок за кредитними ресурсами комерційних банків і відповідно зростання у підприємств можливостей використовувати кредитні кошти у якості фінансових ресурсів, але і за депозитами, що у свою чергу зменшує привабливість даного виду активів для населення, обмежуючи можливості комерційних банків щодо залучення грошових ресурсів.

В умовах перехідної економіки України облікова політика не може поки що використовуватися в повному обсязі як повноцінний інструмент грошово-кредитного регулювання. Цьому заважає недостатній розвиток вексельного обігу, а також використання Національним банком України до останнього періоду часу своїх ресурсів переважно для вкладень у державні боргові зобов'язання, а не кредитування комерційних банків. Тому рефінансування комерційних банків здійснюється переважно через тендери, через операції РЕПО, навіть в порядку прямого цільового кредитування, а не через переоблік векселів чи ломбардне кредитування. В цих умовах Національний банк України змінює ставку облікового процента не скільки для досягнення цілей грошово-кредитної політики, стільки для приведення її у відповідність до динаміки показників інфляції.

У цьому зв'язку необхідно у якості проблемного моменту, відзначити, що недостатні обсяги рефінансування Національним банком України комерційних банків не дозволяють забезпечити дієвий вплив даного інструмента монетарної політики на кредитну активність банківських установ, що в певній мірі обмежує можливості останніх щодо належного управління ресурсами, а відтак і кредитного забезпечення підприємницьких структур.

Іншим важливим інструментом грошово-кредитного регулювання, в умовах формування ринкових відносин, є встановлення центральним банком норми обов'язкового резервування для банківських установ з метою підтримки їх ліквідності та обмеження мультиплікатора грошової маси. Політика обов'язкових резервів базується на функції центробанку як "банку банків", зокрема на розрахунково-касовому обслуговуванні комерційних банків. Вимоги обов'язкового резервування можуть розповсюджуватись на всі депозити чи на окремі їх види в залежності від тої ролі, яка відводиться цьому інструменту в монетарній політиці центрального банку.

Політика мінімальних обов'язкових резервних вимог – один із найстаріших і найбільш розповсюджених інструментів регулювання грошово-кредитної сфери. Вперше норми банківських резервів були введені в США у 1863 р. – задовго до створення Федеральної резервної системи. За допомогою

системи обов'язкового резервування Центробанк Росії вирішує цілий комплекс різних проблем: регулює загальну ліквідність банківської системи, знижує ризики банківської діяльності шляхом часткової гарантії вкладів, підвищує ліквідність окремих банків.

В цілому встановлення центральним банком мінімальних резервних вимог для комерційних банків виявило можливості його впливу як на діяльність окремих кредитних установ, так і на грошову сферу економіки загалом, що вивело обов'язкові резерви у ряд найважливіших інструментів державного регулювання економічних процесів. Основною функцією мінімальних обов'язкових резервів є вплив на кредитний потенціал комерційних банків з метою регулювання грошової маси в країні, а відтак на стан кредитного забезпечення реального сектора економіки (рис.4.6.).

Загалом політика обов'язкового резервування покликана виконувати дві взаємопов'язані функції: по-перше, вона є засобом підтримання ліквідності комерційних банків з метою забезпечення стабільності їх діяльності і, по-друге, є інструментом регулювання обсягу грошової маси в обігу. Цей інструмент грошово-кредитного регулювання має вплив на грошову масу не тільки через зміну обсягу вільних резервів, а й через зміну коефіцієнта грошового мультиплікатора та рівня процентної ставки, які надто чутливі до зміни кредитних можливостей банків. Тому в країнах з розвинутою економікою цей інструмент монетарної політики використовується рідко, як виняток, оскільки часті зміни норми обов'язкових резервів негативно впливають на діяльність комерційних банків, обмежують їхні можливості щодо розробки ефективної стратегії на порівняно тривалий період.

В залежності від ситуації, яка складається на ринку та типу політики, обраної центральним банком можлива періодична зміна нормативу обов'язкового резервування.

Метою зміни нормативу обов'язкового резервування в умовах рестрикційної політики центрального банку є зменшення вільного капіталу комерційних банків, який може спрямовуватись на кредитування економічних агентів. Однак, це має і позитивний вплив - сприяє підвищенню привабливості, стабільності та надійності банківських установ для потенційних вкладників. Експансивна монетарна політика, навпаки, передбачає зниження норм обов'язкових резервів, в результаті чого збільшується масштабність банківських кредитних вкладень в економіку, підвищується ділова активність комерційних банків зокрема, та реального сектора економіки в цілому.

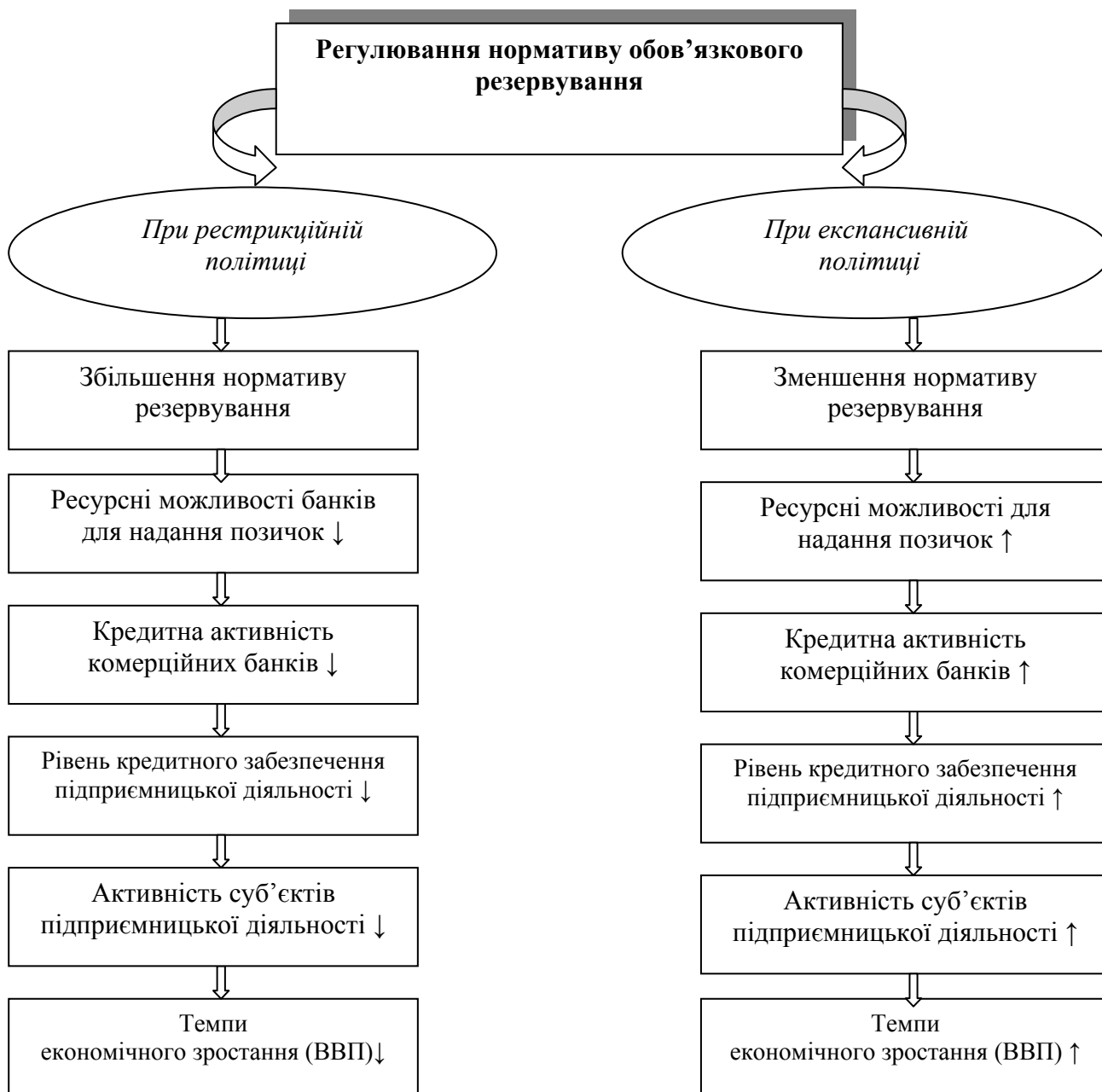

Рис. 4.6. Спрямування політики обов'язкових резервів у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності

Отже, не викликає сумніву, що мінімальні обов'язкові резерви як інструмент грошово-кредитної політики призначені, власне, з одного боку - для досягнення тієї чи іншої цілі регулятивного впливу на економіку в цілому (забезпечення стабільності грошового обігу, реалізація антиінфляційних заходів в країні), так і для забезпечення стабільності банківської системи (обмеження або розширення кредитного потенціалу) – з іншого. Однак, практика встановлення норми обов'язкового резервування в Україні, використання

Національним банком України протягом тривалого періоду часу порівняно жорсткої схеми резервування для комерційних банків, вказує на необхідність вдосконалення механізму практичного застосування мінімальних обов'язкових резервів.

Застосування диференційованої за різними критеріями системи норм обов'язкових резервів (диференціювання резервних вимог за видами банківських операцій, розподіл норм резервування за строками залучених ресурсів та за абсолютними сумами коштів, внесених на банківські депозити) сприяє підвищенню ефективності та гнучкості даного інструмента грошово-кредитного регулювання. Ряд заходів з диференціації нормативів резервування Національним банком України вже здійснюється. Однак, на наш погляд, прийнята система лише частково вирішує проблему дієвості даного інструменту. Застосування системи диференціювання резервних вимог в залежності щодо типу банківських установ, спрямування їхніх кредитних вкладень, а саме – орієнтації кредитної політики комерційного банку на кредитне забезпечення реального сектора економіки, дозволить центробанку в значній мірі стимулювати кредитну активність банківських установ в розрізі кредитного забезпечення тих галузей господарства і підприємницьких структур, на розвиток яких спрямовані цілі державної економічної політики.

З цього приводу, саме запровадження елементів диференціювання резервних вимог за різними критеріями, на наш погляд, слід вважати одним із найбільш перспективних напрямів розвитку обов'язкового резервування в механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності. При цьому в якості основних критеріїв найбільш доцільним видається використання таких як строки і суми залучених коштів, а також спрямування кредитної політики банків.

Вирішення центральним банком стратегічного завдання забезпечення стабільної роботи банківської системи та виконання функції регулювання діяльності банків другого рівня здійснюється через застосування сукупності адміністративних важелів грошово-кредитної політики. З цієї точки зору, до адміністративних методів грошово-кредитного регулювання слід віднести інструменти, що мають форму директив, інструкцій центрального банку й спрямовуються на обмеження сфери діяльності банківського інституту, а з огляду на предмет нашого дослідження – на обмеження чи розширення кредитної активності комерційних банків.

З цієї точки зору, до адміністративних методів грошово-кредитного регулювання слід віднести інструменти, що мають форму директив, інструкцій

центрального банку й спрямовуються на обмеження сфери діяльності банківського інституту, а саме – на обмеження чи розширення кредитної активності комерційних банків. Серед найважливіших адміністративних методів, найдієвіших в умовах ринкових перетворень, слід насамперед виокремити: встановлення “стелі” кредиту центрального банку, що надається урядові та банківським установам; пряме регулювання позичкових операцій банків, встановлення обмежень маржі, граничної межі вартості кредитних ресурсів, що виділяються згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих галузей економіки; обмеження споживчого чи інших видів кредиту; обмеження на відкриття філій та відділень комерційних банків.

Адміністративне регулювання процентних ставок, як правило, передбачає обмеження центральним банком меж процентних ставок за кредитами комерційних банків. Це, в свою чергу, призводить до збільшення попиту на кредитні ресурси банків, внаслідок чого процентна політика сприяє адміністративному розподілу кредитних ресурсів на користь певних галузей. Низькі процентні ставки стимулюють кредитно-інвестиційні вкладення в реальний сектор економіки та сприяють підвищенню ділової активності економічних агентів. Однак, низькі процентні ставки за депозитами сприяють розміщенню вільних тимчасових ресурсів не у вигляді банківських депозитів, а в інших формах (купівля іноземної валюти, нерухомого майна, товарів, дорогоцінних металів тощо), що не дозволяє їх використовувати для кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Тому, процентна політика центрального банку повинна мати виважений характер, щоб не обмежувати надходження в реальний сектор кредитних ресурсів, не сприяючи водночас розвиткові інфляційних процесів. Важливо при цьому, щоб регулятивні заходи центрального банку не знижували ефективність фінансового посередництва комерційних банків з точки зору їхньої ролі у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Важливе місце в адміністративному регулюванні спрямованості кредитів займає селективна кредитна політика. Як правило, селективна кредитна політика застосовується в країнах, фінансовий ринок яких розвинений недостатньо, що не дозволяє забезпечити ефективний розподіл грошових коштів між господарюючими суб'єктами, а відтак і належний економічний розвиток в цілому.

До основних механізмів селективної кредитної політики належать: встановлення кількісних параметрів на видачу кредитів, спрямованих у пріоритетні, з точки зору державної економічної політики, галузі; створення

спеціалізованих фінансово-кредитних закладів, що здійснюють кредитування пріоритетних галузей за нижчими процентними ставками; надання різноманітних пільг для банківських інститутів (в тому числі і податкових), що здійснюють кредитування переважно пріоритетних сфер економіки.

Важливим напрямком реалізації державного регулювання економіки в цілому, забезпечення стабільності та надійності банківської системи зокрема, є регулювання центральним банком діяльності комерційних банків через систему економічних показників (нормативів).

Загалом, усі нормативи регулювання банківської діяльності, є вагомим інструментом впливу на здатність комерційних банків виконувати свої платіжні зобов'язання, нормативні значення котрих являють собою критичну межу, вихід за яку може становити загрозу стійкості комерційних банків на фінансовому ринку. Однак, з урахуванням того, що регулювання банківської діяльності через систему економічних нормативів є напрямом опосередкованого економічного впливу на кредитну активність банків, з нашої точки зору, більш важливим в умовах ринкової економіки є саме гнучке використання інструментів грошово-кредитної політики, діапазон застосування котрих залежить від ступеня розвитку ринкової інфраструктури певної країни та дієвості економічних саморегуляторів.

Викладені вище засади функціонування центрального банку в системі заходів щодо стимулювання кредитної активності комерційних банків України, визначення його місця та ролі у реалізації державного регулювання економіки та механізми кредитного забезпечення підприємницької діяльності, дозволяють зробити висновок: дієва взаємодія банківського та реального секторів економіки, встановлення якісно нових взаємин банківської системи з суб'єктами підприємницької діяльності можливе лише за умови гнучкого поєднання адміністративних та економічних методів регулювання центробанком грошово-кредитної сфери з метою створення сприятливих умов для практичної реалізації механізму кредитного забезпечення, стимулювання кредитної активності комерційних банків та спрямування кредитних ресурсів останніх на кредитне забезпечення суб'єктів господарювання.

4.2. Монетарна політика Національного банку України та її вплив на кредитну активність банківських установ

Як зазначалося вище, механізм практичної реалізації центральним банком кредитного забезпечення підприємницької діяльності можна умовно поділити на два взаємопов'язаних елементи: перший передбачає реалізацію центральним банком заходів та важелів грошово-кредитного регулювання, що впливають на

ресурсну базу та кредитну активність комерційних банків; другий полягає у регламентації діяльності комерційних банків і проведення заходів щодо нагляду та контролю з метою забезпечення стабільності функціонування банківської системи й відповідно ефективної організації нею фінансового посередництва з метою кредитного забезпечення підприємств.

Регулювання діяльності комерційних банків з метою забезпечення належного рівня їх платоспроможності є однією з найважливіших функцій центрального банку, котра може безпосередньо позначатися на кредитній активності банківських установ країни. Одним із завдань центрального банку при реалізації функції регулювання діяльності банків другого рівня є формування такого механізму регулювання банківської системи, котрий би, по-перше, давав змогу акумулювати і використовувати у вигляді кредитів максимально можливий обсяг грошових ресурсів на максимально можливий термін, по-друге, забезпечив би належний рівень кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності з метою стійкого довгострокового економічного зростання.

Від гнучкого регулятивного впливу центрального банку на кредитну активність комерційних банків у значній мірі залежить рівень кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності. З цієї точки зору виділення в якості першого важливого елементу механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності комплексу заходів та важелів грошово-кредитного регулювання Національним банком України, котрі в значній мірі можуть позначатися на кредитній активності комерційних банків, видається з нашої точки зору, необхідною умовою як для цілісності загального процесу дослідження, так і його результативності у плані визначення шляхів підвищення ефективності функціонування банківських установ у механізмі кредитного забезпечення суб'єктів підприємництва (рис. 4.7.).

Нині в Україні тривають дискусії щодо цілей монетарної політики: на думку одних, вона має обмежуватися підтриманням стабільності грошової одиниці (зовнішньої або внутрішньої); на переконання інших - ця політика в контексті внутрішньої стабільності має бути спрямована на досягнення цілі щодо рівня інфляції; на думку третіх – окрім цілі щодо інфляції, монетарна політика повинна досягати цілі щодо зростання економіки.

Зі статті 6 Закону України “Про Національний банк України” випливає, що забезпечення стабільності грошової одиниці (тобто гривні) є основною функцією НБУ. Основними засадами грошово-кредитної політики на 2007 рік передбачається, що головним завданням грошово-кредитної політики є підтримка стабільності гривні, макроекономічної збалансованості та створення

передумов відновлення стійкого економічного зростання, вирішення поточних і довгострокових соціально-економічних завдань. Національний банк України виходить з того, що стратегічне значення стабільності національної грошової одиниці найближчим часом буде зростати. Досвід монетарної політики останніх років свідчить про те, що саме стійкість гривні дала змогу значною мірою нейтралізувати негативний вплив зовнішніх та внутрішніх шоків на економіку країни.

Рис. 4.7. Практична реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності центральним банком [133, с.190]

Однак, слід підкреслити, що ефект заходів монетарної політики не обмежується лише грошово-кредитною сферою, а проявляється також у реальній економіці завдяки впливу монетарних змін на виробництво, інвестиції, зайнятість тощо. У зв'язку з тим, що грошово-кредитна політика є основною складовою механізму практичної реалізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності, її роль у розвитку економічних процесів дуже важлива, оскільки нормальний розвиток ринкового суспільства неможливий без відповідного коригування рівня кредитного забезпечення суб'єктів господарювання з боку держави.

Завдяки стабілізаційній здатності монетарна політика відіграє надзвичайно важливу роль на переломних стадіях економічного циклу – під час

виходу з депресії, гальмування економічного спаду, запобігання кризи надвиробництва. Відповідними монетарними заходами центральний банк має можливість активізувати чи сповільнити кожен з цих процесів залежно від завдань загальноекономічної політики держави.

Необхідно підкреслити, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки одним із напрямів діяльності Національного банку України має бути сприяння задоволенню попиту на кредити з боку суб'єктів реального сектору економіки, в тому числі й малого та середнього бізнесу.

Тому, з нашої точки зору, серед стратегічних цілей Національного банку України потрібно виокремити і закріпити в законодавчому порядку сприяння розвитку економіки, створення базових передумов ефективного функціонування банківської системи. Для реалізації цього завдання може бути використано увесь широкий спектр інструментів регулювання грошово-кредитного ринку, спрямованих на зниження інфляції, рівня процентних ставок, забезпечення стабільної динаміки обмінного курсу гривні щодо іноземних валют, розширення рефінансування банків тощо.

Монетарна політика Національного банку України дала змогу збільшити обсяги кредитування реальної економіки: на 01.01.2008 р. залишки заборгованості за позичками, наданими банками суб'єктам господарювання, становили майже 427 млрд. грн., тобто з початку 2004 року зросли у 6,3 рази, в тому числі за 2007 рік – на 57 відсотків. Починаючи з 1.01. 2003 року короткотермінові кредитні вкладення банків зросли на 94 млрд. грн., або у 3,5 рази, а довгострокові - на 265 млрд. грн., тобто зросли, відповідно, майже у 10 разів. Таким чином, спостерігається стійка тенденція до збільшення обсягів кредитних вкладень комерційних банків у реальний сектор економіки (табл. 4.2.).

При цьому можна із впевненістю зробити висновки про наявність кореляційної залежності між динамікою таких макроекономічних параметрів як монетарна база і грошова маса, збільшення яких є наслідком відповідної експансивної політики НБУ, та величиною кредитних вкладень комерційних банків в економіку. Так, за аналізований період монетарна база зросла у 3,5 рази, а грошова маса у 4,2 рази (рис. 4. 8.).

Таблиця 4.2.

Динаміка грошової маси і кредитних вкладень комерційних банків у 2003 – 2007 роках*

	1.01. 2004	У % до попереднього року	1.01. 2005	У % до попереднього року	1.01. 2006	У % до попереднього року	1.0. 2007	У % до попереднього року	1.01.2008	У % до попереднього
Монетарна база	40089	130	53763	134	82760	154	97214	118	141901	146
Грошова маса, МЗ	95043	147	125801	132	194071	154	261063	135	396156	152
Вимоги банків за кредитами, усього:	67835	161	88579	131	143418	162	245226	171	426863	174
В тому числі (за строками):										
- довгострокових	30553	258	48003	157	88599	185	159033	179	295362	186
- короткострокових	37282	124	40575	109	54819	135	86193	157	131501	153
В тому числі (за видами валют) у:										
- національній валюті;	39563	162	51207	129	81274	159	123783	152	213798	173
- іноземній валюті	28272	161	37372	132	62144	166	121443	195	213065	175
В тому числі:										
- суб'єктам господарювання;	58849	152	73785	125	109895	149	166683	152	271417	163
- фізичним особам	8986	271	14794	165	33523	227	78543	234	155446	198

* Джерело: розраховано за даними Бюлетеня НБУ. - № 4. – 2008 р.

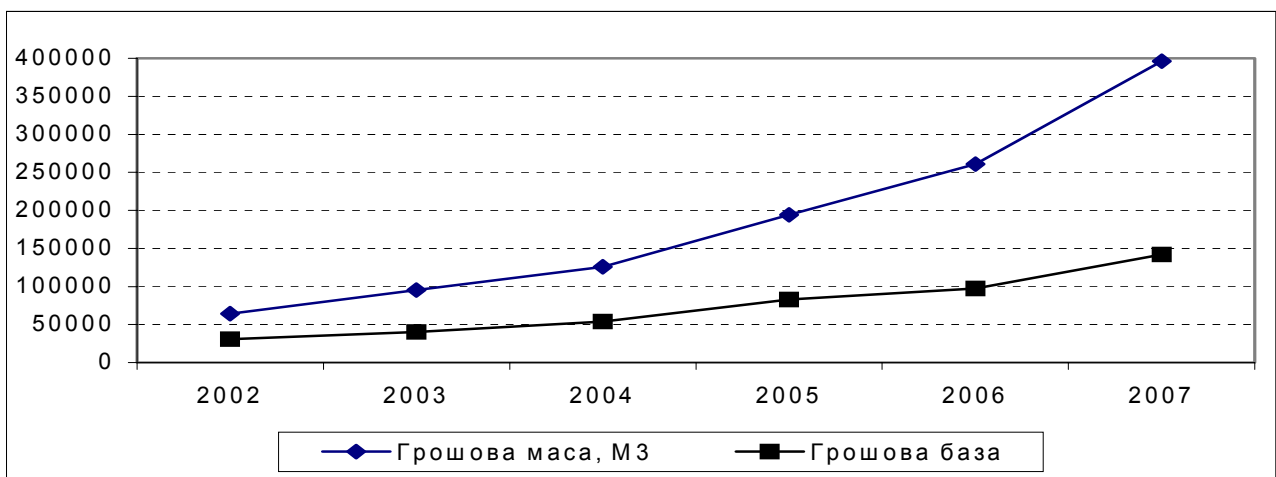

Рис. 4.8. Динаміка грошової маси і грошової бази в Україні

У зв'язку із вищевказаним видається за необхідне детальніше проаналізувати діючі важелі монетарної політики центрального банку, позаяк саме вони мають суттєвий вплив на ресурсну базу комерційних банків та спроможні активізувати їхню діяльність у напрямку кредитного забезпечення

суб'єктів підприємництва.

Центральний банк як головний інститут кредитної системи може активно використовувати монетарні важелі впливу на кредитну активність комерційних банків, а саме на їх спроможність кредитного забезпечення суб'єктів господарювання, оскільки власне через монетарні операції центробанку дія механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності здатна позначатися на перебігу процесу відтворення в економіці. Надаючи кредити комерційним банкам, центральний банк впливає на динаміку їх ресурсів, тим самим керуючи певною мірою рівнем кредитного забезпечення суб'єктів господарювання, а через них – на процес розширеного відтворення. Особливо це стосується перехідної економіки, де функціонування центрального банку передбачає необхідність активізації ринкових важелів впливу на діяльність комерційних банків, в тому числі і через кредитування останніх.

Кредити рефінансування центрального банку є для комерційних банків джерелом тимчасових ресурсів, необхідних їм для поповнення ліквідних коштів. Економічна сутність кредитів рефінансування центрального банку на макроекономічному рівні полягає у тому, що через кредитування банківських установ другого рівня здійснюється емісія грошей в обіг, і розширюється, таким чином, обсяг сукупної грошової маси в економіці. Це створює умови для розширення кредитної діяльності комерційних банків, підвищення їх ділової активності, і як наслідок – спрямування тимчасово вільних грошових ресурсів на кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

На мікроекономічному рівні кредити центрального банку сприяють підтримці на необхідному рівні ліквідності комерційних банків, зміни структури їхніх активів на користь позичкових операцій, а також розширенню, за необхідності, обсягу кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності. *Об'єктом рефінансування* в більшості країн світу, як правило, виступають лише комерційні банки. При цьому кредити надаються фінансово стабільним комерційним банкам, що відчувають лише короткострокові фінансові труднощі (максимальний термін надання кредитів рефінансування у більшості країн становить один рік, при цьому більшість кредитів надається терміном до одного місяця).

Згідно чинних нормативних актів НБУ [16] з метою ефективного регулювання грошово-кредитним ринком, управління ліквідністю банківської системи, виконання функції кредитора останньої інстанції, Національний банк України з урахуванням поточної ситуації на грошовому ринку застосовує такі способи рефінансування комерційних банків: рефінансування банків через

проведення операцій на відкритому ринку; надання стабілізаційного кредиту. Механізм проведення рефінансування центральним банком установ банків та його класифікація за різними ознаками зображено на рисунку 4.9.

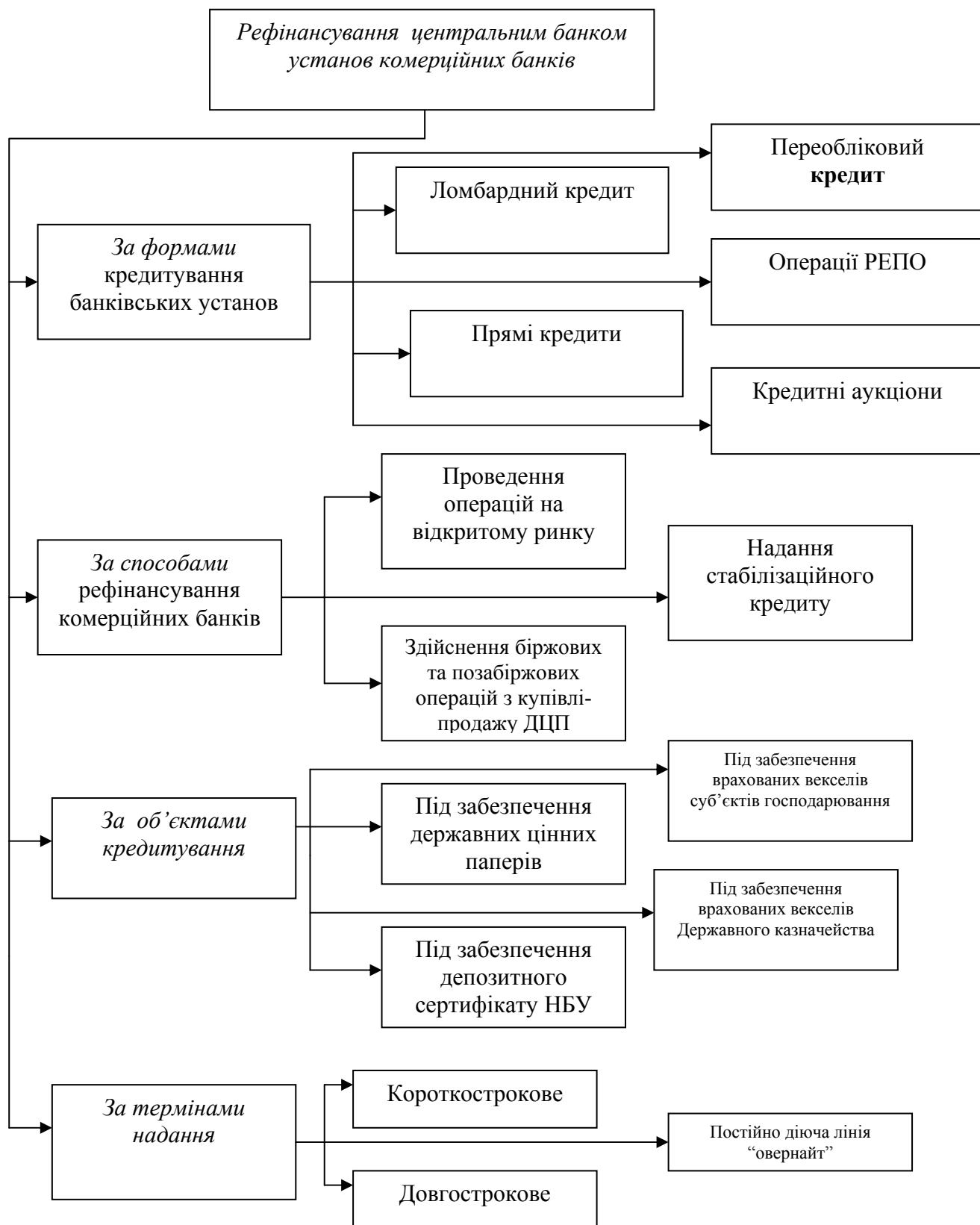

Рис. 4.9. Рефінансування центральним банком установ комерційних банків та його класифікація

Слід підкреслити, що нині Національний банк України застосовує досить обмежений спектр способів рефінансування, що по суті, обмежує можливості комерційних банків користуватися кредитами рефінансування. Для отримання можливості користуватися кредитами рефінансування Національного банку, комерційні банки повинні дотримуватися певних вимог, передбачених інструктивними матеріалами НБУ (Додаток 10).

Розглядаючи питання рефінансування Національним банком комерційних банків, необхідно, на наш погляд, внести ясність у тлумачення окремих термінів. Адже використання в інструктивних матеріалах НБУ терміну "рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку" [16] по суті об'єднує два різні інструменти реалізації монетарної політики. Коли йдеться про рефінансування, то слід передусім мати на увазі кредитування центробанком комерційних банків, що є формою реалізації політики облікової ставки. А коли йдеться про операції на відкритому ринку, то їх слід розглядати як купівлю-продаж НБУ державних цінних паперів, що передбачено статтею 29 Закону України "Про Національний банк України".

Національний банк України здійснює рефінансування комерційних банків тільки для регулювання кредитного ринку та з метою підтримання ліквідності банківської системи, тому обсяги цих операцій такі, які потрібні для вирівнювання монетарних параметрів та управління грошово-кредитним ринком. Національний банк України проводить короткострокове та середньострокове рефінансування банків через кількісний або процентний тендер, а також через постійно діючу лінію рефінансування (кредит "овернайт").

НБУ здійснює рефінансування комерційних банків тільки під забезпечення державних цінних паперів, векселів суб'єктів господарської діяльності і векселів Державного казначейства України, що враховані комерційним банком за дисконтною ставкою, не нижчою ніж облікова ставка Національного банку України. Національний банк в окремих випадках може здійснювати рефінансування банків під забезпечення векселів нерезидентів, авальованих іноземними банками з рейтингом не нижчим, ніж "інвестиційний клас" [177, с.244].

Слід зазначити, що *короткострокове рефінансування банків* за допомогою операцій на відкритому ринку здійснюється на строк до 14 днів, середньострокове – до шести місяців під відповідне забезпечення. Звичайно, що у такий спосіб провадження рефінансування на достатньо короткий термін центральний банк не може суттєво впливати на кредитну активність

комерційних банків, а відтак на їхні можливості щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Справді, величина рефінансування НБУ комерційних банків є незначною порівняно із обсягом банківських кредитних вкладень в економіку (табл. 4.3).

Таблиця 4.3.

Динаміка обсягів кредитних вкладень комерційних банків України в економіку та їх рефінансування НБУ *

(млн. грн.)

	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008
Вимоги банків за кредитами, наданими на міжбанківському ринку України, усього	1859	1930	4348	6452	8494	10860	19775	48525
Централізовані кредитні ресурси НБУ (рефінансування банків України), усього	433	562	910	1756	3627	452	1163	1504
у тому числі: короткострокові; довгострокові	32 401	188 374	466 444	977 779	2917 710	107 345	1163 -	1504 -
Питома вага централізованих кредитних ресурсів НБУ у загальному обсязі кредитів, наданих на міжбанківському ринку, %	23,3	29,1	20,9	27,2	42,7	4,2	5,9	3,1
Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України, усього	19574	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426863
У тому числі за видами валют: у національній валюті; в іноземній	10568 9006	15845 12528	24463 17572	39563 28272	51207 37372	81274 62144	123783 121443	227170 228304
У тому числі за видами кредитів: короткострокових; довгострокових.	16060 3514	22218 6156	30185 11849	37282 30553	40575 48003	54819 88599	86193 159033	131501 295362
Питома вага централізованих кредитних ресурсів у загальному обсязі кредитів, наданих в економіку України, %	2,2	2,0	2,2	2,6	4,1	0,3	0,5	0,4

* Джерело: Бюлетень НБУ – 2008. - №4.

Як видно із наведених у таблиці 4.3. даних, централізовані кредитні ресурси (рефінансування банків України) станом на 1.01.2008 року становили 1504 млн. грн., що на 341 млн. грн. більше, ніж у 2006 році. Однак, питома вага централізованих кредитних вкладень НБУ становила лише 3,1% від загального обсягу кредитних вкладів комерційних банків в економіку, тоді як станом на 1.0.1 2005 року цей показник становив майже 43%. За подібних обставин питома вага кредитів, наданих комерційним банкам, у загальній структурі активів Національного банку України станом на 1.01 2008 року перебуває на вкрай низькому рівні і становить 0,9% (Додаток 11).

Щодо частки централізованих кредитних ресурсів НБУ у загальному обсязі кредитів, наданих в економіку України, то станом на 1.01. 2008 року вона перебувала на вкрай низькому рівні і становила лише 0,4 %, що на 0,1 відсотки менше ніж у попередньому періоді, втім майже у 10 разів менше ніж цей показник у 2004 році. На наш погляд, це певною мірою є негативним явищем, оскільки свідчить про зниження ролі та значення Національного банку України у процесах стимулювання економічного зростання в країні.

Національний банк України може розглядати питання про надання *стабілізаційного кредиту* комерційному банку, який переведений в режим фінансового оздоровлення або який узяв на себе борг банку, що перебуває у режимі фінансового оздоровлення, за наявності його клопотання та висновків відповідного територіального управління НБУ.

Стабілізаційний кредит може надаватися банку лише за умови його забезпечення заставою: високоліквідними активами банку-позичальника або гарантією чи порукою іншого фінансово стабільного банку чи фінансової установи. Стабілізаційний кредит Національного банку має цільове призначення і для кредитних операцій комерційного банку не використовується.

Цілком очевидно, що застосування Національним банком України стабілізаційного кредиту абсолютно не відображається на кредитній активності комерційних банків, позаяк слугує лише засобом підтримки їхньої ліквідності та забезпечення стабільної роботи банківської системи в цілому. Тому, з точки зору кредитного забезпечення підприємницької діяльності та реалізації банками відповідного механізму, подальший розгляд даної форми рефінансування є недоцільним.

Що стосується операцій на відкритому ринку, то їх переваги в системі заходів реалізації монетарної політики вказують на необхідність їх активного розвитку і в Україні в якості важливого макроекономічного інструмента.

Операції на відкритому ринку збільшують (при купівлі цінних паперів) або зменшують (при продажу цінних паперів) обсяг ресурсів окремих банків і банківської системи в цілому, що відбивається як на вартості кредиту, так і на обсягах ресурсної бази комерційних банків, а відтак на рівні кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Нині даний вид операцій не набув ще визнання у якості основного важеля впливу центрального банку нашої країни на перебіг макроекономічних процесів та на кредитну активність комерційних банків щодо кредитного забезпечення підприємницьких структур. Цілком очевидно, що ключовим фактором, який визначає саму можливість здійснення операцій на відкритому ринку, є адекватний розвиток у нашій країні відповідного сегменту фондового ринку – ринку державних цінних паперів.

Національний банк України посідає провідне місце на ринку державних облігацій, здійснюючи розміщення, депозитарне та розрахункове обслуговування обігу і погашення облігацій, купівлю-продаж ОВДП з метою регулювання обсягу грошової маси в обігу, рефінансування комерційних банків під заставу ОВДП, а також нагляд за діяльністю учасників ринку. Такі повноваження насамперед зумовлені використанням Національним банком облігацій як інструмента регулювання грошового ринку. Комерційні банки допускаються до участі в аукціонах за умови укладання угоди про депозитарне та інформаційне обслуговування операцій з облігаціями і набуття статусу депонента Депозитарію Національного банку України.

Так, станом на 1.01.2008 року Національним банком України було проведено лише 28 аукціонів із первинного розміщення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), на яких розміщено державних облігацій на загальну суму 3,62 млрд. грн., що на 51 % менше, ніж у 2005 році. У структурі розміщених державних цінних паперів більшу частину (81,7%) від загального обсягу станом на 1.01. 2007 року припадало на ОВДП з терміном обігу до трьох років, решту становили 18,3% - ОВДП з терміном обігу до 2-ох років (табл. 4.4).

Слід підкреслити, що середньозважена дохідність за облігаціями внутрішньої державної позики на 1.01.2008 року у порівнянні з попереднім роком знизилась на 2,6 відсоткових пункти та становила 6,71%.

Як бачимо, однією із проблем розвитку операцій на відкритому ринку як повноцінного інструмента грошово-кредитного регулювання є порівняно короткі строки розміщення ОВДП, що не може визначати довіру учасників ринку до державних зобов'язань.

Таблиця 4.4.

Розміщення облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку і динаміка процентних ставок за кредитами*

	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008
Кількість проведених аукціонів	120	152	172	102	25	37	28
Кількість розміщених облігацій, тис. штук	1271,1	2947,9	1189,2	2224,3	6898,8	1582,4	3573,0
Сума коштів, залучених до бюджету, млн. грн.	1190,1	2848,6	1161,3	2203,8	7153,4	1597,6	3622,9
Доходність (середньозважена),%	15,68	10,81	9,75	11,24	7,25	9,26	6,71
Середньозважені процентні ставки за кредитами, наданими банками в економіку України	26,1	20,8	17,5	15,2	14,6	14,1	3,5

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №4. – с. 62; 142

Крім того, високий рівень доходності за розміщуваними на первинному ринку ОВДП істотно впливають на ринкову ціну кредитних ресурсів, що негативно позначається на масштабах кредитування підприємств (табл. 4.5.).

Проте, необхідно чітко відзначити, що участь центробанку в операціях на відкритому ринку має здійснюватись передусім на вторинному ринку цінних паперів як на біржовому, так і позабіржовому. Тільки за таких умов, з нашої точки зору, можна вести мову про належну оперативність і гнучкість даного інструмента, а також відхід центробанку від участі у формуванні доходної частини бюджету через викуп ОВДП на первинному ринку.

Упродовж 2004 року на вторинному ринку державних цінних паперів здійснено операцій на загальну суму 8724,5 млн. грн., що майже на 90% більше, ніж у відповідному періоді 2003 року. Операції на позабіржовому сегменті вторинного ринку становили – 8105,1 млн. грн. Разом з тим обсяг кредитування під заставу державних цінних паперів, включаючи операції Національного банку України з рефінансування банків, збільшився в 4,6 рази і становив 15951,1 млн. грн.

У 2003 році спостерігається тенденція до збільшення обсягів кредитів під заставу державних цінних паперів. За цей період обсяги відповідних операцій Національного банку України збільшилися на 1446,1 млрд. грн. і темпи їх

зростання порівняно із аналогічним показником у 2002 році становили 217,6%, що є у цілому позитивним явищем. Однак, на вторинному ринку утримується стійка тенденція до зниження обсягів проведення операцій щодо розміщення облігацій та наданих кредитів під заставу державних цінних паперів, включаючи рефінансування та міжбанківські кредити. Так, темпи зростання цих операцій у 2003 році у порівнянні із аналогічним показником у 2001 році знизилися майже на 289%, а у порівнянні із відповідним показником у 2002 році – на 6,7%.

Таблиця 4.5.

Динаміка обсягів операцій із розміщення державних цінних паперів на вторинному ринку у 2001 – 2004 роках *

Показники	Станом на:					
	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005
Купівля-продаж, усього, млн. грн.	2894,5	2797,5	8798,5	5600,0	771,5	8724,5
- на УМВБ;	124,5	561,5	7626,2	4171,5	0,0	619,4
- позабіржова	2770,0	2236,0	1172,3	1428,5	771,5	8105,1
Надано кредитів під заставу ДЦП, вкл. операції НБУ з рефінансування та міжбанківського кредитування, млн. грн.	683,0	722,0	3143,1	1230,9	2677,9	7226,6
Темпи зростання обсягів кредитів під заставу ДЦП, вкл. операції НБУ з рефінансування та міжбанківського кредитування, у % до попереднього періоду	12,1	105,7	435,3	39,2	217,6	269,9
Усього розміщено облігацій та надано кредитів під заставу ДЦП, вкл. операції НБУ з рефінансування та міжбанківського кредитування, млн. грн.	3577,7	3519,5	11941,6	6830,9	3449,5	15951,1
Темпи зростання розміщення облігацій та наданих кредитів під заставу ДЦП, вкл. операції НБУ з рефінансування та міжбанківського кредитування, у % до попереднього періоду	33,6	98,4	339,3	57,2	50,5	462,4

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №4. – с. 143

Учасниками біржових та позабіржових торгів з купівлі-продажу державних та інших цінних паперів можуть бути комерційні банки. За допомогою цих операцій вони можуть збільшувати (продаючи цінні папери, що є в їх інвестиційному портфелі) або зменшувати (купуючи цінні папери)

залучені кошти, що певним чином позначається на їхній кредитній активності, а відтак і рівні кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності.

Про розвиток операцій із розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку свідчать дані, наведені у таблиці 4.6. Так, у 2006 році обсяги операцій з розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку, у порівнянні з аналогічним показником у 2005 році, збільшились на 14482,5 млн. грн. Втім слід підкреслити, що питома вага операцій Національного банку у загальному обсязі операцій з розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку станом на 1.01.2007 року у порівнянні із попереднім періодом знизилась на 9,5 % і становила лише 4,4 відсотки, що загалом не може позитивно впливати на спроможність комерційних банків забезпечувати кредитними ресурсами суб'єктів підприємницької діяльності.

Таблиця 4.6.

*Обсяг операцій з розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку в 2005-2007 роках **

Показник	Роки:		
	2005	2006	2007
Обсяг операцій з розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку, усього	20335,7	34818,2	54279,0
В тому числі: Рефінансування Національним банком України, включаючи угоди прямого РЕПО всього	2816,5	1528,0	606,6
Суб'єктами господарювання, всього	17519,2	33290,2	53672,4
Питома вага операцій Національного банку у загальному обсязі операцій з розміщення ДЦП на відкритому ринку	13,9	4,4	1,1
Питома вага операцій суб'єктів господарювання у загальному обсязі операцій з розміщення ДЦП на відкритому ринку	86,1	95,6	98,9

* Джерело: Вісник НБУ. - 2008. - № 4. - с. 143.

Поряд із зниженням активності Національного банку щодо розміщення ДЦП на відкритому ринку спостерігається позитивна динаміка провадження даних операцій суб'єктами господарювання. Частка операцій суб'єктів

господарювання з розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку останнім часом неухильно зростає і становить майже 96 відсотки.

Очевидно, що у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності використання центральним банком операцій на відкритому ринку слід розглядати насамперед через призму тих можливостей, які можуть бути створені за допомогою цього інструмента для кредитування реального сектора. При цьому, на наш погляд, доцільно виділити два можливі напрями оптимізації роботи центробанку: по-перше, йдеться про можливість збільшення ресурсної бази комерційних банків через купівлю ОВДП на вторинному ринку; по-друге, що є наслідком, про можливість зниження ринкової норми процента через зниження дохідності державних зобов'язань.

У 2003 році НБУ виступив із ініціативою рефінансування комерційних банків під заставу корпоративних облігацій приватних компаній. Мова йде, передусім, про облігації державних компаній, які, з точки зору центробанку, є досить надійною гарантією. Однак, у такий спосіб Національний банк України активізує діяльність комерційних банків щодо кредитування лише державних монополій, що, з нашої точки зору, не може суттєво позначитися на обсягах кредитного забезпечення підприємницької діяльності, особливо малого та середнього бізнесу.

Крім операцій на відкритому ринку у якості ще одного важливого інструмента грошово-кредитного регулювання та вирівнювання тимчасових коливань ліквідності банківської системи, свого роду “тонкого настроювання” кредитного ринку можна було б відзначити і запроваджену НБУ постійно діючу лінію рефінансування, що є гнучким механізмом короткострокового (миттєвого) підтримання ліквідності банку. Кредит через лінію рефінансування надається строком на один робочий день – *кредит “овернайт”*. Надання банками таких кредитів здійснюється тільки під забезпечення державних цінних паперів, що перебувають у власності банку – клієнта Депозитарію НБУ – і не обтяжені в обігу (вільно обертаються на вторинному ринку).

Кредит “овернайт” надається в розмірі не більше як 85% від балансової вартості наданих під забезпечення кредиту державних цінних паперів. Кредити “овернайт” надаються за щоденно оголошеною Національним банком України процентною ставкою і за умови укладення щокварталу між комерційним банком і НБУ кредитної угоди. У разі неповернення банком кредиту “овернайт” і процентів за користування ним наступного після отримання кредиту робочого дня до банку-позичальника застосовується безспірне стягнення заборгованості з кореспондентського рахунку банку. Якщо на цьому рахунку недостатньо

коштів, непогашена заборгованість переноситься на рахунок прострочених кредитів із нарахуванням пені у розмірі 0,5% за кожний день прострочки, але не більше ніж за 10 днів.

На нашу думку, запропонований порядок рефінансування НБУ комерційних банків у період становлення фондового ринку, коли ще немає інших механізмів підкріплення ліквідності, має сприяти розв'язанню проблем забезпечення ефективного та оперативного рефінансування комерційних банків. Даний інструмент можна вважати необхідним доповненням механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності з огляду на можливість комерційного банку підтримувати свою ліквідність у тому разі, коли виникла потреба у наданні кредиту підприємству – клієнту банку (особливо це стосується схем кредитної лінії та овердрафту).

Окрім того, з 1 березня 2004 року набрало чинності нове Положення НБУ “Про регулювання Національним банком України ліквідності банків шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій”, згідно якого запроваджено новий підхід до підтримання ліквідності банків, а саме бланкові кредити “овернайт”, котрі надаватимуться не більше трьох разів на місяць. Слід зазначити, що з 15 грудня 2003 року “овернайт” визначено у розмірі не більше 15% від суми обов'язкових резервів.

Ще одним із засобів рефінансування комерційних банків є *операції РЕПО*. Вони використовуються як інструмент оперативного управління ліквідністю банківської системи та здійснення Національним банком України грошово-кредитної політики. Учасниками операцій РЕПО можуть бути банки, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій, та письмовий дозвіл Національного банку на операції за дорученням клієнтів або від свого імені та на депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

У той же час, на відміну від ломбардного кредиту, операції РЕПО передбачають купівлю-продаж цінних паперів, а не передачу їх в заставу. У даному разі комерційний банк продає цінні папери центральному банку, зобов'язуючись одночасно викупити їх за більш високою ціною через певний строк. Різниця між ціною продажу і ціною зворотного викупу слугує процентом за користування комерційним банком коштами центрального банку.

Перевагами РЕПО є порівняно невисокий ризик, оскільки їх об'єктом здебільшого виступають державні боргові зобов'язання, а крім того в центробанку є можливість використання отриманих цінних паперів у інших угодах такого роду, тоді як при ломбардному кредитуванні заставлені папери

просто депонуються в центральному банку. Операції РЕПО – угоди про зворотній викуп, що являють собою продаж цінних паперів на умовах їх зворотного викупу через певний строк за фіксованою ціною, яка включає ставку процента або її еквівалент. Тому за своїм економічним змістом РЕПО можна розглядати як короткостроковий кредит, забезпечений цінними паперами, оскільки сама угода укладається, як правило, на період до 1 року. З метою впорядкування проведення Національним банком України з комерційними банками операцій з купівлі-продажу державних цінних паперів на умовах їх зворотного продажу – купівлі постановою Правління НБУ від 29.05.2001 р. № 204 затверджено Положення про порядок здійснення Національним банком України з банками операцій РЕПО.

Операціями РЕПО називають операцію з цінними паперами, що складається із двох частин і для здійснення якої укладається договір між учасниками ринку – Національним банком і комерційними банками – про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний строк із зобов'язаннями зворотного їх продажу-купівлі у визначений строк за обумовлену договором ціну. Національний банк України у межах визначених на відповідний період основних монетарних показників для регулювання ліквідності банківської системи може проводити з банками операції “прямого” та “зворотного” РЕПО на визначену суму та на відповідний строк. У разі накопичення надлишкової ліквідності в банківській системі, зростання грошової маси значно вищими темпами, ніж передбачалося монетарною програмою, Національний банк України може продавати з власного портфеля державні цінні папери шляхом операцій “зворотного” РЕПО на відповідний період за умови викупу цих самих державних цінних паперів надалі в установленний строк.

Операції РЕПО, з нашої точки зору, найбільш ефективно можна використовувати лише за наявності розвинутого ринку державних цінних паперів, що робить їх більш ліквідними, а відтак і підвищує надійність як об'єкта розміщення банківських ресурсів.

Переоблікові кредити надаються центральним банком комерційним банкам шляхом купівлі у них векселів підприємств реального сектора, попередньо облікованих (врахованих) цими банками. Врахування векселя – це кредитна операція, що полягає у придбанні векселя банком до настання строку платежу за ним у векселедержателя за грошові кошти з дисконтом, а переврахування векселя – придбання Національним банком авальованих комерційними банками векселів до настання строку платежу за ними.

Національний банк України в разі рефінансування комерційних банків

здійснює переврахування тільки тих векселів, які видано в оплату за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги і строк платежу за якими не перевищує трьох місяців. При цьому рефінансування банків через операції на відкритому ринку здійснюється під забезпечення державних цінних паперів або врахованих баком векселів у розмірі, що не перевищує 90% від балансової вартості державних цінних паперів та 70% від балансової вартості врахованих векселів.

Ефективне використання переобліку векселів як інструменту рефінансування пов'язане передусім з належним рівнем розвитку вексельного обігу в економіці. В Україні у зв'язку з обмеженим обігом товарних векселів надійних емітентів можливості Національного банку з використання даної форми кредитування комерційних банків не можуть бути задіяні в повному обсязі.

Ломбардні кредити – це форма рефінансування, за якої центральний банк надає комерційним банкам позики під заставу цінних паперів (комерційних і казначейських векселів, державних облігацій та інших надійних зобов'язань, перелік яких визначається центральним банком). Вартість заставлених паперів, як правило, перевищує суму ломбардного кредиту, а процентні ставки за ним вищі порівняно з офіційною обліковою ставкою, позаяк даний вид кредиту надається здебільшого у разі нагальної потреби регулювання поточної ліквідності, причому на короткі строки. Водночас розвиток ломбардного кредитування ґрунтується передусім на застосуванні державних цінних паперів у якості застави.

З першої половини 1998 р. у зв'язку з різким зменшенням обсягів ринку державних паперів у такій формі ломбардний кредит практично не надавався. Проте з урахуванням необхідності використання універсального інструмента грошово-кредитного регулювання слід вважати за доцільне запровадження нового порядку надання ломбардного кредиту, який значно розширює перелік об'єктів, що можуть бути заставою ломбардного кредиту. Ломбардний кредит має надаватися Національним банком комерційному банку шляхом рефінансування під заставу державних цінних паперів, золотовалютних запасів та інших цінностей, список яких затверджується Правлінням Національного банку України і які є власністю комерційного банку та обліковуються на його балансі.

З метою оперативного регулювання грошової маси в обігу, “зв'язування” надлишкової ліквідності банківських установ Національний банк використовує депозитні сертифікати, котрі за погодженням із Державною комісією із цінних паперів та фондового ринку, визначено як особливий вид цінних паперів, що є

виключно монетарним інструментом і має обмежене коло обертання – лише серед банків. З цієї точки зору, застосування центральним банком депозитного сертифікату у якості важеля впливу на кредитну діяльність комерційних банків повинне розглядатися як інструмент обмеження їхньої ділової активності, а відтак таким, котрий обмежує обсяги кредитного забезпечення підприємницьких структур.

Прямі кредити – найпростіший спосіб рефінансування, що полягає у наданні центральним банком позичок кредитним інститутам в міру отримання від них відповідних заявок. Водночас даний вид кредитування має більшою мірою адміністративний, ніж економічний характер, хоча в принципі може бути прийнятним і в ринкових умовах, якщо йдеться про фінансове забезпечення тих чи інших державних програм. У перші роки роботи Національний банк надавав прямі кредити комерційним банкам для подальшого кредитування тих чи інших галузей господарства та суб'єктів господарювання.

У 1992-1995 р.р. Національний банк України надавав прямі кредити уряду на покриття дефіциту державного бюджету як у національній, так і в іноземній валюті. Згубність політики підтримки центральним банком тих чи інших галузей та кредитування дефіциту бюджету доведена результатами роботи економіки країни за 1993-1994 роки, коли рівень інфляції перевищував 10000 відсотків. Нині застосування прямих кредитів в обмежених розмірах може бути цілком прийнятним, однак за умов налагодження дієвого механізму контролю за цільовим використанням комерційними банками отриманих позик.

На сьогодні в Україні згідно чинних нормативних актів Національного банку передбачена можливість реалізації усіх зазначених форм рефінансування. Проте позички центробанку за відповідними механізмами рефінансування мають переважно короткостроковий характер та призначені для підтримання поточної ліквідності банківської системи, а відтак їхня роль у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності є обмеженою.

З цих позицій досить позитивно можна розцінити прийняття у 2003 році Тимчасового Положення "Про порядок довгострокового рефінансування банків Національним банком України" від 12.02.2003 р. [20], згідно якого він міг здійснювати довгострокове рефінансування в національній валюті банків – юридичних осіб для підтримання їх довгострокової ліквідності у зв'язку з вкладенням коштів у проекти, що зорієнтовані на розвиток внутрішнього ринку продукції, виробництво конкурентоздатної та імпортозамінної продукції, продукції, що зміцнить експортний потенціал економіки, та спрямовані на розширення суміжного виробництва або для купівлі облігацій суб'єктів

підприємницької діяльності (за умови їх первинного розміщення).

Кредити рефінансування для підтримання довгострокової ліквідності можуть надаватися банкам, які мають регулятивний капітал не менше ніж 5 мільйонів євро і виконують економічні нормативи, установлені для банків України. Такі кредити можуть надаватися на термін до трьох років за обліковою ставкою на дату його видачі, розмір якої не змінюватиметься протягом періоду кредитування, за умови, що банк, надавши довгостроковий кредит за відповідну плату, не збільшуватиме протягом дії кредитного договору. Однак, на жаль, у 2004 році НБУ відмовився від довгострокового (до 3-х років) рефінансування інноваційно-інвестиційних проектів на користь запровадження більш широкого спектру рефінансування однорічного.

Слід зазначити, що з точки зору практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності довгострокове рефінансування комерційних банків є найдієвішим, позаяк слугує засобом підтримки довгострокової ліквідності банків. На жаль, указане Тимчасове Положення не набуло належного впровадження у банківську практику, хоча, з нашої точки зору, саме довгострокове рефінансування банків залишається найперспективнішою формою рефінансування з огляду на досягнення такої стратегічної цілі грошово-кредитної політики, як стимулювання *економічного* зростання.

Дієвість рефінансування як інструмента монетарної політики НБУ характеризується також особливостями розвитку міжбанківського кредитування в Україні. Про це свідчать дані, приведені у таблиці 4.7.

Негативним у проведенні рефінансування за 2005-2007 рік є зниження частки довгострокових кредитів Національного банку України. Так, за 2004 рік питома вага централізованих довготермінових вкладень Національного банку України становила 42,7 %, у 2005 році спостерігалось значне зниження цього показника на 38,5%, а співвідношення між короткотерміновими централізованими вкладеннями Національного банку України та довготерміновими вкладеннями становило приблизно 80% на 20%. Проте станом на 1.01.2008 року короткострокові централізовані кредитні вкладення НБУ становили 100 відсотків, оскільки довгострокові вкладення Національним банком України не здійснювались упродовж двох останніх років, що є, з нашої точки зору, вкрай негативним явищем, оскільки свідчить про орієнтацію НБУ при провадженні рефінансування на більш короткі терміни.

Загалом протягом останнього періоду часу Національний банк України вжив ряд заходів і за допомогою інших інструментів грошово-кредитної

політики для створення монетарних передумов розширення кредитування реального сектору економіки. Зокрема, Національний банк України протягом 2002 року тричі зменшував нормативи обов'язкового резервування, довівши їх середнє значення до 7,9% (із 13% на початку року). Загальний діапазон диференціації нормативів обов'язкового резервування за 2003-2004 роки становив від 12% до нуля (відмінено резервування за довгостроковими депозитами юридичних та фізичних осіб). За рахунок зменшення нормативів обов'язкового резервування було вивільнено майже 2 млрд. грн. ресурсів банків.

Таблиця 4.7.

Заборгованість за кредитами, наданими на міжбанківському ринку України,
млн. грн. *

Показники	Роки						
	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008
Усього кредитів	1923	4348	6452	8494	10860	19775	48525
Централізовані кредитні ресурси НБУ (рефінансування), усього	562	910	1756	3627	452	1163	1504
У тому числі:							
короткострокові;	188	466	977	2917	107	1163	1504
довгострокові	374	444	779	710	345	-	-
Кредити, надані банками, усього	1368	3438	4696	4867	10408	18612	47021
Питома вага централізованих кредитних ресурсів НБУ, %	29,2	21,0	22,7	42,7	4,2	5,9	3,1
У тому числі:							
короткострокові, %;	33,5	51,2	55,6	80,4	23,7	100	100
довгострокові, %	66,5	48,8	44,4	19,6	76,3	-	-
Питома вага кредитів, наданих комерційними банками, %	70,8	79,0	72,8	57,3	95,8	94,1	96,9

* Розраховано за даними Бюлетеня НБУ – 2008. - №4. –с.107

Упродовж 2004 – 2005 років нормативи обов'язкового резервування перебували у межах 6-8, а з 1.01.2007 року Національним банком України запроваджено більш гнучку систему диференціації нормативів обов'язкового

резервування, діапазон диференціації яких перебуває у межах 0,5-5% (табл.4.8). За таких обставин можна стверджувати, що такий інструмент грошово-кредитного регулювання як обов'язкове резервування НБУ застосовується з максимальною ефективністю.

Починаючи із 2002 року неодноразово зменшувалася облікова ставка Національного банку України. Загалом вона знизилася з 12,5 до 7% річних. Враховуючи тенденції економічного розвитку і різноспрямовану динаміку цін споживчого ринку та оптових цін товаровиробників, Національний банк підтримував рівень облікової ставки на оптимальному позитивному рівні. Крім того, з метою сприяння процесам розширення обсягів кредитування центральний банк країни запровадив новий інструмент підтримки довготермінової ліквідності банківської системи, а також обмежив обсяги із продажу ОВДП із власного портфеля, аби стимулювати банки спрямовувати вільні ресурси в реальний сектор економіки.

Таблиця 4.8.
*Динаміка показників грошово-кредитного регулювання в Україні **

Показники	Станом на:							
	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008
Норматив обов'язкового резервування коштів банків у НБУ на кінець періоду, %	15	6-14	0-12	0-12	6-7	6-8	0,5-5	0,5-5
Облікова ставка НБУ (середньозважена річна), %	27,0	12,5	7,0	7,0	9,0	9,5	8,5	8,0
Процентна ставка НБУ з рефінансування банків (середньозважена річна за всіма інструментами), %	29,6	20,2	9,2	8,0	16,1	14,7	11,5	10,1
за ломбардними кредитами;	30,9	-	-	-	-	-	-	-
за операціями РЕПО;	28,0	22,0	11,7	8,0	13,5	12,0	10,7	-
овернайт;	-	20,4	10,7	8,0	17,1	14,9	12,1	11,1
на тендері;	-	16,5	9,2	8,3	13,0	12,9	10,4	10,0
довгострокове кредитування за іншими механізмами	-	-	8,0	7,0	7,0	-	-	-
	-	21,0	-	-	14,9	15,0	8,5	8,3
Процентні ставки банків у національній валюті, %								
за кредитами;	37,3	29,6	19,6	17,7	17,5	16,4	15,1	13,9
за депозитами.	9,2	10,8	6,9	8,0	7,9	8,0	7,6	8,2
Банківська маржа, %	30,9	32,5	32,8	26,8	20,7	17	9,7	5,7

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №4. – с. 55

У 2004-2005 роках спостерігалось підвищення облікової ставки центрального банку у порівнянні із попереднім періодом на 2,5 відсоткових пункти. Станом на 1.01.2008 року у порівнянні із попереднім періодом облікова ставка НБУ знизилась на 0,5% і становила 8,0 %, втім на такі заходи Національного банку певним чином відреагували і кредитні ставки банків. Вартість кредитів, які надаються реальному сектору економіки (з урахування кредитів “овердрафт”) знизилась на 1,3 відсоткових пунктів – з 15,1% у 2006 р. до 13,9% станом на 1.01.2008 року (Додаток 12).

Різноманітність важелів грошово-кредитного регулювання та інструментів монетарної політики, що використовується в практиці Національного банку України свідчать про його активну роль в реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Однак, дієвість вищевказаних важелів та інструментів грошово-кредитного регулювання в Україні не в повній мірі позначається на кредитній активності комерційних банків щодо їх спроможності задовольняти кредитними ресурсами потреби суб'єктів господарювання. Нині грошово-кредитна політика Національного банку, як зазначалося, спрямовується на регулювання грошової пропозиції з метою обмеження грошової маси та запобігання інфляційних очікувань.

У зв'язку із вищевказаним слід зазначити, що передумовою практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності є посилення ефективності регулятивного впливу Національного банку України на кредитну активність комерційних банків через застосування дієвих форм рефінансування як важеля грошово-кредитної політики, а також удосконалення таких важливих інструментів як мінімальні обов'язкові резерви та операції на відкритому ринку.

4.3. Активізація використання монетарних важелів впливу Національного банку України на операції комерційних банків з кредитування реального сектора

У даній роботі вже наголошувалося на важливій ролі центрального банку в механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності, позаяк за допомогою використання економічних та нормативних важелів він може суттєво впливати на кредитну активність банківських установ. Нині грошово-кредитна політика Національного банку України не сприяє активізації банківського кредитування реального сектора економіки, оскільки серед цілей грошово-кредитного регулювання у якості пріоритетних завдань не виділяється саме стимулювання зростання економіки, і, як наслідок, відповідних

економічних важелів щодо розширення цього процесу. У цьому зв'язку, потрібно наголосити, що Національний банк України як суб'єкт державного регулювання повинен, насамперед, сприяти активізації банківського кредитування реального сектора економіки.

Серед основних важелів впливу на кредитні операції комерційних банків одне з головних місць на сьогодні відводиться такому інструменту монетарного регулювання як нормативи обов'язкових резервів. В економічній літературі серед праць різних авторів зустрічаються пропозиції щодо удосконалення існуючої політики формування обов'язкових резервів, котрі депонуються у Національному банку України.

Серед них пропозиції диференціювати обов'язковий резерв в залежності від: типу кредитної установи; величини активів; особливостей регіону та стану грошового ринку, видів та строків кредитів; складу і структури активів комерційних банків; від приналежності суми, що депонується до того чи іншого агрегату грошової маси, котрий є у розпорядженні комерційного банку [82; 123; 139]. Для грошових компонентів, котрі входять до складу попереднього грошового агрегату, рівень резервування вище, аніж у складових частин послідуєчих грошових агрегатів.

Згідно нормативних актів НБУ, об'єктом резервування є сума пасивів (зобов'язань), а за окремими активно-пасивними рахунками – пасивне сальдо за консолідованим балансом банку, частина яких у певній пропорції призначена для резервування. Періодом резервування є визначений термін, протягом якого резервуються та зберігаються на кореспондентському рахунку банку або окремому рахунку в Національному банку України зарезервовані банком кошти. При цьому норматив резервування визначається як відсоткове співвідношення між сумою обов'язкових резервів і загальною сумою банківських пасивів, до яких застосовуються резервні вимоги.

Позитивним є те, що встановлюється єдиний обсяг обов'язкових резервів для комерційних банків у відсотках від загальної суми залучених коштів у національній та іноземній валютах. Важливо й те, що для різних видів залучених коштів може бути встановлено диференційовані норми обов'язкових резервів, що залежить від природи зобов'язань (депозити, ощадні вклади, кошти в розрахунках, поточні рахунки клієнтів, рахунки бюджетних організацій тощо) та від строку зобов'язань або пасивів.

Нормативи обов'язкового резервування від суми залучених коштів установлюються Правлінням Національного банку України з урахуванням стану виконання грошово-кредитної політики чи ситуації на грошово-

кредитному ринку, а обов'язкові резерви формуються у національній грошовій одиниці. Відсотки за залишками коштів обов'язкових резервів на кореспондентських рахунках не нараховуються.

Зміни щодо обов'язкових резервів – зменшення їхньої норми або встановлення диференційованих нормативів для різних видів депозитів (у тому числі й для залучених в іноземній валюті) – можливі лише за умови стабілізації економіки та грошово-кредитного ринку, що має супроводжуватися комплексом структурних змін та реформуванням податкової системи. Однак, для ефективної реалізації банківською системою механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, питання диференціації обов'язкових резервів, і в перехідній економіці набуває особливого значення.

З цього приводу, вивчення світового досвіду із питань диференціації норм обов'язкового резервування та адаптації до реальних умов функціонування вітчизняних банків, з нашої точки зору, може сприяти підвищенню активності комерційних банків у напрямку спрямування кредитних ресурсів у кредитне забезпечення підприємницької діяльності. Так, в багатьох країнах існують нульові або мінімальні норми відрахувань в фонд обов'язкових резервів центрального банку. Ці відрахування підвищуються, коли потрібно "остудити перегрів" економіки, що на теперішній час для України неактуальне: економіка гостро потребує банківських кредитів для свого розвитку, у якості котрих може бути задіяний потенціал "надлишкової ліквідності" банківської системи України.

Нині норми обов'язкових резервів, насамперед, застосовуються для регулювання грошової маси в обігу. Застосування норм обов'язкового резервування покликано скоротити мультиплікаційний ефект розширення депозитів шляхом впливу на обсяги вільних ресурсів банків з метою підтримки грошової маси на необхідному центральному банку рівні. Контролюючи грошову масу та управляючи нею, центральний банк впливає на рівень економічної активності в країні і обмежує темпи інфляції. Однак, необхідно враховувати значні недоліки цього інструменту грошово-кредитного регулювання, а саме: подорожчання банківських ресурсів (фактор, що провокує інфляцію); податковий характер обов'язкових резервів, а також дестабілізуючий банківську систему вплив при найменшій зміні існуючого порядку і норми резервування.

У зарубіжній банківській практиці існують різні моделі обов'язкового резервування, вони відмінні за багатьма параметрами і акцентують особливості національних банківських систем. Обов'язкове резервування можна

представити як складну цілісну систему із взаємопов'язаних елементів. Складові елементи системи представлені на рисунку 4.10.

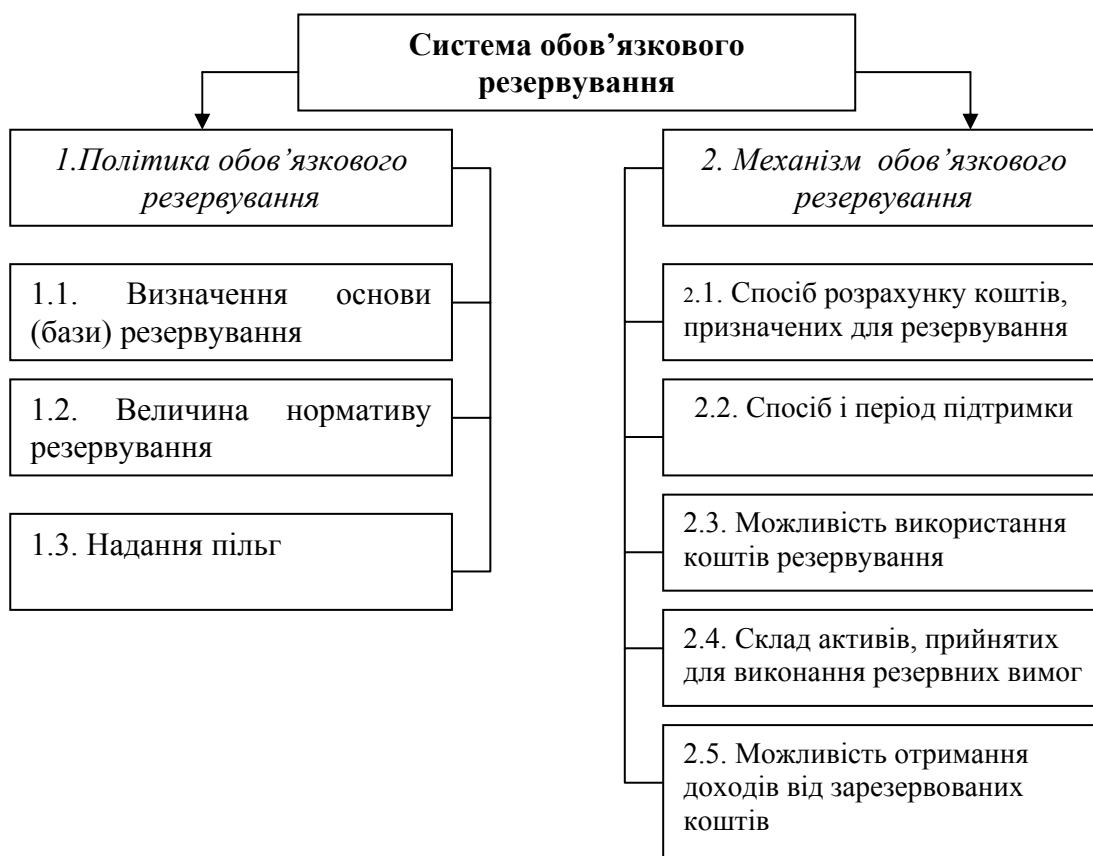

Рис. 4.10. Складові елементи системи обов'язкового резервування

Більшість країн, що розвиваються запровадили резервні вимоги за банківськими пасивами. До складу резервної бази входять рахунки до запитання та строкові депозити. Резервний коефіцієнт найчастіше однаково застосовується до всіх компонентів резервної бази. Зокрема, одна і та ж норма резервування застосовується до всіх типів банківських вкладів у більшості країн Центральної та Східної Європи – Естонії, Латвії, Болгарії, Литві та Польщі. Норма резервування коливається у відповідності до типу кредитного закладу. Наприклад, Банк Словенії встановив коефіцієнт резервування для ощадних банків на рівні 3% резервної бази. У ряді країн коефіцієнт резервування за короткостроковими зобов'язаннями вище, ніж за довгостроковими (Бразилія, Колумбія, Ізраїль, Перу). А в деяких країнах резервний коефіцієнт застосовується не до рівня резервної бази, а до її приросту. Такий підхід вперше застосували промислово розвинені країни. Нині резервні зобов'язання на приріст зобов'язань, так звані банківські “корсети”, застосовують для запобігання надлишкової кредитної експансії.

Для розвинених та перехідних економік не має єдності щодо розрахунку та зберігання резервів. Період підтримання резервів у Східній Європі часто становить один місяць, що характерно для Естонії, Польщі, Росії та інших країн. Серед держав Південно-Східної Азії не менш популярна тривалість періоду зберігання резервів у два тижні (Південна Корея, Малайзія, Таїланд, Сінгапур). Найменший період підтримання резервів в Індонезії та Бразилії - лише один тиждень.

Форма зберігання резервів також не має певної уніфікації. Найбільш часто у якості резервів використовують наступні активи:

- рахунки і депозити в центральному банку;
- державні цінні папери та корпоративні забезпечені облігації, зокрема облігації з консолідованим забезпеченням;
- для валютних пасивів – депозити в іноземній валюті закордоном;
- готівкові грошові кошти та високоліквідні активи.

Втім, якщо промислово розвинені країни майже повністю відмовилися від резервних вимог як від засобу оподаткування банків, резервування в країнах, що розвиваються та перехідних економіках продовжує виконувати функцію податку в переважній частині країн резервні відрахування є джерелом доходів центрального банку. В Латинській Америці лише Банк Мексики не отримує сеньйоражу (по причині нульових резервних вимог), а в Центральній та Східній Європі його не стягують Банк Естонії та Чеський національний банк. Перший нараховує відсотки на резерви за депозитною короткостроковою ставкою, а інший – за ставкою двохтижневого РЕПО з чеськими державними зобов'язаннями. В подальшому всі країни Центральної та Східної Європи повинні відмовитися від функції податку заради приєднання до євро зони.

Хоча у країнах, що розвиваються та перехідних економіках резервні вимоги відіграють більш різноманітну роль, аніж у промислово розвинених країнах, втім можна спостерігати чіткі тенденції в уніфікації резервування. Більшість країн прагне мінімізувати обов'язкові резерви і не покладатись на них як на активний інструмент грошово-кредитної політики. З розвитком національних фінансових ринків та їх інтеграції у міжнародну фінансову систему центральні банки передбачають поступове зниження резервних зобов'язань до рівня розвинених країн, оскільки претендентам на членство в євро зоні необхідно привести внутрішні резервні вимоги у відповідність до стандартів Європейського центрального банку.

Головними причинами зниження норм резервування в країнах, що розвиваються та перехідних економіках виступають:

- сприятлива внутрішня та міжнародна макроекономічна кон'юнктура;
- підвищення довіри іноземних інвесторів до національної економічної політики та грошово-кредитної системи;
- консолідація національної банківської системи та розробка більш ефективного банківського нагляду;
- зниження конкурентноздатності банків-резидентів внаслідок інтеграції внутрішнього ринку у міжнародну фінансову систему.

За таких обставин, система обов'язкового резервування потребує уніфікації, особливо з точки зору підвищення її дієвості на розвиток національної економіки. Так, доцільним, з нашої точки зору, є надання пільг щодо формування обов'язкових резервів. Так, суму коштів, що належить до депонування для виконання резервних вимог, можливо зменшувати на величину виданих довгострокових кредитів (понад 5 років) підприємствам реального сектора економіки. У Національний банк України повинна надаватися певна звітність щодо кожного позичальника, котрий отримав подібний кредит. Можливо, наприклад, створення спеціального переліку підприємств, довгострокове кредитування яких буде зменшувати величину коштів, що підлягають обов'язковому резервуванню.

У цьому зв'язку є доцільним створення у системі НБУ інституту моніторингу підприємств різних галузей народного господарства. Слід наголосити, що йдеться не про моніторинг окремих підприємств заради оцінки їх фінансового стану (чи кредитоспроможності). Головною ідеєю моніторингу є системний аналіз репрезентативної вибірки підприємств для прогнозної оцінки впливу реального сектора на макроекономічні показники. Відповідне завдання, як відзначалося, для підприємств малого та середнього бізнесу можуть виконувати незалежні рейтингові агентства, кредитні бюро тощо.

Моніторинг підприємств – постійне спостереження за їх вибірковою сукупністю; систематизація та аналіз одержаної інформації щодо зміни економічної кон'юнктури, інвестиційної активності, фінансового стану з використанням методів опитування (анкетування), аналітичного групування, дискримінантного та факторного аналізів. Функція моніторингу підприємств уже тривалий час виконується центральними банками багатьох країн, зокрема в Німеччині, Франції, Японії, США та в ряді інших. Особливо слід наголосити на тому, що моніторинг підприємств є важливим напрямом функціональної діяльності Центрального банку Російської Федерації – як на федеральному, так і на регіональному рівні.

Запровадження моніторингу підприємств в Україні може стати важливим

мобілізує фактором, який стимулюватиме підприємства до ефективного самоаналізу, виявлення чинників, що впливають на їх господарську діяльність, порівняння власних параметрів фінансового стану з відповідними показниками інших підприємств та загальними тенденціями.

Результати моніторингу можуть використовуватись у практичній діяльності Національного банку з метою:

- підвищення дієвості грошово-кредитної політики, зокрема шляхом тіснішої прив'язки її заходів до потреб розвитку реального сектору економіки;
- аналітичного забезпечення виконання НБУ функцій кредитора останньої інстанції, зокрема при здійсненні операцій із рефінансування комерційних банків під заставу векселів та облігацій суб'єктів господарювання;
- оптимізації заходів щодо активізації фондового ринку, у тому числі регулювання операцій банків із цінними паперами;
- прогнозування показників платіжного балансу та регулювання ввезення-вивезення капіталу;
- розширення інформаційної бази при встановленні економічних нормативів для банків, прийнятті рішень щодо рівня процентних ставок НБУ тощо;
- оцінки основних тенденцій розвитку реального сектору економіки в цілому та в розрізі окремих регіонів; порівняння відповідних процесів зі світовими тенденціями.

Моніторинг підприємств як допоміжна функція НБУ є логічним продовженням загальнодержавної системи регулятивних заходів, спрямованих на оздоровлення реального сектору економіки. З цієї точки зору моніторинг підприємств може сприяти зниженню рівня процентних ставок за користування позичковим капіталом, підвищенню об'єктивності прогнозування макроекономічних показників і вибору ефективної стратегії діяльності та реалізації грошово-кредитної політики НБУ, створенню необхідних передумов для здійснення операцій рефінансування під заставу векселів та облігацій підприємств. Для організаційно-методичного забезпечення моніторингу підприємств Національному банку України, насамперед, необхідно:

1) розробити і затвердити Положення “Про проведення моніторингу підприємств”;

2) створити в системі НБУ відділ моніторингу та економічного аналізу підприємств;

3) організувати системну професійну підготовку керівників відповідних відділів (аналітичних центрів) та фахівців (фінансових аналітиків);

4) визначити вибірково сукупність підприємств по Україні в цілому і кожному регіону;

5) провести роботу щодо формування критеріїв, складу та каналів надходження аналітичної інформації про фінансово-господарську діяльність вибіркової сукупності підприємств;

6) визначити порядок постановки конкретних завдань для аналітичних центрів та забезпечити логічну систему використання результатів моніторингу при прийнятті рішень Правлінням НБУ та іншими користувачами аналітичної інформації [180, с.10].

Для організації дієвого моніторингу НБУ може скористатися досвідом зарубіжних країн, а також результатами науково-практичних досліджень, присвячених упровадженню сучасних методик моніторингу та оцінки фінансового стану підприємств, зокрема:

- методологічними прийомами оцінки кількісних параметрів діяльності підприємства на основі дискримінантного аналізу;
- науково - обґрунтованими критеріями відбору індикаторів (показників) для оцінки підприємств;
- засадами формування вибіркової сукупностей підприємств, які підлягають моніторингу та механізмів збору аналітичної інформації тощо.

У рамках методичного забезпечення моніторингу доцільно розробити спеціальні алгоритми оцінки фінансового стану, якими враховувалися б потреби банківської системи та НБУ, із використанням матеріалів таких, наприклад, категорій підприємств:

- які беруть участь у формуванні статутних капіталів банків та інших фінансово-кредитних установ;
- які залучають значні обсяги кредитів, у тому числі в іноземній валюті;
- суб'єкти господарювання, боргові зобов'язання яких беруть участь (чи така участь передбачається) в операціях рефінансування;
- які отримали позики під гарантії уряду України;
- великі експортери, які забезпечують значні надходження в країну валютної виручки.

Аналіз витрат і вигод від запровадження моніторингу дає підстави стверджувати, що так звані агентські витрати, пов'язані із реалізацією заходів у

рамках моніторингу, будуть несуттєвими порівняно із економічними вигодами, одержанню яких він сприятиме, зокрема, вартість розробки програмного забезпечення заходів з моніторингу буде незначною, оскільки відповідні програмні засоби можна отримати в результаті вдосконалення наявних засобів обробки статистичної інформації.

Адміністративні витрати з моніторингу будуть також невисокими: у кожному регіональному відділенні НБУ відповідні функції можуть виконувати 2-3 фахівці. Ефективність діяльності й окупність витрат буде виразнішою, якщо до функцій відповідного відділу віднести оцінку боргових зобов'язань підприємств (облігації, векселі тощо), котрі використовуються як забезпечення в операціях рефінансування комерційних банків. Проблема полягає у тому, що початкові витрати на організацію моніторингу слід нести сьогодні, а економічний ефект очікується в майбутньому.

Іншим напрямом встановлення пільг за резервуванням, з нашої точки зору, може слугувати пріоритетність спрямування кредитної політики комерційного банку на кредитне забезпечення підприємницької діяльності, а саме надання банками відповідних цільових кредитів на розвиток підприємств малого та середнього бізнесу. Подібна практика існує у країнах Європейського союзу, де кредитний інститут може звільнитися Європейським центральним банком від необхідності виконувати резервні вимоги, якщо грошові ресурси кредитного інституту спрямовані цільовим порядком на допомогу в економічному розвитку.

Аналізуючи механізм здійснення обов'язкового резервування можна відзначити, що найбільш часто зустрічаються пропозиції щодо виплати комерційним банкам деякої компенсації за збереження обов'язкових резервів або розміщення зарезервованих банками коштів в державні цінні папери. Таким чином, комерційні банки будуть мати можливість у випадку необхідності тимчасово використовувати кошти, котрі належать до резервування, якщо середній обсяг коштів, котрий дійсно зберігається на кореспондентському рахунку за місяць, відповідає встановленій нормі обов'язкового резервування, а відтак резервні вимоги вважаються виконаними. Для банківської установи на протязі місяця можуть існувати дні, коли рівень резервів понижується нижче норми, тоді в інші дні рівень коштів, що зберігаються на кореспондентському рахунку повинен бути вищим норми. У випадку недотримання вказаного порядку накладаються штрафні санкції.

Ця пропозиція дасть можливість комерційним банкам скоротити обсяги непрацюючих коштів, що підвищить ефективність їх діяльності і поступово

може привести до зниження процентних ставок за кредитами. У дану пропозицію можна внести деякі обмеження на використання коштів, котрі належать обов'язковому резервуванню. Це залежить від політики регулюючого органу, від ступеню економічної стабільності в країні. Наприклад, можливо встановити межу резервованих коштів у розмірі 10-25%, також з умовою поповнення їх в інші дні.

З нашої точки зору, введення диференційованих обов'язкових резервів в залежності від типу кредитних установ, їх розміру та вибору пріоритетів при здійсненні ними активних операцій, а саме - спрямування грошових ресурсів комерційних банків у кредитне забезпечення підприємницької діяльності, слід вважати одним із найбільш перспективних напрямів оптимізації застосування обов'язкового резервування як інструмента грошово-кредитної політики. Аргумент на користь цієї думки зводиться до наступного: диференційовані нормативи ефективніші внаслідок більш вибіркового впливу з огляду на реалізацію стратегічних завдань щодо стимулювання економічного розвитку.

Застосування більш гнучкої системи обов'язкового резервування для комерційних банків, котрі приймають активну участь у практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, дозволить стимулювати кредитну активність банківських установ, розширити їхню ресурсну базу, а відтак збільшити обсяги кредитних вкладень у реальний сектор економіки. З нашої точки зору, слід наголосити на певних позитивних моментах диференціації обов'язкових нормативів, а саме:

По-перше, розподіл норм обов'язкового резервування за строками залучених ресурсів, що частково вже запроваджена в діючу практику. Розподіл норм резервування за строками залучених ресурсів в значній мірі може стимулювати кредитну активність комерційних банків, що пов'язано із застосуванням більш низької норми за депозитами із відносно тривалішими періодами зберігання, котрі, в свою чергу можуть, використовуватись у якості кредитного забезпечення підприємницької діяльності на довгострокові цілі.

По-друге, диференціювання нормативів обов'язкових резервів за абсолютними сумами коштів, внесених на банківські депозити. Запровадження у банківській практиці такої системи прогресивного диференціювання могло б, на наш погляд, створити зацікавленість комерційних банків у роботі з дрібними вкладниками, що може позначитись на їхній спроможності кредитного забезпечення суб'єктів господарювання, позаяк збільшило б ресурсну базу для цього.

По-третє, система диференціювання резервних вимог залежно від

спрямування кредитної політики, а також пріоритетів при здійсненні активних операцій. Критеріями такого диференціювання і надання пільг можуть бути величина статутного фонду банку, його територіальне розміщення або кредитування тих чи інших програм відповідно до завдань економічної політики держави. Слід зазначити, що особливо важливе таке диференціювання резервних вимог з огляду на спрямованість кредитної політики комерційного банку щодо кредитного забезпечення реального сектора економіки. Таким чином, запровадження диференційованої за різними критеріями системи норм обов'язкових резервів може стимулювати підвищення кредитної активності комерційних банків, а відтак сприяти збільшенню рівня кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

У якості іншого напрямку удосконалення діючої практики застосування мінімальних обов'язкових резервів доцільно було б розглянути деякі можливості щодо розрахунку основи (бази) резервування. Зміна існуючої основи (бази склад балансових рахунків, котрі включаються у розрахунок резервних вимог) обов'язкового резервування можлива при виключенні з неї коштів від населення (банківські вклади, приватні заощадження).

Як відомо, резервні вимоги сприяють подорожчання банківських ресурсів. Банк, приймаючи вкладення від населення “знає”, що частина цих ресурсів не буде задіяна в активних операціях, а відтак буде знаходитись у замороженому стані. Відповідно банк може запропонувати клієнту винагороду за вкладом тільки за його працюючі кошти, тобто “тягар” резервування в даному випадку несе клієнт банку. Якщо цей “тягар” бере на себе банк, то збільшується реальна ціна залучених банком коштів і, відповідно, зменшується його прибуток. У випадку відсутності необхідності здійснювати відрахування із даної суми до обов'язкових резервів та при збереженні тієї ж норми процентної маржі для банку, ставка закладами може бути збільшена, що може розширити ресурсну базу банків, в свою чергу може бути спрямована на кредитування реального сектора.

Відсоткова політика центрального банку – інший важливий інструмент регулювання грошового обігу, що здатен суттєво позначатися на кредитній активності комерційних банків, а відтак їхній спроможності щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Він являє собою варіант встановлення якісного параметра ринку, а саме – вартості банківських кредитів. Центральний банк може здійснювати регулювання рівня і структури відсоткових ставок двома шляхами: безпосереднім встановленням ставок за своїми кредитами (дисконтної, ломбардної, за операціями на відкритому ринку

тощо); контролем за окремими ставками кредитних установ.

У першому випадку вплив регулюючих заходів має більш загальний характер, оскільки, встановлюючи офіційну облікову ставку, центральний банк визначає вартість залучення ресурсів банками, значною мірою формуючи вартість кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Чим вища облікова ставка, тим вища вартість фінансування банківських операцій, тим менший попит на кредит, а відтак менший обсяг кредитного забезпечення підприємницької діяльності загалом. У другому випадку вплив регулюючих заходів досить обмежений, оскільки за його допомогою визначається вартість лише окремих видів кредитів у різних кредитних установах.

Для того, щоб облікова ставка Національного банку України використовувалась як повноцінний інструмент монетарного регулювання і впливу на кредитну активність комерційних банків вона має відповідати таким ключовим засадам: забезпечення позитивного рівня облікової ставки щодо інфляції; рівень облікової ставки повинен перебувати у межах коридору ринкових процентних ставок комерційних банків за кредитами та депозитами (рис. 4.11).

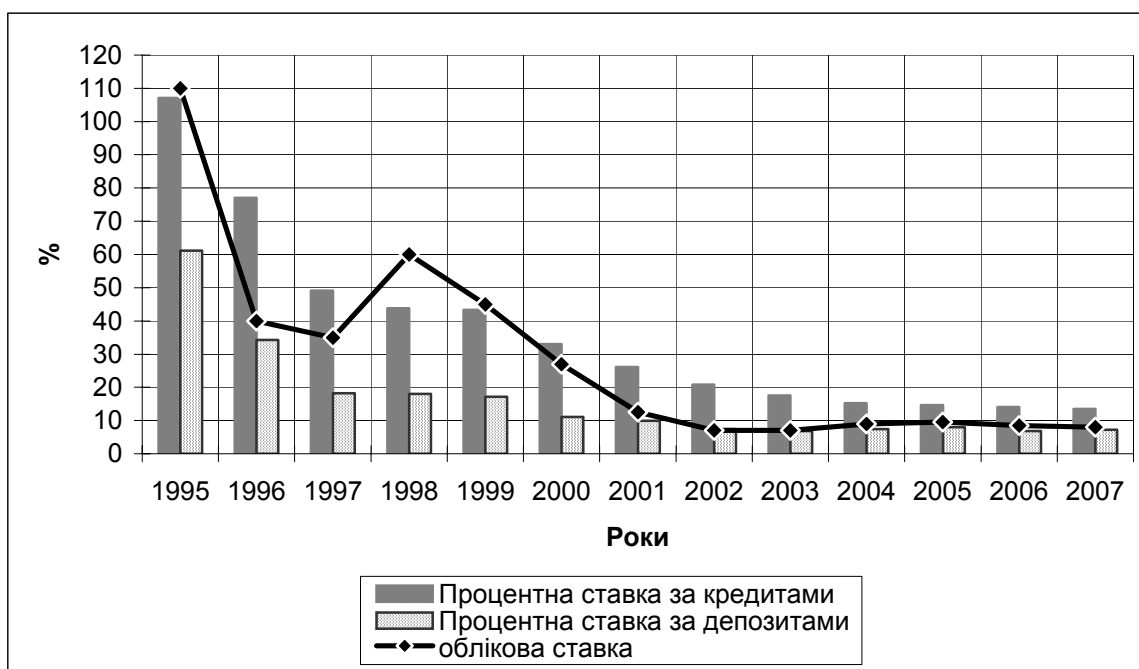

Рис. 4.11. *Зміна облікової ставки НБУ та процентних ставок за кредитами і депозитами комерційних банків*

Аналіз рисунку 4.11. свідчить про те, що лише протягом кількох років рівень ставки рефінансування Національного банку України перебував у межах коридору процентних ставок за депозитними та кредитними операціями

комерційних банків. Проте порівняно незначні обсяги рефінансування комерційних банків у масштабах всієї економіки поки що не дозволяють вести мову про належну ефективність даного інструмента.

Слід зазначити, що політика облікової ставки може впливати не лише на конкурентоспроможність комерційних банків, а й підприємств реального сектора економіки, адже процент як ціна одного із факторів виробництва (капіталу) калькулюється у витратах та включається до ціни товарів та послуг. У цих умовах зниження, приміром, процентних ставок може стати важливим фактором здобуття перемоги вітчизняних комерційних банків у конкурентній боротьбі з іноземними, котрі можуть пропонувати дорожчі грошові ресурси у якості кредитного забезпечення підприємницької діяльності українських виробників, а саме – підприємств малого та середнього бізнесу.

Недоліком політики облікової ставки можна вважати слабкий рівень прогнозованості її наслідків щодо конкретних величин збільшення чи зменшення кредитних надходжень в економіку, оскільки регулювання процента визначає лише загальну спрямованість динаміки попиту на банківські позики. Труднощі прогнозування результатів застосування даного інструмента грошово-кредитної політики пов'язані ще із тим, що відповідні процентні ставки закладаються не лише у поточні торговельні контракти між підприємствами, а й у довгострокові інвестиційні проекти. Зростання вартості кредитів, приміром, може і не вплинути на підприємства з високими темпами виробництва і значному попиту на їхню продукцію, позаяк вони мають широкі альтернативні можливості залучення капіталів (наприклад, на фондовому ринку). І навпаки, галузі із порівняно низькими темпами розвитку (наприклад підприємства малого та середнього бізнесу) є більш чутливими до зміни цін на кредитні ресурси, оскільки більшою мірою обмежені у виборі джерел залучення коштів.

Зрозуміло, що зміна облікової ставки має здійснюватись порівняно плавно, без значних стрибків та мати цілеспрямований характер, передбачуваний усіма учасниками відтворювального процесу. Центральний банк повинен реагувати не стільки на зміну дохідності державних облігацій чи ставок міжбанківського кредитування, скільки на загальну господарську кон'юнктуру, темпи інфляції, динаміку ВВП, а відтак сприяти практичній реалізації кредитного забезпечення вітчизняного виробника. У перехідній економіці для стимулювання виробничого росту пониження процентних ставок центрального банку може слугувати одним із інструментів для досягнення цієї мети лише у разі адекватної реакції комерційних банків у визначенні власної

процентної політики.

Слід зазначити, що подальшого вдосконалення потребує і сама методика застосування облікової ставки з метою підвищення ефективності практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Проте така реакція можлива лише за умов збільшення масштабів рефінансування Національним банком комерційних банків, причому в першу чергу тих, кредитна політика відповідає стратегічним цілям розвитку підприємницької діяльності в Україні.

Для подальшого вдосконалення регулятивного впливу Національного банку України, оптимізації облікової політики необхідно, з нашої точки зору, регламентувати величину банківської маржі, тобто різниці між відсотками за банківськими депозитами та відсотками за користування кредитними ресурсами. Використання такого методу регулювання банківської діяльності в Україні сприятиме: з одного боку – створенню сприятливих умов для збільшення обсягів вкладів населення, а з іншого - відкриє доступ до кредитних коштів суб'єктів підприємницької діяльності, а відтак – підвищить прибутковість комерційних банків, причому не шляхом встановлення надвисоких процентів за окремими кредитами, а шляхом розширення клієнтської бази позичальників – кількісно і якісно.

Заслуговує увагу, з нашої точки зору, пропозиція щодо активізації політики рефінансування банків під заставу корпоративних цінних паперів та кредитних зобов'язань підприємств. Можливість здійснення операцій рефінансування під заставу комерційних векселів, облігацій підприємств та майнових прав за договорами про раніше надані банками кредити передбачена відповідними положеннями НБУ. Ці види кредитного забезпечення в операціях рефінансування центрального банку давно використовуються в Німеччині та в ряді інших європейських країн. Попри певні обмеження щодо операцій рефінансування, зокрема під заставу комерційних векселів, запроваджені ЄСЦБ (Європейська система центральних банків), у Європі домінують саме корпоративні (а не держані) цінні папери (зобов'язання) як забезпечення кредитів центрального банку. Рішенням Ради ЄСЦБ встановлено дві категорії забезпечень, які можуть прийматися для здійснення операцій рефінансування (табл. 4.9).

Згідно прийнятим Європейським центральним банком правилам, всі операції рефінансування повинні бути забезпечені зі сторони комерційних банків. Перелік можливого забезпечення достатньо широкий: формально він поділений на два рівні. Перший рівень представлений борговими

інструментами, які вільно обертаються та мають загальноєвропейське значення. Другий рівень забезпечення включає в себе як ринкові та неринкові активи, які мають особливе значення для національних фінансових систем. Перелік можливих активів формується національними центральними банками і повинен бути затверджений ЄЦБ.

Таблиця 4.9.

Основні параметри забезпечень, які допускаються Європейською системою центральних банків при здійсненні операцій рефінансування [178 с. 12]

Критерії	Категорія 1	Категорія 2
Вид забезпечення	Облігації ЄСЦБ Інші боргові зобов'язання, які мають вільний обіг на ринку	Боргові зобов'язання, які мають вільний обіг на ринку Боргові зобов'язання, які не мають вільного обігу на ринку Акції, які мають обіг на регульованому ринку
Емітенти	ЄСЦБ Держава Приватний сектор Міжнародні та наднаціональні інституції	Держава Приватний сектор
Кредитоспроможність	Емітент (гарант) повинен класифікуватися ЄЦБ як безсумнівно кредитоспроможний	Емітент (боржник, гарант) повинен класифікуватися центральним банком, котрий акцентує забезпечення, як безсумнівно кредитоспроможний
Місцезнаходження емітента (гаранта)	Зона обігу євро	Зона обігу євро
валюта	Євро	Євро

На сучасному етапі, неринкові інструменти, які можуть бути використані в якості забезпечення представлені національними банками Німеччини, Франції, Австрії (корпоративні позики), а також Ірландії (кредити, забезпечені закладними). Активи з обмеженою ліквідністю знаходяться в переліку можливого забезпечення національних банків Іспанії та Нідерландів. Але, з точки зору можливостей зі сторони банків отримати доступ до інструментів рефінансування ніякої різниці між рівнями забезпечення не існує [126, с. 34].

Дослідження параметрів можливих видів забезпечень дає підстави для висновку про широкий діапазон можливостей для використання в рамках операцій рефінансування корпоративних цінних паперів та інших зобов'язань підприємств, зокрема облігацій, векселів, кредитних вимог банків до суб'єктів господарювання. Національні центральні банки, які входять до системи ЄСЦБ, особливу увагу приділяють активнішому використанню в операціях

рефінансування в ролі застави кредитних зобов'язань приватного сектору. Аналіз відповідних нормативних актів свідчить, що в країнах Євросоюзу реалізується політика, спрямована на врівноваження часток зобов'язань приватного сектору та держави в операціях рефінансування ЄСЦБ.

Поряд із запровадженням можливостей рефінансування під заставу боргових зобов'язань підприємств варто також приділити увагу світовому досвіду використання фінансових інструментів. Так, в якості забезпечення операцій з федеральними фондами у США приймається достатньо широкий спектр фінансових активів. При цьому існує ряд обмежень, включаючи рейтингові обмеження за деякими видами цінних паперів, заборону використання у якості забезпечення прострочених зобов'язань, тощо. В забезпечення включаються всі типи існуючих боргових зобов'язань, починаючи від зобов'язань Казначейства та інших державних органів та закінчуючи споживчими кредитами.

Різниця в наданих в якості забезпечення активів полягає у врахуванні різних дисконтів в їх оцінці. Найближче до номіналу враховуються облігації Казначейства (96-98%). А споживчі кредити приймаються в забезпечення, виходячи з 75-80% номінальної вартості. Різні види забезпечення передбачають відповідні механізми та процедури оформлення застави.

В Україні від 2006 року НБУ здійснює рефінансування комерційних банків під забезпечення: державних облігацій України; депозитних сертифікатів; векселів суб'єктів господарської діяльності; векселів банків, авальованих іншими банками; подвійних складських свідоцтв; іпотечних сертифікатів із фіксованою доходністю; облігацій підприємств, що вільно обертаються на ринку; облігацій місцевих позик; іпотечних цінних паперів Державної іпотечної установи; застави майнових прав, що виникли в банку в результаті укладення кредитного договору між ним та відповідним суб'єктом господарювання.

Зазначимо, що в Україні ще не повністю сформовано конкретні механізми реалізації згаданих інструментів рефінансування. Зокрема, відсутнє необхідне методологічне забезпечення, не сформовано чітких критеріїв відбору емітентів корпоративних цінних паперів для операцій рефінансування, в системі НБУ немає відповідних структурних підрозділів, які б забезпечували об'єктивність прийняття рішень щодо адекватності запропонованого банком забезпечення та здійснювали роботу із супроводження кредитів.

Операції рефінансування під заставу боргових зобов'язань підприємств слід розглядати не лише як інструмент підтримки ліквідності банків.

Допускаючи до предметів застави, які можуть бути прийняті під забезпечення кредитів рефінансування, облігації і векселі підприємств, центральний банк сприяє розширенню попиту на цінні папери цього виду і таким чином активізує функціонування фондового ринку. З іншого боку, здійснюючи заходи з оцінки адекватності емітентів, відбору належних боргових вимог, центральний банк тісніше співпрацює з реальним сектором економіки. В комплексі із моніторингом підприємств це створює аналітичну основу для оцінки тенденцій розвитку економіки, прогнозування макроекономічних показників та підвищення ефективності грошово-кредитної політики.

Так, цікавим є досвід Бундесбанку, який попит економіки на кредитні ресурси вимірює сукупною вартістю цінних паперів, що емітовані підприємствами, а також вимогами за кредитами банків до господарюючих суб'єктів. З цих позицій розробка такого механізму рефінансування комерційних банків в Україні, який повинен бути побудований на чітких, відпрацьованих процедурах обігу корпоративних цінних паперів сприяв би зміцненню взаємодії між банківською системою та реальним сектором економіки. Однак слід розуміти, що у якості забезпечення цього механізму рефінансування необхідно застосовувати лише високоліквідні корпоративні цінні папери.

Крім того, значно знижує ефективність вітчизняного механізму рефінансування і рівень ставок за кредитами рефінансування. Ситуація на грошовому ринку така, що ставка рефінансування, по суті, не впливає на формування ставок на міжбанківському ринку. З точки зору регулювання ліквідності, залишки на кореспондентських рахунках вказують, що використання наявних інструментів не є ефективними, а умови, які пропонуються – є непривабливими для банків навіть в умовах надлишку ліквідності в банківській системі. Це є не дивним, адже ставки за короткостроковими депозитами Національного банку встановлені на досить низькому рівні. Очевидну непривабливість депозитних операцій з точки зору пропонованої ціни (у 2007р. – 8,3%), видно із ситуації, коли обсяги розміщення в інструменти Національного банку залишаються досить обмеженими при значних залишках на кореспондентських рахунках.

Така ж ситуація з розміром процентної ставки за кредитами овернайт, адже ті банки, які мають можливість залучити кошти від НБУ, будуть із перестраховання підтримувати високий рівень вільних коштів, ніж ризикувати понести витрати за процентами по кредиту. Цілком очевидно, що ставки за одноденними кредитами на рівні 14,9% у 2005 році, 12,1% у 2006 році та 11,1%

у 2007 році явно не стимулюють встановлення процентних ставок міжбанківського ринку на рівні, який можна було б використовувати в якості операційної цілі грошової політики.

На відміну від України, до неринкових автоматичних інструментів регулювання (standing facilities) ЄЦБ відносяться ставки за одноденними депозитами та кредитами. Процентний коридор за такими операціями складає 2%. На початок 2005 року ставки за депозитами, основними операціями та за кредитами овернайт складала 1, 2 та 3% річних відповідно.

Існують також національні особливості у визначенні рівня процентних ставок і виборі основних інструментів як рефінансування. В переважній більшості країн, за аналогією з європейською системою, національними банками для регулювання процентними ставками і ліквідністю міжбанківського ринку встановлюється достатньо вузький коридор, нижня межа якого визначається ціною, яку національний банк платить комерційним банкам за депозитами овернайт, а верхня межа – є ціною кредитів овернайт, які надаються центральним банком. Даний коридор, як правило, досить вузький, наприклад, в Канаді та Австралії, він складає лише 0,5%.

Достатньо вузький процентний коридор застосовується і національними банками окремих країн і Східної Європи. Так, в якості прикладу можна привести національні банки Чехії та Угорщини. Процентний коридор на міжбанківському ринку там також визначений ставками овернайт за операціями центральних банків. Його ширина складає 2%. Цікавою особливістю даних країн є те, що в якості центру коридору використовується не ставка рефінансування, як в переважній більшості країн, а ціна залучення ресурсів комерційних банків центральними банками. Так, в Угорщині центром коридору є фіксована ставка за двохтижневим депозитом. А в Чехії центром коридору є максимальна ставка за операціями двохтижневого РЕПО, використовуючи які Національний банк Чехії залучає кошти в комерційних банків на аукціонній основі. Національний банк Чехії пояснює переміщення центру регулювання ставок на міжбанківському ринку тією обставиною, що чеська банківська система постійно має надлишкові резерви.

Застосування депозитної ставки в якості основної існує і в деяких інших достатньо розвинутих країнах. Так, в якості прикладу можна привести Норвегію, де основним інструментом грошової політики є ставка по депозитам овернайт [125, с.39].

Зважаючи на світовий досвід, слід підкреслити, що достатньо висока депозитна ставка буде сприяти зменшенню надлишкових резервів та одночасно

збільшувати попит на інструменти рефінансування, тим самим підвищуючи їх значення. Так, на нашу думку, для ефективного управління ціною ресурсів процентний коридор на сьогоднішньому етапі повинен бути в Україні значно вужчим та дещо вища процентна ставка за депозитами НБУ.

В цілому варто відмітити, що система рефінансування та управління міжбанківським кредитним ринком постійно знаходиться в розвитку. При цьому така ситуація характерна не лише для країн, які розвиваються, але і для країн з достатньо розвинутою фінансовою системою, таким прикладом є реформа дисконтного вікна в США.

Для успішної реалізації заходів із рефінансування комерційних банків під заставу боргових зобов'язань підприємств вважаємо за необхідне:

1) розробити методичку оцінки кредитоспроможності емітентів боргових зобов'язань, які можуть прийматися як забезпечення кредитів. Для цього можна використати методологію дискримінантного аналізу з підвищеним рівнем значень шкали та експертну систему з метою оцінки якісних критеріїв кредитоспроможності;

2) систематизувати підходи до оцінки вартості цінних паперів – предметів застави. Особливу увагу при цьому слід звернути на розробку адекватних методик розрахунку ставок дисконтування;

3) запровадити “пулову” систему об'єднання забезпечення: всі предмети застави об'єднуються в один пул, який може використовуватися для всіх операцій рефінансування;

4) відповідні інструменти рефінансування застосовувати в комплексі з регулярним моніторингом підприємств.

Іншим важливим напрямом активізації монетарних важелів впливу центрального банку є поліпшення індикативного регулювання фінансово-кредитних відносин, який пов'язаний з удосконаленням нормативних актів, які регулюють порядок здійснення кредитних операцій банків та операцій із корпоративними цінними паперами. Пожвавленню кредитної та інвестиційної діяльності банківських установ сприятиме вдосконалення деяких нормативних актів НБУ, зокрема положень “Про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків”, “Про порядок розрахунку резерву на відшкодування можливих збитків банків від операцій з цінними паперами та інших вкладень у статутні фонди підприємств”.

Зазначимо, що слабким місцем перелічених документів є позиції, що регламентують порядок оцінки фінансового стану об'єктів кредитування

(відповідно інвестування). Наслідком цих недоліків є тенденція до формалізації оцінки кількісних показників фінансового стану позичальника (емітента), зниження ролі оцінки фінансового стану як такої та орієнтування керівництва банків при прийнятті відповідних рішень на “суб’єктивізм та інтуїтивізм”.

Так, незважаючи на те, що банкам надано право самостійно визначати рівень ризику кредитних операцій, оцінювати фінансовий стан позичальників та вартість застави, з метою розрахунку резервів на покриття можливих втрат за цими операціями класифікація ступеня ризику здійснюється на основі аналізу за рекомендованою в Положенні “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” схемою, яка є досить рестриктивною.

На наш погляд, доцільно передбачити можливість використання кількох альтернативних методологічних підходів до класифікації ступеня ризику саме в контексті розрахунку резервів. Мова може йти про застосування однофакторного та багатфакторного дискримінантного аналізу, регресійного аналізу, моделі Logit-Probit тощо. Звичайно, за діючих нині рамок умов банки можуть використовувати методику, рекомендовану положенням НБУ.

Проведене дослідження засвідчує, що перелік обов’язкових показників, які містить зазначена методика, є науково не обґрунтованим (зокрема не враховано ефект мультиколінеарності), а алгоритм їх розрахунку – нестандартизованими. Так, некоректним на нашу думку, є рекомендації щодо аналізу грошових потоків підприємства на сонові чистих надходжень на всі рахунки позичальника. Як свідчить міжнародна практика, для цих цілей слід використовувати показники операційного, інвестиційного та фінансового Cash – flow (чистого грошового потоку), що визначаються на основі звіту про рух грошових коштів. Спірним є також використання у відповідних методиках терміна і показника “залучені кошти” для характеристики позичкового капіталу підприємства (довгострокові та поточні зобов’язання). Доцільніше використовувати термін “позичковий капітал”, як це робиться в економічно розвинених країнах [180, с. 11].

Окрім того бракує рекомендацій щодо вирішення проблеми вагомості і нормативних значень окремих показників. В умовах відсутності в більшості банків потужних аналітичних центрів ця проблема на практиці залишається невирішеною або вирішується суб’єктивно – скажімо, кожному показникові присвоюється однакова кількість балів. Водночас не потребує доведення той факт, що на майбутню спроможність погасити позику нерівномірно впливають, наприклад, показники покриття, абсолютної ліквідності, структури капіталу

тощо.

Потребує перегляду твердження, що основний критерій оцінки кредитоспроможності позичальника – забезпеченість власними коштами не менш як 50 відсотків усіх його видатків, а оптимальне значення показника співвідношення позичкового та власного капіталу (коефіцієнт заборгованості) є не більшим 1,0. Про необхідність такого перегляду свідчать як вітчизняні, так і зарубіжні статистичні дані, що характеризують структуру фінансування джерел фінансування підприємств.

Статистичний аналіз спонукає до висновку про суттєву диференціацію структури капіталу підприємств різних галузей та видів діяльності. Зокрема, діапазон варіації коефіцієнта заборгованості вітчизняних підприємств становить 0,4 (сільське господарство) до 10,5 (торгівля). Аналогічні тенденції спостерігаються також на підприємствах провідних економічно розвинутих країн. Наприклад, у Німеччині амплітуда зазначеної варіації становить від 1,6 (хімічна промисловість) до 32 (роздрібна торгівля). Фінансистам усього світу відомо, що оптимальна структура капіталу перебуває в тісній залежності від галузевої специфіки підприємства: в галузях з високим рівнем оборотності капіталу переважає позичковий капітал і навпаки – в галузях із низьким рівнем оборотності.

Для усунення таких недоліків можна запропонувати перехід (у тому числі шляхом прийняття Національним банком відповідних положень) на методологію дискримінантного аналізу. Про доцільність такого кроку свідчать результати досліджень, згідно з якими в Німеччині, приміром, окрім центрального банку, близько 58% кредитних інститутів уже використовує цей методичний підхід і ще 7,5% планує перейти до його використання [215, с.44].

Доцільним, з приводу підвищення дієвості механізму кредитного забезпечення, нам видається напрям, за яким Національний банк України може надавати цільові кредитні лінії тим комерційним банкам, котрі здійснюють кредитування малого та середнього бізнесу в пріоритетних галузях економіки. Рефінансування центробанком шляхом надання цільових кредитів можливе у межах відкритої кредитної лінії. Частка кредитів, спрямованих у реальний сектор економіки, а саме підприємствам малого та середнього бізнесу, у кредитному портфелі комерційного банку повинна становити не менше 75%.

Підсумовуючи розглянуті вище напрями удосконалення регулятивного впливу Національного банку на діяльність комерційних банків, слід зазначити, що ця сфера є одним із базових елементів ефективної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності в Україні.

На наш погляд, нині першочерговими завданнями Національного банку України є розробка спеціальної програми кредитної підтримки малих та середніх підприємств, метою якої буде створення дієвого механізму впливу на кредитну активність комерційних банків щодо стимулювання кредитного забезпечення підприємницької діяльності, створення пільгових умов для тих банківських установ, пріоритетами кредитної політики яких є сприяння розвитку вітчизняного виробництва.

Загалом дієвість важелів та інструментів грошово-кредитного регулювання в Україні не в повній мірі позначається на кредитній активності комерційних банків щодо їх спроможності задовольняти кредитними ресурсами потреби суб'єктів господарювання. Нині грошово-кредитна політика Національного банку України швидше спрямовується на регулювання грошової пропозиції з метою обмеження грошової маси та запобігання інфляційних очікувань. За таких обставин передумовою практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності є посилення регулятивного впливу Національного банку України на кредитну активність комерційних банків через застосування дієвих форм рефінансування та важелів грошово-кредитної політики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України *“Про банки і банківську діяльність”* від 7 грудня 2000 року № 2121 - XIV // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - № 1. – С. 3-47.
2. Закон України *“Про заставу”* від 2.10.92 р. (№ 2654 – 12) // Відомості Верховної Ради України. – 1992р. - №47.
3. Закон *“Про Національний банк України”* від 20.05.1999 р., № 679 – XIV // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 1999. - №7. – С.3-23.
4. Закон України *“Про підприємництво”* від 26.02.91 р., № 698 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 14.
5. Закон України *“Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні”* № 2157-III 21.12 2000 р.// Закон України – К., 2002. – Т.1. – 468 с.
6. Закон України *“Про державну підтримку малого підприємництва”* від 19.10 2000 р., № 2063 –III // Урядовий кур’єр. – 2000. – 22 листопада.
7. Закон України *“Про підприємства в Україні”* від 27.03.91., № 888 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 24.
8. Закон України *“Про власність”* від 7.02.91., № 697 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. № 20.
9. Закон України *“Про господарські товариства”* від 19.09.1991 р., № 1576 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 49.
10. Закон України *“Про ліцензування певних видів господарської діяльності”* від 1.06. 2000 р., №1775 –III.
11. Закон України *”Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень”* // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 11. – С.140.
12. Закону України *“Про лізинг”*// Офіційний сайт верховної ради України // www.rada.gov.ua.
13. Закон України *«Про організацію формування та обігу кредитних історій»* № 2704 - IV від 23.06.2005 р. – www.zakon.rada.gov.ua.
14. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні / Затверджена Постановою правління НБУ № 368 від 28.08.2001 р.
15. Методичні вказівки НБУ з інспектування банків *«Система оцінки ризиків»* // Офіційний сайт Національного банку України // www.bank.gov.ua.
16. Положення про кредитування / Затверджено постановою Правління НБУ №246 від 28 вересня 1995 р.

17. Положення про порядок здійснення Національним банком України з банками операцій РЕПО / Затверджено Постановою Правління НБУ від 29.05.2001 р. № 204.
18. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків / Затверджено постановою Правління НБУ №279 від 6.07.2000 р. // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2000. - №9. – С. 54-73.
19. Положення про механізми рефінансування банків України / Затверджено постановою Правління НБУ №82 від 28.02.2002 р.
20. Тимчасове Положення про порядок довгострокового рефінансування (підтримання ліквідності) банків Національним банком України. / Затверджено Постановою правління НБУ від 12.02.2003 р. - №51.
21. Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України / Затверджено постановою Правління НБУ від 27.06.2001р. - №244.
22. Положення про єдину інформаційну систему “Реєстр позичальників” / Затверджено постановою Правління НБУ від 27.06. 2001.- №245.
23. Указ Президента України від 14.07.2000р. № 891/2000 ”Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень” // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2000. - №9. – С.7-8.
24. *Адамик Б.П.* Національний банк і грошово-кредитна політика: Навч. посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 278 с.
25. *Александрова М.М., Маслова С.О.* Гроші. Фінанси. Кредит.: Навчально-методичний посібник. – 2-ге вид. –К.: ЦУЛ, 2002. –336 с.
26. Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник / За ред. проф. *Ф.Ф. Бутинця та проф. А.М. Герасимовича* . – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 384 с.
27. *Андрійчук В., Домрачев В.* Взаємодія економік як фактор монетарної політики // Вісник НБУ. - №11. – 2002. – С. 23-26.
28. Антологія бюджетного механізму: Монографія / *С.І. Юрій, В.Г. Дем'янишин, Я.М. Буздуган.* Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 250с.
29. *Афанасьєва О.Н.* Краткострочное кредитование предприятий: проблемы и возможные пути решения // Банковское дело. - №9. – 2002. – С. 25-28.
30. *Афанасьєва О.Н.* Тенденции развития и направления совершенствования краткострочного кредитования предприятий. // Деньги и кредит, - 2001. -

№ 12. – С.9-13.

31. *Балюк В.В.* Вплив довгострокового банківського кредиту як джерела грошових коштів на формування та відтворення основних фондів підприємства // *Финансовые риски.* - №2. – 2003. – С. 89-108.
32. *Банки и банковские операции: Учебник для вузов / Е.Ф Жуков, Л.М.Максимова, О.М. Маркова и др.;* Под ред. проф. Е.Ф. Жукова. - М.: - *Банки и биржи.*- ЮНИТИ, 1997. - 471 с.
33. *Банківська енциклопедія / Під ред. проф. Мороза А.М.* – К.: “Ельтон”, 1993. – 333с.
34. *Банківська справа: Навч. посібник / За ред. Туркало Р.І.* – Тернопіль: Видавництво “Економічна думка”, 2000. – 219 с.
35. *Банківське право: українське та європейське: Навчальний посібник / П.Д. Біленчук, О.Г. Диннік, І.О.Лютій, О.В. Скороход.* – К.: Атіка. – 1999. – 348 с.
36. *Банківські операції: Підручник.* – 2-ге вид., випр. і доп. / *А. М. Мороз, М.І. Савлук, М.В. Пуховкіна та ін.;* За ред. д-ра екон. Наук, проф. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
37. *Банковский портфель – 1 (Книга банкира. Книга клиента. Книга инвестора) / Отв. ред. Коробов Ю.И., Солдаткин В.И.* –М.: «СОМИНТЭК», 1994. – 752 с.
38. *Банковский портфель – 2; Банк. Дело под ред. О.И. Лаврушина; Грабового П.Г. и др..* Риски в современном бизнесе. М.: Аланс, 1994. – 200 с.
39. *Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина.* – М. *Банковский и биржевой научно-консультационный центр; ТОО “Скос”,* 1992. – 428 с.
40. *Банковское дело: Учебник / Под ред. В.И. Колесникова, Л.П. Кроливецкой.* – М.: *Финансы и статистика,* 1995 – 480 с.
41. *Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина.* – М.: *Финансы и статистика.* – 1998. – 576 с.
42. *Белых Л.П.* Устойчивость коммерческих банков. Как банкам избежать банкротств. – М.: *Банки и биржи, ЮНИТИ.* 1996.- 182 с.
43. *Бланк И. А.* Финансовый менеджмент: Учебный курс. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 528 с.
44. *Бойчик І.М., Харів П.С., Хопчан М.І., Піча Ю.В.* Економіка підприємства. – К.: Каравела, 2001. – 298 с.
45. *Болдаков В.* Монетарні операції Національного банку України // *Вісник НБУ.* - №3. – 2000. – С. 44-49.

46. *Буряк Н.Д.* Формування первісного капіталу малих підприємств // *Фінанси України.* – 2001. - №11. – С.12-15.
47. *Бушуєва І.* Основні шляхи забезпечення прибутковості комерційного банку // *Банківська справа.* – 2002. - №6. – С.30-39.
48. *Бюлетень НБУ.* - 2008. - № 4. – 157с.
49. *Варналій З.С.* Державна політика підтримки малого підприємництва. Монографія. – К.: НІСД. – 1996. – 130 с.
50. *Варналій З.С.* Мале підприємництво: основи теорії і практики. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001 – 277 с.
51. *Варналій З.С.* Основи підприємництва: Навч. посібник – К.: Знання - Прес, 2002. – 239 с.
52. *Васильченко З.М.* Концептуальні основи визначення вартості банківської установи // *Банківська справа.* – 2003. - №5. – С. 25-35.
53. *Васильченко З.М.* Універсальний комерційний банк як центральна ланка фінансово-промислової групи // *Банківська справа.* – 2002. - №5. – С. 53- 60.
54. *Васюренко О.В.* Банківські операції: Навч. посібник. – 4-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004. – 324с.
55. *Верховода Л.* Підприємництво. Нові форми господарювання // *Економіка України.* – 2001. - №10. - С.65-69.
56. *Вожжов А.П., Клименко О.І.* Банківський капітал в економіці України // *Фінанси України.* - №8. – 2003. – С.88-97.
57. *Волохов В.І.* Методика оцінки ефективності кредитної діяльності банків за витратним підходом // *Вісник НБУ.* - №8. – 2003. – С. 49-54.
58. *Волохов В.І.* Оцінка ефективності кредитної діяльності банків // *Фінанси України.* – 2003. - №4. – С. 115–124.
59. *Волохов В.І.* Підвищення ефективності кредитування шляхом розподілу функцій у кредитному процесі // *Вісник НБУ.* - №2.- 2002. – С.30-32.
60. *Вступ до банківської справи: Учбовий посібник / Відп. ред. М.І. Савлук.* – К.: Лібра, 1998. – 342 с.
61. *Выборова Е.Н.* Особенности диагностики кредитоспособности субъектов хозяйствования // *Финансы и кредит.* - №1. – 2004. – С. 17-22.
62. *Галасюк В., Галасюк В.* Почему возникает необходимость использовать не рыночную, а ликвидационную стоимость объектов? // *Финансовые услуги.* - №1-2. – 2001. – С. 62-63.
63. *Галь В.* Розвиток малого та середнього бізнесу в Україні // *Вісник НБУ.* – 2003. - №1. – С.13–15.

64. *Гамза В.А.* О системе финансирование среднего и малого предпринимательства. – Финансы и кредит. - №4. – 2004. – С. 2-4.
65. *Гладких Д.* Пріоритети кредитної політики комерційних банків // Вісник НБУ. –1998. -№10. – С. 39-41.
66. *Глушко В.І. Лаптев С.М., Любунь О.С., Раєвський К.Є.* Банківський нагляд: Навч. посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 264 с.
67. *Глушко В.І., Пилипченко О.І., Пікус Р.В.* Управління фінансовими ризиками. — Київ: Інститут економіки та права "Крок". — 2000. — 394 с.
68. *Головач А.В., Захожай В.Б., Головач Н.А.* Банківська статистика. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту та бізнесу, 1998. – 192 с.
69. *Гончаров Н.В.* Напрями розвитку інтеграційних процесів у сфері фінансової підтримки малого підприємництва // Фінанси України. –№7. - 2003. - С. 75-83.
70. *Гребеник Н.* Особливості інструментів монетарної політики Національного банку України // Вісник НБУ. - №6. – 2002р. – С. 2-4.
71. *Гриценко О.* Гроші та грошово-кредитна політика: Навч. посібник. –К.: Основи, 1997. – 180 с.
72. Гроші та кредит: Підручник / За ред. *Б.С. Івасіва.* – К.: КНЕУ, 1999. –404 с.
73. Гроші та кредит: Підручник / *М.І. Савлук, А.М.Мороз, М.В. Пуховкіна* та ін. – К.: Либідь,1992. – 331 с.
74. *Гуцал І.С.* Банківське кредитування суб'єктів ринку в трансформаційній економіці України (питання теорії, методики, практики). – Львів: ВАТ “БІБЛЬОС”, 2001. – 244 с.
75. *Гуцал І.С.* Принципи та умови реалізації кредитного механізму в економічній системі країни // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: економіка - №8. – 2001. – С.88-92.
76. *Гуцал І.С.* Функціонування кредитного механізму в Україні в перехідний до ринку період. – Тернопіль.: “Збруч”. – 1999. – 312 с.
77. Денежное обращение и кредит при капитализме: Учебник / Под ред. *Л.Н. Красавиной.* – Финансы и статистика, 1989. – 365 с.
78. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под общ. ред. *Г.И. Кравцовой.* – Минск.: Меркавание, 1994. – 270 с.
79. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. *О.И. Лаврушина.* – М.: Финансы и статистика, 1998. – 448 с.
80. *Дзюблюк О. В.* Генезис функцій центрального банку в ринкових умовах

- господарювання. // Вісник НБУ. - № 7. – 2002. – С. 18- 23.
81. *Дзюблюк О.В.* Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин: монографія. – Тернопіль: В-во ”Тернопіль”, 1996.- 140 с.
 82. *Дзюблюк О.В.* Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки: монографія – К.: “ПОЛІГРАФКНИГА”, 2000. – 511 с.
 83. *Дзюблюк О.В.* Основні напрями організації регулятивного впливу на кредитну діяльність банківських установ в умовах перехідного періоду // Вісник НБУ. – 2000. - №8. – С.37-42.
 84. *Дзюблюк О.В.* Особливості оцінювання грошового потоку підприємства в системі банківського аналізу кредитоспроможності позичальника // Банківська справа. – 2001. - №1. – С.8-10.
 85. *Дзюблюк О.В.* Оцінка ефективності кредитних вкладень комерційних банків // Фінанси України. – 2000. - №9. – С.149-154.
 86. *Дзюблюк О.В.* Сек’юритизація активів як інструмент управління кредитним ризиком банку // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 348 с. - С.15-23.
 87. *Долан Э. Дж., Кэмбелл Р. Дж.* Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ. – М. – Л.: «Профико», 1991. - 448 с.
 88. *Дорнбуш Р., Фішер С.* Макроекономіка / Пер. з англ. В.Мусієнко, В. Овсієнко. – К.: Основи, 1996. – 814 с.
 89. *Егорова Н.Е., Смулов А.М.* Предприятия и банк: Взаимодействие, экономический анализ, моделирование: Учеб.-практ. пособие. – М.: Дело, 2002. – 456 с.
 90. Економіка підприємства: Навч. посіб. / За ред. А.В. Шегди. – К.: Знання-Прес. – 2001. – 335 с.
 91. Економіка підприємства: Структурно-логічний навч. посібник / За ред. проф. *С.Ф. Покропивного*. – К.: КНЕУ, 2001. – 457 с.
 92. Економічний словник-довідник / За ред. *С.В. Мочерного*. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
 93. *Ендророва В.Н, Хасянова С.Ю.* Методика комплексной оценки кредитоспособности заемщика // Финансы и кредит. - №14. – 2002. – С. 2-9.
 94. *Ендророва В.Н.* Технология выдачи кредита // Финансы и кредит. - № 5. – 2002. – С. 3–6.
 95. *Ендророва В.Н.* Анализ денежных потоков заемщика как одного из важнейших факторов кредитоспособности // Финансы и кредит. - № 13. –

2002. – С. 3-8.
96. *Ефремов И.А.* Операции коммерческих банков с ценными бумагами. – М.: ИСТ-СЕРВИС, 1995. – 441 с.
97. *Євтух О.* Типові ризики іпотечного капіталу та управління ними // Вісник Національного банку України. — 2001. — № 11. — С. 43-46.
98. *Жарковская Е.П.* Банковское дело: Учебник. М.: ОМЕГА-Л, 2003, 440с.
99. *Жуков А.И.* Услуги коммерческих банков: зарубежный опыт и практика. – М.: Консалт-банкир, 1995. – 88 с.
100. *Жуков Е.Ф.* Менеджмент и маркетинг в банках. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. - 191 с.
101. *Загородній А.Г., Вознюк Г.Л, Смовженко Т.С.* Фінансовий словник. – 2-ге видання, виправлене і доповнене. – Львів: Видавництво “Центр Європи”, 1997. – 576 с .
102. *Игнатьев Д.А.* Овердрафт в практике российских банков // Финансы и кредит. - № 23. – 2002. – С. 29-32.
103. *Іваницький Д.О.* Фінансова безпека і малий бізнес // Фінанси України. - №8. – 2003. – С. 41-44.
104. *Ілляшенко С.М.* Економічний ризик. К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.,
105. *Калина А.В., Коцеев А.А.* Работа современного коммерческого банка: Учеб.-метод. Пособие. – К.: МАУП. – 1997. – 243 с.
106. *Карманов Є.* Бюро кредитних історій: ремонт відносин чи повна реконструкція / Вісник НБУ. - № 11. – 2006. – С. 32-35.
107. *Кіресєв О., Заруба Ю.* Підвищення конкурентоспроможності банку: стратегічний підхід // Вісник НБУ. – № 11.-2003. – С.25-27.
108. *Клапків М.* Види забезпечення фінансово-кредитних зобов'язань // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: економіка - №8. – 2001. – С.98-101.
109. *Коваль Т.Т., Коваль М.М.* Ліквідність комерційних банків: Навчальний посібник. – К.: Знання. – КОО, 1996. – 120 с.
110. *Коммерческие банки / Рид Э., Коттер Р., Гилл Э и др.; пер. с англ.* – 2-е изд. – М.: СП «Космополис», 1991. – 480 с.
111. *Коммерческие банки и их операции: Учеб. пособие. / Под ред. Марковой О.М., Сахаровой Л.С., Сидорова В.Н.* – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 288 с.
112. *Коновалова Ю.В., Шевченко И.В.* Новый механизм банковского кредитования реального сектора экономики // Финансы и кредит. – 2002. -

№ 10. – С. 9-14.

113. *Копченко І.М.* Фінансовий механізм сприяння розвитку малого підприємництва // Фінанси України. - №5. – 2003. – С. 65-69.
114. *Косова М.О., Лук'яченко В.О.* Механізм фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва // Фінанси України. - №12. – 2002. – С. 37-40.
115. *Кот Л.Л.* Механізм регулювання діяльності кредитних установ // Фінанси України. - №12. – 2002. – С. 114-122.
116. *Кох Тимоти.У.* Управление банком / Пер с англ.: В 5-ти кн. – Кн. 1. – Уфа: Спектр, 1993. – 132с.
117. *Кох Тимоти.У.* Управление банком / Пер с англ.: В 5-ти кн. – Кн. 2. – Уфа: Спектр, 1993. – 164с.
118. *Крупка М.І., Скаско О.І.* Стратегія управління процесом кредитування реального сектору економіки // Фінанси України. - №7. – 2003. – С. 108-112.
119. *Крупный банк и малый бизнес.* // Банковская практика за рубежом. - №9. – 2003. – С. 36-40.
120. *Кузнєцова І.С.* Розрахунок тенденції розвитку малих підприємств в Україні // Актуальні проблеми економіки. - №2. – 2002. - С.45-49.
121. Курс предпринимательства: Учебник для вузов / *В.Я. Горфинкель, В.А. Швандра, Е.М. Купряков* и др.; Под. ред. В.Я. Горфинкеля, проф. Швандра. - М., “Финансы”, ”ЮНИТИ”, 1997. – 439 с.
122. *Кушнірук Б.* Захист прав кредиторів – проблема свідомості // Финансовые услуги. - №3. – 2003. – С. 22-23.
123. *Лаврушин О.И.* Центральный банк в условиях рыночной экономики // Банковское дело.- №5. – 2002. – С. 2 – 6.
124. *Лагутін В.Д.* Кредитування: теорія і практика: Навч. посібник. – 3-тє вид. – К.: Т-во “Знання”, 2002. – 215 с.
125. *Левченко Д.В.* Система рефінансування, как приоритетное направление развития денежной политики // Деньги и кредит, №7 – 2005, , С. 32-37
126. *Лексис В.* Кредит и банки / Пер. с нем. – М.: Перспектива, 1994. – 120 с.
127. *Маконнелл К. Р., Брю С.Л.* Экономикс: Принципы, проблемы, и политика. В 2-х т.: Пер. с англ. 11-го изд. — М.: Республика, 1992. – 800с.
128. *Малахова О.Л.* Ефективність кредитної діяльності банків в Україні та її аналітична оцінка // Наукові записки Тернопільського державного університету ім. В. Гнатюка. Серія економіка. – 2006. - №16.- С. 154-159.
129. *Малахова О.Л.* Кредитне забезпечення підприємницької діяльності // Фінанси України. - № 6. – 2004. – С. 113-120.

130. *Малахова О.Л.* Макроекономічні аспекти розвитку банківської системи України // Вісник ТНЕУ. - №2. - 2008 - С. 37-47.
131. *Малахова О.Л.* Проблеми оптимізації кредитного процесу у взаємовідносинах комерційних банків з підприємствами в умовах ринкової трансформації економіки // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2003. - №4. – С.53-60.
132. *Малахова О.Л.* Напрями оптимізації роботи банків щодо управління кредитним ризиком // Світ фінансів.: Випуск 2 (15). – 2008. – С. 101 - 113.
133. *Малахова О.Л.* Центральний банк у системі заходів щодо стимулювання кредитної активності комерційних банків // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє, щорічник. – Тернопіль: Економічна думка – Випуск 10.-2005. - 348с.- С.185 – 196.
134. Матеріали Глобального самміту з мікрокредитування // [http // www/globalmikrocreditsummit 2006.org](http://www/globalmikrocreditsummit2006.org)
135. *Мачуський В.В.* Правове забезпечення підприємницької діяльності: Курс лекцій. - К.: КНЕУ, 2002. – 348с.
136. *Мизес Людвиг фон.* Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность: Пер. с англ. – М.: Дело, 1993. – 240 с.
137. *Мишкін Ф.С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 963 с.
138. *Місія українських банків – кредитувати економіку* // Вісник НБУ. - №8. – 2000. – С. 20-25.
139. *Моисеев С.Р.* Структура, функции и международная практика резервных требований. // Финансы и кредит.- № 17. – 2002. – С. 56-67.
140. *Мочерний С.В.* Основи економічних знань: Запитання і відповіді. – К.: Феміна, 1996. – 272 с.
141. *Мочерний С.В., Устенко О.А., Чоботар С.І.* Основи підприємницької діяльності: Посібник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 280 с.
142. *Мэнкью Н.Г.* Принципы экономики / Пер. с англ. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 784 с.
143. *Наумова Л.Ю.* Розвиток малого та середнього підприємництва як фактор фінансової стабілізації в державі // Фінанси України. - №11. – 2001. – С.24-28.
144. Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. *А.М. Мороза, М.Ф. Пуховкіної.* – К.: КНЕУ, 1999. – 368 с.
145. *Нові можливості для підприємців України у рамках спільного проекту*

- НБУ та ЄББР // Вісник НБУ. - №2. - 2002. - С. 2-4.*
146. *Норіцина Н.І.* Створення прибуткового малого бізнесу на засадах сучасного маркетингу // *Актуальні проблеми економіки. - 2002. - №8. - С. 39-44.*
 147. *Онищук Я.В.* Фінансове забезпечення діяльності малого та середнього бізнесу // *Фінанси України. - №7. - 2003. - С. 51-59.*
 148. *Операції комерційних банків / Коцовська Р., Ричаківська В., Табачук Г., Грудзевич Л., Вознюк М. - 3-тє вид. - К.: Алерта; Львів: ЛБУ НБУ. 2003. - 500 с.*
 149. *Организация и планирование кредита: Учебник / Под. ред. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика, 1991. - 336 с.*
 150. *Основи економічної теорії: Підручник / За ред. С.В. Мочерного. - Тернопіль: АТ "Тарнекс", 1993. - 688 с.*
 151. *Остапшин Т.П.* Основи банківської справи: Курс лекцій. - К.: МАУП, 1999. - 122 с.
 152. *Панова Г.С.* Кредитная политика коммерческого банка. - М.: ИКЦ "ДИС", 1997. - 464 с.
 153. *Патрикац Л., Компанієць С.* Проблеми вибору та визначення оптимальної моделі монетарного устрою в Україні // *Вісник НБУ. - 2003. - №7.- С.2-7.*
 154. *Песчанская И.В.* Краткосрочный кредит как способ перераспределения совокупного оборотного капитала в экономике // *Финансы и кредит. - № 10. - 2002. - С. 26- 33.*
 155. *Песчанская И.В.* Политика краткосрочных заимствований организации // *Финансы и кредит. - № 19. - 2002. - С. 26-33.*
 156. *Петрик О.* Якою має бути стратегічна ціль монетарної політики? // *Вісник НБУ. - 2004. - №1. - С.20-24.*
 157. *Петрович Й.М., Захарчин Г.М., Теребух А.А.* Організація підприємництва в Україні: Навч. посібник. Львів: Оскарт, 2000 - 320с.
 158. *Підприємництво. / За ред. Подсолонко В.А., Миронової Т.Л. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. - 616 с.*
 159. *Підприємництво: Навч.-метод. посібник / За ред. Колот В.М., Щербина О.В.- К.: КНЕУ, 2003. - 160 с.*
 160. *Покропивний С.Ф., Колот В.М.* Підприємництво: Стратегія, організація, ефективність: Навч. посіб. - К.:КНЕУ, 1998.-352 с.
 161. *Поляков В.П., Московкина Л.А.* Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт: учебное пособие. - М.: ИНФРА-М,

1996. – 192 с.
162. *Предпринимательство: Учебник для вузов / Под ред. проф. Горнфинкеля В.Я., проф. Поляка Г.Б., проф. Швандра В.А., - М.: ЮНИТИ. 2000. – 475 с.*
163. *Примостка Л.* Фінансовий менеджмент банку. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.
164. *Примостка О.О.* Аналіз ефективності діяльності комерційних банків // *Фінанси України.* - №4. – 2003. – С.97-103.
165. *Реверчук С.К., Ковалюк О.М., Стрельбицька Л. М., Крупка М.І. та ін.* Влада. Банки. Бізнес: політекономія взаємодії і розвитку: Наукова монографія / За ред. д. екон. наук, проф. С.К. Реверчука. - К.: Атіка, 2002. – 320 с.
166. *Рискованное предприятие // Банковская практика за рубежом.* - № 9. – 2003. – С. 86-91.
167. *Роуз Питер.* Банковский менеджмент / Пер. с англ. 2 – го изд. – М.: «Дело Лтд» , 1995. – 768 с.
168. *Рябініна Л.* Теорія і практика кредитних відносин в Україні // *Вісник НБУ.* - №2. – 2003. – С. 26-29.
169. *Сакс Дж., Ларрен Ф.Б.* Макроэкономика. Глобальный подход. – М.: Дело, 1996. – 848 с.
170. *Самуельсон П.* Економіка: Підручник. – Львів: Світ. – 1993. – 496 с.
171. *Саниахметова Н.О.* Підприємницьке право: суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізінг. Зовнішньо-економічна діяльність. Інвестиції. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама.: Навч. посібник. – К.: А.С.К., 2001. – 704 с.
172. *Сизоненко В.О.* Підприємництво: Підручник. – К.: Вікар, 1999. – 438с.
173. *Сизоненко О.В.* Методологічні аспекти фінансової діяльності суб'єктів малого підприємництва // *Фінанси України.* -№12. – 2000. – С.103-106.
174. *Синки Дж., Ф.* Управление финансами в коммерческих банках / Пер. с англ. 4-го перераб. Изд. – М.: Catallaxy, 1994. – 957 с.
175. *Сокиринська І.Г.* Діагностика фінансового забезпечення діяльності підприємства // *Фінанси України* - №1. – 2003. – С. 92-95;
176. *Стельмах В.* Монетарна політика як один із ключових факторів економічного зростання // *Вісник НБУ.* – 2002. - №1. – С. 2-9.
177. *Стельмах В.С., Єніфанов А.О., Гребеник Н.І., Міщенко В.І.* Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Міщенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: т-во “Знання”, КОО, 2003. – 421 с.
178. *Степаненко В. А.* Механизм регулирования рынка в США. – К.: Укр-

ИНТЭИ, 1992. – 56 с.

179. *Стецюк П.А.* Економічна суть фінансових ресурсів // *Фінанси України.* – 2007. – № 1. – С. 129 – 143.
180. *Терещенко О.О.* Регуляторні можливості центрального банку в оздоровленні фінансів реального сектору економіки // *Вісник НБУ.* – 2004. – №1. – С. 9-12.
181. *Терещенко О.О.* Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник. – К: КНЕУ, 2003. – 554 с.
182. *Тигінко С.Л.* Добробут нації починається зі стабільності вітчизняних грошей // *Вісник НБУ.* – 2004. – №1. – С. 3-7.
183. *Туркало Р. Адамик Б.* Передавальний механізм монетарної політики та його значення для ефективної діяльності НБУ // *Вісник НБУ.* – 1999. – №7. – С. 6-11.
184. *Туркало Р.І., Щибиволок З.І.* Фінансовий аналіз комерційного банку: основи теорії, експрес-діагностики, рейтинг. Навч. посібник, К.: “Слобожанщина”, 1999 – 236 с.
185. *Уайтінг Д.П.* Осваиваем банковское дело: Пер. с англ. / Под ред. В.А. Микрюкова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1996. – 240 с.
186. *Фетисов Г.Г.* Проблемы укрепления устойчивости банковского сектора // *Финансы и кредит.* – № 19. – 2002. – С. 8-17.
187. *Финансово-кредитный механизм и банковские операции / В.И. Букато, А.М. Бабич, А.В. Булавин и др. / Под ред В.И. Букато, М.Х. Лapidуса.* – М.: Финансы и статистика, 1991. – 511 с.
188. *Финансово-кредитный словарь: в 3-х т. Т.1. / Гл. ред. В.Ф. Гарбузов.* – М.: Финансы и статистика, 1984. – 511 с.
189. *Финансы / В.М. Родионова, Ю.Я. Вавилов, Л.И. Гончаренко и др.; под ред. В.М. Родионовой.* – М.: Финансы и статистика. – 1995. – 297с.
190. *Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов / Л.А. Дробозина, Л.Г. Окунева, Л.Д. Андросова и др.; Под ред. проф. Л.А.Дробозиной.* – М.: Финансы, ЮНИТИ, 2000. – 479 с.
191. *Фінанси підприємств: Навч. посібник / За ред. Слав'юка Р.А.* – Київ: ЦУЛ, 2002. – 460 с.
192. *Фінанси підприємств: Підручник / Під ред. Поддєрьогіна А.М.* – К.: КНЕУ, 2002. – 571 с.
193. *Фінанси: вишкіл студії. Навч. посібник / За ред д.е.н., проф. Юрія С.І.* – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
194. *Фінансова діяльність підприємства: Підручник для вузів / Бандурка О.,*

Коробов М., Орлов П., Петрова К. - К.: Либідь, 1998. – 312с.

195. *Футало Т.В.* Залучення кредитних ресурсів підприємствами малого бізнесу у сфері торгівлі // *Фінанси України.* - №10. – 2003. – С. 84-87.
196. Центральний банк та грошово-кредитна політика: підручник / Кол. авт.: *А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна, М.І. Савлук* та ін.; за ред. д-ра екон. наук, професора А.М. Мороза і канд. екон. наук., доц. М.Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.
197. *Чупіс А.В.* Розвиток земельної іпотеки в Україні // *Економіка АПК.* – 2007. – № 5. – С. 88 – 90.
198. *Шевеленко С.Д., Федів І.І.* Підприємництво і підприємницька діяльність: Навч. посіб./ Зап ред. В.В.Сопка. – К.: Вища школа, 1997. – 224с.
199. *Шевцова О., Мандзюк Г.* Життєвий цикл банківської установи, як економічної організації // *Вісник НБУ.* – 2007. - №1. – С. 21-24.
200. *Шевченко О., Мринська О., Лізинг* — альтернатива банківському кредитуванню // *Банківська справа.* — 2000. — № 4. — С. 31 – 33.
201. *Шевченко Р.І.* Банківські операції: Навчально-методичний посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2003. – 276 с.
202. *Шелудько Н.М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектору в Україні // *Фінанси України.* – 2007. – № 10. – С. 148 – 157.
203. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). - М.: Прогресс, 1982. – 436 с.
204. *Экономика предприятия / Пер. с нем. / Под ред. Ф.К. Беа, Э. Дитхла, М. Швайтцера.* - М.: ИФРА-М, 1999. – XVI, 928 с..
205. *Экономика предприятия / Пер. с нем. / Под ред. Ф.К. Беа, Э. Дитхла, М. Швайтцера.* – М.: ИФРА-М, 1999. – XVI, 928 с.
206. *Энциклопедический словарь предпринимателя / Сост. С.М. Синельников, Т.Г. Соломоник, Р.В. Янборисова.* – СПб: “АЯКС”, 1992. – 256 с.
207. *Юхименко П.* Механізм і джерела монетарної політики // *Банківська справа.* – 2003. - №4. – С. 52-56.
208. *Zeitschrift: Deutsche Bundesbank.* – Monatsbericht // 1993-2003 Frankfurt am Main. - №10. – Oktober 2003.
209. *WiSo. Issing O. Einführung in die Geldpolitik.* – 3. Auflage. – Verlag Vahlen-Munchen.1990.- 280 S.
210. *Henner Schierenbeck. Ertragsorientiertes Bankmanagement.* – 3., überarbeitete Auflage. – Haupt Verlag Bern-Stuttgart,1991. - 897 S.
211. *Werner Sauter/ Grundlagen des Bankgeschäftes.* – Bank-Akademie-

Verlag, 1992. - 512 S.

212. Heinz Haller. Finanzpolitik. Grundlagen und Hauptprobleme. – Poligraphischer Verlag AG Zurich, 1957. – 326 S.
213. Dieter Gluder. Die Entstehung multinationaler Banken. – Gabler, 1987. - 362 S.
214. Leo Schuster. Kleine und mittlere Banken im Wettbewerb. – Haupt Verlag Bern-Stuttgart, 1979. - 68 S.
215. Guenter T., Gruening M., Einsatz von Insolvenzprognoseverfahren bei der Kreditwürdigkeitsprüfung im Firmenkundenbereich || Die Betriebswirtschaft 60 Jg. – 2000. - №1. – S.44].

Види підприємницької діяльності за напрямками господарювання

Загальноекономічні функції малого та середнього бізнесу та його вплив на формування регіонального ринку

Наявність малих підприємств в Україні та ряді інших країн і їх внесок у валовий національний продукт

Показники	Україна	Країни Східної Європи	Розвинуті країни світу
Частка малих та середніх підприємств у загальній кількості суб'єктів господарювання, %	20	50	89-90
Кількість малих та середніх підприємств на 1 тис. жителів	2	10	50
Число зайнятих у малому та середньому бізнесі, в % до загальної кількості	10	20	50
Внесок малих та середніх підприємств у валовий національний продукт, %	8	30	40-60

Стадії виробничого процесу та розподілу фінансових ресурсів підприємств

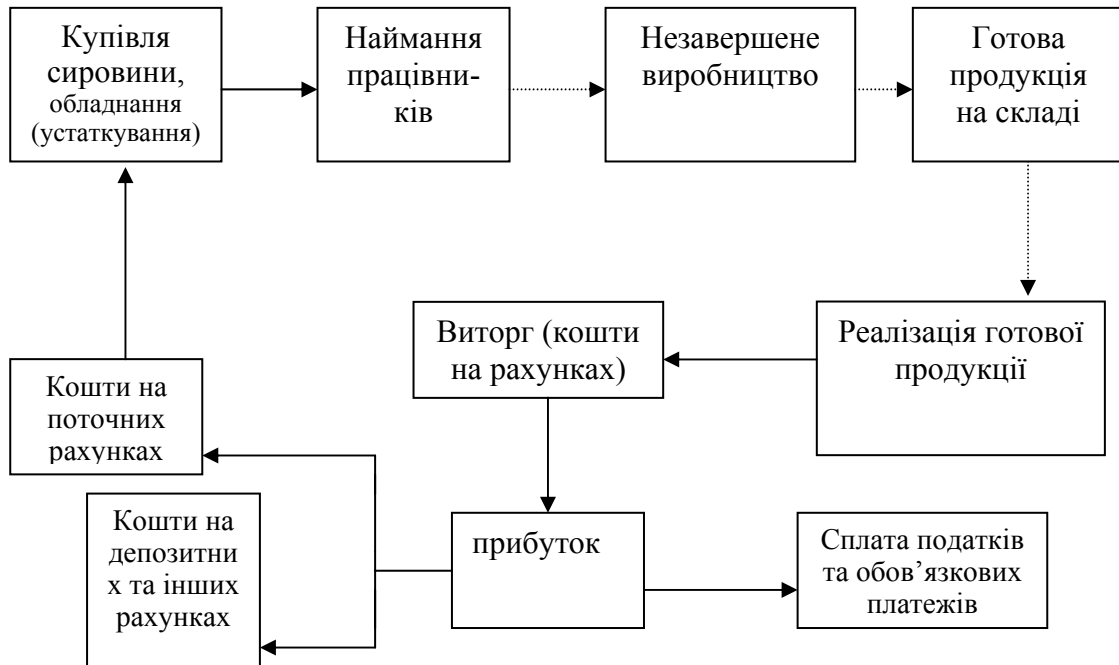
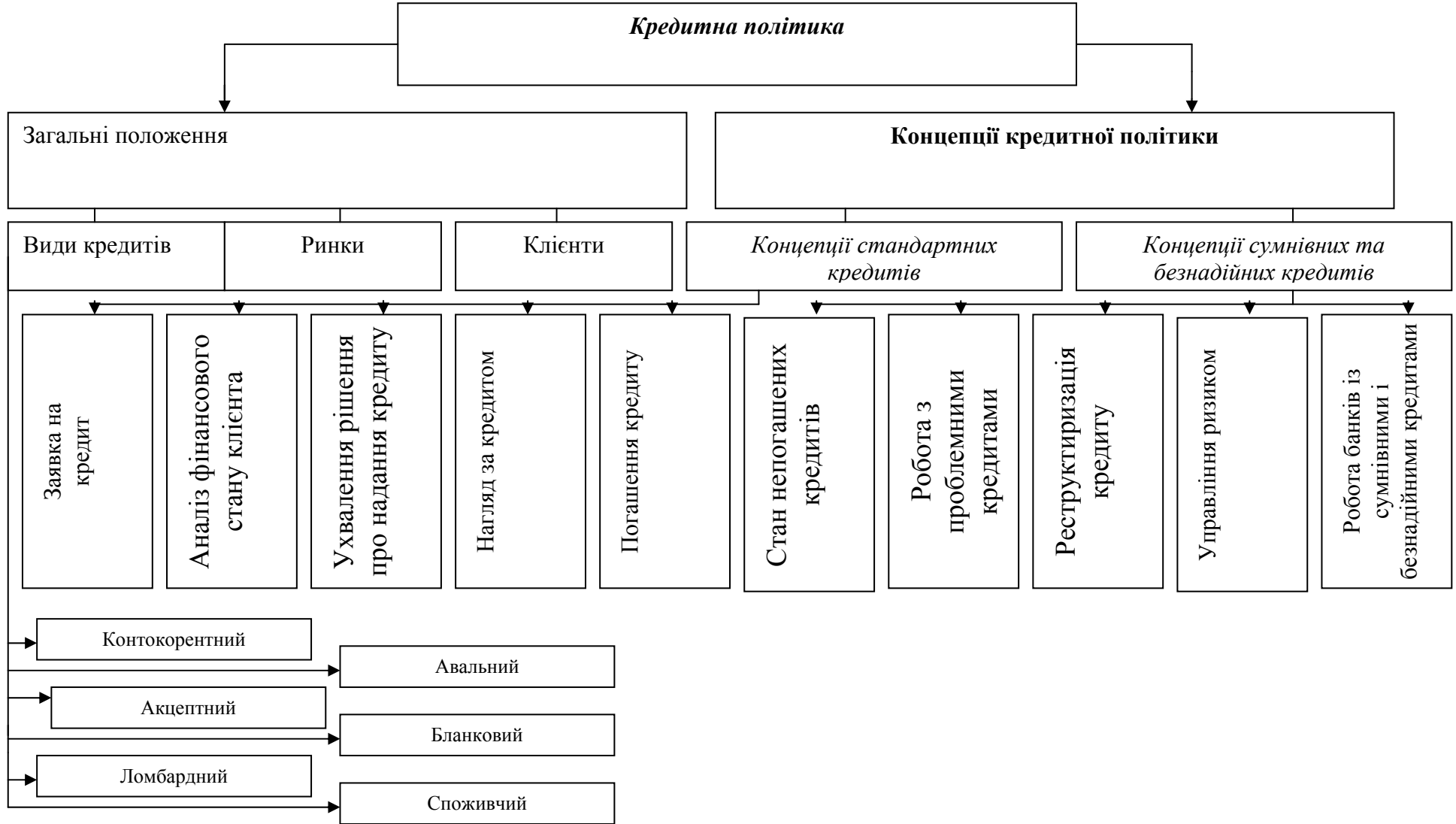

Схема структури кредитної політики комерційного банку відносно організації процесу кредитування

Технологічна карта операцій з кредитування

№п/п	Етапи кредитування	Зміст етапу кредитування	Напрями роботи з божниками	Особи, відповідальні за виконання робіт
1	2	3	4	5
1.	Попередній	1. попередня розмова із потенційним боржником	<ul style="list-style-type: none"> ✓ виявити суть проекту, що кредитується, термін кредиту, процентну ставку, забезпечення по позиці; ✓ співставити отримані дані із кредитною політикою банку; ✓ визначити структурний підрозділ, який буде здійснювати роботу із боржником (кредитний відділ, відділ довгострокового кредитування, відділ кредитування фізичних осіб.) 	Керівник кредитного підрозділу, заступник керуючого, який здійснює керівництво та координацію кредитної діяльності
2.	Підготовчий (одержання заявки на кредит)	1. збір документів для надання кредиту і одержання повної інформації від боржника	<ul style="list-style-type: none"> ✓ засновницькі бухгалтерські та фінансові документи; ✓ основна інформація про підприємство (засновники, структура, вид продукції, ринок, збут тощо); ✓ інформація про кількість та місцезнаходження рахунків; ✓ інформація про суми та заборгованість по позиках в інших банках; ✓ власність фірми та її менеджмент; ✓ обсяг виробництва та його реалізація; ✓ збут та конкурентноздатність продукції; ✓ оперативні та стратегічні плани розвитку фірми; 	Економіст, який буде вести роботу із потенційним боржником

			<ul style="list-style-type: none"> ✓ інформація про проект, що кредитується, його вартість, окупність, економічна ефективність; ✓ інформація про кредит (сума, термін, графік та джерела погашення, забезпечення) 	
		2. робота з юридичним управлінням	<ul style="list-style-type: none"> ✓ консультація по правових та нормативних актах щодо доцільності та правочинності проекту, що кредитується; ✓ перевірка правочинності боржника у відповідності із установчими документами. 	Юрист установи банку

Продовження додатку 6

		3. робота із службою безпеки	<ul style="list-style-type: none"> ✓ наявність документів, які дозволяють діяльність боржника, на яку береться кредит; ✓ повнота та правочинність документів, які підтверджують забезпечення кредиту; ✓ висновок про доцільність видачі кредиту; ✓ перевірка достовірності засновницьких документів боржника; ✓ інформація про засновників та керівних осіб боржника; ✓ наявність структурних підрозділів клієнта; ✓ інформація про ділову репутацію клієнта; ✓ інформація про використання та погашення раніше отриманих кредитів; ✓ висновок служби безпеки 	Працівники відділу безпеки
		4. оцінка забезпечення кредиту	<ul style="list-style-type: none"> ✓ залучення незалежних експертів для оцінки застави; ✓ оцінка застави, її ліквідність 	Економіст структурного підрозділу, який відповідає за заставу; незалежні експерти;
		5. підготовка експертного висновку для розгляду на кредитному комітеті банку	<ul style="list-style-type: none"> ✓ коротка інформація про боржника; ✓ аналіз фінансового стану; ✓ економічний аналіз ефективності проекту, що кредитується; ✓ аналіз та оцінка застави кредиту з точки зору її ліквідності і впливу її розміру на формування страхового фонду 	Економіст кредитного підрозділу
3.	Висновок кредитної угоди	1) узгодження та підписання кредитної угоди; 2) підписання угоди застави.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Узгодження основних параметрів кредитної угоди (процентні ставки, термін, сума, відповідальність сторін) ✓ Узгодження угоди застави, страхування заставного майна 	Узгодження кредитної угоди із юридичною службою

Продовження додатку 6

4.	Порядок видачі кредиту	1. відкриття позичкового рахунку; 2. списання кредитних коштів	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Виписка розпорядження бухгалтерії на відкриття позичкового рахунку; ✓ На позичковий рахунок; ✓ На розрахунковий рахунок; ✓ На розрахунковий рахунок в іншому банку; ✓ Із позичкового рахунку видача готівки фізичним особам 	Економіст кредитного відділу готує розпорядження бухгалтерії ; Економіст бухгалтерії
		3 оформлення кредитної справи боржника	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Основними розділами кредитної справи є: А) засновницькі документи боржника; Б) фінансово-економічна інформація про боржника; В) комерційні документи боржника (заява на кредит, бізнес-план, контракти тощо) Г) кредитна угода; Д) документи і заяви по заставі позики. Є) документи, які підтверджують цільове використання кредиту; Ж) копії протоколів кредитного комітету щодо боржника; Інші документи 	Економіст кредитного підрозділу
5.	Нагляд за кредитом	1. здійснення контролю за виконанням боржником умов кредитної угоди, цільовим використанням кредиту, своєчасним погашенням основного боргу та процентів	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Проведення перевірок та аналізу фінансово-господарської діяльності 	Економіст кредитного підрозділу
		2. проведення перевірок та оцінок фінансового стану боржника	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Щоквартальна перевірка цільового використання позики; ✓ Оцінка фінансового стану боржника; ✓ Перевірка збереження застави; ✓ Внесення пропозицій по роботі із боржником 	Економіст кредитного підрозділу

Закінчення додатку 6

6.	Погашення кредиту	1. своєчасне погашення згідно кредитної угоди	✓ Погашення основного боргу та процентів здійснюється боржником із розрахункового рахунку	Економіст бухгалтерії та кредитного підрозділу
		2. несвоєчасне погашення позики	✓ Пролонгація кредиту; ✓ Внесення кредиту на рахунок прострочених позик; ✓ Робота із простроченими кредитами; ✓ Робота із безнадійними кредитами (погашення за рахунок реалізації застави, за рахунок резерву банку)	Кредитний комітет
7.	Робота із сумнівними та безнадійними кредитами	1. визначення обсягу сумнівних та безнадійних кредитів в розрізі клієнтів; 2. розробка та прийняття заходів по забезпеченню погашення простроченої заборгованості.		Кредитний комітет

Методика розрахунку показників, котрі використовуються для оцінки фінансового стану підприємств згідно з Положенням “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” [15]

Назва показника	Порядок розрахунку	Теоретичне значення	Економічний зміст
1	2	3	4
1. Показники платоспроможності			
<i>Коефіцієнт миттєвої ліквідності (КЛ1)</i>	$КЛ1 = A_B : Z_n,$ де A_B – високоліквідні активи, до яких належать грошові кошти, їх еквіваленти та поточні фінансові інвестиції; Z_n – поточні (короткотермінові) зобов’язання, що складаються з короткотермінових кредитів і розрахунків з кредиторами	Не менше, ніж 0,2	Характеризує те, як швидко короткотермінові зобов’язання можуть бути погашені високоліквідними активами
<i>Коефіцієнт поточної ліквідності (КЛ2)</i>	$КЛ2 = A_L : Z_n,$ де A_L - ліквідні активи, що складаються з високоліквідних активів, дебіторської заборгованості, векселів одержаних; Z_n – поточні (короткотермінові) зобов’язання, що складаються з короткотермінових кредитів і розрахунків з кредиторами	Не менше, ніж 0,5	Характеризує можливість погашення короткотермінових зобов’язань у встановлені терміни
<i>Коефіцієнт загальної ліквідності (КП)</i>	$КП = A_o : Z_n,$ де A_o – оборотні активи; Z_n – поточні (короткотермінові) зобов’язання, що складаються з короткотермінових кредитів і розрахунків з кредиторами	Не більше, ніж 2,0	Характеризує те, наскільки обсяг короткотермінових зобов’язань і розрахунків можна погасити за рахунок усіх ліквідних активів

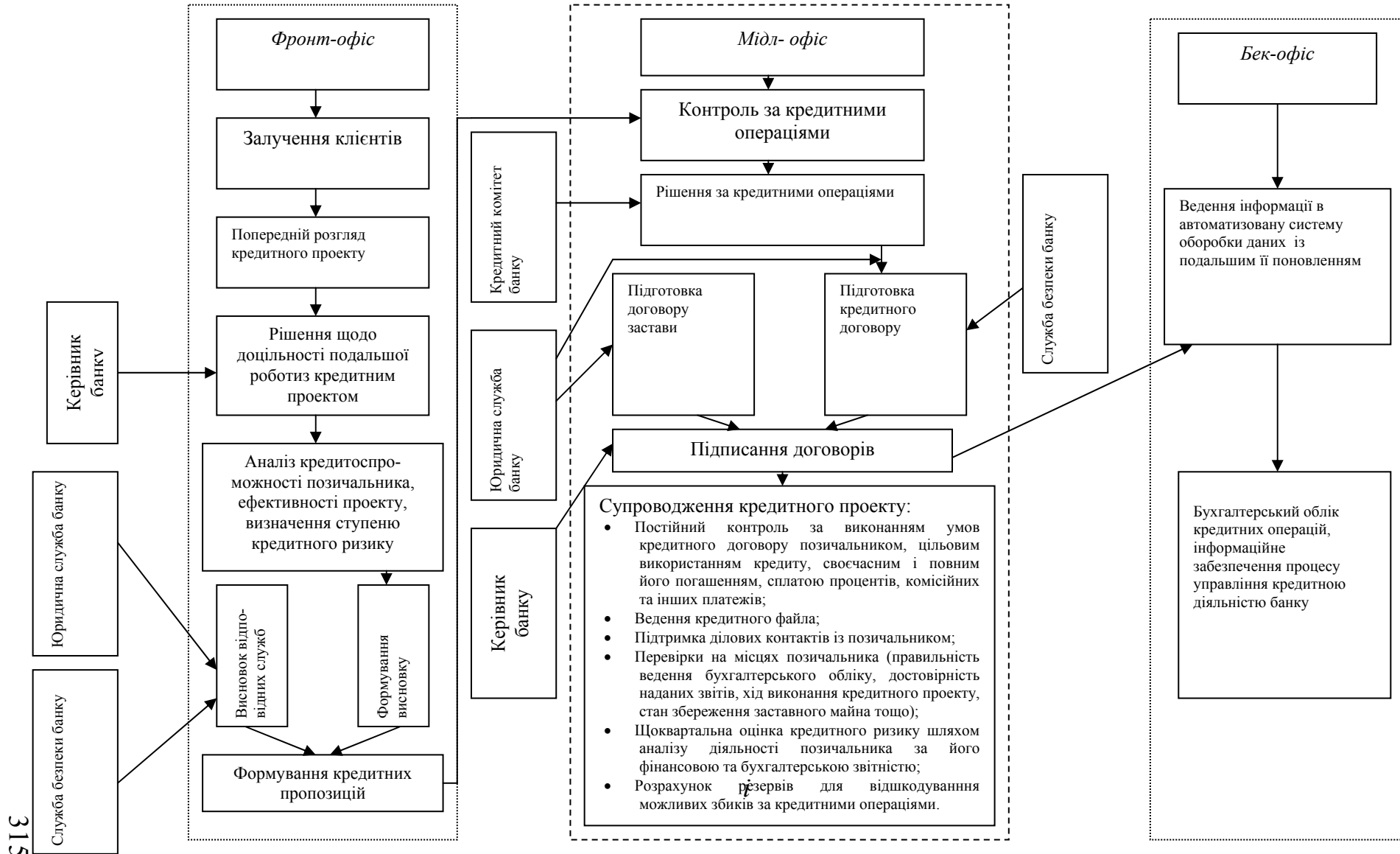
Продовження додатку 7

2. Показники фінансової стійкості			
<i>Коефіцієнт маневреності власних коштів (КМ)</i>	$KM = (B_k - A_n) : B_k$, де B_k -власний капітал підприємства; A_n - необоротні активи	Не менше, ніж 0,5	Характеризує ступінь мобільності використання власних коштів
<i>Коефіцієнт незалежності (КН)</i>	$KN = Z_k : B_k$, де Z_k – залучені кошти (довготермінові та поточні зобов'язання); B_k – власний капітал	Не більше 1,0	Характеризує ступінь фінансового ризику
3. Рентабельність позичальника			
<i>Рентабельність активів (P_a)</i>	$P = \Pi_q : A$, де Π_q – чистий прибуток; A – активи	Зростання показника	Показує, який прибуток отримує підприємство з кожної гривні, вкладеної у майно
<i>Рентабельність продажів (P_n)</i>	$P_n = \Pi_q : O_p$, де Π_q – чистий прибуток; O_p – обсяг реалізації продукції	Зростання показника	Відображає розмір прибутку, отриманого підприємством на одну гривню реалізованої продукції

Показники ефективності кредитних вкладень комерційного банку

№ п/п	Формула для розрахунку	Умовні позначення	Призначення
1.	$ДБ_{к.п.} = \frac{КВ - НД}{КВ}$	<p>де, $ДБ_{к.п.}$ - дохідна база кредитного портфеля; $КВ$ – величина кредитних вкладень усього (кредитний портфель); $НД$ – частина кредитного портфелю, що не приносить доходу (відстрочені, пролонговані, безнадійні та інші “погані” кредити)</p>	Відображає ефективність здійснюваних банком кредитних вкладень з точки зору визначення тієї їх частини, яка здатна приносити процентний дохід.
2.	$ПС_{к.о.} \geq ПС_{д.о.} + М$	<p>де $ПС_{к.о.}$ – середньозважена процентна ставка за кредитними операціями; $ПС_{д.о.}$ – середньозважена процентна ставка за депозитними операціями; $М$ - прийнятний рівень маржі банку.</p>	Дотримання умов нерівності відображає саму суть ефективності діяльності банку як фінансового посередника грошового ринку.
3.	$СД_{к.в.} = \frac{\sum_{i=1}^n \kappa(i) \times \delta(i)}{\sum_{i=1}^n \kappa(i)}$	<p>де, $СД$ – середньозважена дохідність кредитних вкладень; $\kappa(i)$ – частка кредитних операцій і-го виду в кредитному портфелі; $\delta(i)$ – дохідність і-ої кредитної операції; i – номер операції; n – число кредитних операцій.</p>	Даний показник дозволяє отримати загальне уявлення про середню величину доходу однієї кредитної операції банку. Він може бути корисним для оцінки результатів кредитної діяльності багатопіліальних банків з точки зору ефективності кредитних вкладень окремих їхніх підрозділів.
4.	$ПР = \frac{РЗ_{к.о.}}{КВ}$	<p>де, $ПР$ – показник резервування; $РЗ_{к.о.}$ – резерв на відшкодування зобов'язань за кредитними операціями; $КВ$ – величина кредитних вкладень банку загалом.</p>	Значення цього показника полягає у тому, щоб оцінити якість кредитного портфеля з точки зору надійності вкладень. Чим більша частка резервів, тим вищий рівень ризику і тим менш якісними є відповідні активи.

Організаційна структура підрозділів банку та варіант розмежування функцій у кредитному процесі

*Перелік вимог Національного банку України щодо рефінансування
комерційних банків*

№ п/п	
1.	Термін діяльності банку не повинен бути меншим, ніж один рік;
2.	Банк має ліцензію НБУ на здійснення відповідних банківських операцій;
3.	Банк має власні високоліквідні активи (цінні папери та інші цінності), що можуть бути прийняті в заставу;
4.	Виконуються вимоги щодо дотримання таких нормативів: ✓ капіталу банку (Н1); ✓ адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності) (Н2); ✓ адекватності основного капіталу (Н3), у тому числі розмір зареєстрованого та сплаченого статутного капіталу не повинен бути менший ніж розмір, що визначений кваліфікаційними вимогами.
5.	Виконуються нормативи ліквідності;
6.	Сформовано резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями відповідно до встановлених обсягів;
7.	Здійснюється своєчасне погашення одержаних від Національного банку кредитів.

Структура балансових активів і зобов'язань Національного банку України

станом на 1 січня 2008 року*

(млн.грн.)

Статті балансу	Сума	%
АКТИВИ		
Кошти та депозити в іноземній валюті	87753	44,7
Цінні папери нерезидентів	77436	39,4
Авуари в СПЗ	14	0,01
Монетарне золото	2475	1,3
Державні цінні папери України	395	0,2
Кредити банкам та іншим позичальникам	1692	0,9
Внутрішній державний борг	8099	4,09
Внески в рахунок квоти	10949	5,5
Основні засоби та нематеріальні активи	6410	3,4
Інші активи	964	0,5
СУКУПНІ АКТИВИ	196187	100
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ І КАПІТАЛ		
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ		
Банкноти та монети в обігу	122470	62,2
Кошти банків	19417	9,9
Кошти державних установ	15438	7,9
Депозитні сертифікати, що емітовані Національним банком України	3117	1,6
Кредити отримані	156	0,1
Зобов'язання перед МВФ	13146	6,7
Інші зобов'язання	346	0,2
УСЬОГО ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	174091	88,7
ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ		
Статутний капітал	10	0,01
Фонди та інші резерви	7391	3,8
Резерви переоцінки іноземної валюти, монетарного золота та банківських металів	9773	5,0
Резерви переоцінки основних засобів та нематеріальних активів	4923	2,59
УСЬОГО ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ	22096	11,3
УСЬОГО ПАСИВІВ	196987	100

*Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №2. – с. 66

Динаміка процентних ставок НБУ та комерційних банків*

(%)

	Станом на:					
	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008
<i>Облікова ставка НБУ</i>	7,0	7,0	9,0	9,5	8,5	8,0
<i>Процентні ставки банків України, усього:</i>						
- кредити;	20,8	17,5	15,2	14,6	14,1	13,5
- депозити.	7,4	6,8	7,4	8,0	6,8	7,2
<i>У тому числі у національній валюті:</i>						
- кредити (з урахуванням овердрафту);	24,8	20,2	17,9	16,4	15,4	14,4
- депозити;	7,8	7,1	7,8	8,5	7,6	8,2
<i>У тому числі в іноземній валюті:</i>						
- кредити (з урахуванням овердрафту);	11,9	11,6	12,3	11,6	11,3	11,3
- депозити	9,7	9,0	5,8	5,6	6,0	6,9
<i>Процентні ставки банків України за кредитами, усього:</i>						
- суб'єктам господарювання;	18,6	16,4	14,4	14,8	14,0	13,3
- фізичним особам.	18,4	22,6	18,6	15,9	14,5	15,7
<i>У тому числі у національній валюті :</i>						
- суб'єктам господарювання;	21,8	18,9	17,5	16,2	15,2	14,3
- фізичним особам	22,4	28,3	20,4	19,9	17,3	18,2
<i>У тому числі в іноземній валюті:</i>						
- суб'єктам господарювання;	11,3	10,8	11,2	11,3	10,9	10,3
- фізичним особам	13,6	14,9	14,9	13,1	12,8	13,1

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2008. - №4.

ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ

Таблиця 1.1. Причини, які можуть викликати фінансову кризу у суб'єктів господарювання в Україні.....	17
Таблиця 1.2. Динаміка кредитних вкладень комерційних банків і ВВП України.....	18
Таблиця 1.3. Стан розвитку малого та середнього підприємництва в окремих країнах [45, с.34]	22
Таблиця 1.4. Динаміка розвитку малого бізнесу в Україні.....	23
Таблиця 1.5. Порівняльна характеристика фінансування підприємства за рахунок власних та позичених ресурсів	27
Таблиця 1.6. Обсяги залучених банками коштів від фізичних осіб і величина кредитних вкладень у реальний сектор економіки України.....	32
Таблиця 1.7. Співвідношення нагромаджень і витрат окремих суб'єктів ринку в Україні у процесі відтворення	63
Таблиця 1.8. Динаміка основних показників діяльності банків України	66
Таблиця 1.9. Темпи кредитних вкладень комерційних банків України у реальний сектор економіки.....	67
Таблиця 2.1. Цільове спрямування кредитів, наданих комерційними банками України суб'єктам господарювання.....	88
Таблиця 2.2. Типологія видів фінансового положення об'єкта дослідження за результатами діагностування ефективності прийняття рішень інвестиційно-фінансового характеру	94
Таблиця 2.3. Динаміка структури заборгованості за кредитами, наданими банками за 2001 - 2007 рр.	104
Таблиця 2.4. Причини виникнення кредитних ризиків.....	109
Таблиця 2.5. Нормативи відрахувань до резервів за кредитними ризиками в Україні та США.....	127
Таблиця 2.6. Динаміка зміни процентних ставок комерційних банків України за кредитними та депозитними операціями у національній валюті	133
Таблиця 2.7. Частка банківських кредитів у ВВП України	146
Таблиця 2.8. Динаміка обсягів кредитних вкладень комерційних банків України.....	147
Таблиця 2.9. Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України станом на 1.01.2008 року (за видами економічної діяльності).....	149
Таблиця 2.10. Структура кредитів, наданих комерційними банками суб'єктам господарювання, за строками та за видами валют	150
Таблиця 3.1. Структура кредитного портфеля комерційних банків України за термінами ..	156
Таблиця 3.2. Структура ресурсів у національній валюті, які залучили комерційні банки України за термінами	159
Таблиця 3.3. Процентні ставки за кредитами, наданими банками (в розрізі валют)	163
Таблиця 3.4. Фактори, які спричиняють збитки банку при кредитуванні [165, с. 83].....	166
Таблиця 3.5. Способи і механізми фінансування під уступку права вимоги.....	175
Таблиця 3.6. Структура кредитного портфеля банків за видами позичок станом на 1.01.2008 року.....	180
Таблиця 3.7. Порівняльна характеристика методів кредитування.....	184

Таблиця 3.8. Основні відмінності факторингових та кредитних операцій	209
Таблиця 3.9. Основні конкурентні переваги факторингу	210
Таблиця 3.10. Основні переваги лізингових операцій для економічних агентів.....	218
Таблиця 4.1. Роль інструментів монетарної політики центрального банку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності	234
Таблиця 4.2. Динаміка грошової маси і кредитних вкладень комерційних банків у 2003 – 2007 роках.....	248
Таблиця 4.3. Динаміка обсягів кредитних вкладень комерційних банків України в економіку та їх рефінансування НБУ	252
Таблиця 4.4. Розміщення облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку і динаміка процентних ставок за кредитами	255
Таблиця 4.5. Динаміка обсягів операцій із розміщення державних цінних паперів на вторинному ринку у 2001 – 2004 роках	256
Таблиця 4.6. Обсяг операцій з розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку в 2005-2007 роках	257
Таблиця 4.7. Заборгованість за кредитами, наданими на міжбанківському ринку України, млн. грн.	264
Таблиця 4.8. Динаміка показників грошово-кредитного регулювання в Україні	265
Таблиця 4.9. Основні параметри забезпечень, які допускаються Європейською системою центрального банків при здійсненні операцій рефінансування [178 с. 12]	280

ПЕРЕЛІК РИСУНКІВ

Рис. 1.1.	Склад основних джерел фінансових ресурсів підприємства [129, с.115]	26
Рис. 1.2	Загальноекономічна роль банків у ринковій економіці	38
Рис. 1.3.	Розгорнута схема класифікації банківських операцій.....	45
Рис. 1.4.	Складові банківської функції посередництва в кредиті [129, с. 118]	48
Рис. 1.5.	Механізм реалізації фінансового посередництва комерційних банків у ринковій економіці	51
Рис. 1.6.	Економічний результат банківської діяльності як умова розвитку банківської системи	52
Рис. 1.7.	Механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності у ієрархічній підпорядкованості до організаційних форм кредитних відносин	56
Рис. 1.8.	Схема організації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності	57
Рис. 1.9.	Схема функціональної взаємодії банківського та реального секторів економіки.	64
Рис.2.1.	Структурна схема Положення про кредитну політику комерційного банку	75
Рис. 2.2.	Управління кредитним портфелем комерційного банку	76
Рис. 2.3.	Узагальнена схема структури та дії механізму реалізації кредитної політики комерційного банку	78
Рис. 2.4.	Структурна схема Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності [131, с. 55]	80
Рис. 2.5.	Етапи заключення кредитного договору	84
Рис. 2.6.	Алгоритм процесу діагностики кредитоспроможності окремого позичальника [132, с.111].....	92
Рис 2.7.	Узагальнена блок-схема процесу управління кредитним ризиком [132, с.105]	107
Рис. 2.8.	Класифікація способів оптимізації кредитного ризику	112
Рис. 2.9.	Основні форми забезпечення банківських позик	114
Рис. 2.10.	Динаміка іпотечного кредитування в Україні у 2007 році [197, с. 89].....	117
Рис. 2.11.	Основні характеристики заставного майна	118
Рис. 2.12.	Динаміка формування резервів банками на покриття можливих втрат від неповернення заборгованості за кредитами	127
Рис. 2.13.	Вплив рівня кредитного забезпечення на поведінку суб'єктів кредитних відносин та на ВВП.....	132
Рис.2.14.	Етапи комплексного аналізу ефективності кредитної діяльності банків	134
Рис.2.15.	Формування підходів до оцінки ефективності кредитної діяльності банків [12, с. 157]	135
Рис. 3.1.	Модель побудови інфраструктури кредитного ринку.....	172
Рис. 3.2.	Класифікація банківських кредитів за об'єктами та методами кредитування та їх взаємозв'язок	183
Рис. 3.4.	Динаміка операцій із врахування векселів та доходи від них	194
Рис. 3.5.	Класифікація видів лізингу	215
Рис. 3.6.	Динаміка лізингового кредитування в Україні у 1996 — 2007 роках	219
Рис. 4.1.	Роль центрального банку в механізмі державного регулювання економіки [133, с.187].....	226
Рис. 4.2.	Взаємозв'язок між цілями та інструментами монетарної політики центрального банку [66, с. 123]	229
Рис. 4.3.	Основні функції центрального банку [133, с. 186]	232
Рис. 4.4.	Спрямування операцій центробанку на відкритому ринку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності	236
Рис. 4.5.	Спрямування політики облікової ставки у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності	238

Рис. 4.6. Спрямування політики обов'язкових резервів у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності	241
Рис. 4.7. Практична реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності центральним банком [133, с.190]	246
Рис. 4.8. Динаміка грошової маси і грошової бази в Україні	248
Рис. 4.9. Рефінансування центральним банком установ комерційних банків та його класифікація.....	250
Рис. 4.10. Складові елементи системи обов'язкового резервування	269
Рис. 4.11. Зміна облікової ставки НБУ та процентних ставок за кредитами і депозитами комерційних банків	277

ПЕРЕЛІК ДОДАТКІВ

1. Додаток 1. Види підприємницької діяльності за напрямками господарювання	365
2. Додаток 2. Загальноекономічні функції малого та середнього бізнесу та його вплив на формування регіонального ринку.....	366
3. Додаток 3. Наявність малих підприємств в Україні та ряді інших країн і їх внесок у валовий національний продукт	367
4. Додаток 4. Стадії виробничого процесу та розподілу фінансових ресурсів підприємств.....	368
5. Додаток 5. Схема структури кредитної політики комерційного банку відносно організації процесу кредитування	369
6. Додаток 6. Технологічна карта операцій з кредитування	370
7. Додаток 7. Методика розрахунку показників, котрі використовуються для оцінки фінансового стану підприємств згідно з Положенням “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків”	373
8. Додаток 8. Показники ефективності кредитних вкладень комерційного банку	375
9. Додаток 9. Організаційна структура підрозділів банку та варіант розмежування функцій у кредитному процесі	376
10. Додаток 10. Перелік вимог Національного банку України щодо рефінансування комерційних банків	377
11. Додаток 11. Структура балансових активів і зобов'язань Національного банку України станом на 1 січня 2008 року.....	378
12. Додаток 12. Динаміка процентних ставок НБУ та комерційних банків...	379

УДК 336.71
ББК 65.9(4 Укр)262.10
Д43

**О.В. ДЗЮБЛЮК,
О.Л. МАЛАХОВА**

**БАНКИ І ПІДПРИЄМСТВА:
КРЕДИТНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ
В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ**

Монографія
Підписано до друку 12.12.2008
Формат 60x 90^{1/16}. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м². Друк на дублюванні.
Умов.-друк. арк. 20.25
Тираж 100 примірників. Замовлення № 2/08/168

Відруковано у видавничому центрі "Вектор"
46000 м. Тернопіль, вул. Злуки, 3А
Тел. 8 (0352) 40-00-63
8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
серія ТР №33 від 06 грудня 2007р.
СПД Созанський А.М.

© О.В. ДЗЮБЛЮК, О.Л. МАЛАХОВА 2008 рік
© Вектор 2008 рік.
ISBN 978-5-01-000123-2